

Acta Linguistica Lithuanica



Acta  
Linguistica  
Lithuanica

LXXV

Vilnius 2016

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ / EDITOR-IN-CHIEF

*Grasilda Blažienė* (Lietuvių kalbos institutas)

REDAKCIJOS KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

*Pietro Umberto Dini* (Università di Pisa)

*Jolanta Gelumbeckaitė* (Universität Frankfurt am Main)

*Tomáš Hoskovec* (Masarykova univerzita)

*Brian D. Joseph* (The State University of Ohio)

*Laima Kalėdienė* (Lietuvių kalbos institutas)

*Николай Казанский* (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург)

*Götz Keydana* (Universität Göttingen)

*Asta Leskauskaitė* (Lietuvių kalbos institutas)

*Daniel Petit* (École Normale Supérieure, Paris)

*Pēteris Vanags* (Latvijas universitāte, Stockholms universitet)

REDAKCIJOS SEKRETORĖ / ASSISTANT TO THE EDITOR

*Dalia Kačinėitė-Vrubliauskienė* (Lietuvių kalbos institutas)

SUDARĖ / COMPILED BY

*Grasilda Blažienė* (Lietuvių kalbos institutas)



ŽURNALO RENGIMĄ IR LEIDYBĄ FINANSAVO  
Lietuvos mokslo taryba (sutarties nr. LIT-071/2016).

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISSN 1648-4444

© Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2016

# TURINYS / CONTENTS

## STRAIPSNIAI / ARTICLES

*Diego Ardoino*

- Vadinamojo bavarų geografo *Bruzi* ir prūsai . . . . . 15  
The So-Called Bavarian Geographer's *Bruzi* and Old Prussians

*Albrecht Greule*

- Textgrammatik und frühneuhochochdeutsche Gebrauchstexte aus  
tschechischen und slowakischen Archiven (Urbar, Satzung,  
Kirchenlied): Analyse und Versuch der Didaktisierung . . . . . 29  
Teksto gramatika ir ankstyvieji naująja vokiečių aukštaičių kalba parašyti  
tekstai iš Čekijos ir Slovakijos archyvų (kadastrai, potvarkiai, bažnytinės  
giesmės): analizė ir bandymas pritaikyti didaktiškai

*Alma Ragauskaitė*

- Škotų pavardžių užrašymo tendencijos XVII–XVIII a.  
Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose . . . . . 45  
Tendencies of Recording of Scottish Surnames in the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> Century  
Historical Sources of Kėdainiai

*Daiva Murmulaitytė*

- Naujažodžių duomenyno* leksika pakeliui į *Bendrinės*  
*lietuvių kalbos žodyną* . . . . . 68  
The Lexis of the Database of Lithuanian Neologisms Is on Its Way to the  
Dictionary of Standard Lithuanian

*Loreta Vaičiulytė–Semėnienė*

- Dėka* dabartinėje lietuvių kalboje . . . . . 89  
*Dėka* in Contemporary Lithuanian Language

*Loïc Boizou, Jolanta Kovalevskaitė, Erika Rimkutė*

- Lietuvių kalbos dvižodžių pastoviųjų junginių  
gramatinės kategorijos . . . . . 115  
Grammatical Categories of Lithuanian Two-word Multi-word Expressions

*Jolita Urbanavičienė, Inese Indričāne*

- Dabartinių baltų kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos: akustinių  
požymių lyginamoji analizė . . . . . 144  
Fricatives and Affricates of Contemporary Baltic Languages:  
Comparative Analysis of Acoustic/ Spectral Cues

*Simona Vyniautaitė*

- Skuodo apylinkių žemaičių kalbinės nuostatos . . . . . 176  
Language Attitudes of Samogitians in Skuodas District

<i>Rasa Kurkauskienė</i>	
Rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksniavimo tipai ir jų kitimo tendencijos . . . . .	205
Noun Declension Types in the Eastern Aukštaitian Subdialect of Northern Panevėžiskiai and the Tendencies of Their Change	
<i>Aurelija Gritėnienė</i>	
Asmenų pavadinimai šiaurės panevėžiškių patarmėje . . . . .	224
Personal Names in the Northern Panevėžiskiai Subdialect	
<i>Dalia Sviderskienė</i>	
Sudurtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija . . . . .	243
Motivation of Compound Helonyms of Marijampolė County	
<i>Laimutis Bilkis</i>	
Ignalinos miesto ir jo vardo raida bei kilmė . . . . .	274
Development and Origin of Ignalina and Its Name	

RECENZIJOS / REVIEWS

<i>Dalia Pakalniškienė</i>	
Simas Karaliūnas. <i>Baltų etnonimai</i> . . . . .	297
<i>Laima Kalėdienė</i>	
<i>Emigrantai: kalba ir tapatybė</i> . Kolektyvinė monografija . . . . .	305

IN MEMORIAM

<i>Laima Kalėdienė</i>	
Simas Karaliūnas . . . . .	313
<i>Janina Švambarytė-Valužienė, Nerija Jodelienė</i>	
Aušra Kaikarytė . . . . .	319
Nurodymai autoriams . . . . .	
Guidelines for contributors . . . . .	324

MALONŪS AUTORIAI IR SKAITYTOJAI,  
ŽURNALO *ACTA LINGUISTICA*  
*LITHUANICA* BIČIULIAI!

75-ajame tome susitinka praeitis ir dabartis. *Acta Linguistica Lithuanica* (iki 1999 m. *Lietuvių kalbotyros klausimai*) – periodinis leidinys, skaičiuojantis šeštąjį savo gyvavimo dešimtmetį. Tęstinis Lietuvių kalbos instituto (iki 1990 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto) kalbos mokslo darbų žurnalas leidžiamas nuo 1957 m. Pirmasis *Lietuvių kalbotyros klausimų* atsakingasis redaktorius buvo kalbininkas Jonas Kruopas, tuometinis Lietuvių kalbos instituto direktoriaus pavaduotojas. Pirmuosiuose šešiuose leidinio tomuose, kurių atsakingasis redaktorius buvo minėtasis mokslininkas, publikuoti atskiri kalbiniai straipsniai dialektologijos, fonetikos, kalbos istorijos, toponimikos, gramatikos, leksikografijos klausimais. Šiais klausimais publikacijas *Lietuvių kalbotyros klausimuose* skelbė ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos, Estijos, Rusijos Federacijos, Moldavijos, Čekoslovakijos, Vokietijos Demokratinės Respublikos, Suomijos šalių lingvistai. Leidiniui išpopuliarėjus ir tapus tęstiniu, kaip leisdamas pirmąjį tomą kalbininkas Jonas Kruopas ir vylėsi: „Reikia tikėtis, kad ateityje bus išleista ir daugiau tos rūšies leidinių, pateikiančių naujus tyrinėjimo duomenis iš įvairių lietuvių kalbos mokslo sričių“, imta leisti teminius tomus: *Lietuvių kalbos leksikos raida*, *Lietuvių kalbos gramatinė sandara*, *Baltų ir slavų kalbų ryšiai*, *Iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos* ir pan. Pakitus leidinio filosofijai, nebeliko ir nuolatinio atsakingojo redaktoriaus, kiekvieną tomą sudarydavo ir parengdavo kaskart sudaroma nauja redakcinė kolegija, kuriai vadovavo vis kitas atsakingasis redaktorius. Nuo 34 iki 43 tomo *Lietuvių kalbotyros klausimų* leidimu vėl rūpinosi nuolatinis atsakingasis redaktorius – juo

buvo paskirtas Kazys Morkūnas. Mokslininkui vadovaujant leidiniui nuo 41 tomo *Lietuvių kalbotyros klausimai* toliau leidžiami papildytu pavadinimu lotynų kalba *Acta Linguistica Lithuanica*. Nuo 44 iki 61 tomo atsakinguoju redaktoriumi buvo Axelis Holvoetas. Nuo 2010 m. vasaros iki dabar šio žurnalo vyriausioji redaktorė – Grasilda Blažienė.

Mokslo žurnalo *Acta Linguistica Lithuanica* misija – liuanistikos ir baltistikos plėtra bei sklaida plačiame pasaulio lingvistikos kontekste ir naujų pasaulio lingvistikos idėjų pristatymas Lietuvoje. Leidinyje publikuojami straipsniai, recenzijos, įžvalgos lietuvių ir baltų kalbotyros klausimais. Yra ir straipsnių iš lyginamosios ir bendrosios kalbotyros. Publikuojama tiek sinchroninei, tiek diachroninei lingvistikai aktuali informacija, skelbiamos mokslinės diskusijos. Didelis dėmesys skiriamas kalbotyros teorijai.

Žurnale straipsnius, recenzijas, diskusines publikacijas skelbia įvairių šalių lingvistai ir kitų mokslo šakų atstovai lietuvių, latvių, anglų, vokiečių ir rusų kalbomis.

Nuo 2015 m. visas žurnalo turinys prieinamas internete.

Septynerius metus besidarbuojanti redakcinė kolegija supranta, kad jų darbo šaknys išaugo kolegų gerai išpurentoje dirvoje. Mes visi tapome mokiniais ir mokytojais, ieškodami tiek žurnalo, tiek savojo mokslo kelio. Juo daugiau mums rašo, juo daugiau mes skaitome, tuo daugiau suvokiame, vienijami pažinimo idėjos.

75-ojo tomo redakcinės kolegijos nariai ir kiti žurnalo rengėjai šiame jubiliejiniame tome išsako savo mintis ir linkėjimus visiems pajusti ieškojimų ir atradimų džiaugsmą.

*Vyriausioji redaktorė Grasilda Blažienė*

*Redakcijos sekretorė Dalia Kačinė – Vrubliauskienė*





GRASILDA BLAŽIENĖ

Telydi žurnalą jam rašančiųjų ir jį skaitančiųjų kūrybinė laisvė, padedanti mąstyti kitaip, pralenkiant savo laikmetį.



PIETRO UMBERTO DINI

75

geriALLinkė  
-usieji -jimai  
!!!  
!



JOLANTA GELUMBECKAITĖ

Tik dirbdami drauge pasieksime tikslą.



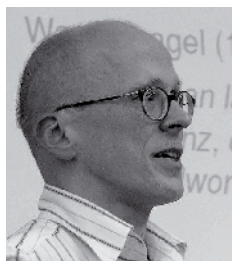
LAIMA KALĖDIENĖ

*Acta Linguistica Lithuanica* – buvę *Lietuvių kalbotyros klausimai* – tai veikalas, kone prilygstantis Lietuvių kalbos instituto Doriano Grėjaus paveikslui. Salve!



PĒTERIS VANAGS

Nuoširdžiausi sveikinimai ALL jubiliejinio numerio pasirodymo proga!  
Linkiu žurnalui ilgiausių metų, o leidėjams ir autoriams kūrybingų minčių ir vaisingo bendradarbiavimo!



GÖTZ KEYDANA

Ich gratuliere *Acta Linguistica Lithuanica* ganz herzlich zum Erscheinen des 75. Bandes. Möge die Zeitschrift auch in Zukunft die baltistische und linguistische Diskussion auf gewohnt hohem Niveau befruchten!



BRIAN D. JOSEPH

For its 75 volumes *Acta Linguistica Lithuanica* has been the place for scholars to go to for the latest important findings on the Lithuanian language — here's to 75 more intellectually rich and stimulating volumes!



TOMÁŠ HOSKOVEC

Stenkimės aprėpti visą filologiją: tegul tie, kam rūpi bendroji kalbotyra, daro taip, kad būtų lengviau tyrinėti konkrečias kalbas; tegul tie, kurie tyrinėja konkrečias kalbas, tai daro pagal gerai apgalvotą metodiką; tegul tie, kurie nagrinėja tekstus ir kalbinę komunikaciją, tai daro, į pirmą vietą iškeldami kalbą; tegul tie, kurie aprašo kalbą, tai daro, remdamiesi tektais ir sakytine komunikacija.



ASTA LESKAUSKAITĖ

Kaip joks mokslas, taip ir joks žurnalas neatsiranda iš tuštumos ir negyvena pats savaime, be žmogaus ir jo siekiamų tikslų. Ir kolegoms, ir žurnalo skaitytojams linkiu drąsiai nerti ir į jau pažintus, ir į dar netirtus audringus lingvistikos vandenį, plėsti šio mokslo ribas, nepristigti drąsos, inovatyvių idėjų, nebijoti eksperimentuoti ir siekti tiesos, į pasaulį žvelgti plačiai ir smalsiai. Tegul visų mūsų pastangos duoda gausių vaisių, padeda palaikyti humanitarikos ir humanizmo gyvybę.



НИКОЛАЙ КАЗАНСКИЙ

Горжусь, что могу вносить посильную лепту в издание такого замечательного журнала, каждый номер которого – важное событие для всех, кто занимается литовской филологией, балтийскими языками и индоевропейским сравнительным языкознанием.



DANIEL PETIT

Daniel Petit drauge su mumis.



DALIA KAČINAITĖ

Linkiu, kad *Acta Linguistica Lithuanica* ir toliau sėkmingai telktų Lietuvos ir pasaulio lingvistų išmintį savo puslapiuose



LORETA ROGIENĖ

Jubiliejaus proga linkiu mokslo židiniui *Acta Linguistica Lithuanica* ilgai ir gražiai liepsnoti.



RASA LABUTIENĖ

Man išdidu, kad galiu būti šalia tokių šviesių mokslininkų. Žaviuosi. Nuoširdžiausi sveikinimai jubiliejinio leidinio proga.



*Straipsniai*  
*Articles*



DIEGO ARDOINO

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: prūsų kalba, senoji baltų raštija, italų ir lotynų kalbų (istorinė) gramatika, filologija, kalbotyra, dialektologija, tekstologija, kodikologija, paleografija, lyginamoji kalbotyra.

## VADINAMOJO BAVARŲ GEOGRAFO *BRUZI* IR PRŪSAI

The So-Called Bavarian Geographer's *Bruzi*  
and Old Prussians

### ANOTACIJA

Mokslinėje literatūroje paplitusi nuomonė, kad *prūsų* etnonimas pirmą kartą pasirodė *Bruzi* forma trumpame lotynų kalba parašytame tekste, esančiame IX amžiaus rankraštyje, kuris tradiciškai priskiriamas vadinamajam *bavarų geografui*. Kruopštus kodikologinis ir paleografinis rankraščio tyrimas rodo, kad tekstas į rankraštį buvo įtrauktas neabejotinai vėliau, o išsamus filologinis jo nagrinėjimas leidžia pasiūlyti naują hipotezę apie regioną, kuriame *Bruzi* buvo įsikūrę.

ESMINIAI ŽODŽIAI: bavarų geografas, *Bruzi*, prūsai, *Descriptio civitatum et regionum*, baltų filologija.

### ANNOTATION

It is a widespread opinion in literature that the ethnonym *Prussians* is first encountered as the form *Bruzi* in a short Latin text kept in a manuscript dating back to the 9<sup>th</sup> century and traditionally attributed to the so-called Bavarian Geographer. An accurate codicological and palaeographical study of the manuscript shows that the text was definitely inserted at a later date and its thorough philological examination allows us to propose a new hypothesis on the region in which the *Bruzi* settled.

KEYWORDS: Bavarian Geographer, *Bruzi*, Old Prussians, *Descriptio civitatum et regionum*, Baltic philology.

Specializuotoje baltų filologijos literatūroje vadinamasis bavarų geografafas žinomas visų pirma dėl to, kad manoma, jog jis užfiksavo pirmąjį šiandien žinomą *prūsus* įvardijantį etnonimą, apibūdinantį nuo XIII a. šaltiniuose nuosekliai *Prūsija* vadinamo regiono gyventojus.

Štai ką apie tai rašo keli svarbūs tyrėjai:

- 1) „Pirmoreiz prūšu vārds („Bruzi“) ir lasāms tā sauktā Bavariešu ģeografa rakstos 9. gadsimtenī (Skat. Łowmjańska Studja nad pocz. społ. i państwa lit. I 4<sup>7</sup> un II 151.)“ (Endzelīns 1945: 39).
- 2) „Prūsai tokiu vardu pirmąkart minimi IX amžiuje: vadinamojo Bavarų Geografo *Bruzi* „Prūsai“. Vėliau (apie 965 m.) prūsus vardu *Burūs* mini Ispanijos keliautojas Ibrahim-ibn-Jokūbas“ (Mažiulis 1966: 13–14).
- 3) „From the 9th century the name Prussian replaces the name Aestian last mentioned by Wulfstan (and perhaps transferred to the Estonians). The name Bruzi 'Prussians' is mentioned by the Bavarian geographer for the first time in the middle of the ninth century“ (Schmalstieg 1976: 3).
- 4) „Bavarų geografo „šiaurinio Dunojaus krašto miestų bei sričių aprašyme“ tarp daugelio kitų vardų yra paminėtas ir vardas *Bruzi*. [...] Tai pirmasis žinomas prūsų vardo paminėjimas (IX a.)“ (Kabelka 1982: 40).
- 5) „Vietoj *aisčių* nuo IX a. tiems patiems vakariniams baltams pavadinti istoriniuose šaltiniuose išskyla *prūsų* vardas. Jis pirmą kartą paminėtas IX a. vadinamojo Bavarų geografo (*Bruzi*)“ (Zinkevičius 1984: 279).
- 6) „обозначение носителей П.я. корнем \*prūs- отмечено впервые в IX в. – *Bruzi* (Баварский Географ), т. е. в том же веке, когда последний раз население этник мест названо «айствиями» (Вулфстан), ср. впервые *Aestii* у Тацита“ (Торогов 2006: 50).
- 7) „Prūsų vardas (forma *Bruzi*) pirmą kartą paminėtas IX a. vad. Bavarų Geografo raštuose“ (LKE 2008: 439).
- 8) „The name of the Prussians is first encountered as the form *Bruzi* in the 9th century in *The Bavarian Geographer* (Zakrzewski 1917), and as the form *Burūs* (roughly in the year 965) in the Arabic works by Ibrāhīm ibn Ja’kūb (Kowalski 1946, p. 147)“ (Dini 2014: 327).
- 9) „Argumentuodamas jis<sup>1</sup> atkreipė dėmesį į seniausias šio gentivardžio istorinių šaltinių fiksacijos, turinčias šaknies pradžioje *b-*: Bavarų Geografo (IX a.) *Bruzi*“ (Karaliūnas 2015: 232).

---

<sup>1</sup> *Scil.* Leszekas Bednarczukas, žr. Bednarczuk 1982: 49–66.



Visi minėtieji mokslininkai<sup>2</sup> pabrėžia du faktus, laikomus tikrai žinomais, patikimais ir neabejotiniais:

- etnonimas *Bruzi* pirmąkart paminėtas IX amžiuje;
- tai yra pirmoji iki šiol žinoma etnonimo *prūsai* fiksacija.

Taigi bavarų geografo liudijimas iš esmės svarbus dėl dviejų veiksnių:

- dėl formalaus etnonimo *Bruzi* (užfiksuoto bavarų geografo) ir naujesniojo *prūsai* (gausiai fiksuoto nuo XIII a.) panašumo, kuris daug mokslininkų paskatino tapatinti *Bruzi* su *prūsais*;
- dėl fiksacijai priskiriamo senumo (IX a.). Jeigu vadinamajam bavarų geografui priskiriamas tekstas būtų, tarkime, XIII a., jis nebūtų toks svarbus, nes XIII a. daugybėje kitų šaltinių minimas tiek etnonimas *prūsai*, tiek choronimas *Prūsija*.

Reikėtų vis dėlto patikslinti kelis (akivaizdžius) dalykus. Kaip ką tik matėme, minėtose publikacijose teigiama, kad etnonimas *Bruzi* pirmąkart paminėtas IX amžiuje. Iš tikrųjų tiksliau būtų sakyti, kad dokumentas, kuriame užfiksuota forma *Bruzi*, datuojamas IX amžiumi. O dar tiksliau – dokumentas, kuriame užfiksuota forma *Bruzi*, paprastai datuojamas IX amžiumi ir buvo parašytas nežinomo autoriaus, sutartinais vadinamo *bavarų geografų*.

Dabar būtų galima paklausti:

- kuo remiantis teigiama, kad dokumentas, kuriame užfiksuota forma *Bruzi*, datuotinas IX amžiumi?

Taip pat:

- ar esame visiškai tikri, kad etnonimą *Bruzi* galima tapatinti su tomis pačiomis gentimis, kurios nuo XIII a. įvardijamos *prūsų* etnonimu?

Tai klausimai į kuriuos sunku (ar neįmanoma) atsakyti remiantis tik lingvistinio pobūdžio svarstymais. Norint deramai atsakyti į šiuos klausimus, yra tik vienas kelias: filologinė (tai yra kritiška) originalaus dokumento, kuriame užrašytas etnonimas *Bruzi*, analizė. Vartodamas terminą *filologinė analizė*, turiu omenyje kritišką dokumento tyrimą pasitelkiant filologijos teikiamus instrumentus: paleografiją, kodikologiją, tekstologiją, kitaip sakant, ekdotiką.

Tyrinėdami daugiau ar mažiau pavienę, izoliuotą glosą ar liudijimą, kalbininkai paprastai linkę iškart (ir dažniausiai vien tik) susikoncentruoti į etimologinio lyginamojo pobūdžio tyrimus ir todėl dažnai neįtraukia kitokio pobūdžio svarstymų. Taip atsitiko ir su etnonimu *Bruzi*.

---

<sup>2</sup> Ir naujausiame prūsistikos vadovėlyje pateikiami tokie patys teiginiai: „Nuo IX a. šaltiniuose liudijamas ir *prūsų* vardas (plg. Bavarų Geografo *Bruzi* IX a., Ibrahim-ibn-Jokūbo *Burūs* X a., Adomo Brėmeniečio *Pruzzi* XI a., Nestoro metraščio *Прорусы* XI–XII a. ir kt.)“ (Rinkevičius 2015: 14).

Kaip puikiai nurodo Simas Karaliūnas (Karaliūnas 2015: 226–237), baltų filologai, tyrinėję bavarų geografo liudijimą, nepasivargino patikrinti dokumento datos ir *Bruzi* ~ *prūsai* tapatinimo pagrįstumo, susikoncentruodami daugiausia į etimologinę ir lingvistinę formos *Bruzi* analizę.

Vis dėlto tokiais atvejais kaip nagrinėjamas bent jau iš pradžių reikėtų atsispirti etimologinės analizės patrauklumui ir, ją atmetus, dokumentą, kuriame yra tam tikras nagrinėjamas žodis, imtis kruopščiai tirti filologiniu, kodikologiniu ir paleografiniu požiūriu.

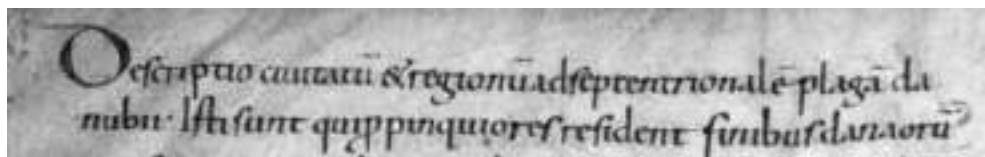
Toks *modus operandi* užtikrintų tvirtesnę tolesnių lingvistinio pobūdžio tyrimų pagrindą ir padėtų išvengti netikslios (arba dar blogiau – visiškai nepagrįstos) informacijos skleidimo. Keliaudama iš vienos publikacijos į kitą, tokia informacija tampa nevaldoma ir po keleto citavimų priimama *tout court* kaip teisinga, taip darant didelę žalą esamiems mokslo pasiekimams ir ateities tyrimams.

Dabar pereikime prie bavarų geografui priskiriamo dokumento aprašymo.

Etnonimas *Bruzi* paminėtas trumpame (dviejų puslapių) dokumente, kuris žinomas kaip:

*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam danubii*

(t. y. „Šiaurinės Dunojaus pusės tvirtovių ir kraštų aprašymas“) (žr. 1 pav.).

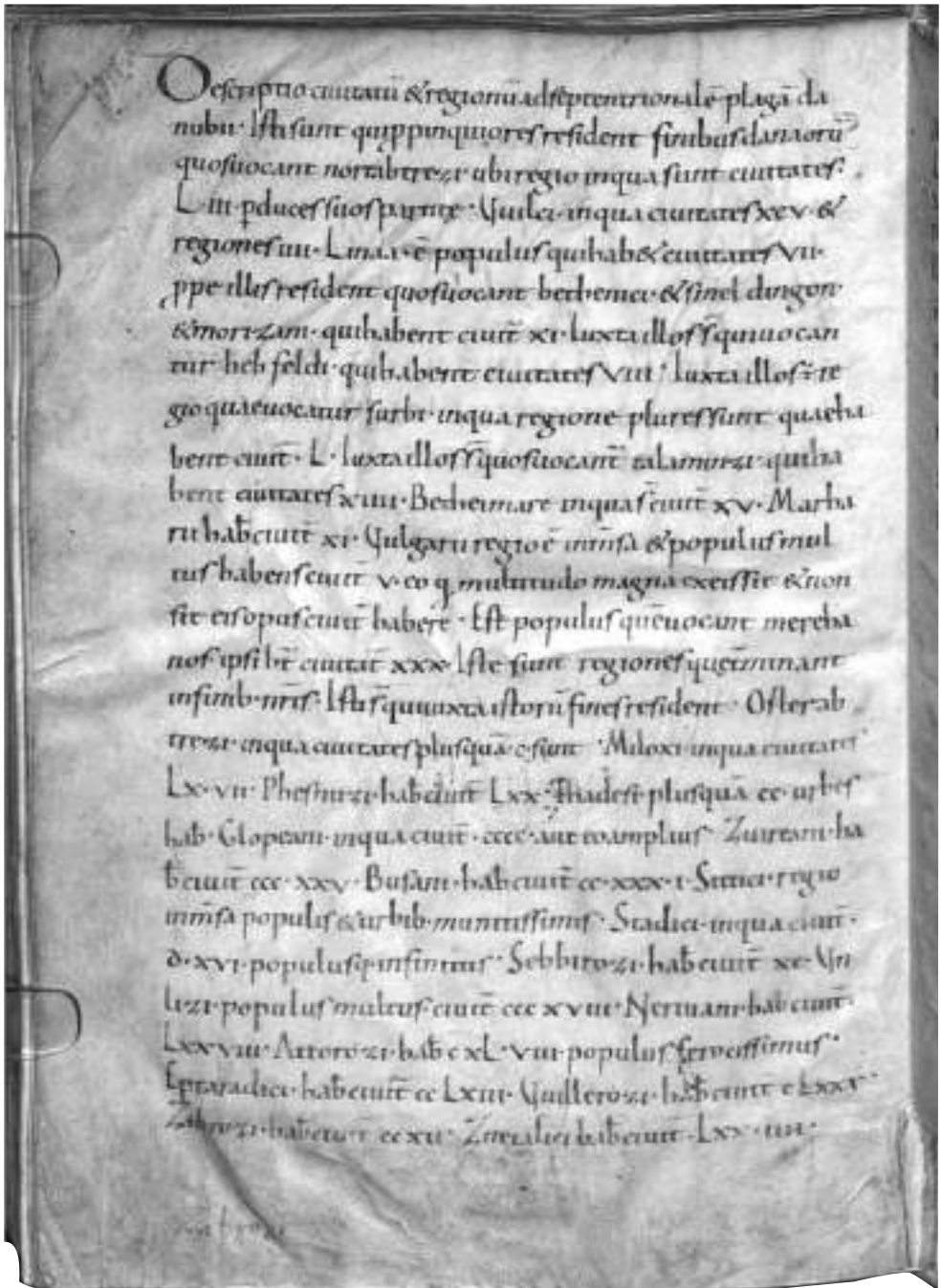


1 PAV. Dokumento *incipit*.

Tai yra trumpo dokumento *incipit* (t. y. pirmieji žodžiai, vėliau tapę viso dokumento pavadinimu), kurio nežinomą autorių 1796 m. lenkų rašytojas Janas Potockis pavadino *bavarų geografą*<sup>3</sup>, nes tekstas buvo atrastas Miunchene, Bavarijoje, Bavarijos valstybinėje bibliotekoje (*Bayerische Staatsbibliothek*), tais laikais žinomoje kaip *Bibliotheca Regia Monacensis*.

*Descriptio civitatum et regionum* yra *Codex unicus* (t. y. vienintelis šio dokumento išlikęs bei žinomas egzempliorius), 1772 m. prancūzų istoriko ir dramaturgo Louis-Gabriel'io Du Buat-Nançay atrastas pergamentinio įvairių geometrijos ir astronomijos raštų folianto (saugomo *Staatsbibliothek München*, Clm 560 šifru) paskutiniuose dviejuose lapuose (149v ir 150r).

<sup>3</sup> Apie bavarų geografą žr. Zakrzewski 1917; Von Keltsch 1886: 505–560; Fritze 1952: 326–341; Billig 1995: 27–67; Rossignol 2011: 305–316.



2 PAV. *Descriptio civitatum et regionum* 149v puslapis.



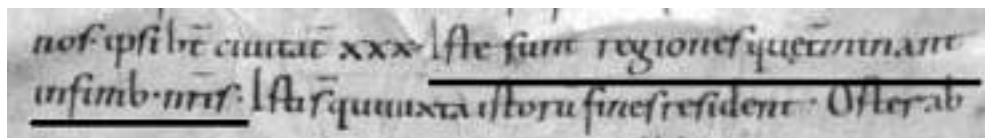
Kodekse galima išskirti keturis skirtingo amžiaus kodikologinius vienetus, kuriuos žymus paleografas Bernhardas Bischoffas<sup>4</sup> priskyrė IX a. pabaigai (paskutiniuosius du) ir XI amžiui (pirmuosius du). *Descriptio civitatum et regionum* neabejotinai yra vėlesnis priedas, datuotinas X amžiumi (arba kiek vėliau), kurį, Bischoffo<sup>5</sup> manymu, užrašė iš pietvakarių Vokietijos kilęs perrašinėtojas.

*Descriptio civitatum et regionum* (žr. 2 ir 3 pav.) – trumpas<sup>6</sup> ir daugeliu aspektų problemiškas dokumentas<sup>7</sup> – yra penkiasdešimt aštuonių tautų, įsikūrusių šiauriniame Dunojaus regione, sąrašas, tapęs gan svarbiu slavų istorijos tyrinėtojams daugiausia dėl savo senumo. Prie daugumos etnonimų paprastai yra nurodytas atitinkamas *civitates* kiekis (*civitas* terminą tikriausiai reikėtų suprasti kaip nurodantį *tvirtoves*, o ne *miestus* ar *teritorines sritis*), o kartais pateikta ir papildomos informacijos.

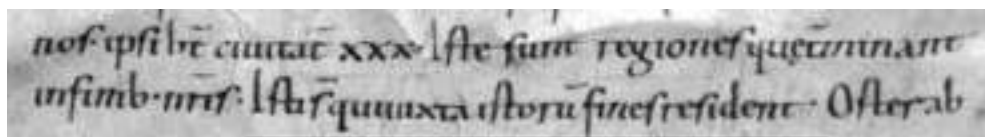
*Descriptio civitatum et regionum* pasižymi aiškia dviejų dalių struktūra. Po *incipit* išvardijamos 13 tautų, tada įterpiami du patikslinimai:

*Iste sunt regiones, que terminant in finibus nostris* (žr. 4 pav.)

*Isti sunt, qui iuxta istorum fines resident* (žr. 5 pav.).



4 PAV. *Descriptio civitatum et regionum* 149v puslapis, 15–16 eilutės.



5 PAV. *Descriptio civitatum et regionum* 149v puslapis, 16 eilutė.

Toliau vardijama iki dokumento pabaigos, užbaigiant paprastai, *ex abrupto*, penkiasdešimt aštuntąja tauta (*Golensizi civitates V*), nepridedant jokios papildomos informacijos arba *explicit*. Daugybė antroje dalyje išvardytų tautų nėra

<sup>4</sup> Žr. Bischoff 1981: 187–211; Bischoff 2004: 221–222.

<sup>5</sup> Bischoff 1960: 262, 3 išn.

<sup>6</sup> *Descriptio* sudaro 26 eilutės 149v puslapyje ir 12 eilučių 150r puslapyje. *Bruzi* etnonimas užfiksuotas 150r puslapio 5–6 eilutėse.

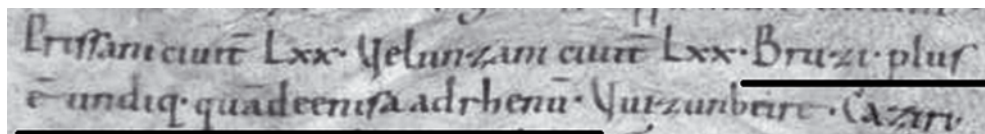
<sup>7</sup> Franzas Brunhölzas (1996: 502–503) jam nesuteikia jokios literatūrinės svarbos.

žinomos iš niekur kitur ir dažnai sunku (ar visiškai neįmanoma) nustatyti, apie kokią tautą kalbama. Prie kai kurių šių tautų *civitates* kiekis nenurodomas, o prie kitų – jų kiekis milžiniškas, kartais pateikiant ir spėjamojo pobūdžio žinių. Dėl tokio nenuoseklumo buvo sakoma, jog antroji *Descriptio civitatum et regionum* dalis iš pradžių buvo atskiras kito autoriaus tekstas. Atsiribojant nuo galimos kelių redakcijų hipotezės, galima teigti, kad tai, kaip išdėstyta antroji teksto dalis, dažnai išduoda tam tikrą rašiusiojo (ar galimo šaltinio, kuriuo jis naudojosi) netikslumą. Be to, atrodo, jog dažniausiai tautos vardijamos ne pagal gretimą teritorinį išsidėstymą, todėl labai rizikinga jas laikyti (nors ir apytiksliais) geografiniais atskaitos taškais. Toliau nekalbėdamas apie dokumentą ir daugybę jame esančių neaiškumų (visų pirma susijusių su dokumento šaltiniais ir tikslais), norėčiau sutelkti dėmesį į etnonimą *Bruzi*, kuris, kaip ne kartą pakartota, jau daugybę metų baltų ir slavų filologijos literatūroje laikomas seniausia šiandien žinoma etnonimo *prūsai* fiksacija.

*Descriptio civitatum et regionum* tekste *Bruzi* yra trisdešimt aštuntoji minima tauta (žr. 6 pav.):

*Bruzi · plus ē undiq̄ quādeenifa ad rhenū.*

t. y. *Bruzi plus est undique quam de enisa ad rhenum.*



6 PAV. *Descriptio civitatum et regionum* 150r puslapis, 5–6 eilutės.

Remiantis visų tautų bavarų geografo paminėtais aprašais, galima išversti, tiksliau – interpretuoti, komentarą apie *Bruzi* etnonimą taip: *regionas, kuriame gyvena Bruzi, yra visapusiškai didesnis už regioną, plytintį nuo Enso iki Reno.*

Dar kartą iš anksto pabrėždamas, kad visos iškeltosios su šia tema susijusios hipotezės dėl duomenų ir įrodymų stokos bet koku atveju turi būti laikomos (mažiau ar daugiau pagrįstais) spėjimais, remdamasis ką tik pateiktu vertimo variantu, toliau mėginsiu suprasti (t. y. interpretuoti) bavarų geografo teiginį apie *Bruzi*.

Kad žodis *rhenum* nurodo Reino upę (lotynų k. *Rhenus*; vokiečių k. *Rhein*), atrodo neabejotina. Kadangi Reinas yra upė, tikėtina, kad ir žodis *enisa* galėtų pavadinėti upę, ežerą, kalną arba kitą reikšmingą ir lengvai identifikuojamą kraštovaizdžio elementą.

Iš tikrųjų *enisa* galima gana įtikinamai susieti su dabartine Enso upe (*Enns* vokiečių k.), pietiniu Dunojaus intaku, kuris maždaug 250 km teka Austrijos teritorija (žr. 7 pav.).



7 PAV. Regionas, plytintis nuo Reino iki Enso.

*Enns* upės pavadinimas lotynų kalba užfiksuotas įvairiai: *Anasus*, *Anisus*, *Anesus* (Forcellini 1828: 960); *Anesus*, *Enesus*, *Enasa*, *Anasus*, *Enesis*, *Anisus*, *Anisa* (Graesse 1909: 17).

<i>Descriptio civitatum et regionum</i>	Graesse 1909: 17	Forcellini 1828: 960
<i>Enisa</i>	<i>Anasus</i>	<i>Anasus</i>
	<i>Anesus</i>	<i>Anesus</i>
	<i>Anisus</i>	<i>Anisus</i>
	<i>Anisa</i>	
	<i>Enasa</i>	
	<i>Enesis</i>	
	<i>Enesus</i>	

Tikslaus atitikmens iki šiol dar nerasta, tačiau fonetinis skirtumas tarp bavarų geografo užfiksuoto pavadinimo *enisa* ir kituose šaltiniuose esančių variantų *Anisa*, *Enasa* yra toks subtilus, kad prisimenant grafines viduramžių raštininkų variacijas (kitų kalbų pavadinimai, kurių garsams išreikšti lotynų kalbos

fonetinis ir grafinis inventorių neturėjo atitikmenų, buvo įvairiai pritaikomi lotynų kalbos garsinei bei grafinei sistemai) galima laikyti ir *enisa* – *Enns* – upės pavadinimo lotynų kalba variantu.

Labai reikšmingas, pabrėžtinas ir iki šiol dar nepastebėtas faktas yra tai, kad visame *Descriptio civitatum et regionum* tekste įvairaus pobūdžio žinios apie kitas gentis išdėstytos gana abstrakčiai, miglotame kontekste, be jokių sąsajų arba užuominų, kurios leistų susieti minimą gentį su tam tikra konkrečiai nustatoma vieta arba ją priskirti tam tikram laikotarpiui. Tik teiginyje apie *Bruzi* nurodomos aiškios geografinės koordinatės, kuriomis remiantis galima gana tiksliai nustatyti bavarų geografo nurodytą teritoriją. Be to, verta atkreipti dėmesį į tai, kad atstumas tarp *Radstädter Tauern* kalnyno Austrijoje, Zalcburgo žemėje (*Land Salzburg*), iš kur išteka Ensas, ir *Fußbach*, taip pat Austrijoje, Brėgenco (*Bregenz*) apskrityje, kur Reinas įteka į Bodeno ežerą (*Bodensee*), tiesia linija yra apie 300 km.

Tai nemažas, bet kartu ir ne per didelis atstumas, leidžiantis gana įtikinimai ir geografiniu atžvilgiu sutapatinti Enso upę su *enisa*. Taigi, ką konkrečiai reiškia teiginys: *regionas, kuriame gyvena Bruzi, yra visapusiškai didesnis už regioną, plytintį nuo Enso iki Reno?*

Kur iš tikrųjų buvo *Bruzi* regionas, nėra aiškiai pasakyta, tačiau tikėtina, kad savo elipsiniu teiginiu bavarų geografas greičiausiai turėjo omenyje, jog regionas, kuriame gyveno *Bruzi*, yra ne tik teritorija, plytinti nuo Enso iki Reno: jis yra dar didesnis ir driekiasi visomis kryptimis.

Jei teiginį interpretuotume kitaip, t. y. kad *Bruzi* gyvena tam tikrame neapibrėžtame, iš visų pusių už teritoriją tarp Enso ir Reino didesniame regione, būtų sunku suvokti tokių tikslų koordinacių (*de enisa ad rhenum*) nurodymo vien tik tam, kad skaitytojas iš konkretaus pavyzdžio suprastų *Bruzi* genčių regiono plotį, nežinodamas, kur jis iš tikrųjų yra, prasmę.

Tačiau priėmus hipotezę, kad *Bruzi* gyveno teritorijoje tarp Enso ir Reino, dėl atstumo tarp šio regiono ir Prūsijos, t. y. teritorijos tarp Vyslos, Nemuno ir Narevo upių, taptų labai sunku ir mažai tikėtina identifikuoti prūsus su *Bruzi* etnonimu, nes tam reikėtų įsivaizduoti, kad prūsai kadaise buvo apsistoję dabartinėje pietvakarių Austrijos ir pietvakarių Vokietijos teritorijoje. Tai, remiantis mūsų dabartinėmis kalbotyros, istorijos, archeologijos žiniomis, atrodo neįmanoma. Tačiau, kadangi dėl rašytinių šaltinių stokos apie masiškus ankstyvaisiais viduramžiais Europoje vykusius genčių ir tautų judėjimus (radikalios pakeitusius anksčiau buvusią Europos etninę ir lingvistinę padėtį) žinoma labai mažai, trūkstant nenuginčijamų įrodymų derėtų vengti kategoriškų vertinimų.

Juo labiau nepamirštant to, kad pačios Prūsijos regiono etninė sudėtis nuo XIII iki XX a. radikalios keitėsi net tris kartus ir šio fakto be rašytinių šaltinių negalėtume nė įsivaizduoti.



Taip pat vargu ar be rašytinių šaltinių galėtume suprasti, kad tas pats etnonimas *prūsai*, viduramžiais įvardijęs baltų gentis, vėliau ėmė reikšti Mažosios Lietuvos lietuvius ir taip pat, nors ir atrodo paradoksalu, prūsus naikinčius vokiečius, kurie kalbiniu, kultūriniu ir religiniu požiūriu nuo prūsų skyrėsi iš esmės.

Grižtant prie bavarų geografo teiginio apie *Bruzi*, iš tikrųjų reikia atkreipti dėmesį ir į kitą gana reikšmingą faktą. Kadangi Ensas yra pietinis Dunojaus intakas, teritorija, esanti tarp Reino ir Enso (bent jau Enso upės atžvilgiu), yra pietiniame Dunojaus krante (žr. 7 pav.), o tai nesiderina su bavarų geografo tekstu, kuriame jis aprašo *šiaurinio* Dunojaus kranto tvirtoves ir kraštus (*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam danubii*). Tačiau priešveiksmis *undique* ('iš visų pusių', 'visapusiškai') rodo, kad *Bruzi* genties gyvenimas regionas driekėsi taip pat ir šiaurės link, t. y. šiauriniame Dunojaus krante, ir būtent šis patikslinimas leido bavarų geografui *Bruzi* įtraukti į savo sąrašą.

Derėtų pridurti, kad *Descriptio civitatum et regionum* negalima laikyti labai tiksliai ir vienareikšmiškai patikimu šaltiniu, nes juk kalbama apie X–XI a. tekstą, be to, tai ne aiškiai išdėstytas ir pripažinto autoriaus parašytas geografinis traktatas (toks faktas suteiktų šaltiniui žymiai daugiau patikimumo), o paprastas galimai perrašinėtojo ar studento sudarytas (arba nukopijuotas) regionų ir genčių sąrašas (arba glaustas konspektas), kuris mums svarbus būtent dėl jam priskiriamo datavimo.

Apibendrinant galima pasakyti, kad:

- *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, t. y. dokumentas, kuriame užfiksuotas etnonimas *Bruzi*, datuojamas ne IX, o X ar dar vėlesniu amžiumi. Tai reiškia, kad greičiausiai tai nėra pirmoji žinoma etnonimo *prūsai* fiksacija, kaip buvo manoma iki šiol, ir todėl dėl chronologinio pranašumo bavarų geografo užfiksuotas etnonimas *Bruzi* varžosi su taip pat X a. datuojamu keliautojo Ibrāhīm ibn Ja'qūb minimu etnonimu *B<sup>u</sup>rūs*<sup>8</sup>.
- *Bavarų geografas* yra išgalvotas įvardijimas. Iš tikrųjų nežinoma, kas parašė *Descriptio civitatum et regionum*, bet neabejotina, kad šis trumpas tautų sąrašas yra paskutiniuose jau visiškai užbaigto kodekso puslapiuose užrašytas priedas ir kad jis neturi nieko bendra su kodekso turiniu, kuris yra *astronomische und mathematische Sammelhandschrift*.
- *Descriptio civitatum et regionum* kalba yra gana nenuosekli, kartais ir netiksli. Tai reikšmingas faktas, greičiausiai rodantis, kad *Descriptio civitatum et regionum* buvo sudarytas skubotai, tarsi santrauka, konspektas, didesnės apimties teksto arba skirtingų tekstų reziumė, ko gero, skirtas

---

<sup>8</sup> Žr. Kowalski 1946: 147.

asmeniniam, o ne viešam naudojimui. Tai, žinoma, kelia didelių abejonų dėl jame pateiktos informacijos patikimumo.

- Tikėtina, kad bavarų geografą savo gana elipsiniu teiginiu apie *Bruzi* etnonimą iš tikrųjų norėjo pasakyti, kad regionas, kuriame įsikūrė *Bruzi*, yra ne tik teritorija, plytinti nuo Enso iki Reino, bet ir tai, kad šis regionas yra dar didesnis, kadangi driekiasi *undique*, t. y. visomis kryptimis.
- Priėmus šią hipotezę, iš tikrųjų būtų labai sunku sieti prūsus su *Bruzi* etnonimu, nes reikėtų įsivaizduoti, kad prūsai kadaise gyveno dabartinėje pietvakarių Austrijos ir pietvakarių Vokietijos teritorijoje.

## LITERATŪRA

Bednarczuk Leszek 1982: Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych. – *Acta Balto-Slavica* 14, 49–66.

Billig Gerhard 1995: Zur Rekonstruktion der ältesten slawischen Burgbezirke im obersächsisch-meißnischen Raum auf der Grundlage des Bayerischen Geographen. – *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 66, 27–67.

Bischoff Bernhard 1960: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit I: Die Bayerischen Diözesen* 2. Wiesbaden.

Bischoff Bernhard 1981: Bücher am Hofe Ludwigs des Deutschen und die Privatbibliothek des Kanzlers Grimalt. – *Mittelalterliche Studien. Ausgewählte Aufsätze zur Schriftkunde und Literaturgeschichte* 3, ed. by B. Bischoff. Stuttgart, 187–211.

Bischoff Bernhard 2004: *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts (mit Ausnahme der wisigotischen)* 2. Wiesbaden, 221–222.

Brunhölz Franz 1996: *Historie de la littérature latine du Moyen Âge II De la fin de l'époque carolingienne au milieu du XIe siècle*. Brepols, Louvain.

Dini Pietro Umberto 2014: *Foundations of Baltic languages*. Vilnius: Eugrimas.

Endzelīns Jānis 1945: *Ievads baltu filoloģijā*. Rīgā: Universitātes grāmatu apgāds.

Forcellini Egidio 1828: *Totius Latinitatis lexicon, consilio et cura Jacobi Facciolati opera et studio Aegidii Forcellini alumni seminarii patavini lucubratum edidit (...) Jacobus Bailey (...) volumen secundum*. Londini.

Fritze Wolfgang Hermann 1952: Die Datierung des Geographus Bavarus. – *Zeitschrift für Slavische Philologie* 21, Heft 2, 326–341.

Graesse Johann Georg Theodor 1909: *Orbis latinus, oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen von Dr. J. Th. Graesse. Ein Supplement zu jedem lateinischen und geographischen Wörterbuch. Auflage, mit besonderer Berücksichtigung der mittelalterlichen und neueren Latinität neu bearbeitet von Friedrich Benedict*. Berlin.

Kabelka Jonas 1982: *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius: Mokslas.

Karaliūnas Simas 2015: *Baltų etnonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kowalski Tadeusz 1946: *Relacja Ibrāhīma ibn Ja'kūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekrīego* (Pomniki dziejowe Polski, seria II, vol. 1). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Mažiulis Vytautas 1966: *Prūsų kalbos paminklai*. Vilnius: Mokslas.

Rinkevičius Vytautas 2015: *Prūsistikos pagrindai*. Vilnius: UAB Baltijos kopija.

Rossignol Sébastien 2011: Überlegungen zur Datierung des Traktates des sog. Bayerischen Geographen. – *Der Wandel um 1000*, hrg. von F. Biermann, T. Kersting und A. Klammt. Beier & Beran, Langenweissbach, 305–316.

Schmalstieg William Riegel 1976: *Studies in Old Prussian*. The Pennsylvania State University Press, University Park and London.

Торогов 2006: Торогов Владимир Николаевич и др. *Языки мира: Балтийские языки*. Москва: Academia.

Von Keltch Viktor 1886: Der bairische Geograph. – *Altpreussische Monatsschrift* 23, 505–560.

Zakrzewski Stanisław 1917: *Opis grodów i terytoryów z północnej strony Dunaju czyli t.z. Geograf bawarski*. Lwów: Ossolineum.

Zinkevičius Zigmantas 1984: *Lietuvių kalbos istorija 1. Lietuvių kalbos kilmė*. Vilnius: Mokslas.

## The So-Called Bavarian Geographer's *Bruzi* and Old Prussians

### SUMMARY

It is a widespread opinion in literature that the ethnonym *Prussians* is first encountered as the form *Bruzi* in a short Latin manuscript discovered in the late 18<sup>th</sup> century and conserved in the Bavarian State Library. The manuscript is known as the *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* and consists of a list of 58 tribes located in Central and Eastern Europe. By the end of the 18<sup>th</sup> century its unknown author was referred to as *Géographe de Bavière*. The codex is traditionally dated back to the 9<sup>th</sup> century; nevertheless, an accurate codicological and palaeographical study of the original text and its context shows that the *Descriptio civitatum et regionum* actually dates back to the 10<sup>th</sup> century or even later.

This calls into question whether *Bruzi* is truly the oldest record of the ethnonym *Prussians* known to date, since Ibrāhīm ibn Ja'qūb, a traveller (or a merchant) who travelled in Western and Central Europe in the mid-10<sup>th</sup> century, in the memoirs of his journey (which actually have been lost) registers the form *Burūs*, traditionally referred to Old Prussians too.

Moreover, a thorough philological examination of the whole *Descriptio civitatum et regionum* suggests to identify the term *enisa* with Enns River and to settle the *Bruzi* in a region whose central part is located between the Rhine and the Enns rivers.

However, this assumption would make it problematic to identify the ethnonym *Bruzi* with Old Prussians, since one should imagine that Old Prussians were once settled in the area of the current Southwestern Germany and Southwestern Austria.

Įteikta 2016 m. lapkričio 9 d.

DIEGO ARDOINO

*Vilniaus Universiteto Filologijos fakulteto Romų filologijos katedra*

*Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius*

*dardoino@hotmail.com, diego.ardoino@flf.vu.lt*

ALBRECHT GREULE  
Universität Regensburg

Wissenschaftliche Forschungsrichtungen:  
Textgrammatik, Theolinguistik und geistliches Lied,  
Onomastik, historische Syntax.

TEXTGRAMMATIK UND  
FRÜHNEUHOCHDEUTSCHE  
GEBRAUCHSTEXTE AUS  
TSCHECHISCHEN UND  
SLOWAKISCHEN ARCHIVEN  
(URBAR, SATZUNG,  
KIRCHENLIED): ANALYSE  
UND VERSUCH DER  
DIDAKTISIERUNG

Teksto gramatika ir ankstyvieji naujaja  
vokiečių aukštaičių kalba parašyti tekstai  
iš Čekijos ir Slovakijos archyvų (kadastrai,  
potvarkiai, bažnytinės giesmės): analizė ir  
bandymas pritaikyti didaktiškai

ANNOTATION

Drei frühneuhochdeutsche Texte, die in Tschechien (Böhmen und Mähren) und der Slowakei entstanden sind, werden textgrammatisch analysiert. Auf diese Weise soll beschrieben werden, wie in diesen Texten des 15. und 16. Jahrhunderts, die zu verschiedenen Textklassen gehören, die Textkohärenz für den Rezipienten nachvollziehbar gemacht und er in die Lage versetzt wurde, das Thema des Textes zu erfassen. Bei der Analyse werden in der Hauptsache zwei Strategien eingesetzt: die Feststellung der Zentralen Textgegenstände durch Herausarbeitung von Koreferenz-Ketten und die Feststellung von Isotopie-Ebenen durch Extraktion von semantischen Merkmalen. Aus der Kombination

der Zentralen Textgegenstände und der Isotopie-Ebenen kann das Thema der Texte erschlossen werden. In die Abhandlung sind auch Hinweise eingearbeitet, in welcher Weise die textgrammatische Analyse im sprachgeschichtlichen Unterricht genutzt werden kann.

SCHLÜSSELWÖRTER: Sprachgeschichte, Historische Textgrammatik, Fachdidaktik, Urbarlinguistik, Hymnologie.

#### ANNOTATION

Three Early New High German texts which originated in the Czech Republic (Bohemia and Moravia) and Slovakia are analysed from a text-grammatical point of view. In this way there follows a description of how in these texts of the 15th and 16th centuries, which belong to different text classes, text coherence was made understandable for the recipient and how he was enabled to grasp the subject of the text. In the analysis two strategies are used for this central issue: the statement of the central text objects by the clarification of co-reference chains and the statement of isotopy-levels by the extraction of semantic features. From the combination of these central text objects and the isotopy-levels the subject of the texts can be classified. In this paper tips have been incorporated how text-grammatical analysis can be used in language history lessons.

KEYWORDS: Language history, historical text grammar, subject didactics, cadastral linguistics, hymnology.

### 1. EINLEITUNG UND ZIELSETZUNG

Mit den folgenden Überlegungen setzen wir ein Projekt fort, dessen Aufgabe darin besteht, die Aussagekraft eines an Zeitungstexten der Gegenwart erprobten textgrammatischen Modells auf sprachhistorische Texte zu testen (vgl. Greule, Kolbeck 2014). Mit Blick auf die Didaktik des Deutschen als Fremdsprache und die Rolle, die sprachgeschichtliche Texte dort spielen könnten, wählen wir dazu frühneuhochdeutsche Texte aus, die aus tschechischen und slowakischen Archiven stammen bzw. in Böhmen, Mähren und der Slowakei im 15. und 16. Jahrhundert entstanden sind. Es handelt sich um die Satzung des Rats der Stadt Kaschau/Košice von 1404, das Urbar des Fürstentums Jägerndorf von 1531 und das Kantional (Kirchengesangbuch) der Böhmisches Brüder von 1531. Alle drei Quellen sind aus textlinguistischer Perspektive „Großtexte“, die jedoch auf unterschiedlichen Hierarchiestufen in „Kleintexte“ aufgegliedert sind (Greule 2012: 81–86). Auf drei ausgewählte Kleintexte der genannten Quellen

beziehen sich die folgenden Analyseversuche. Zuvor wird jeweils auf die kulturgeschichtliche Besonderheit der Quellentexte eingegangen und die Frage der Didaktisierung der historischen Textgrammatik angeschnitten.

## 2. TEXTGRAMMATISCHE ANALYSE

Es geht bei der textgrammatischen Beschreibung der vorliegenden frühneuhochdeutschen, im 15. und 16. Jahrhundert entstandenen Texte um den Nachweis der Textkohärenz. Es geht um eine Antwort auf die Frage, mit welchen sprachlichen Mitteln der Ausdrucks- und der Inhaltsseite die Textkohärenz für den Rezipienten des Textes nachvollziehbar gemacht ist und er in die Lage versetzt wird, das Thema des Textes und seine Entfaltung zu erfassen. Dazu kommen in der Hauptsache zwei Strategien infrage: die Feststellung der Zentralen Textgegenstände (ZTG) durch Herausarbeitung von Koreferenzketten und die Feststellung von Isotopie-Ebenen durch Extraktion von sich im Textverlauf wiederholenden semantischen Merkmalen, den Klassen. Es ist unverkennbar, dass für die Analyse der Aspekt der Quantifizierung von sich wiederholenden Elementen sowie das Operieren auf der Satzebene die Hauptrolle spielen. Darüber hinaus besteht der Verdacht, dass das Modell bei der Anwendung auf Textexemplare unterschiedlicher Textsorten entsprechend adaptiert und revidiert werden muss und es besteht hinsichtlich sprachhistorischer Großtexte erheblicher Handlungsbedarf (ausführlich Greule 2011: 24–26; Greule, Kolbeck 2014). Akzeptiert man darüber hinaus die Vorstellung, dass Grammatik die Kombinationslehre ist, die von unten nach oben ansteigend immer größer werdende Zeichenkomplexe nach spezifischen Regeln kombiniert, dann kann man die komplexen „Großtexte“ als Kommunikate definieren, die aus mehreren Kleintexten bestehen, zwischen denen ebenfalls textgrammatische Relationen erschließbar sein müssen.

## 3. URBAR DES FÜRSTENTUMS JÄGERNDORF (1531)

Das Urbar des Fürstentums Jägerndorf/Krnov o.Bruntál von 1531 liegt als Originalhandschrift, zusammen mit anderen unter der Regierungszeit der Markgrafen von Brandenburg-Ansbach verfassten Urbaren, im Landesarchiv Troppau (Zémský archiv v Opavé). Es wurde 2010 von Siegfried Hanke und Rainer Vogel ediert (Hanke, Vogel 2010: 18–100). Markgraf Georg von

Brandenburg ließ das Urbar in deutscher Sprache und in enger Anlehnung an ein vorausgehendes, in altschechischer Sprache verfasstes Urbar von 1523 anlegen.

In den Urbaren sind die liegenden Güter, Gerechtsame und Abgaben einer geistlichen oder weltlichen Grundherrschaft verzeichnet; sie werden deshalb den „domanialen Textsorten“ zugerechnet. Über die Urbargenese wissen wir recht gut Bescheid. Ursprünglich ist davon auszugehen, dass die Güter und Gerechtsame vor Ort durch Befragung der Zinspflichtigen erhoben und danach in der fürstlichen Kanzlei in einem Urbar schriftlich fixiert wurden. Daraus ergibt sich für die Urbarlinguistik, dass in den in einer der Volkssprachen verfassten Urbaren eine Mischung aus Sprech- und Schreibsprache vorliegt, die nicht in so perfekter „Orthographie“ festgehalten wurde, wie wir sie heute erwarten würden (Greule 2003: 58–61). Urbare gelten unter funktionalen Aspekten als Verzeichnisse mit Appellfunktion: In ihnen werden Güter und Rechte sowie aus ihnen fließende Einkünfte verzeichnet, die aufgrund der schriftlichen Aufzeichnung als Leistungen der Zinspflichtigen eingefordert werden können. (Greule 2003: 63)

Das Urbar des Fürstentums Jägerndorf ist als Großtext untergliedert in die Erfassung der Abgaben von zehn Ortschaften im Fürstentum; diese Textkomplexe zerfallen pro Ort selbst in Kleintexte, die unter thematischen Überschriften die Abgaben im jeweiligen Ort verzeichnen.

Analyse: Teilttext/Kleintext „Mayerhoff“ (Hanke, Vogel 2010: 18f.)

Sowohl was die sprachwissenschaftliche Analyse als auch die Didaktisierung eines solchen Textes anbelangt, ist es erforderlich vor dem Hintergrund der kommunikativen Funktion seine syntaktischen Strukturen und sein lexikalisches Potenzial (Spezialwortschatz) aufzuarbeiten. Die Analyse der syntaktischen Strukturen manifestiert sich in der folgenden Auflistung der 24 Minimalen Texteinheiten (MTE).

**Überschrift/Supratext:** Mayerhoff

- 1: Vnndter(m) schlos Lobenstain ist ain mayerhoff, wol zuer wirtschaft gelegen, der gleichen wol aufgebaut, Vnd hat dartzue viel acker Vnd guet zuegericht, Vff welche Ecker auffen winter IX malter Vnd auffen Sommer gleich sovil Inn der Zeit mehr Vnd weniger bauen mag.
- 2: Zue dem selben schlos seint viel gutte wysn, wie dann Vndten Vortzaichent, schaff VI<sup>e</sup> Vnd ryndviech ain schock, tzwen wagenn Zug, Reytpferd viel,
- 3: diesem allem ein gebürliche nodturfft geben mag.



- 4: [item] die Gerten zue diesem schlos sein gut,  
5: In denn mag man In die Kuchen manicherley Zuemuße ein sehenn.  
6: [item] Ein grosser vnd nutzpar bawmgarten, Der sich mit obist vnd gras lassen  
gebrauchen.  
7: [item] der nider Baumgarten, Inn welichem viell Bewme seint,  
8: denn selben garten mag mann mit obist vnd gras genissenn.  
9: [item] Der drytte baumgarten ist Hinder dem mayerhoff vndterm plancken,  
10: der sich auch mit obist vnd gras lasset genissenn.  
11: [item] Der fierde bawmgarten vmb das schlos auffen plancken new gebaut, we-  
lichen (man) mit obist vnd gras mag genissenn.  
12: [item] Der selben fier bawm garten Jerlich mag genossen werden bey den XXf,  
In der tzait mehr vnnd weniger.  
13: [item] Zue dem schlos sein schwartze vnd anndere weld zuverkauffen,  
14: der selbenn den nutz Hie gesetzt, ain Jar Zuem andern gesetzt XXf, Zaiten mehr  
oder weniger.  
15: [item] Inn denn selben welden seint pynbeuten von drayen Holtzern,  
16: giebt man ain messel mehd  
**Konnektor:** vnd  
17: soliche messel helt Inn siech IIII quart med.  
18: Dietzs mag man Jerlich genissen ain gulden tzaiten mehr vnnd weniger.  
19: [item] Vndterm schlos seint zway wasser, Im welchem seint fahren, grundln vnd  
Herlitzten,  
20: der selben mag man genissen Jerlich auff III gulden Zue Zaiten mehr vnd  
weniger.  
[...]  
21: [item] Ein guetter vnd nutzpar bach vndterm schlos, Im welichem seint faren,  
Eschenn vnd ander wasser viesch zuer nodturfft gebrauchen,  
22: denn selben mag man genissen Jerlich VI gulden Inn der Tzait mehr vnd  
weniger.  
23: [item] Vndter dem schlos seint grosse wiesn  
24: auff den selben mag man IX<sup>c</sup> wagen hew machen Inn der Zait vnd weniger.

Die MTE sind dadurch gewonnen worden, dass nach dem syntaktischen Kriterium 20 einfache und komplexe Verbalsätze, also solche Äußerungen, die ein oder mehrere Prädikate aufweisen, abgetrennt wurden. Lediglich vier Äußerungen (MTE 5, MTE 6, MTE 10, MTE 21) enthalten kein Hauptsatzprädikat und werden als so genannte Satzungen gewertet.

Das – auch didaktisch – weitere Vorgehen setzt ein Verstehen des Textes voraus, wozu auch die Gliederung in kleinste syntaktische Einheiten dienen soll. Dieses hängt sowohl von der kommunikativen Funktion (Registrierung

der Güter und ihren Ertrag für den Landesherrn) als auch vom Verständnis der Lexeme, besonders der Fachlexeme wie *malter*, *schock*, *Zuemuß*, *genissenn*, *pynbeuten*, *messel mehd*, *fahren*, *grundln*, *Herlitzten*, *Eschen* ab. Sie können über das der Edition von Hanke/Vogel beigegebene Glossar leicht ermittelt werden. Es bleiben aber die das Textverständnis erschwerenden Schreibweisen, die nicht nur von der heutigen deutschen Orthographie erheblich abweichen, sondern auch die zeitgenössische Satzstruktur nur wenig stützen. Deshalb lässt sich hier eine sprachhistorisch lohnende Übung anschließen, die darin besteht, die Schreibweise von 1531 der heutigen Orthographie, so gut es geht, anzupassen. Durch diese Übung wird vor allem der kommunikative Wert der Großschreibung und der Doppelschreibungen erkennbar.

Einen ersten Schritt zur Feststellung der Isotopie-Ebenen, die den semantischen Hintergrund des Textes bilden, stellt die Klassifikation der Prädikate dar, die zuvor am besten durch Unterstreichen herausgehoben werden. Quantifiziert man die sich wiederholenden Prädikate unter semantischem Aspekt, ergeben sich aufgrund der Häufigkeit folgende Isotopien mit den Klassen 'Existenz' (*seint*, *hat*) und 'bekommen/den Nutzen haben' (*mag geniessenn*, *mag genossen werden*, *lasset geniessenn*, *seint...zuer nodturfft gebrauchen*, *den nutz...gesetzt*, *geben mag*, *giebt*). Außerdem ist die durch das häufige Modalverb *mag* 'kann' ausgedrückte potentielle Modalität bemerkenswert. Ferner sind bei den Existenzprädikaten zwar die „Existenzträger“ genannt, nicht jedoch bei den Nutzungsprädikaten der/die Nutznießer, es sei denn durch das verallgemeinernde Pro-Nomen *man*. Letzteres verwundert nicht, da der Nutznießer der das Urbar veranlassende Grundherr war, der nicht (mit allen Titeln) immer wieder genannt zu werden braucht. Ab MTE 12 wird der jeweilige Nutzen in (Geld-) Summen angegeben.

Zum Thema des Textes im Sinne einer Kurzinhaltsangabe, die auch als Überschrift fungieren könnte, gelangen wir durch die Feststellung der ZTG, die sich aus der Folge sich wiederholender Referenz ergeben:

**mayerhoff** (1) – *Hinder dem mayerhoff* (9)

**Schloss Lobenstein** (1) – *Zue dem selben schlos* (2) – *zue diesem schlos* (4) – *umb das schlos* (11) – *Zue dem schlos* (13) – *Vndterm schlos* (19) – *vndterm schlos* (21) – *Vndter dem schlos* (23)

Viel gute **wysn** (2) – *grosse wiesn* (23) !! – *auff den selben* (24)

die **Gerten** (4) – *In denn* (5) – *Ein...bawmgarten* (6) – *der nider Baumgarten* (7) – *dennselben garten* (8) – *Der drytte baumgarten* (9) – *der* (10) – *Der fierde bawmgarten* (11) – *Der selben fier bawm garten* (12)

**Weld** („Wälder“) (13) – *der selbenn* (14) – *Inn denn selben welden* (15)

**pynbeuten** („Honigertrag) (15) – *ain messel mehd* (16) – *soliche messel* (17) – *Dietzs* („davon“) (18)

zway **wasser** (19) – *der selben* (20) – *Ein...bach* (21) – *denn selben* (22).

Aus der Kombination der Klasseme (Isotopien) mit den ZTG kann das Textthema wie folgt erarbeitet und formuliert werden: „Von den zum Meierhof unterhalb von Schloss Lobenstein gehörenden Wiesen, Gärten, Wäldern, Honigerträgen und Gewässern ist folgender (im einzelnen spezifizierter) Nutzen/Ertrag möglich“. Dass das Thema in dieser Formulierung nicht als Überschrift (Supratext) steht, hängt damit zusammen, dass die Lokalität Schloss Lobenstein in der Hauptüberschrift und der Meierhof in der Überschrift genannt sind. Der Rest des Themas käme in der Überschrift einer Textgliederung gleich, und die Funktion des Textes, die Güter und ihren Nutznieß zu benennen, ist aus der Funktion des Urbars klar und bekannt.

Die späte Wiederaufnahme der Kategorie „Wiesen“ in MTE 23 lässt auf einen Nachtrag schließen, der durch ein Versehen des Schreibers erklärt werden kann.

In seiner Funktion unklar bleibt letztlich das textgrammatisch als Gliederungs-Konnektor spezifizierbare *item* (siehe auch unten 4.)

#### 4. SATZUNG DES RATES DER STADT KASCHAU/KOŠICE (1404)

Schon die Beschreibung der Handschrift durch Ilpo Tapani Piirainen liefert wichtige Hinweise auf textgrammatische Strukturen, die an der Edition nachvollzogen werden können (Piirainen 1987: 239f.). Die Satzung des Rates der Stadt Košice/Kaschau von 1404 (kurz: Satzung) ist ein homogener, aus Kleintexten („Artikel“), die ausschließlich der Funktion der Rechtssetzung (Textsorte „Satzung“) dienen und deutlich voneinander abgegrenzt sind, bestehender komplexer Text. Außer den 47 Artikeln, den Kleintexten, umfasst der Gesamttext (die Handschrift) noch eine Einleitung, die jedoch den Umfang eines Kleintextes nicht überschreitet. Der Text der Handschrift ist in der Edition in einer diplomatischen, buchstabengetreuen Form abgedruckt. Dies betrifft vermutlich auch die Zeichensetzung, so dass die Setzung der Kommata als einzigen Satzzeichen in der Edition nur bedingt zur inhaltlichen Erschließung des Textstücks beiträgt. Gleiches gilt für die Versalien. Die für die textgrammatische Analyse wichtige Satzabgrenzung muss interpretatorisch durch den Analysator an den Text herangetragen werden.

Analyse des 21. Artikels (Piirainen 1987: 246)**Supratext:** Der eynvndczvenczigste Artickel<sup>1</sup>

- 1: [Item] keyn vngebert eytelkeyt sprichwort vnnüczlich rawmen füstreten In siczenden rot sol nicht seyn,

**Konnektor:** sunder

- 2: yder sey geschickt zw horen was zuhandlen ist, Das dy sach nicht störung habe noch hinderniß.

**Konnektor:** Item auch

- 3: keyn vngeberd auswendig des rots mittenander sol seyn vor gemeynen leyten czu vormeyden ergerniß,

**Konnektor:** Vnd auch

- 4: keyn ander sach sol eyngetragen werden dye selbe czeyt besonderlich uf sehen haben vf dy sach dy zu handlen ist,

**Konnektor:** vnd

- 5: keynerley ander sach eyntragen noch beruren, wen dy men handelt czu der stunden

Obwohl die MTE 5 eine mit der Infinitivkonstruktion in MTE 4 (*besunderlich uf sehen haben...*) koordinierte Infinitivkonstruktion ist, habe ich sie als selbständigen, allerdings elliptischen Satz, in dem „sol men“ zu ergänzen ist, abgetrennt.

Koreferenz durch

a) identische Repetition von Nomina:

- *Dy sach* (2) - *keyn ander sach, dy sach* (4) - *keynerley ander sach* (5)
- *keyn vngebert* (1) - *keyn vngeberd* (3)
- *in siczenden rot* (1) - *auswendig des rots* (3)

b) identische Repetition von Verben:

- *handlen* (2) - *handlen* (4) - *handelt* (5)

---

<sup>1</sup> Übersetzung: Ebenso soll es, wenn der Rat sitzt, kein ungebührliches Benehmen, keinen Müßiggang, kein „Sprichwort“ (Zwischenruf?), kein nutzloses Flüstern, Scharren mit den Füßen geben. Vielmehr soll jeder bereit sein zu hören, was zu verhandeln ist, damit die Sache weder gestört noch behindert werde. Ebenso soll es außerhalb des Rats kein ungebührliches Benehmen geben, um Ärgernis vor der Allgemeinheit zu vermeiden. Und es soll keine andere Sache gleichzeitig eingebracht werden, sondern man soll sich auf die Sache konzentrieren, die gerade verhandelt wird. Und (man soll) keine andere Sache einbringen oder berühren, außer der, die man behandelt.

- *eyntragen* (4) – *eyntragen* (5)

Koreferenz durch Kontiguität ('Tätigkeiten des Rats'): *siczenden rot* (1) – *handlen, dy sach* (2) – *sach eyntragen, handlen* (4) – *sach eyntragen, handelt* (5)

Strukturekurrenz/syntaktischer Parallelismus:

negiertes Modalprädikat: *sol nicht seyn* (1) – (*keyn...*) *sol seyn* (3) – (*keyn...*) *sol eyngetragen werden* (4) – (*sol*) *eyntragen noch beruren* (5, elliptisch).

Vergleichbar sind das Zustandspassiv im Konjunktiv *sey geschickt zw horen* und die Passiversatzform *nicht störung habe* (2), die als Ausdrucksvarianten (statt *sol seyn geschickt, sol nicht störung haben*) verstanden werden könnten.

Isotopie mit dem Klassen '(ungebührliches) Verhalten': *ungebert eytelkeyt sprichwort unnützlich rawmen füstreten* (1) – *störung...noch hinderniß* (2) – *ungeberd, ergerniß* (3) – *ander sach... eyntragen* (4) – *ander sach eyntragen noch beruren* (5)

Alle fünf MTE sind durch adversative und koordinierende Konnektoren miteinander verbunden. Möglicherweise ist dieser Befund der Textsorte geschuldet, die eine deutliche Gliederung verlangt.

Versuchen wir aus diesen textgrammatischen Informationen, das Thema des 21. Artikels zu konstruieren, dann fällt zuerst ein in vier MTE vorhandenes negiertes Modalprädikat ins Auge, das fast stereotyp wie in den Zehn Geboten (z.B. „du sollst nicht stehlen“) formuliert ist. Lediglich in MTE2 wird das Verbot im Konjunktiv (*sey, habe*) etwas abgeschwächt ausgedrückt. Die Modalität, die Einstellung des Sprechenden/Schreibenden gegenüber dem Lesenden/Hörenden, bleibt die gleiche. Dabei fällt auf, dass kein Adressat (syntaktisch: kein Agens) genannt wird; *yder* 'jeder' in MTE 2 ist zu vage. Es tut sich hier eine Lücke auf, die entweder anaphorisch oder kataphorisch aus dem 20. oder dem 22. Artikel – in der Hoffnung, dass sich dort ein „Adressat“ findet – geschlossen werden kann und damit zu einem Problem der Grammatik des Großtextes wird.

Das Thema des 21. Artikels kann aus dem Zusammenspiel der textgrammatischen Relationen heraus folgendermaßen formuliert werden: „Ein nicht genannter Verfasser X gebietet nicht genannten Adressaten Y, Störungen der Ratsversammlung zu vermeiden“. Ort und Zeit, wo dies zu geschehen hat, werden nicht genannt. Da sich der Inhalt von MTE 3 nicht auf das Verhalten in, sondern außerhalb der Ratsversammlung bezieht, kann er als Nebenthema, verstanden werden, das der Verfasser der Satzung in auffälliger Weise mit *Item*, einem koordinierenden Konnektor zu Beginn der Kleintexte, einleitet. Die Variablen X und Y in der Themaformulierung sollen die Unselbständigkeit des

Kleintextes signalisieren, weil der Kleintext zum vollen Verständnis auf Ergänzungen aus Prä- und Posttext angewiesen ist.

## 5. KANTIONAL (KIRCHENGESANGBUCH) DER BÖHMISCHEN BRÜDER VON 1531

Es gehört zu den sicheren Erkenntnissen der vergleichenden Hymnologie, dass Böhmen das Mutterland des Gesangbuchs ist (Greule 2012: 167), u. a. weil das älteste evangelische Kirchengesangbuch Europas 1501 in Prag gedruckt wurde und das einzige Exemplar im Tschechischen Nationalmuseum aufbewahrt wird. Es tut dieser Erkenntnis keinen Abbruch, wenn die Brünner Mediävistin Sylvie Stanovská jüngst in einem Vortrag in Görlitz (Sachsen) die Auffassung vertrat, dass das im Kantional der Böhmisches Brüder von 1531 samt der Melodie abgedruckte Lied „Adam het vns gantz verderbet“ eine textliche Bearbeitung des von Lazarus Spengler (1479–1534) in Nürnberg 1520 verfassten Liedes „Durch Adams Fall ist ganz verderbet“ darstellt.<sup>2</sup> Hinzu kommt, dass Sylvie Stanovská entdeckt hat, dass die Transformation des Spenglerschen Textes unter dem Eindruck der Melodie stattfand. Die Melodie des deutschen Liedes der Böhmisches Brüder ist nämlich identisch mit der Melodie des tschechischen brüderlichen Liedes „Chvalmež Otce nebeskeho“ („Loben wir den himmlischen Vater“), mit Textzeugen aus den Jahren 1541, 1545–46 und 1564, aber nicht mit der Melodie des Liedes von Lazarus Spengler. Die Aufgabe der vergleichenden textgrammatischen Analyse ist es, den sprachlichen und den damit zusammenhängenden inhaltlich-theologischen Transformationsprozess deutlich zu machen.

Vergleichende Analyse des Liedes „Durch Adams Fall ist ganz verderbt“ (=Text A) mit „Adam het vns gantz verderbet“ (1.Strophe) (=Text C)

Durch Adams Fall ist ganz verderbt  
Menschlich Natur und Wesen,  
Dasselb Gift ist auf uns ererbt,  
Daß wir nicht mocht'n genesen  
Ohn Gottes Trost, der uns erlöst

---

<sup>2</sup> Albrecht Greule/Sylvie Stanovská, Transformation des geistlichen Liedes bei den Böhmisches Brüdern. Vortrag anlässlich der Tagung „Textgestaltung als Abbild der Transformationsprozesse vom 15. bis 17.Jahrhundert“, Hochschule Zittau/Görlitz, 25.-27.9.2012.

Hat von dem großen Schaden,  
darein die Schlang Eva bezwang,  
Gotts Zorn auf sich zu laden.

Während die Analyse bei nur in Sätze gegliederten fortlaufenden Texten satzübergreifend (transphrastisch) vorgeht, muss man bei Kirchenliedern, abgesehen davon dass sie Konstituenten des gedruckten Großtextes „Gesangbuch“ sind, eine konstitutive Gliederungseinheit oberhalb des Satzes ins Auge fassen, um die textuelle Kohärenz der später hinzu gedichteten Strophen beurteilen zu können, nämlich die durch Rhythmus und Reim ausgezeichneten Strophen.

Gehen wir gleichsam von außen an die Texte heran, so stellen wir fest, dass der Strophenbau von Text A mit zwei Stollen, Abgesang und männlicher Kadenz sich weder im tschechischen Text B noch in Text C wiederfindet. Jedoch stimmt der Strophenbau von Text B und Text C (4 vierhebige Zeilen zu 2 Reimpaaren) überein. Die syntaktische Struktur besteht aus zwei Sätzen, aus einem einfachen Satz:

MTE 1 *Durch Adams Fall ist ganz verderbt Menschlich Natur und Wesen.*

und aus einem komplexen Satz:

MTE 2 *Dasselb Gift ist auf uns ererbt, Daß wir nicht mochtñ genesen Ohn Gottes Trost, der uns erlöst Hat von dem großen Schaden, darein die Schlang Eva bezwang, Gotts Zorn auf sich zu laden.*

Obwohl in der relativ geringen Textmenge der ersten Strophe quantitativ noch nicht erfassbar, sind die „Protagonisten“ (=ZTG) dieses Teiltextes das Paar ADAM/EVA und GOTT. Gerne übersehen wird die durch *uns* und *wir* ausgedrückte Deixis, das heißt die Referenz auf eine Gruppe von Menschen, die das Lied singen oder rezipieren, zu der sich auch der sonst nicht sprachlich in Erscheinung tretende Autor zählt. Die Feststellung der Isotopie-Ebenen erfolgt über die durch den Kotext bestimmte Semantik der im Text vorhandenen Lexeme. So stellen wir leicht fest, dass der gemeinsame „semantische Nenner“ der Ausdrücke *Fall, verderbt, Gift, nicht genesen, großer Schaden, Schlange, bezwang, Zorn* ein semantisches Merkmal (=Klassen) '(für den Menschen) Schädliches' ist. Aus dieser Konstellation von ZTG und Isotopie lässt sich aber noch kein Thema formulieren. Daraus ist der Schluss zu ziehen, dass die erste Strophe thematisch nur den Weg bereitet, für zumindest eine oder mehrere weitere Strophen.

Und in der Tat werden in der 2. Strophe die ZTG ADAM/EVA sowie GOTT und die WIR-Deixis ebenso wie die Isotopie '(für den Menschen) Schädliches' (*Schlang, abgefallen, veracht, Bracht hat den Tod, Not*) weiter geführt; aber an ihrem Ende tritt ein neuer Protagonist in großer textueller Nähe zu GOTT und der WIR-Deixis auf: SEIN LIEBER SOHN, in den folgenden Strophen variierend CHRISTUS genannt!

An dieser Stelle wird – aus textgrammatischer Sicht – eine intertextuelle „Schnittstelle“ mit dem tschechischen Lied (B) deutlich, in dessen erster Strophe es heißt:

*jeho syna milého* „seinen lieben Sohn“

Die nach demselben Muster durchgeführte Analyse der weiteren Strophen ergibt Folgendes: Protagonisten und Deixis bleiben dieselben; zur Isotopie „schädlich“ greift mit dem Auftreten von CHRISTUS eine neue Isotopie Platz: nämlich die zu 'schädlich' antonyme Isotopie 'Rettung' ('Erlösung'). Sie wird dann in der 5. Strophe durch eine Häufung von Christus-Prädikationen wie *Weg, Licht, Pforte, Wahrheit, Leben, Rat, ewigs Wort, Schutz* geradezu übertroffen. Damit scheint zumindest thematisch der Höhepunkt des Liedes und sein Ende erreicht zu sein.

Nach der 5. Strophe ist textgrammatisch ein scharfer Schnitt feststellbar: In der 6. Strophe gibt es keine Deixis mehr, der ZTG ist DER MENSCH generell und die MENSCH zugeordnete Isotopie (*gottlos, verflucht, fern des Heils, ohne Tröster, in Teufels Gewalt*) hat als gemeinsamen Nenner 'von Gott verstoßen'. Man kann sich als heutiger Betrachter des Eindrucks nicht erwehren, dass hinter dieser Strophe die Illokution der Drohung steckt.

In Strophe 7 ändert sich nur die Isotopie: dem MENSCHEN wird jetzt – wenn er auf Gott vertraut – 'Rettung' versprochen. Im Grunde werden in diesen beiden Strophen 6 und 7 die Isotopie und damit die beiden Themen der ersten fünf Strophen, nämlich „durch Adam verursachten Schaden für den Menschen“ gegenüber „Rettung durch Christus“, pointiert wiederholt. Es gibt also wieder erwarten einen thematischen Zusammenhang mit Teiltext Strophe 1-5.

Eine weitere Zäsur ab Strophe 8 ist nicht weniger markant. Sie beginnt mit „Ich bitt oh Herr“, durch das performative Verb *bitten* wird sofort klar, dass die Deixis der Strophen 1-5 wieder aufgegriffen wird, nun aber nicht durch das pluralische WIR, sondern durch das individuelle ICH in Korrespondenz zum DU-GOTT, was es zu beachten gilt. Ist Strophe 8 eine Bitte um die in Strophe 7 unter Bedingungen zugesagte Rettung, so endet das Lied in Strophe 9



aus der ICH-Deixis heraus mit dem Wort *Hoffnung*, das am Ende einer starken 'Licht'-Isotopie (*brennende Luzerne, ein Licht, Morgensterne*) steht.

Aus textgrammatischer Sicht kann man festhalten, dass Lied A aus vier vertikal (d.h. nacheinander) koordinierten Teiltexten mit jeweils unterschiedlicher Illokution besteht: I: Strophe 1-5, II Strophe: 6-7, III: Strophe 8 und IV. Teil I kann mit dem Terminus der mittelalterlichen Schriftauslegung „historice-mythice“ (Illokution: Information/Erinnerung) genannt werden; Teil II nach gleichem Vorbild „moraliter“ (Illokution: Drohung); Teil III ist eine Bitte, Teil IV steht wegen der GOTT zugeordneten 'Licht'-Isotopie in der Nähe einer Doxologie (Illokution: Preisen?).

Abschließend der Versuch eines intertextuellen Vergleichs von Text A und Text C, den man sinnvoller Weise mit Strophe 1 beginnt.<sup>3</sup>

Adam hett vnns gantz verterbet  
su<sup>e</sup>nd vnd schult auf vns geerbet  
verandert natur vnd wesen  
das wir nicht mochten genesen

Die geradezu sprachtechnische Frage lautet: Wie passt der unbekannte Verfasser den Text von A formal an die Struktur der Strophe von Lied B an? Wir können gleich festhalten, dass einzig und allein die Grammatik der jeweils ersten Strophe überhaupt die Möglichkeit zum Vergleich gibt; dies mag ideengeschichtlich-theologisch anders sein. Der erste Blick sollte auf den syntaktischen Bau der beiden Strophen fallen: Während die Strophe in Text A aus zwei Sätzen besteht, reicht der strophische Bau von Lied C nur für einen Satz. Er ist komplex und besteht aus einer dreigliederigen asyndetischen Satzreihe, die in ein Satzgefüge mit einem *dass*-Nebensatz einmündet. Die ZTG sind demgegenüber in beiden Strophen die gleichen: ADAM als Agens und die WIR-Deixis als Patiens; die Handlung spielt sich wie bei Spengler auf einer Isotopie-Ebene ab, die sich mit dem semantischen Merkmal (Klassen) 'rettungslose Vernichtung von Menschen' von der Isotopie bei Spengler '(für den Menschen) Schädliches' kaum unterscheidet; sie ist höchstens zugespitzt, verschärft.

Der Bearbeiter von Text C erreicht dies zunächst durch die Repetition (oder Übernahme) der Textteile *Adam, gantz verderbet, auff vns vererbet, natur vnd wesen* und schließlich durch die Übernahme einer ganzen Zeile bei Spengler, nämlich: *das wir nicht mochten genesen*. Sie wird allerdings aus der Mitte bei Spengler in C an das Strophenende positioniert, womit eine wichtige dramaturgische Wirkung erreicht wird: Wir, die Menschen, brauchen einen Retter.

---

<sup>3</sup> Text nach Thomas 1931.

Von hier an geht Lied C theologisch in eine ganz andere Richtung als das Lied Spenglers: Da der „Retter“ nach christlicher Theologie an Weihnachten kam bzw. kommt, ist aus Lied A ein Weihnachtslied geworden.

## 6. ERGEBNIS

Die Ausgangsfragen, was die textgrammatische Analyse zur Erschließung und zum besseren Verständnis frühneuhochdeutscher Texte beiträgt und wie sie im Sprachunterricht fruchtbar gemacht werden kann, könne auf folgendem Weg beantwortet werden. Der erste Schritt liegt, wenn es sich wie bei dem Urbar und der Satzung um handschriftliche Texte handelt, beim Editor der Handschriften. Er transkribiert und deckt dabei auf, welchen Lautstand die Handschrift repräsentiert bzw. welcher Schreiblandschaft sie angehört und durch welchen Wortschatz sie geprägt ist. Diese Fragestellung sollte jedoch bei der Frage des Einsatzes der Textgrammatik auf historische Texte nicht im Vordergrund stehen, weil sie unter dem Aspekt der Ausbildung der neuhochdeutschen Schriftsprache schon oft behandelt wurde. Editionen sollten die Texte auch inhaltlich erschließen, indem Vorschläge zur Satzabgrenzung gemacht werden, wodurch die textgrammatische Analyse bei ihrer Anwendung im Unterricht erleichtert wird. Dadurch dass im (sprach- und literaturhistorischen) Unterricht die textgrammatischen Analyseschritte (Herausarbeitung der Minimalen Texteinheiten, ihres äußeren und inneren Zusammenhangs und Ausarbeitung eines Themas) auf ausgewählte Teil- bzw. Kleintexte angewandt werden, können schrittweise das Textverständnis und darüber hinaus ein spezielles Verständnis für den Funktionalstil spätmittelalterlicher profaner (handschriftlicher) und religiöser (gedruckter) Textsorten (Register, Satzung, geistliches Lied) aufgebaut werden. Mit einem weiteren Schritt, der den Großtext als Ganzes in den Blick nimmt, hier aber nicht ausgeführt werden konnte, könnte man schließlich sogar die formalen und thematischen Zusammenhänge der Kleintexte, aus denen der Großtext zusammengesetzt ist, erforschen.

#### LITERATUR

Greule Albrecht 2003: Urbare als Kanzleiprodukte und Sprachquellen. – *Aufgaben einer künftigen Kanzleisprachenforschung* (= *Beiträge zur Kanzleisprachenforschung* 3), hrsg. von Jörg Meier und Arne Ziegler. Wien, 57–67.

Greule Albrecht 2011: Beobachtungen zur Textgrammatik des Frühneuhochdeutschen in der Ostslowakei – am Beispiel der Satzung des Rates der Stadt Košice/Kaschau von 1404. – *Deutsch-Slawische Kontakte – Geschichte und Kultur*, Festschrift für Mária Papsonová, Michaela Kováčová, Jörg Meier, Ingrid Puchalová (eds.). Košice, 23–32.

Greule Albrecht 2012: *Sakralität. Studien zu Sprachkultur und religiöser Sprache*, hrsg. von Sandra Reimann und Paul Rössler. Tübingen.

Greule Albrecht, Christopher Kolbeck 2014: Kanzleisprachenforschung und Textgrammatik. – *Perspektiven und Desiderate der europäischen Kanzleisprachenforschung* (= *Beiträge zur Kanzleisprachenforschung* 8), hrsg. von Jörg Meier, Wien (Praesens) (im Druck).

Hanke Siegfried, Vogel Rainer (Hg.) 2010: *Urbare des Fürstentums Jägerndorf aus der Zeit der Markgrafen von Brandenburg-Ansbach (1531, 1535, 1554/89)*. Berlin, 18–100.

Piirainen Ilpo Tapani 1987: Die Satzung des Rates der Stadt Košice/Kaschau aus dem Jahre 1404. Edition und Untersuchung eines frühneuhochdeutschen Textes aus der Slowakei. – *Neuphilologische Mitteilungen* 88. Helsinki, 237–255.

Thomas Wilhelm (Hg.) 1931: *Michael Weiße, Gesangbuch der Böhmischen Brüder vom Jahre 1531*. Wiederabdruck Kassel.

Teksto gramatika ir ankstyvieji naująja  
vokiečių aukštaičių kalba parašyti tekstai  
iš Čekijos ir Slovakijos archyvų (kadastrai,  
potvarkiai, bažnytinės giesmės): analizė ir  
bandymas pritaikyti didaktiškai

SANTRAUKA

Straipsnyje gramatiniu aspektu analizuojami trys ankstyvosios naujosios vokiečių aukštaičių kalbos tekstai iš Čekijos Respublikos (Bohemijos ir Moravijos) ir Slovakijos. Aptariama, kokiais būdais šiuose XV a. ir XVI a. tekstuose, priskiriamuose skirtingoms tekstų klasėms, adresatui perteikiama teksto koherencija ir jo tema. Šis pagrindinis klausimas analizuojamas pasitelkiant dvi strategijas: pagrindinių teksto objektų atpažinimą nustatant koreferencijos grandines bei izotopijos lygmenis išskiriant semantinius požymius. Tekstų temą galima klasifikuoti pagal šių pagrindinių teksto objektų ir izotopijos lygmenų kombinaciją. Straipsnyje pateikiamos rekomendacijos, kaip teksto gramatinę analizę galima pritaikyti dėstant kalbos istoriją.

Įteikta 2014 m. gruodžio 15 d.

ALBRECHT GREULE

*Universität Regensburg*

*Institut für Germanistik, D-93040 Regensburg.*

*Albrecht.Greule@sprachlit.uni-regensburg.de*

ALMA RAGAUSKAITĖ  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: istorinė antroponimika, istorinė toponimika.

## ŠKOTŲ PAVARDŽIŲ UŽRAŠYMO TENDENCIJOS XVII–XVIII A. KĖDAINIŲ MIESTO ISTORIJOS ŠALTINIUOSE

Tendencies of Recording of Scottish Surnames  
in the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> Century Historical Sources of  
Kėdainiai

### ANOTACIJA

Vieni svarbiausių Lietuvos miestiečių istorinės antroponimijos šaltinių yra savivaldos institucijų aktų knygos. Iš jų išsiskiria XVII–XIX a. pradžios Kėdainių magistrato 24-ios knygos. Iš šių XVII–XVIII a. knygų ir kitų senųjų miesto rankraščių buvo atrinkta apie 250 škotų tautybės atstovų įvardijimų (čia suskaičiuoti ne tik skirtingų asmenų, bet ir įvairūs jų pavardžių formų variantai). Juos analizuojant, straipsnyje aptariamos kėdainiečių škotų įvardijimo tendencijos XVII–XVIII a., jų pavardžių susiformavimo išskirtinė situacija (apie 1628–1629 m. atvykdami į Kėdainius škotų tautybės asmenys jau turėjo pavardes) bei šių paveldimų asmenvardžių fiksavimo dėsningumai miesto istorijos dokumentuose.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Kėdainiai, XVII–XVIII amžiai, magistrato knygos, škotai, pavardės.

### ANNOTATION

Municipal register books constitute one of the key sources of the historical anthroponymy of Lithuanian town-dwellers. Twenty-four register books of Kėdainiai Magistrate dating to the 17<sup>th</sup>–19<sup>th</sup> century stand out among them. Around 250 cases of naming Scottish people were selected from the books of the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century as well as other old manuscripts of the town (they do not only include different persons but also different variants

of their surnames). Through their analysis the article discusses the tendencies of naming Scottish settlers in Kėdainiai in the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century, the exceptional situation behind the formation of their surnames (when arriving in Kėdainiai in around 1628–1629, Scottish people already had surnames) and the tendencies of recording these hereditary personal names in the town's historical documents.

KEYWORDS: Kėdainiai, 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century, magistrate register books, Scots, surnames.

## 0. ĮVADAS

Kėdainių miesto istorinis vardynas jau pradėtas tirti. XVII–XVIII a. Kėdainių, XVI–XVII a. Vilniaus, XVIII a. Joniškio gyventojų pavardžių bendrieji formavimosi polinkiai apžvelgti, remiantis daugiau nei 4 000 asmenų įvardijimų, surinktų iš šių miestų istorijos šaltinių (Ragauskaitė 2008: 29–37). Atlikta lingvistinė analizė parodė, kad aptariamų miestų vietinių bendruomenių grupėse pavardės atsirado skirtingu laiku. Anksčiausiai pradėjo formuotis miestiečių elito pavardės, vėliau jas įgijo vidurinę ir žemesnę padėtį mieste užimantys asmenys. XVII a. antroje pusėje faktiškai visi kėdainiečiai ir vilniečiai užrašomi su pavardėmis. Matyt, lėčiau formavosi marginalinių sluoksnių atstovų pavardės. Šiaurės Lietuvos regione įsikūrusio mažesnio miesto Joniškio aktų knygos išlikusios tik nuo 1722 m. Tačiau ir šie vėlyvi duomenys aiškiai paliudijo, jog ne tik miesto aukštuomenei priklausę joniškiečiai (burmistras, vaitas ir pan.), bet ir žemesnių sluoksnių asmenys XVIII a. pirmojoje pusėje jau turėjo paveldimus asmenvardžius (Ragauskaitė 2008: 33–36).

Atskirai buvo aptarti XVII–XVIII a. Kėdainių miesto škotų pavardžių slavinimo dėsningumai, pastebėta, kad šios pavardės – tai kilmės aspektu unikali miesto lokalinės bendruomenės vardyno dalis (Ragauskaitė 2007: 63–64). Jau svarstyta ir lenkų kalbos įtaka, užrašant kėdainiečių (lietuvių ir kt.) asmenvardžius XVII–XVIII a. miesto istorijos dokumentuose (Ragauskaitė 2011: 21–22; Параускайте 2012: 213–221). Paaikškėjo, kad šių tikrinių vardų sulenkinimo laipsnis bene labiausiai priklausė nuo juos perteikusių raštininkų, jų požiūrio, erudicijos ir kt. (Параускайте 2012: 219). Pastebėjus minėtus kėdainiečių istorinių pavardžių formavimosi, jų kilmės, slavinimo ir kt. savitumus, šia publikacija yra tęsiamas Kėdainių senjojo vardyno tyrimas.

Šio straipsnio tikslas – išsamiai aptarti XVII–XVIII a. Kėdainių škotų bendruomenės narių įvardijimo tendencijas bei jų paveldimų asmenvardžių (pavardžių) fiksavimo svarbiausias ypatybes miesto istorijos šaltiniuose.

Medžiaga straipsniui daugiausia surinkta iš XVII–XVIII a. Kėdainių magistrato knygų. Tai vieni svarbiausių miestiečių istorinės antroponimijos šaltinių (Ragauskaitė 2008: 29; 2014a: 323; Парайскайце 2012: 214). Didžioji dalis XVII a. Kėdainių magistrato knygų yra sudegusi, todėl labai trūksta jų ankstyvųjų įrašų. Šie įrašai būtų bene vertingiausia istorinės antroponiminės medžiagos dalis, ypač naudinga tiriant škotų bendruomenės veiklos pradžia mieste (Žirgulis 2002: 24; 2005a: 229). Magistrato sesijų ar posėdžių ir tarėjų teismo protokolų knygos išlikusios tik pradėdant 1759 m., nors ir nėra jų pamečiui. Iš viso yra išlikusios XVII–XIX a. pradžios 24-ios magistrato knygos, rašytos lotynų ir lenkų kalbomis<sup>1</sup> (Tyla 2000: 65). Tai didelę antroponiminę vertę turintys istorijos šaltiniai, atspindintys įvairius miesto įvykius ir vietinės bendruomenės reikalus (miestiečių skolas, pirkimo–pardavimo sutartis ir kt.). Čia taip pat įrašyti magistrato sesijų protokolai, miestiečių sueigų sprendimai, cechų nuostatai, teismo protokolai, įvairūs miesto, šeimos gyvenimo realijas atspindintys dokumentai (testamentai ir pan.).

Suskaičiuota bent 17 šias knygas rašiusių raštininkų (Tyla 2000: 73–75). Dėmesį patraukia tai, kad kai kurios raštininkų pavardės galėjo būti ir lietuvių tautybės asmenų, pvz.: \*Grybas: 1762 *Marcinem Grybafsem Pisarzem, y calym Szlachetnym Magistratem* abl. KMK<sub>13</sub> 23<sup>2</sup>. Plg. db. pvd. *Grȳbas* LPŽ I 707; \*Gulbinas: 1770 *Szlachetny <...> P(an)*<sup>3</sup> *Jan Gulbin Pifsarz* KMK<sub>15</sub> 90. Plg. db. pvd. *Gulbinas* LPŽ I 741. O štai 1702 m. Kėdainių magistrato raštininku buvo škotas, identifikotas kaip *Wiliam Forsyth* (Juknevičius 2015: 49). Šios aplinkybės, be jokios abejonės, turėjo įtakos užrašant kėdainiečių asmenvardžių formas (žr. Parайскайце 2012: 219–221).

Mėginant bent iš dalies užpildyti XVII a. magistrato knygų ankstyvųjų įrašų spragą, šiame straipsnyje dar remiamasi kitais istorijos šaltiniais. Tai Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1628–1663 m. sesijų protokolų (*Collecta zboru Kieydanskiego*) rinkinys, Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1640–1649 m. krikšto ir 1641–1649 m. santuokos metrikų knygos, Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės 1664–1717 m. sesijų aktų rinkinys (*Akta Sessionalne Zboru Kieydanskiego*) bei Kėdainių 1666 m. inventorius. Iš minėtų XVII–XVIII a. šaltinių buvo atrinkta apie 250 škotų įvardijimų. Skaičiuoti ne skirtingų asmenų, bet pasikartojantys jų fiksavimo atvejai. Mat siekiant aptarti išskirtinę škotų paveldimų antroponimų (pavardžių) susiformavimo situaciją

---

<sup>1</sup> Šių istorijos šaltinių sąrašą žr. straipsnio pabaigoje.

<sup>2</sup> Visi straipsnyje pateikiami antroponimai yra metrikuoti. Prie kiekvieno jų pažymimi metai, kuriais asmenvardis buvo užfiksuotas, istorijos šaltinio santrumpa ir lapo (puslapio) numeris.

<sup>3</sup> Istorijos dokumentuose užfiksuotos abreviatūros pildomos. Priešas nurodomas skliaustuose. Perteikiant asmenvardžius, stengiamasi išsaugoti originalias, rankraščiuose fiksuotas lytis.

(apie 1628–1629 m. į Kėdainius atvykdami škotai jau turėjo pavardes), jų pavardžių fiksavimo savitumus, jų grafinius variantus ir kt. kaip tik reikalingi tų pačių asmenų skirtingi užrašymai. Toliau bus trumpai apibūdintas škotų bendruomenės kūrimasis Kėdainiuose, nustatyti šios tautybės atstovų įvardijimo polinkiai ir kt. XVII–XVIII a. Kėdainių miesto rankraščiuose.

## 1. KĖDAINIŲ ŠKOTŲ ĮVARDIJIMO POLINKIAI XVII–XVIII A.

XVII–XVIII a. Kėdainiai – tai vienas iš nedaugelio privačių Lietuvos miestų, kuriam dar 1590 m. balandžio 15 d. suteiktos Magdeburgo teisės, turėjęs saugotas ir puoselėtas daugiakultūrines tradicijas, priklausęs kunigaikščių Radvilų giminės Biržų–Dubingių šakos atstovams (Alexandrowicz 1970: 80; 2011: 282; Tyla 2000: 66). XVII a. Kėdainiai buvo svarbus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų reformatų ir lietuviškos raštijos centras. Čia buvo šios konfesijos Bažnyčios LDK administracinio vieneto – Žemaičių distrikto – centras, gyvendavo Žemaičių superintendantai, vykdavo bažnytiniai sinodai, buvo susitelkusios įvairios bažnytinės ir kultūrinės institucijos (Lukšaitė 1970: 15; 1999: 10; 2001: 11). Nuo 1731 m. Kėdainiai perėjo į kunigaikščių Radvilų katalikiškosios Nesvyžiaus šakos rankas. Radviloms šis miestas su pertraukomis priklausė iki 1819 m. (KDN 9, 12).

Norėdamas ekonominės naudos Kėdainių miestui ir būdamas aktyvus reformacijos šalininkas, Kristupas Radvila siekė, kad Kėdainiuose gausiai apsigyventų šios religijos pasekėjų (Žirgulis 2005a: 226). Todėl XVII–XVIII a. Kėdainiai buvo daugiarelinis ir daugiatautis miestas (Žirgulis 2005: 179; 2005b: 35). Štai „Toki tatai municipalė Kėdainių miesto istorija: jis gyvenamas buvo daugiausiai škotų, vokiečių, žydų ir vietinių gyventojų – lietuvių“ (Šinkūnas 1928: 21). Teigiama, kad Kristupas Radvila palaikė ryšius su Elbingo reformatų bažnyčia, kuriai priklausė ir škotai. Nors nėra žinoma, ar jie buvo oficialiai pakviesti, tačiau apie 1628–1629 m. Kėdainiuose pasirodė ir škotai reformatai (Žirgulis 2002: 236). Šios, iš pirmo žvilgsnio tolimos ir egzotiškos, škotų tautybės atstovų pasirodymas XVII a. trečiajame dešimtmetyje Kėdainiuose nebuvo netikėtas. Jau XIV–XV a. škotai prekiaavo su Lenkija ir Rytų Prūsija (Kowalski 2015: 30). Apie 1637 m. į Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenę iš Amsterdamo atvyko pamokslininkas, įvardytas kaip *John Douglas* (Žirgulis 2002a: 132). Gausesnė škotų bendruomenė mieste susidarė XVII a. viduryje. Manoma, kad prieš 1655 m. Kėdainiuose galėjo gyventi apie 200–300 žmonių bendruomenė (Eriksonas 2000: 180). Buvo identifikuota apie 120 Kėdainiuose gyvenusių škotų pavardžių (Žirgulis 2000: 26). Tai buvo viena ryškiausių



bendruomenių Baltijos ir Skandinavijos regione (Bajer 2011: 78). Teigiama, kad kalbamajame regione didesnė buvo tik Norvegijos mieste Bergene gyvavusi škotų bendruomenė. Ją sudarė apie 270 asmenų (Murdoch 2001: 7). Ne daug škotų gyventa ir kituose miestuose, kaip antai, Biržuose, Kaune, Kelmėje, Skuode, Tauragėje, Vilniuje (Ragauskas 2002: 299; Žirgulis 2002: 23).

Kaip yra įprasta tokio tipo miesto šaltiniuose (magistrato knygoose ir kt.), kėdainiečių įvardijimai daugiausia pateikti ne atskirais sąrašais, bet įvairuojančiame įrašų kontekste (skirtinguose miesto dokumentuose, bylų protokoluose ir kt.). Apie miestiečių asmenvardžių atrankos principus jau yra detalai rašyta (dar žr. Ragauskaitė 1999: 146; 2000: 94; 2002: 31–32; 2002a: 6–7; 2003: 82; 2005: 18–23; 2006: 81–82; 2009: 227; 2014: 9; 2015: 59–61).

Kėdainių škotų bendruomenės nariai, kaip ir visi kėdainiečiai (lietuviai bei kt.) taip pat pažymėti nuorodomis le. *mieszczanin, obywatel*, pvz.: 1753 *Panu Michałowi Forsajowi Obywatelowi Miasta Kieidanskiego* dat. KMK<sub>2</sub> 172, 1714 *Pana Livingstona Raycy <...> Mieszczanow <...> Miasta Kieydan(skiego)* gen. KMK<sub>3</sub> 30v ir t. t. Vartojamos ir specialios škotų tautybę nusakančios nuorodos le. *szkot, szot, z naciej szkotskiej*, pvz.: 1643 *Jan Chapman Szkot* KERJ 61v, 1649 *Jakub Kujck Szkot* KERK 8v, 1650 *Jana Lausonna Szkota* gen. CZK 68, 1649 *Jan Nikiel Szkot* KERK 8, 1646 *Wilhelm Olephant Szot* KERK 5v, 1655 *pan Jakub Ranison z naciej szkotskiej* CZK 103, 1635 *P(an) Andrys Szot* CZK 33, 1633 *Tomasz Szot* CZK 24 ir kt.

Tokios šaltiniuose pasitaikančios nuorodos leidžia teigti, kad šie kėdainiečiai buvo būtent škotai ir aplinkiniai juos išskyrė kaip ne vietinius. Tačiau iki šiol nėra išvengta kai kurių tautybės interpretacijos nevienodumų (istorijos šaltiniuose ir kt. škotai kai kada dar vadinami platesne sąvoka – „anglais“). Pavyzdžiui, manoma, kad XVIII a. žymusis kėdainietis, įvardytas kaip *Jakub Gray*, buvo anglas (Tworek 1966: 182), o Paulas Bajeris jį priskyrė prie škotų (Bajer 2012: 453). Šis asmuo minimas ir XVIII a. Kėdainių magistrato knygoose, pvz.: 1723 *Panem Jakubem Grejem Decemwirem Kieydanskim* abl. KMK<sub>4</sub> 63 – 1737 *Pana Jakuba Graia Raycy Kieydan(skiego)* gen. KMK<sub>5</sub> 38 – 1739 *Panem Jakubem Grajem Raycą Kieydanskim* abl. KMK<sub>5</sub> 79 ir kt. O štai kitas atvykėlis iš Škotijos, medicinos daktaras, senuosiuose XVII a. Vilniaus rankraščiuose įvardijamas kaip *Iacobus Arnuth, Iacobus Arnott* (1632†), gyvenęs Vilniuje, buvo škotų kilmės. Apie tai liudijo istorijos šaltiniuose šalia jo pavardės užfiksuotas dažnas priedėlis „škotas“ (lo. *scotus*, le. *szkot*) (Ragauskas 2002: 299). Tačiau antkapiniame užrašė jis įamžintas kaip anglų tautybės asmuo – „natione Angli“ (Starowolski 1655: 235). Įdomu tai, kad škotai emigrantai XVIII a. istorijos šaltiniuose neretai dar vadinami „ex gente Magnae Britanniae“ – iš „Didžiosios Britanijos tautos“ (Juknevičius 2015: 32). Britais škotai pradėti vadinti nuo 1707 m., prijungus

Škotijos karalystę prie Didžiosios Britanijos karalystės (BCI 45; Houston 2002: 35; Gibbs 2006: 1; Murdoch 2008: 14; Juknevičius 2015: 32).

Siekiant kuo patikimiau identifikuoti Kėdainių škotų įvardijimus, straipsnyje remiamasi P. Bajerio sudaryta šios tautybės asmenų lentele (registru) iš šių istorijos šaltinių: 1628–1663 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios finansinių dokumentų (*Collecta zboru Kiejdanskiego*) rinkinio, Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1640–1649 m. krikšto ir 1641–1649 m. santuokos metrikų įrašų bei 1697 m. sąrašo *Rejestr porządny Auditorow Zboru tego Kiejdanskiego* iš Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės 1664–1717 m. sesijų aktų rinkinio (*Akta Sessionalne Zboru Kiejdanskiego*). Šis 1697 m. *Rejestr porządny Auditorow Zboru tego Kiejdanskiego* sąrašas jau buvo pirmiau publikuotas ir cituotas (dar žr. Tworek 1969: 213–215). P. Bajerio parengtoje lentelėje surašyti tokie duomenys: konkretus šaltinis, kuriame paminėtas škotų kilmės asmuo, data, pareigos ir kt. (plačiau žr. Bajer 2012: 443–453).

Straipsnyje pateikiamos Kėdainių škotų istorinės pavardės dėl tikslumo dar buvo palygintos su škotų pavardėmis iš XIX a. amžiaus britų pavardžių atlaso *The Surname Atlas*<sup>4</sup> (dar žr. Archer 2003; Lewis 2011: 189–210). Šis pavardžių atlasas rodo Anglijos, Škotijos ir Velso pavardžių paplitimą 1881 m.<sup>5</sup> Be to, peržiūrėti ir kiti žinomi škotų pavardžių rinkiniai (Black 1996; Whyte 2000; Dorward 2002).

Apie 1629 m. Kėdainių evangelikų reformatų mokykloje dėstė bent keturi škotų kilmės pedagogai: *Jacob Paterson*, *Alexander Nicholas*, *Thomas Ramsay* ir *Ian Halson* (Eriksonas 2000: 175). Minėtame 1628–1663 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios finansinių dokumentų rinkinyje nuo 1630 m. aptinkamos pirmosios „škotiškos pavardės: Gilbert, Ogilby, Gordon“ (Žirgulis 2002: 24). Šiame rinkinyje kalbamosios tautybės asmenų pavardžių pastebėta ir daugiau, pvz.: 1658 *pan Jerzy Bennet* CZK 108, 1650 *Wilhelmus Meleyson* CZK 67, 1637 *Alexander Ogilbe* CZK 37, 1655 *Jacob Ramsay* CZK 102, 1648 *Andres Symson senior* CZK 78 ir kt.

Štai 1664–1717 m. Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės sesijų aktuose (*Acta Sessionalne Zboru Kiejdanskiego 1664–1717*) pastebėtame sąrašė *Catalogus discentium in Schola Cajodunienfi* užfiksuoti šie škotiškos kilmės asmenys: 1666–1668 *Georgius Anderfon* ASZK 8, 1666 *Jacobus Bennet* ASZK 8, 1666–1668 *Carolus Ramfay* ASZK 8, 1666–1668 *Thomas Ramsay* ASZK 8, 1666 *Jacobus Zomerwill* ASZK 8, o vėlesniame sąrašė dar paminėtas 1668 *Johannes*

<sup>4</sup> [www.archersoftware.co.uk/satlas07.htm](http://www.archersoftware.co.uk/satlas07.htm)

<sup>5</sup> Straipsnio autorė dėkoja kompaktinį diską *The Surname Atlas* jai padovanojusiam dr. Christopher'ui Lewis'ui (King's College, London).

*Barklay* ASZK 8. *Przy Zborze* surašyta pora asmenų, įvardytų kaip 1679 *Jan Cannot*, *Rektor Collegy* ASZK 70 ir 1679 *Johannes Paterson*, *Diaconus* ASZK 70.

Škotiškų pavardžių užfiksuota Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1640–1649 m. jungtuvių ir 1641–1649 m. krikšto metrikuose, pvz.: 1647 *Jan Forbesz* KERJ 7, 1642 *Jan Mekienen* KERK 2v, 1648 *Mateusz Ramza* KERK 5v, 1649 *Jan Ramzaj* KERK 5v ir kt.

Kaip matyti, pirmieji šių dvinarių įvardijimų nariai yra krikščioniški vardai, vartojamos tradicinės lenkiškos ar lotyniškos vardų formos, kadangi istorijos šaltiniai rašyti lenkų ir lotynų kalbomis, pvz.: *Jan*, *Mateusz*, *Michał*; *Carolus*, *Georgius*, *Thomas* ir kt.

Pamažu Kėdainių škotai užėmė svarbią padėtį miesto gyvenime ir valdyme. Štai per 1590–1795 m. (per visą miesto savivaldos laikotarpį) iš įvairių miesto dokumentų buvo surinktos 225 magistrato pareigūnų pavardės (Tyla 2000: 73–75). Remdamasis šiais Antano Tylos surinktais duomenimis, Rimantas Žirgulis suskaičiavo, kad iš Kėdainių miesto 27 vaitų 2 buvo škotai (7,4 %), iš 46 burmistrų – 12 škotų (26 %), iš 48 tarėjų – 6 škotai (12,5 %), iš 49 suolininkų – 15 škotų (30,6 %), iš 38 decemvirų – 7 škotai (18,4 %), iš 17 raštininkų – 1 škotas (5,8 %). Paaiškėjo, kad iš 225 miesto pareigūnų per kalbamąjį laikotarpį 43 buvo škotai (19,1 %) (Žirgulis 2002: 25).

Po 1655–1660 m. karo Kėdainių miesto istorijos rankraščiuose minimos šių įtakingų kėdainiečių škotų šeimų pavardės: *Andersons*, *Arnets*, *Bennets*, *Forbes*, *Gordons*, *Hallyburtons*, *Kiuks*, *Moleysons*, *Nikiells*, *Ogilbys*, *Ramsays*, *Simpsons*, *Skromzers* (Eriksonas 2000: 180). O 1666 m. Kėdainių inventoriaus duomenys patvirtina, kad škotai buvo įsikūrę geriausioje centrinėje miesto dalyje – aplink reformatų bažnyčią, Didžiąją rinką ir trijų pagrindinių gatvių – Pilies, Senosios bei Arklių prieigose, pvz.: 1666 *Ulica Konska Pułkamiency P(ana) Arneta pusta* gen. KI 6, 1666 *Dom P(ana) Wilima Benneta* gen. KI 1, 1666 *Dom Pana Dawidsona* gen. KI 1, 1666 *Druga strona tey ze ulicy zamkowey Domek Woyciecha Lewystona* gen. KI 3v. Kadangi reformatų bažnyčia stovėjo šalia miesto turgavietės, kurioje vykdavo triukšmingi sekmadienio turgūs, tai 1655 m. kovo 24 d. sesija nutarė, kad sekmadienio turgūs Kėdainiuose – tai nepagarba Dievui, kuris uždraudė sekmadienio darbus, todėl pareikalauta valdžios tuos turgus perkelti į šiokiadienius (Juknevičius 2015: 37).

Apie jų įtaką ir padėtį visuomenėje liudija tai, jog nemažai škotiškų pavardžių turi to meto magistrato pareigūnai, pasiturintys pirkliai, kreditoriai, palivarkų nuomininkai, krautuvių savininkai, gimnazijos rektoriai, reformatų bažnyčios senjorai, jos rėmėjai ir kt., pvz.: 1690 *Dawid Kreyfity Ławnik* KMK<sub>2</sub> 21; 1708 *Pan Jan Crammont Ławnik Magdeburgiey Kieydanskiey* KMK<sub>3</sub> 15, 1721 *Pana Wilhelma Haliborthona Kupca y Obywatela Kieydanfkiego* gen. KMK<sub>4</sub> 4, 1704 *Honorato Domino Alberto Lewingston Consulari eiusdem Civitatis* KMK<sub>3</sub> 6v, 1721–1725 *Dawida*

*Mitchella Decemwira*<sup>6</sup> gen. KMK<sub>4</sub> 107, 1794 *Jan Moleyson Profesor Szkół Kieydanskich* KMK<sub>24</sub> 142, 1724 *Szlachetnych Panow Woyciecha Paterfona Raycy* <...> gen. KMK<sub>4</sub> 107, 1735 *Wilimem Rofsem Lantwoytem* abl. KMK<sub>5</sub> 27v ir t. t. Matyt, dėl trumpumo kai kada tas pats asmuo užrašomas tik pavarde, pvz.: 1711 *P(ana) Cramondta* gen. KMK<sub>3</sub> 24v, 1654 *pana Cupera* gen. CZK 79, 1658 *panu Ramsonowi* dat. CZK 108, 1655 *pana Ranisona* gen. CZK 104, 1653 *p(ana) Dawida Symsona* gen. CZK 92 – 1653 *Symsona* gen. CZK 92 ir kt.

Ištyrus XVII–XVIII a. istorijos šaltinius matyti, kad pavardės vartotos škotiškos kilmės miesto valdančiojo elito ir žemesnės visuomeninės padėties asmenų užrašymuose. Paveldimas asmenvardis funkcionuoja tos pačios šeimos narių<sup>7</sup> (tėvų ir vaikų, vyro ir žmonos, brolių ir kt.) įvardijimuose, pvz.: 1714 *Ja Jan Farsay Czynią wiadomo y iawno zeznawam tym moim Dobrowolnym listem Kwitacinnym Danym Rodzonemu* <...> *Panu Jerzemu Farsaiowi, iako starszemu Bratu Na to Iz ia wyszmianowany Jan Farsay, przybywszy z Cudzych Kraiow sluzby woienney* <...> *w Roku Tysiącsiedmsetnym dwunastym do Miasta Kieydan y niezostawszy* <...> *Panow Rodzicow Moich zywoicie* <...> *Pana Wilhelma Farsaja Pisarza Grodzkiego Kieydanskiego y Rodzicielki Moiey* <...> *Paniey Anny Ławrynowny Farsajowej* KMK<sub>3</sub> 59; 1714 *Pana Livingstona Raycy od Szlachetney* <...> *Anny Hallibor-tonowny Livingstonową Małzonkow Mieszczanow* <...> *Miasta Kieydan(skiego)* gen. KMK<sub>3</sub> 30v; 1731 *Pan Wilim Rof3 Rayca Kieydanski* <...> *Katarzyna z Arnetow primi voti Elizeufzowa Reiowa ad præsens Rofzowa* KMK<sub>2</sub> 76; 1717 *Jerzy Sumerwiłł y Ja Anna Mozeniufzowa Jerzyna Sumerwiłłowa Małzonkowie* <...> KMK<sub>3</sub> 81v.

XVII–XVIII a. pastebėti du bendri asmenvardžiai, kai šalia užrašyti vyras ir žmona, pvz.: 1691 *szlachetnemu P(anu) Hendrichowi Hunterowi Ławnikowi Kieydanskiemu y szlachetney Paniey Katharzynie Lewistonownie Hendrichowey Hunterowey Ławnikowey Małzonkom* dat. KMK<sub>2</sub> 35; 1715 *Panu Alexandrowi Cuthbertowi Burmistrzowi Miasta Kieydanskiego y szlachetney* <...> *Pani Katharzynie Kalinowskiej Alexandrowey Cuthbertowey Burmiftrzowey Małzonkom y obywatelom Miasta Kieydanskiego* dat. KMK<sub>3</sub> 69v.

P. Bajeris 1664–1717 m. Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės sesijų aktuose (*Acta Sessionalne Zboru Kiejdanskiego 1664–1717*) pastebėtame 1679 m. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios parapijiečių sąrašė (*Rejestr*

<sup>6</sup> Dalis asmenų yra pažymėti lo. *decemwir*. Kėdainių magistrato ryšys su miesto bendruomene buvo gana stiprus, todėl magistrato posėdžiuose dalyvaudavo *decemvirai*, cechų atstovai. Jie būdavo ir patvirtinami magistrate. Šie asmenys kontroliuodavo magistrato priimamus nutarimus, sprendimus, surinktas pajamas ir išlaidas, buvo atsakingi už Kėdainių miesto karinį pasirengimą (Tyla 2000: 64–76; Juknevičius 2015: 49).

<sup>7</sup> Kaip tik asmenvardžio paveldimumas bei priklausymas vienos šeimos nariams liudija jį virtus pavarde (Bubak 1986: 217; Maciejauskienė 1991: 51; Ragauskaitė 2001: 125).

porządny Auditorow Zboru tego Kiejdanskiego) iš 238 žmonių 76 įvardijimus priskyre škotų tautybės asmenims (kartu su jų šeimų nariais (žmonomis, palikuo-nimis). Pasak jo, tai sudaro apie 32,3 % parapijiečių (Bajer 2012: 280).

Minėtini šie Kėdainių škotų ir jų šeimų narių įvardijimai, pvz.: 1679 *Panowie Ławnicy P(an) Woyciech Leviston, P(ani) Katarz(i)na Krechtonowna, Zona iego. Katary(na), Margreta Corki. Wojciech, Jerzy Synowie. Carol, y Tomas Ramze Pasierbowie ASZK 70; 1679 P(an) Jan Dawidson, P(ani) Dorota Burnetówna Zona iego ASZK 70; 1679 W Rynku P(an) Jerzy Makien, Żłotnik P(ani) Anna, Zona iego jakub Somerwill Andrzej Makien Syn ASZK 71; 1679 W Rynku P(an) Dawid Gilbert Anna Corka iego ASZK 71; 1679 Na Posmilskiey Ulicy P(ani) Gertruda Kiuckowa Wdowa. Anna y Zofia Corki ASZK 71; 1679 P(an) Jakub Somerwill Anna Zona iego Anna, Katarzyna, Helena Corki ASZK 71; 1679 Na Konskiey Ulicy P(an) Jan Scharp P(ani) Katarzyna Helleb. Zona iego Jan, Jerzy, Wojciech, Alexander Synowie ASZK 72 ir kt.*

Iš šių pavyzdžių aiškiausiai matyti, kad be paveldimo asmenvardžio, t. y. pavardės, užrašyti ir kai kurie aukštą socialinę ekonominę padėtį visuomenėje užimantys škotai. Ši aplinkybė rodo, kad pateiktuose atvejuose bendri asmenvardžiai tiesiog neužfiksuoti. Matyt, tai iš tiesų lėmė įvardijimo nevienodumai, įrašų kontekstas, raštininkų turėta rašto tradicija. Šią mintį pagrindžia tai, jog skirtinguose Kėdainių istorijos šaltiniuose tų pačių šeimų nariai yra užrašomi nevienodai – su paveldimais asmenvardžiais ir be jų, pvz.: 1679 *Panowie Burmistrzowie P(an) Ierzy Anderson: P(ani) Elzbieta Zona iego ASZK 70 ir 1690 Spectabilis D(omi)ni Georgj Anderfon Proconsulis KMK<sub>2</sub> 6v, jo žmona – 1690 Szlachetney paniey Jerzyney Andersonowey Burmistrzowey Kieydanskiey gen. KMK<sub>2</sub> 4v; 1679 Panowie Raicy P(an) Ierzy Helleborton P(ani) Elzbieta Zona iego ASZK 70 ir 1736 Panią Elzbieta z Barklaiow Halibortonową tudziez Panem Jerzym Halibortonem Ławnikiem Kieyd(anskim) KMK<sub>6</sub> 28; 1679 Panowie Raicy P(an) Jakub Kiuck, P(ani) Małgorzata Zona iego ASZK 70 ir 1704 Panu Jakubie Kiuku Raycy Miasta Kieydanskiego y Szlachetney Pani Małgorzacie <...> Jakubowey Kiukowey KMK<sub>3</sub> 7v; 1679 Na Długiej Ulicy P(an) Alexander Mongriff: P(ani) Zofia Zona iego Bennetowna ASZK 71 ir 1691 Pana Alexandra Mąkryfa Ławnika Kieydanskiego y na Panią Zofię Bennetownę Alexandrową Mąkryfową Małzonkow KMK<sub>2</sub> 39.*

Kartais praleidžiamai moters vardas ir mergautinė pavardė, pateikiant nuorodą le. *sama*, t. y. *pati*, žmona, ir užrašoma tik viena bendra sutuoktinių pavardė: 1750–1766 *Panu Jakubowi y Samey Grajom Matz(onkom) Obyw(atelom) Kieyd(anskim) dat. KMK<sub>10</sub>13 ir 1777 Jakub y Elzbieta z Kramontow Grajowie Obywatele Kieydanscy KMK<sub>17</sub> 17v.*

Nors Kėdainių škotai ir saugojo savo tautinį identitetą, bet kita vertus, jie galėjo išvengti kalbinės ir kultūrinės izoliacijos susiedami save santuokos ryšiais su vietiniu miesto elitu (Žirgulis 2002: 24; 2002a: 132; 2005a: 237). Todėl kai

kurios lietuviškos, lenkiškos kilmės moterų ir vyrų pavardės byloja apie mišrias santuokas, pvz.: 1679 *P(an) Reinold Gordan P(ani) Judita Budrewiczowna Zona iego* ASZK 70; 1699 *Ja Jakub Karol Gradowski y Ja Anna Andersonowna Jakubowa Karolina Gradowska Małzonkowie* KMK<sub>1</sub> 89; 1679 *P(an) Ierzy Meleison P(ani) Katarzyna Mikszewiczowna, Zona iego* ASZK ir 1691 *Ja Jerzy Mollefon Burmistrz y Ja Katharzyna Miksiewiczowna Jerzyna Molefonowa Burmistrzowa Małzonkowie Mieszczanie Miasta* KMK<sub>2</sub> 37v; 1704 *P(anu) Andrzeiowi Leytticzowi Kupcowi y Mieszczaninowi Kieydanskiemu <...> y Małzonce <...> Pani Christynie Paszkiewiczownie Andrzeiowej Letticzowej* dat. KMK<sub>3</sub> 7v; 1704–1720 *Nobilis Dominus Johannes Stanielewicz alias Staniewicz et Margarita Hallibortonowna Conjuges legitimi* KMK<sub>3</sub> 11 ir 1704–1720 *Ja Jan Stanielewicz alias Staniewicz, y Ja Małgorzata Hallibortonowna Janowa Staniewiczowa Małzonkowie, Obywatele y Mieszczanie Miasta Kieydan(skiego)* KMK<sub>3</sub> 11 ir kt.

Kadangi škotų pavardės daugiausia buvo užfiksuotos rankraščiuose, rašytuose lenkų ir lotynų kalbomis, ir kelių raštininkų, buvo neišvengta užrašymo nevienodumų. To paties asmens pavardė skirtinguose įrašuose gali būti kaip nors pakeista, todėl sunkiau identifikuojama kaip škotiškoji. Taip susidarė nemažai škotiškų pavardžių grafinių variantų, pvz.: 1637 *Jan Arnet* || 1638 *P(an) Jan Arnat* CZK 45 || 1655 *Jan Arnot* CZK 102; 1637 *Alexander Gorden* CZK 37 || 1638 *P(an) Alexander Gordon* CZK 45 || 1651 *Alexander Gordonn* CZK 74; 1646 *Jakub Kujck Szkot* KERK 8v || 1660 *Pana Jakuba Kiuka* gen. KAK<sub>1</sub> 16; 1690 *Robert Liwiston Rayca* KMK<sub>2</sub> 8v || 1691 *Roberth Liwifon Rayca* KMK<sub>2</sub> 38; 1638 *P(an) Thomas Melisson* CZK 45 || 1647 *Tomasz Meleyson* CZK 64; 1650 *Jan Nikiel* CZK 67 || 1650 *Pan Jan Nikoll szafarz zborowy* CZK 73; 1638 *William Oliphant* CZK 45 || 1646 *Wilhelm Olephant Szot* KERK 5v; 1649 *Tomass Skromse* KERK 8 || 1658 *Thomass Skremzer* CZK 108; 1666 *Jacobus Zomervill* ASZB 8 || 1668 *Iacobus Somerwill* ASZK 8; 1714 *Dominus Georgius Farsay* KMK<sub>3</sub> 59 || 1721 *Pana Jerzego Forfaia Lawnika Miafta Kieydanskiiego* gen. KMK<sub>4</sub> 1v; 1704 *Dominum Andream Leytticz Decemvirum Caiodunensem* KMK<sub>3</sub> 7v || 1713 *Andrzeia Licza* gen. KMK<sub>3</sub> 42v || 1719 *Andrzej Leytich Rayca Maydeburyi Kieydanskiy* KMK<sub>3</sub> 95; 1711 *Woyciech Peterson Lawnik* KMK<sub>3</sub> 29v || 1714 *Woyciech Paterson* KMK<sub>3</sub> 59v || 1722 *Pan Woyciech Peterfon Rayca Magdeburÿ Kieydanskiy* KMK<sub>4</sub> 47v.

Dar labiau slavinti moterų škotiški asmenvardžiai. Buvo vartojamos moterų krikščioniškų vardų lenkiškos ir lotyniškos lytys, pvz.: *Anna, Catharina; Katarzyna*, bet itin retai – deminutyvinės: *Halszka* ir kt. Aktų įrašai rodo, kad škotų miesto valdžios narių, turtingiausių pirklių žmonos buvo įvardijamos ilgosiomis vardų lytimis. Deminutyvines vardų formas dažnai turi kėdainiečių (lietuvių ir kt.) žemesnių sluoksnių atstovės (tarnaitės ir pan.). Į jas buvo žiūrima nepagarbiai, atsainiai, todėl jų vardų lyčių vienodumo niekas nepaisė. Be to,

papildomai buvo pridedamos slaviškos priesagos *-ova* (šaltiniuose rašoma *-owa*) įprastai ištekėjusių škočių moterų pavardėms ir *-ovna* (rašoma *-owna*) – netekėjusių moterų ar merginų pavardėms, pvz.: 1652 *p(ani) Czapmanową mieszczanką kiejdańską* CZK 79, 1659 *pani Forbeżowa* CZK 109, 1679 *Halszka Hallibortonowna* ASZK 72, 1688 *Ja <...> bywfza Janowa Heiowa a teraznieyfza Jerzyna Mollefonowa Burmistrzowa* KMK<sub>1</sub> 78, 1659 *panna Margareta Simsonówna* CZK 109; 1717 *Katarzynie Forsaiowey* KMK<sub>1</sub> dat. 107 – 1731 *Katarzyna Monkryfowna Forsaiowa* KMK<sub>2</sub> 66, 1750 *Domina Anna Forsejowa vidua* KMK<sub>2</sub> 132, 1753 *Katarzyna Dettlthen Kuczbertowa* KMK<sub>2</sub> 175, 1710 *Pani Katerzynie Lewingstonownie Leytitzowey* dat. KMK<sub>2</sub> 55, 1722 *Pani Zofia z Rejow Lewingstonowa* KMK<sub>1</sub> 159, 1709 *Pani Katharzyny Simsonowny bywszey Alexandrowey Monkryfowey Burmistrzowey Kiejdanskiew gen.* KMK<sub>1</sub> 100, 1730 *Paniew Woyciechowey Patersonowey gen.* KMK<sub>2</sub> 60. Retsykiais tos pačios moterys užrašomos trumpiau, nebekartojant viso įvardijimo, pvz.: 1659 *pani Andryssowa Simsonowa* CZK 109 – 1659 *panią Andryssową* CZK 109.

Panašiai (su slaviškomis priesagomis *-ova* ir *-ovna*) buvo užrašomos ir XVI–XVIII a. Kaune gyvavusios vokiečių liuteronų bendruomenės moterų pavardės (Ragauskaitė 2001: 135–138). Taigi tai bent poros miestų vardynuose aiškiai pastebėtas reiškinys.

XVII a. pabaigoje išmirė kunigaikščių Radvilų Biržų–Dubingių šaka, o po Šiaurės karo ir po to buvusios baisios maro epidemijos, ekonominė miesto situacija labai pablogėjo ir Kėdainių škotų (ir anglų) pirkliai buvo netoli bankroto ribos. Todėl buvo nutarta prašyti karaliaus Jurgio Antrojo (o jam rekomendavus – ir Draugijos krikščionių žinioms paskatinti (*The Society for the Promotion of Christian Knowledge*) narių finansinės paramos (Nishikawa 2000: 297). 1727 m. ir 1730 m. į Londoną atvažiavo Kėdainių miestiečiai, įvardyti kaip *Jakob Gray* ir *Jakob Gordon*. Poroje bankų atidarytos sąskaitos pinigams laikyti. Anglų ministras pirmininkas, įvardytas kaip seras *Robert Walpole*, dovanojo 50 svarų, pinigų misijai paaukojo ir vyriausybės sekretorius Harringtono grafas (Žirgulis 2002a: 134). Škotijos Bažnyčia paskelbė bendrą rinkliavą „Žemaitijai bei Kėdainiams“ padėti. Iš 1731 m. balandžio 30 d. kėdainiečių padėkos laiško matyti, kaip tie pinigai naudojami: iš Karaliaučiaus nupirkta druskos, silkų, geležies, stiklo, švino ir kitų prekybai naudingų prekių; dalis pinigų paskirta vargšams, kita suma palikta Gdanske (Nishikawa 2000: 296–297). 1731 m. buvo įkurta *Societas Commerciorum* – *Komercijos draugija*. Jos įkūrėjais buvo „Alexander Cuthbert, burmistrz kiejdański, Andrzej Leityc, rajca, Ierzy Forsay, wójt, William Ross, Robert Livingston, Dawid Anderson, Iakub Gray – ławnicy, Daniel Mitchell, Ierzy Halybarton – dziesiętnicy, wszyscy obywatele kiejdańscy nationis M. Britannia“ (Tworek 1966: 195). Šios draugijos tikslas – prekybos atgaivinimas, evangelikų reformatų bažnyčios, jos kunigų ir pastatų išlaikymas,

vargšų ir nuskurdusių tautiečių bei bendratikių šelpimas (Žirgulis 2002: 26). Tačiau 1731 m. gaisrai sugriovė Kėdainių pirklių planus. XVIII a. ūkio krizė, karai bei religinis persekiojimas toliau menkino anglų ir škotų išėivijos gyvenimą Radvilų mieste (Nishikawa 2000: 308). Dėl šių nepalankių istorinių aplinkybių škotų asmenvardžių kalbamojo šimtmečio knygoje mažėjo, škotai palaipsniui asimiliavosi. Didžioji dalis šių kitataučių išvyko – XVIII a. savo veiklą perkėlė į Karaliaučių ir Klaipėdą, kur vertėsi medienos plukdymu ir prekyba (Žirgulis 2002: 26).

Šiandien škotų atminimą saugo senieji Kėdainių miesto rankraščiai, išlikę architektūros statiniai – škotų namai (Grinevičius, Miškinis 1975: 167; KSR 6, 20, 23; Jucevičius 2011: 50, 54–56). Iškelta hipotezė, kad Kėdainių škotiškoji architektūra (škotų namams buvo būdingos skliautuotos pirmųjų aukštų perdangos ir medinės galerijos kiemuose) yra būdinga būtent rytinės Škotijos pakrantės miestams (Juknevičius 2015: 7).

Miestiečių pavardžių statusą dažniausiai įtvirtindavo konkretaus miesto dokumentai. Mieste šeiminiai ryšiai buvo silpnesni, daug sudėtingesni ekonominiai socialiniai santykiai: intensyviai vyko prekyba, plėtojami amatai, gyventojams teikiamos paskolos, todėl buvo svarbu asmenį išskirti iš kitų, jį identifikuoti (Ragauskaitė 2005: 145–146). Kaip minėta, iš esmės XVII a. antrosios pusės įrašuose visi Kėdainių miestiečiai turėjo pavardes. Matyt, lėčiau formavosi Kėdainių žemiausių (marginalinių) sluoksnių atstovų pavardės (Ragauskaitė 2008: 32–33). Išskirtinė šiame kėdainiečių pavardžių susidarymo kontekste buvo Kėdainių škotų bendruomenės pavardžių susiformavimo situacija. Apie 1628–1629 m. į Kėdaines atvykdami škotai jau turėjo paveldimus asmenvardžius (pavardes), tačiau užrašant tų pačių šeimų narius, jų bendri asmenvardžiai miesto istorijos šaltiniuose ne visuomet buvo fiksuojami. Matyt, tai iš tiesų lėmė šaltinių specifika, įvardijimo nevienodumai (pirmiau paminėti asmenys kitame dokumento puslapyje galėjo būti įvardyti kitaip ar tiesiog trumpiau, paprasčiau) ir pan. Kitaip tariant, šių svetimtaučių pavardės buvo fiksuojamos miesto dokumentuose pagal tuos pačius dėsnius, kaip ir kitų vietinių kėdainiečių.

Straipsnyje pateikti teiginiai dėl XVII–XVIII a. Kėdainių miestiečių škotų įvardijimo sistemos ir jų pavardžių formų užrašymo bei raidos papildo iki šiol atliktus kėdainiečių istorinio vardyno tyrimus. Tolesni šios išskirtinės lietuvių istorinės antroponimikos srities (miestiečių luomo asmenvardžių) tyrinėjimai yra reikalingi ir dėl to, kad įvairių Lietuvos miestų vardynai skiriasi pavardžių formavimosi, kilmės, darybos ir kt. aspektais.



## 2. IŠVADOS

1. Apie 1628–1629 m. į Kėdainius atvykę škotų kilmės asmenys jau turėjo pavardes, tačiau jų paveldimų antroponimų perteikimas (fiksavimas ar nefiksavimas) miesto rankraščiuose įvairavo. Tai lėmė istorijos dokumentų kontekstas, vienodos ir visiems privalomos įvardijimo sistemos nebuvimas, to meto raštininkų turėta rašto tradicija ir kt. Tačiau akivaizdu, kad XVII–XVIII a. dominuoja įvardijimai, aiškiai liudijantys kėdainiečių škotų paveldimų asmenvardžių (pavardžių) funkcionavimą Kėdainių miesto istorijos šaltiniuose.
2. XVII–XVIII a. kėdainiečių škotų įvardijimai užfiksuoti tekstuose, rašytuose lotynų ir lenkų kalbomis. Todėl buvo vartojamos lenkiškos ir lotyniškos jų krikščioniškų vardų formos. Lotynintos, slavintos ir šios tautybės asmenų pavardės – skirtinguose magistrato knygos įrašuose galėjo būti įvairiai modifikuotos. Taip susidarė kėdainiečių škotų (vyrų) pavardžių grafiniai variantai.
3. Dar intensyviau slavinti škotiškos kilmės moterų antroponimai. Prie antrųjų asmenvardžių (pagal vyrą arba tėvą) buvo pridamos slaviškos priesagos *-ova* (istorijos dokumentuose rašoma *-owa*) įprastai ištekėjusių moterų pavardėms ir *-ovna* (rašoma *-owna*) – netekėjusių merginų ar moterų pavardėms. Tam, matyt, įtakos turėjo ir to meto šaltinių specifika, raštvedybos taisyklės, kurių raštininkai laikėsi skirtingai, jų tautybė, kompetencija ir kt.

## PRIEDAI

Alicia Konstka.  
 Dom. R. Kępcowa Dordona  
 Dom. Jakuba Patarkona  
 Dom. Wilhelma Kupero  
 Dom. Dawyda Szamborsky  
 Petroniusz & Annesz putro.  
 Dom. & Danył Kulebowski pułk.  
 Dom. Karolowa Dąbrowska  
 Dom. Marcin Kossela  
 Dom. Józef Siołkowski  
 Dom. Dąbrowski Dąbrowski  
 Petroniusz & Krzysztof Kosiński  
 Petroniusz & Danył Strzebiński  
 Dom. Marcin Kossela  
 Dom. Thomaš Stawski  
 Dom. Dawyda Szamborsky  
 Dom. Jakuba Wulfyga  
 Dom. Lewon Kupersky

1 PAV. 1666 m. fragmentas iš senojo rankraščio *Inwentarz miasta Kieydanskiego 1666* (l. 6).





ŠALTINIAI

ASZK – *Akta Sessionalne Zboru Kiejdanskiego 1664–1717*. Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius. F. 93–541.

CZK – *Collecta zboru Kiejdanskiego: To jest rachunek wszystkich receipt i expens zborowych zacze ty roku 1628 dnia 20 novembra, unpublished print*. Opracował W. G. Studnicki, Wilno: 1939. Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 9–3040.

KERJ, KERK – Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1640–1649 m. jungtinių ir 1641–1649 m. krikšto metrikų knygos. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 606. Ap. 1. B. 144.

KI – Kėdainių 1666 m. inventorius [*Inwentarz miasta Kiejdanskiego 1666*]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 4. A215. B. 16891.

KMK<sub>1</sub> – Kėdainių magistrato 1623–1806 m. knyga<sup>8</sup>. LVIA. F. SA. B. 15360.

KMK<sub>2</sub> – Kėdainių magistrato 1690–1775 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15357.

KMK<sub>3</sub> – Kėdainių magistrato 1704–1720 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15358.

KMK<sub>4</sub> – Kėdainių magistrato 1721–1725 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15359.

KMK<sub>5</sub> – Kėdainių magistrato 1732–1740 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15361.

KMK<sub>6</sub> – Kėdainių magistrato 1732–1743 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15362.

KMK<sub>7</sub> – Kėdainių magistrato 1744–1750 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15363.

KMK<sub>8</sub> – Kėdainių magistrato 1750–1752 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15364.

KMK<sub>9</sub> – Kėdainių magistrato 1750–1761 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15367.

KMK<sub>10</sub> – Kėdainių magistrato 1750–1766 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15368.

KMK<sub>11</sub> – Kėdainių magistrato 1753–1755 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15365.

KMK<sub>12</sub> – Kėdainių magistrato 1756–1758 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15366.

KMK<sub>13</sub> – Kėdainių magistrato 1762–1763 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15369.

KMK<sub>14</sub> – Kėdainių magistrato 1763–1770 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15370.

KMK<sub>15</sub> – Kėdainių magistrato 1767–1770 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15371.

KMK<sub>16</sub> – Kėdainių magistrato 1771–1773 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15372.

---

<sup>8</sup> Iš tiesų tai nėra 1623–1806 m. magistrato knyga, kaip nurodyta Lietuvos valstybės istorijos archyvo apraše, o tik į vieną rinkinį įrišti poros šimtų metų pavieniai dokumentai.

- KMK<sub>17</sub> – Kėdainių magistrato 1774–1777 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15373.  
 KMK<sub>18</sub> – Kėdainių magistrato 1777–1779 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15374.  
 KMK<sub>19</sub> – Kėdainių magistrato 1777–1780 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15375.  
 KMK<sub>20</sub> – Kėdainių magistrato 1779–1782 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15376.  
 KMK<sub>21</sub> – Kėdainių magistrato 1782–1791 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15377.  
 KMK<sub>22</sub> – Kėdainių magistrato 1783–1792 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15378.  
 KMK<sub>23</sub> – Kėdainių magistrato 1791–1806 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15379.  
 KMK<sub>24</sub> – Kėdainių magistrato 1794–1798 m. knyga. LVIA. F. SA. B. 15380.

## LITERATŪRA

- Alexandrowicz Stanisław 1970: Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. – *Acta Baltico-Slavica* 7, 47–108.
- Alexandrowicz Stanisław 2011: *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Archer Stewen 2003: *The British 19th Century Surname Atlas. CD-ROM*. Dartford: Archer Software.
- Bajer Peter 2011: “Noli Me Condemnare” – Migrant Memories Set in Stone: The Seventeenth and Eighteenth-Century Scottish Memorials in Poland. – *Memory Connection* 1(1), 77–98.
- Bajer Peter Paul 2012: *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16–18th Centuries*. Leiden–Boston: Brill.
- BCI – *British Consciousness and Identity. The Making of Britain, 1533–1707*, ed. by Brendan Bradshaw, Peter Roberts. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Black George Fraser 1996: *The Surnames of Scotland: Their Origin, Meaning, and History*. Edinburgh: Birlinn.
- Bubak Józef 1986: *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dorward David 2002: *Scottish Surnames*. Edinburgh: Mercat Press.
- Eriksonas Linas 2000: The Lost Colony of Scots: Unravelling Overseas Connections in a Lithuanian Town. – *Ships, Guns and Bibles in the North Sea and the Baltic States c.1350–c.1700*, ed. by A. I. Macinnes, T. Riis and F. G. Pedersen. East Lothian: Tockwell Press, 173–187.

Gibbs Chris 2006: *The New Britons: Scottish Identity in the 18th and 19th Centuries*. – *The Napoleon Series*. Prieiga internete: [http://www.napoleon-series.org/research/society/c\\_scottishidentity.html](http://www.napoleon-series.org/research/society/c_scottishidentity.html)

Grinevičius Henrikas, Miškinis Algimantas 1975: Kėdainių urbanistinė raida. – *Architektūros paminklai* 3. Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 157–186.

Houston Robert Allan 2002: *Scottish Literacy and the Scottish Identity: Illiteracy and Society in Scotland and Northern England, 1600–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jucevičius Jonas 2011: *Kėdainių krašto architektūra*. Kėdainiai: Spaudvita.

Juknevičius Algirdas 2015: *Škotų palikimas Kėdainiuose*. Vilnius: Savastis.

KDN – *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai 3: Kėdainiai*. Sud. Antanas Tyla. Par. Antanas Tyla, Romualdas Firkovičius, Darius Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.

Kowalski Waldemar 2015: *The Great Immigration: Scots in Cracow and Little Poland, circa 1500–1660*. Leiden: Brill.

KSR – *Kėdainių senamiesčio rūšiai*. Kėdainiai: Lututė, 2008.

Lewis Christopher Piers 2011: A New Approach to Personal Names and Cultural Identity in Nineteenth-Century Britain. – *Baltų onomastikos tyrimai* 2, sud. Alma Raugauskaitė, Grasilda Blažienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 189–201.

LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

Lukšaitė Ingė 1970: *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.* Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas.

Lukšaitė Ingė 1999: *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos.

Lukšaitė Ingė 2001: Knygos nobažnystės (1653) parengimo kultūrinė aplinka. – „*Knyga nobažnystės krikščioniškos*“ (1653) – XVII a. *Lietuvos kultūros paminklas*. Kėdainiai: Kėdainių krašto muziejus, 4–28.

Maciejauskienė Vitalija 1991: *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas.

Murdoch Steve 2001: The Scottish Community in Kėdainiai in its Scandinavian and Baltic Context. – *Tarptautinė mokslinė konferencija „Colloquium Balticum. Baltijos regionas Europos mastu“*. Šeteniai, 2001 m. birželio 16 d., 7.

Murdoch Steve 2008: Anglo-Scottish Clash? Scottish Identities and Britishness, c. 1520–1750. – *Cycnos* 25(2), 1–16.

Nishikawa Sugiko 2000: Across the Continent: the Protestant Network Between the Society for the Promotion of Christian Knowledge (SPCK) and Kėdainiai. – *Kultūrų sankirtos*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 296–308.

Ragauskaitė Alma 1999: XVI a. II pusės Kauno miestiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 41, 145–158.

Ragauskaitė Alma 2000: XVII a. pirmosios pusės Kauno miestiečių asmenvardžių kilmė. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 43, 93–110.

Ragauskaitė Alma 2001: Kauno miestiečių pavardžių formavimasis XVI–XVIII a. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 45, 123–143.

Ragauskaitė Alma 2002: XVII–XVIII amžių kauniečių (vyrų) pavardžių variantai. – *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 47, 31–40.

Ragauskaitė Alma 2002a: *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai. Daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ragauskaitė Alma 2003: XVI–XVIII a. kauniečių moterų asmenvardžių daryba. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rākstų krājums* 7. Liepāja: Liepājas pedagogijas akadēmija, 82–92.

Ragauskaitė Alma 2005: *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Ragauskaitė Alma 2006: Vietovardinės kilmės asmenvardžiai ir prievardžiai XVI a. Kauno aktų knygoje. – *Baltu filologija* 15(1/2), 81–94.

Ragauskaitė Alma 2007: Scottish Personal Names in the Act Books of the City of Kėdainiai in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. – *Tarptautinė Aleksandro Vanago konferencija „Vardas kalboje, istorijoje ir savimonėje“*. 2007 m. spalio 24–26 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 63–64.

Ragauskaitė Alma 2008: Tendencies in the Evolution of Hereditary Surnames of Townspeople in Lithuania from the Sixteenth to Eighteenth Centuries. – *Zunamen / Surnames* 3, 29–37.

Ragauskaitė Alma 2009: Kada susidarė kauniečių pavardės? – *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 226–232.

Ragauskaitė Alma 2011: Dėl lietuvių ir lenkų kalbų kontaktų XVII–XVIII a. Kėdainių miesto vardyne. – *Tarptautinė mokslinė konferencija „Regioninė onomastika: ką sužinome iš vardyno“*. 2011 m. lapkričio 10–11 d. Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 21–22.



Ragauskaitė Alma 2014: Kauno moterų asmenvardžiai XVI–XVII a. lietuvių istorinės antroponimijos kontekste. – *Kauno istorijos metraštis* 14. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; „Versus aureus“, 7–17.

Ragauskaitė Alma 2014a: Lietuvoje sudarytas rankraštinis tikrinių vardų registras (apie 1840–1843). – *Archivum Lithuanicum* 16, 323–340.

Ragauskaitė Alma 2015: Seniausios Lietuvoje 1599–1621 metų Joniškio krikšto metrikų knygos joniškiečių moterų asmenvardžiai lietuvių istorinės antroponimijos kontekste. – *Acta Linguistica Lithuanica* 73, 55–81.

Ragauskas Aivas 2002: *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*. Vilnius: Diemedis.

Starowolski Szymon 1655: *Monumenta Sarmatarum*. Cracoviæ: In Officina Viduæ&Hæredum Francisci Cæfarij, S. R. M. Typog. Anno Domini, M. DC. LV.

Šinkūnas Peliksas 1928: *Kėdainių miesto istorija*. Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė.

Tyla Antanas 2000: Decemviratas arba *Tertio ordo communitatis* Kėdainių savivaldoje. – *Lietuvos istorijos metraštis 1999*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 64–76.

Tworek Stanisław 1966: Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w. – *Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska* 21(8), 193–202.

Tworek Stanisław 1969: Materiały do dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku. – *Odrodzenie i reformacja w Polsce* 14, 199–215.

Whyte Donald 2000: *Scottish Surnames*. Edinburgh: Birlinn Ltd; 2nd Revised edition.

Žirgulis Rimantas 2002: Škotų bendruomenė Kėdainiuose 1630–1750 m. – *Lietuvos muziejų rinkiniai* 1. Kėdainiai: Kėdainių krašto muziejus, 23–27.

Žirgulis Rimantas 2002a: Three Hundred Years of Multiculturalism in Kėdainiai. – *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, ed. Grigorijus Potašenko. Vilnius: Aidai, 130–140.

Žirgulis Rimantas 2005: Kėdainių žydų bendruomenė ir jos paveldas. – *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*, sud. Alfredas Jomantas. Vilnius: Savastis, 179–188.

Žirgulis Rimantas 2005a: The Scottish Community in Kėdainiai c. 1630 – c. 1750. – *Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*, ed. by Alexia Grosjean and Steve Murdoch. Brill Leiden-Boston, 225–247.

Žirgulis Rimantas 2005b: Reformacijos palikimas Kėdainiuose. – *Reformacija ir reforma. Tarptautinė mokslinė konferencija*. Vilnius, 2002 m. lapkričio 8 d. Vilnius: Apyaušris, 34–42.

Рагаускайте Алма 2012: О литовско-польских языковых контактах по данным фамилий жителей города Кедайняй в XVII–XVIII веках. – *Студії з ономастики та етимології*. 2011–2012. Київ: Інститут української мови НАН України, 213–221.

## Tendencies of Recording of Scottish Surnames in the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> Century Historical Sources of Kėdainiai

### SUMMARY

The article analyses the tendencies of naming the members of the Scottish community which existed in Kėdainiai in the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century, the peculiar characteristics of expression of genders in their hereditary personal names and their recording in the town's historical sources of that time. The article focuses on the analysis of proper names of Scottish settlers in Kėdainiai collected from Kėdainiai Magistrate's register books of the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century. In addition to these sources, the author also resorts to other old manuscripts. Around 250 cases of naming Scottish settlers in Kėdainiai were selected – not the cases of naming different persons but repetitive references to them were collected (different variants of their surnames). A larger Scottish community in the town formed in the mid-17<sup>th</sup> century. They gradually gained an exceptional status. Scottish people settled in the best part of the town – around the Reformed Church and the 'Great Market.' The fact that quite a few magistrate's officers, merchants, elders of the Evangelical Reformed Church, etc. had Scottish surnames testifies to their influence and position in the society of the town. The Scottish settlers who arrived in Kėdainiai in around 1628–1629 already had surnames; however, when recording the family members of the Scottish settlers in Kėdainiai, the spelling of their hereditary personal names (fixation or non-fixation) varied in the town's old manuscripts. It was influenced by the context of the historical sources under analysis, the writing tradition of the clerks of that time, record-keeping rules, etc. Nevertheless, it is obvious that the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century was dominated by the naming which provided obvious evidence to the functioning of hereditary personal names (surnames) of the Scottish settlers in Kėdainiai in Kėdainiai historical sources. A hereditary personal name is seen in the naming of members within the same family (parents and children,

husband and wife, brothers, etc.). In the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> century the surnames of Scottish settlers were recorded in the texts written by the town's clerks in Latin and Polish languages. Hence, the surnames of this nationality were Latinized, Slavicized and could be differently modified in different records of the magistrate's books. Therefore, the article discusses the graphic variants of Scottish (male) surnames. Scottish female surnames were Slavicized to an even greater extent; the Slavic suffix *-ovna* (spelled *-owna*) was consistently added to the surnames of unmarried women, while *-ova* (spelled *-owa*) was added to the surnames of married women.

Įteikta 2016 m. rugsėjo 27 d.

ALMA RAGAUSKAITĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva*

*alma@lki.lt*

DAIVA MURMULAITYTĖ  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikologija ir leksikografija,  
žodžių daryba.

## NAUJAŽODŽIŲ DUOMENYNŲ LEKSIKA PAKELIUI Į BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNĄ

The Lexis of the *Database of Lithuanian Neologisms* Is on Its Way to the *Dictionary of Standard Lithuanian*

### ANOTACIJA

Šio straipsnio tikslas panagrinėti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* pateikiamą naująją leksiką ir su ja susijusią informaciją bei išsiaiškinti esminius sisteminius dalykus, į kuriuos reikia atsižvelgti, jo duomenis apdorojant leksikografiškai ir įtraukiant į įvairius žodynus, pirmiausia – į *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną*. Svarbu, kad pastarasis nuo Duomenyno skiriasi tikslais, uždaviniais, funkcijomis, metodologiniais sudarymo ir duomenų atrankos principais, sistema. Domėtasi veiksmažodžiais ir jų abstraktais (priesagos *-imas / -ymas* vediniais), darant prielaidą, kad tyrimo rezultatais bent iš dalies bus galima pasinaudoti leksikografiškai parengiant ir kitų leksikos grupių žodžius. Nustatyta keletas svarbių aspektų (veiksmažodžių abstraktų darybos reguliarumas, sangrąžiniai vediniai, daugiareikšmiškumas, apibrėžčių formulavimas, normiškumas), kuriais dvi aptariamios duomenų bazės, jų sistemos, iš esmės skiriasi. Juos būtina turėti galvoje tikslinant, pildant, apdorojant Duomenyno informaciją, prieš jai tampant žodyno tekstu.

ESMINIAI ŽODŽIAI: naujažodžiai, žodynas, sistemiškumas, semantika, veiksmažodžių abstraktai, leksikografinė apibrėžtis.

### ANNOTATION

The paper sets out to investigate new lexis in the *Database of Lithuanian Neologisms* and to identify the key systemic factors to be taken into consideration when the data of the above Database is lexicographically processed and included in different dictionaries, first

of all, the *Dictionary of Standard Lithuanian (Bendrinės lietuvių kalbos žodynas)*. The latter differs from the former in its aims, goals, functions, methodological principles of compilation and data selection, structure and system. The present research focuses on verbs and their suffixal derivatives, namely, abstract nouns derived with the help of the suffixes *-imas/-ymas*. Presumably, the results of the investigation might contribute to solving lexicographic problems related to including such words and words of other lexical fields in a dictionary. In the course of investigation, several important aspects have been identified, such as regular derivational patterns when building abstract nouns from verbs, reflexive derivatives, polysemy, lexicographic entries, normativity; they set the two databases and their systems apart. The aspects are very important when updating and processing information in the *Database of Lithuanian Neologisms* before such information becomes part of a dictionary.

KEYWORDS: neologisms, dictionary, systematicity, semantics, deverbal abstract nouns, lexicographic definition.

## ĮVADAS

*Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (toliau – Žodynas, BŽ) visuomenės labiausiai laukiamas dėl dviejų priežasčių – atnaujinto antraštyno ir tikintis turėti patikimą norminės kalbos šaltinį. Naudotojai, be kita ko, nori jame rasti ir naujosios norminės leksikos, paaiškintos semantiniu, gramatiniu, kirčiavimo, stilistiniu, vartojimo sričių ir kt. požiūriais.

2011 m. spalio mėnesį pradėtas kurti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* (toliau – Duomenynas, ND) – nebaigtinė, nuolat kintanti ir pildoma duomenų sanauja, iš kurios matyti naujaisi lietuvių kalbos leksikos vartojimo pokyčiai. Joje „kaupiami nuo XX a. pabaigos lietuvių kalboje atsiradę ir dabartinėje viešojoje vartosenoje atsirandantys nauji žodžiai (skoliniai ir naujadarai), žodžių junginiai ir santrumpos, naujos žodžių reikšmės, taip pat informacija apie naujažodžių kilmę, vartojimą ir norminimą“ ([http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?Apie\\_duomenyna](http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?Apie_duomenyna)). Tai yra unikalus Žodyno šaltinis, tenkinantis du iš kelių svarbiausių pastarojo kūrėjų poreikių – nepraleisti pro akis naujausios leksikos ir gauti informacijos apie jos kodifikaciją. Duomenyno kūrėjų tikslas – „sukurti duomenų bazę, kurioje būtų galima nuolat kaupti naująją lietuvių kalbos leksiką [...], taip pat lietuvių kalbos vartotojams pateikti praktinės informacijos, kurios nėra kituose dabartinės leksikografijos šaltiniuose“ (*ibid.*). Iliustravimas autentiškais vartosenos faktais (su jų šaltinių nuorodomis) ir nuotraukomis

žodynininkams taip pat yra labai naudingi, nes teikia papildomos informacijos tikslinantis naujažodžio apibrėžtis, vartosenos sritis ir kt.

Dabartiniu etapu naujažodžiai į Duomenyną patenka nuosekliai peržiūrint įvairius XX a. pabaigos – XXI a. pradžios kodifikacijos veikalus ir naujažodžiams skirtus mokslo darbus bei skaitant įvairius tekstus ir rankiniu būdu iš jų renkant naująją leksiką (Miliūnaitė 2015: 170). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad naujažodžiai renkami rankiniu būdu, taigi, matyt, į Duomenyną dėdama, kas aptinkama, privalomai neieškant tos pačios semantinės grupės ar vartojimo srities, to paties darybos afikso ar darybos lizdo naujažodžių (bet radus juos susiejant). Tuo (be įvairių kitų dalykų) Duomenynas skiriasi nuo Žodyno, kuriame šie dalykai tikrinami, siekiant vieno pagrindinių žodyno bruožų – sistemiškumo.

Taigi, koks Duomenyno naujažodžių kelias į Žodyną? Ką turi atlikti žodynininkai, kaip pritaikyti Duomenyne pateikiamą informaciją, kad šio duomenys atitiktų Žodyno tikslus, uždavinius ir metodologinius sudarymo principus? Tolesni pastebėjimai, beje, nėra taikomi išskirtiniu *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* atveju, iš esmės jie gali būti svarbūs bet kurio leksikografinio leidinio kūrėjams.

Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, buvo tiriami Duomenyne pateikiami veiksmožodžiai ir jų abstraktai – veiksmožodiniai priesagos *-imas / -ymas* veidiniai. Tai yra naujažodžiai (naujadarai, skoliniai, hibridai) ir naujas reikšmes įgiję jau anksčiau fiksuoti žodžiai. Daryta prielaida, kad tyrimo rezultatais bus galima pasinaudoti leksikografiškai parengiant ir kitų leksikos grupių žodžius. Nustatyta, kad svarbūs šie aspektai:

- veiksmožodžių abstraktų darybos reguliarumas,
- sangrąža,
- apibrėžtys,
- daugiareikšmiškumas,
- normiškumas.

## VEIKSMAŽODŽIŲ ABSTRAKTŲ DARYBOS REGULIARUMAS

1. 2016 04 01 Duomenyne buvo pateikiama 271 veiksmožodžio bendratis ir 92 veiksmožodžių abstraktai, padaryti su priesaga *-imas / -ymas*. Tyrimo metu (iki 2016 m. birželio) Duomenynas pasipildė dar dviem bendratimis (*paguglinėti, užkoučinti*) ir abstraktu *pakoučinėmas*. Toliau pateikiami skaitiniai tyrimo duomenys daugiausia yra procentiniai, taip stengiantis sudaryti kurį laiką pastovesnį statistinį vaizdą, nes Duomenynas nuolat pildomas, tad absoliutūs skaičiai kinta greičiau.

Keli naujažodžiai turi ne vieną, o 2–3 reikšmes, pvz.: *kabliuoti* 1. ‘mesti kamuolį kabliu krepšinyje’; 2. ‘patraukti’; 3. ‘priekabiauoti’ (apie 4-ąją reikšmę žr. daugiareikšmiškumo skyrelyje); *pozicionavimas* 1. ‘rinkodaroje – tam tikros prekės ar organizacijos įvaizdžio kūrimas, orientuojantis į tam tikrą tikslią grupę ir siekiant įsitvirtinti tarp konkurentų’; 2. ‘kokio nors asmens įvaizdžio kūrimas’, taigi iš viso tirta 280 veiksmažodžių leksemų ir 94 veiksmažodžių abstraktų leksemos.

2. Tik ketvirtadalis (25 proc.) veiksmažodžių abstraktų, padarytų su priesaga *-imas / -ymas* Duomenyne turi pamatinius veiksmažodžius, pvz.: *aitvaravimas – aitvaruoti, barmenavimas – barmenauti, dykumėjimas – dykumėti, gryninimas – gryninti, klubinėjimas – klubinėti, skaitmeninimas – skaitmeninti, trolinimas – trolinti, apšildymas – apšildyti* ir kt. Interneto vartoseną rodo, kad iš tiesų tokių porų yra apie 74 proc., t. y. realiai vartojami į Duomenyną neįtraukti abstraktų *banalizavimas, gražulėjimas, įgalūninimas, išsikūnijimas, keistėjimas, nukrikščionėjimas, nureligėjimas, nusvaigimas, pasidūžginimas, pasisėdėjimas, persemantizavimas, sumamėjimas, vaiduokliavimas, vokavimas, žalinimas* ir kitų pamatiniai veiksmažodžiai *banalizuoti, gražulėti, įgalūninti, išsikūnyti, keistėti, nukrikščionėti, nureligėti, nusvaigti, pasidūžginti, pasisėdėti, persemantizuoti, sumamėti, vaiduokliauti, vokuoti, žalinti* ir kt. Tas pat pasakytina ir apie paprastai neteiktinus skolintų šaknų žodžius *aplaudinimas, apsišopinimas, kliksėjimas, pasikoučtinimas* ir kt., kurių internete vartojami pamatiniai veiksmažodžiai *aplaudinti, apsišopinti, kliksėti, pasikoučinti* ir kt. Duomenyne nepateikiami.

Panaši padėtis matyti ir pažiūrėjus atvirkščia kryptimi, t. y. panagrinėjus, kiek Duomenyno veiksmažodžių šiame šaltinyje turi savo abstraktus ir kiek tokių pamatinių veiksmažodžių bei jų abstraktų porų realiai vartojama. Kadangi veiksmažodžių bendračių apskritai Duomenyne yra daugiau nei veiksmažodžių abstraktų, padarytų su priesaga *-imas / -ymas*, tai bendračių, Duomenyne turinčių atitinkamą abstraktą, procentas yra mažesnis (17 proc.) nei abstraktų, turinčių pamatinį veiksmažodį (min. 25 proc.). Interneto vartoseną rodo, kad dar 54 proc. Duomenyne pateikiamų veiksmažodžių (*aiškiaregiauti, alkoholiauti, atsitapatinti, atskambinti, atvirausti, audituoti, debatuoti, dekupažinti, dietintis, donuoti, feminizuoti, grilinti, guglinti, homoseksualizuoti, įbūnti, įdrauginti, įmuziejinti, įsipatoginti, isterikuoti, išgryninti, išmanėti, į(si)tinklinti, kabliuoti, kriminalizuoti, levituoti, lobuoti, maskulinizuoti, monetizuoti, naviguoti, nomenklatūrėti, nujautrinti, numokyti, nuotykiauti, nutekinti, paguglinti, papirinti, paprieskonuoti, pasikultūrinti, persipuošti, pramogėti, radikalizuoti(s), seneliauti, struktūruoti, suarabėti, sucivilinti, sugrėsminti, suradikalėti, surobotėti, susisvarbinti, vienišiauti, žaliavalgiauti* ir kt., taip pat nenorminiai *feikinti, išsikalnėti, laikinti, nuherojinti, nususelfinti, perspjauti, replikuoti, selfintis* ir kt.) turi realiai vartojamus, bet Duomenyne neužfiksuotus

abstraktus, tad apskritai galima teigti, kad tokių porų vartosenoje yra apie 70 proc.

Apibendrinant, matyt, galima teigti, kad 70–75 proc. naujųjų veiksmažodžių dabartinėje kalboje vartojami su savo abstraktais, priesagos *-imas / -ymas* vediniais<sup>1</sup>. Taigi nors teoriškai šios priesagos vediniai padaromi iš kiekvieno veiksmažodžio, naujažodžių atveju tokių abstrakto – pamatinio veiksmažodžio porų realiai vartojama apie  $\frac{3}{4}$ . Duomenyne tik 17–25 proc., t. y. ne daugiau kaip  $\frac{1}{4}$ , nagrinėtos grupės naujažodžių pateikiama poromis – veiksmažodis su savo minėtos darybos abstraktu. Akivaizdu, kad toli gražu ne visi iš tiesų vartojami porų „veiksmažodis – jo abstraktas, priesagos *-imas / -ymas* vedinys“ nariai yra patekę į Duomenyną.

3. Žodyne aptariamosios darybos veiksmažodžių abstraktai pateikiami (tiek pateikimo formos, tiek abstraktų atrankos požiūriu) visiškai kitaip nei *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau – DŽ) (apie skirtumus ir naujojo pateikimo privalumus žr. Murmulaitytė 2000, Murmulaitytė 2012, Liutkevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010). „Ypač svarbu, kad pateikiant veiksmažodžių abstraktus BŽ ne tik laikomasi sistemiškumo principo, bet ir atliekamas gana išsamus kiekvieno konkretaus žodžio leksikografinis tyrimas remiantis svarbiausiais duomenų šaltiniais [...]“ (Liutkevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010: 246). Taigi abstraktas

<sup>1</sup> Atskirai netirta ir neatsižvelgta į tai, kuris iš poros narių lietuvių kalboje atsirado ar galėjo atsirasti pirmasis. Įprasta manyti, kad darantis savus žodžius, dažniausia pirma sukuriamas naujas veiksmažodis, o iš jo pasidaromas abstraktas (*dykumėti* → *dykumėjimas*). Gali būti ir atvirkščiai – pirma (galbūt kaip terminas) pasiskolinamas, išsiverčiamas, adaptuojamas ar analogijos keliu atsiranda veiksmažodžio abstraktas, vėliau vartosenai prireikia ir paties veiksmažodžio, matyt, pasąmonėje buvusio atsirandant abstraktui, bet realiai nevartoto. Plg. atitinkamų veiksmažodžių Duomenyne neturinčius *pelėdžiavimas* ‘internetu pramoga – fotografavimasis neįprastu būdu (tupint kaip pelėdai) ir nuotraukų skleidimas’, taip pat, ko gero, autorinį pavienį *automobilinimas* ‘senamiesčio užkimšimas automobiliais’ ir kitus pavienius (nors Duomenyne taip nepažymėtus): *reitingėjimas* ‘reitingų sureikšminimas; mėginimas sureitinguoti viską, ką įmanoma’, *subankinimas* ‘atsiskaitymo grynaisiais pinigais apribojimas, atliekant šią funkciją tiesiogiai per bankus’. Pasitaiko, kad abstraktas ar kitoks vedinys įgyja naują reikšmę, o jo pamatinis (formos požiūriu) veiksmažodis ta naująja reikšme lyg ir nėra vartojamas ar pasirodo tik sporadiškai. Pavyzdžiui, jau įprasti slengo žodžiai *atsilupęs, -usi* ‘nesiorientuojantis aplinkoje, atsilikęs’, *atsilupėlis, atsilupėlė* ‘kas nesiorientuoja aplinkoje, yra atsilikęs’, *atsilupimas* ‘nesiorientavimas aplinkoje, atsilikimas’, tačiau praktiškai negirdėti ir nematyti asmenuojamųjų pamatinio veiksmažodžio *atsilupiti* formų šia reikšme (ko gero, net minėtas dalyvis jau yra subūdvardėjęs). Panašiai ir *atsipūtęs, -usi* ‘atsipalaidavęs, be įtampos’ atveju – vargu, ar šis (subūdvardėjęs?) dalyvis remiasi LKŽe pateikiama veiksmažodžio *atsipūsti* leksema ‘pailsėti, atsigauti’ ar kuria iš DŽe pateikiamų leksemų: 1. ‘atsikvėpti’; 2. ‘kiek pailsėti’. Kita vertus, *atsilupiti* lizdo atveju būtų sudėtinga paaiškinti net keleto veiksmažodinių vedinių atsiradimą nesant jų pamatinio veiksmažodžio. Tam, kad būtų konkrečiau atsakyti į šį ir su juo susijusius klausimus, reikia atskiro nuodugnaus tyrimo, matyt, apimančio ne tik nagrinėtos grupės darybiškai susijusius žodžius.



nepatenka į Žodyną automatiškai, remiantis tuo, kad šių abstraktų daryba yra reguliari, t. y. tokius abstraktus praktiškai galima pasidaryti iš kiekvieno veiksmožodžio (Urbutis 1978: 100), kaip, matyt, yra atsitikę DŽ. Vis dėlto, turint galvoje minėtą darybos reguliarumą, nusprendus į Žodyną įtraukti naują veiksmožodį, būtina tiriama ir jo abstrakto vartoseną, aiškinamasi pastarojo semantinė struktūra, vartojimo dažnumas ir paplitimas, normiškumas ir kt. Jei veiksmožodžio abstraktas atitinka įprastus atrankos kriterijus, formuojamas atskiras jo žodyninis straipsnis, kuriame, kaip ir kitų žodžių atveju, pateikiama su antraštiniu žodžiu susijusi morfologinė, akcentinė, semantinė, stilistinė ir kt. informacija.

Taigi naudojantis Duomenynu kaip vienu iš Žodyno šaltinių ir nusprendus į Žodyną traukti vieną ar kitą jame užfiksuotą veiksmožodį, turi būti tiriama ir jo abstrakto<sup>2</sup> vartoseną. Ir atvirkščiai – jei Duomenynas teikia tik abstraktą, bet nefiksuoja jo pamatinio veiksmožodžio, žodyninkas turi pasidomėti ir pastarojo vartoseną. Tad darybos poros „veiksmožodis – jo abstraktas, veiksmožodinis priesagos *-imas / -ymas* vedinys“ leksikografiškai turi būti nagrinėjamos kartu. Duomenyne (dėl skirtingų tikslų, uždavinių ir sudarymo metodikos) tokia procedūra nėra atliekama. Tai akivaizdu tais atvejais, kai radus jame užfiksuotą abstraktą ir pasidomėjus jo pamatiniu žodžiu paaiškėja, kad pastarasis yra dažnai vartojamas, *Google* paieškos sistema jo vartosenos pavyzdžių randa šimtus ar net tūkstančius (skaičiuojant su pasikartojančiais). Pavyzdžiui, Duomenynas pateikia veiksmožodį *struktūruoti* ‘struktūrinti, sukurti struktūrą’ ([...] *šiuolaikinis studentas nemoka mokytis – nestruktūruoja nei darbo laiko, nei informacijos* [...]). Jo abstrakto *struktūravimas* vartosenos pavyzdžių 2016 07 01 rasta 7400 (nesikartojančių – 175), pvz.<sup>3</sup>: *knygos struktūravimas yra aiškus ir patogus • istorijos žinios ir jų struktūravimas • [...] politologinis Lietuvos ir Lenkijos santykių struktūravimas • dienos planavimas ir struktūravimas • šios pamokos padeda mokinių struktūravimo ir formalizavimo gebėjimams lavinti, algoritminiam mąstymui formuoti • taip pat atlieku medienos sendinimą – struktūravimą (rievia-vimą) išryškinant medžio struktūrą • tekstas, pasak R. Barthes’o, yra „ne struktūra, bet struktūravimas, ne daiktas, bet darbas ir žaidimas • muzikos prasmė glūdi jos struktūravime • struktūravimo metodas – dalyvio veikla apribojama, pateikiamos specifinės instrukcijos, parenkama muzika arba instrumentai, nurodomos veiklos rūšys • paveikslus galima naudoti sąmonės erdvės struktūravimui • vienas įrankis ir trys specialūs šepėčiai – struktūravimui, tarpiniam šlifavimui ir poliravimui*

<sup>2</sup> Abstraktų, padaromų su kitomis priesagomis ar galūnėmis, pavyzdžiui, *-is, -esys, -ulyš, -yba, -smas, -sena, -ynės; -a, -is, -as* ir kt. (DLKG 1996: 94–100), daryba nėra tokia reguliari, todėl jų atveju toks privalomas tyrimas nėra tikslingas.

<sup>3</sup> Internetė rasti vartosenos pavyzdžiai pateikiami netaisyti, vienas nuo atskirti stambiais taškais (•). Aptariamasis žodis juose paryšklinamas, kupiūruotos vietos žymimos [...].

• *vadovėlio tekstas vientisas, be paryškinių, išskyrimų, struktūravimų* ir t. t. Pavyzdžių įvairovė ir daugiskaitinių formų vartoseną rodo, kad abstrakto atveju, matyt, būtų galima skirti ne vieną šio žodžio reikšmę (tokiu atveju, papildomai semantiškai tirtinas ir pats pamatinis veiksmažodis, siekiant išsiaiškinti, ar nereikia ir jo reikšmės konkretinti). Analogiškas darbas turėtų būti atliekamas ir atvirkščia kryptimi – jei Duomenyne yra abstraktas, pavyzdžiui, *sumamėjimas* ‘buvimo mama suabsoliutinimas, atsiribojimas nuo kitų gyvenimo dalykų’, bet nėra jo pamatinio veiksmažodžio, šiuo atveju – *sumamėti*<sup>4</sup>, reikia išsiaiškinti ir pastarojo vartoseną. Jos rasta įvairių formų: *moters susilaukusios bijo „sumamėti“ • nereikia sumamėti ir nieko nematyti tik kūdikį • vienos lieka patrauklios, kitos nelabai, vienos „sumamėja“ ar net subobėja, kitos lieka misės • tiesiog jei esi mergina iš tų jaunesniųjų ir susilauki vaikučio, tai juk automatiškai sumamėji, pradedi labai daug šnekėt apie mamų reikalus [...] • feministės neniekina motinystės, jos nesutinka, kad moteris sumamėtų ir daugiau neturėtų jokių tikslų ir siekių • teisingai, atspėjote – tai beviltiškai sumamėjusios nenusiovylusios namų šeimininkės • laukiamos visos mamos, ir „sumamėjusios“ ir nelabai • parašiau kaip kokia „sumamėjus“ :)))* ir kt.

Išsiaiškinus, kad Duomenyne nesantis vienas iš poros „veiksmažodis – jo abstraktas“ narių yra vartojamas, toliau jo nagrinėjimas vyksta įprasta Žodyno teksto rašymo tvarka – domimasi šio žodžio vartosenos dažnumu, normišku, paplitimu ir kt. Gali būti, kad Duomenyne nefiksuotas, bet papildomai ieškant rastas žodis vis dėlto yra pernelyg retas ar okazinis. Šiuo atveju išryškėja Duomenyno ir Žodyno, kaip dviejų leksikos kaupyklų, skirtumas: į Duomenyną jis vis dėlto, matyt, trauktinas, o į Žodyną – ne. Priežastis – skirtingi šių šaltinių uždaviniai ir funkcijos. Duomenyne svarbiausia nepraleisti naujo fakto, Žodyne – tas faktas turi būti pakankamai dažnas, nusistovėjęs vartosenos, aiškios semantinės struktūros. Ir, kas yra labai svarbu, – norminis.

## SANGRAŽINIAI VEDINIAI

Tiriant naujųjų veiksmažodžių ir jų abstraktų santykį, vartoseną ir fiksavimą Duomenyne, pastebėta, kad jis dažnai pateikia paprastąjį veiksmažodį (pavyzdžiui, *feisbukinti* ‘nekonkrečios reikšmės veiksmažodis, sietinas su socialiniu tinklu feisbuku’, *nugrybauti* ‘nuklysti (ir perkeltine reikšme)’ ir kt.), bet

<sup>4</sup> Duomenyne nėra jo pamatinio žodžio *mamėti*, taip pat neužfiksuotas *grybauti*, nors teikiamas *nugrybauti* ‘nuklysti (ir perkeltine reikšme)’ ir pan. Duomenyne nesantys jame pateikiamų priešdėlinių veiksmažodžių pamatiniai žodžiai – dar vienas atskiro tyrimo reikalaujantis dalykas. Dar žr. 15-tą išnašą.

nepateikia realiai vartojamo atitinkamo sangražinio (*feisbukintis*, daugiau apie jį žr. apibrėžčių skyrelyje, *nusigrybauti*, apie šį dar žr. 15-tą išnašą, ir kt.).

Kartais Duomenynas pateikia sangražinį vedinį, bet nefiksuoja vartojamo atitinkamo paprastojo, pvz.: vartosenos pavyzdys *tas pretenzingas manieringas jūsinimas atrodo juokingai ir keistai, ypač karštų diskusijų fone* rodo, kad įmanomas ir nesangražinis veiksmažodis *jūsinti* (Duomenynas pateikia tik sangražinį *jūsintis* ‘kreiptis į asmenį įvardžiu *jūs*’<sup>5</sup>. Ir iš tiesų internetinėje vartosenoje jo esama: [...] *būna, kad žmonės taip, pavyzdžiui, darbinėje aplinkoje, įpranta visus jūsinti, kad jūsina ir savo draugų draugus ar net antras puses [...]*. Kitas atvejis – Duomenyne pateikiami veiksmažodžių abstraktai *apsipirkinėjimas* (ir veikėjo pavadinimas *apsipirkinėtojas, -a*), *apsišopinimas*, bet nėra nei atitinkamų nesangražinių vedinių, nei pastarųjų pamatinių nesangražinių veiksmažodžių. Vis dėlto internete skelbiama: *10 metų stilisto patirties turinti apipirkinėtoja internetu kviečia pakeisti savo gyvenimą. Galiu suformuoti Jūsų stilių [...]*, ir šis veikėjo pavadinimas padarytas ne iš LKŽe fiksuotos leksemos *apipirkinėti* iter. dem. *apipirkti* 1. ‘visiems užtektinai visko nupirkti’. Vadinasi, nauja nesangražinė vartoseną vis dėlto yra, ir Duomenyne fiksuotina bent jau nauja *apipirkinėti* reikšmė<sup>6</sup>. Plg. naujažodžius *nusiselfinti* ‘nusifotografuoti asmenukei’, *nusišalčiu-tinti* ‘nusifotografuoti asmenukei socialinių tinklų ir pramogų pasaulio veikėjos Monikos Šalčiūtės stiliumi’, kurie dėl savo semantikos (asmenukės sukuriama fotografuojant save) negali būti nesangražiniai. Taip pat čia neturimi galvoje ir tie atvejai, kai Duomenynas fiksuoja tik sangražinį vedinį, nes potencialaus nesangražinio vartosenos nėra, pavyzdžiui, nepavyko rasti žodžio *\*jovaitinti* vartosenos, plg. Duomenyne fiksuotąjį *įsivaitinti* ‘prisiimti svetimą vaiką vaikaitis (anūko) teisėmis’.

Pasitaiko, kad apie (sangražinio) veiksmažodžio buvimą (jei ne realioje vartosenoje, tai bent naujažodžio kūrėjų pašąmonėje) galima spręsti tik iš realiai vartojamo jo abstrakto. Tarkim, siekiant išsiaiškinti, ar vartojamas veiksmažodžio *nugalinti* ‘atimti galią’ abstraktas, rastas sakinyje *ar nebus taip, kad visuomenės nugalimas ir nusigalinimas taip įsisavintas, jog egzistencija kitaip nesuvokiama ir nepateisinama kaip tik per įtakingųjų ir galingųjų dominavimą?*<sup>7</sup> Iš jo galima spręsti, kad teoriškai įmanomas ir sangražinis veiksmažodis *nusigalinti*. Ar jis išties vartojamas, ar rastas sangražinis daiktavardis tėra okazinis, reikia tirti atskirai.

---

<sup>5</sup> Abstraktai tyrimo metu Duomenyne nefiksuoti.

<sup>6</sup> Jei ne nauja reikšmė atgijęs žodis ar naujažodis, nes LKŽe iš esmės pateikia tik sangražinę vartoseną: *apipirkinėti*; M iter. dem. *apipirkti* 1. | refl. K: *Iš tų uogų (už uogas gautų pinigų) apsipirkinėju* Rdn. *Nora apsipirkinėti i žanyties* Krš.

<sup>7</sup> Nei paprastasis, nei sangražinis daiktavardžiai (*nugalinimas, nusigalinimas*) Duomenyne 2016 06 28 nebuvo užfiksuoti.

Įdomus pavienio naujadaro *išžmoginti* ‘sunaikinti žmogiškąją (skirtingą nuo gyvūno) žmogaus prigimtį’ atvejis. Tyrimo metu Duomenyne jis buvo iliustruojamas vieninteliu Vytauto Radžvilo sakiniu su dviem – paprastuoju ir sangražiniu – veiksmažodiniais priesagos *-imas* vediniais (*kelis šimtmečius trunkantis Vakarų žmogaus iš(si)žmoginimo procesas*). Iškalbinga korektūros klaida (veiksmažodžio vartosena pailiustruota jo vedinio, daiktavardžio, pavyzdžiais), rodanti jaučiamą organišką veiksmažodžio ir jo abstrakto ryšį. Veiksmažodis *išžmoginti* išties yra vartojamas, ir ne viena reikšme, plg. platesnius dviejų leksemų kontekstus, pirmuoju atveju dar galima kalbėti apie sąsajos su gyvūnais semą, antruoju jos nėra:

1. *Tai yra svarbiausia ir esminė pasakos savybė – herojai sugrąžina sau žmogišką pavidalą ar jį išsaugo. [...] Ką gi mes regime daugelyje šiuolaikinių „pasakų“? [...] Pirmiausiai krinta į akis herojų esmės transformacija – jie yra, jei galima taip pasakyti – išžmoginti. Ryškus to pavyzdys – Voražmogis (būtent taip – ne žmogiavoris, o voražmogis: Spider-Man) ir ištisa gauja įvairiausių mutantų, pradedant kiborgais, baigiant vampyrais.* (<http://versijos.lt/trumpa-animacines-mitologijos-anatomija/>; žiūrėta 2016 07 11).

2. *Tapyba – subjektyvus menas. Taip pat ir abstraktus. Tai yra pastanga pasiekti vieną idealią, taigi nepasiekiamą ribą – „sužmoginti“ savo vaizdinius, kitaip tariant, ištirpdyti pasaulį subjektyviame „žmogaus“ vaizdinyje, parodyti, koks jis būtų absooliučiai žmogiškam žvilgsniui. Objektyvusis menas siekia kitos, priešingos, idealios ribos – mėgina „išžmoginti“ tikrovę ir jos vaizdinius, parodyti, kokie jie būtų stebimi „ikižmogišku“ grynosios gamtos žvilgsniu.* (<http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/menas/dvi-tapybos-ir-realybes-puses-125392>; žiūrėta 2016 07 11) • *Abstrakcionizmas įveikė ir pašalino stebėjimo kryptis, suteikdamas žvilgsniui kontrastų, formų, spalvų žaismės potyrį, meno dehumanizavimo džiaugsmą. Išžmogintas menas susiliejo su gamtos formų žaismingais atspindžiais, išsivadavusiais iš fizinės priklausomybės, su spalvų energija, netekusi evoliucinės ar ideologinės krypties ir reikšmės [...]* ([http://www.vdu.lt/wp-content/uploads/2015/04/PMDF\\_Mazeikis\\_7.pdf](http://www.vdu.lt/wp-content/uploads/2015/04/PMDF_Mazeikis_7.pdf); žiūrėta 2016 07 11).

DLKT sangražinio veiksmažodžio *išsižmoginti* vartosenos nėra, tačiau vieną faktą, ieškant daugiau sangražinio abstrakto pavyzdžių, pavyko aptikti kitame to paties Vytauto Radžvilo tekste: *Kitaip tariant, gilėjanti ES integracija yra tolydžio stiprėjantis ir spartėjantis to, ką mes dar iki XX a. vid. vadinome Europa, naikinimo vyksmas. Ir šitas vyksmas reiškia, kad mes, kurie save laikome europiečiais, paprasčiausiai išsižmoginame. Specialiai vartuju „išsižmoginimo“ sąvoką turėdamas omenyje, kad virstame savotiškos rūšies socialiais gyvūnais, neturinčiais jokių aukštesnių siekių ir tikslų* (<http://www.propatria.lt/2015/12/vytautas-radzvilas-europos-sajunga-prie.html>, žiūrėta 2016 07 11). Taigi Duomenyne fiksuotinas ir sangražinis veiksmažodis.

Apibendrinant pastabas apie sangražinių ir nesangražinių žodžių santykį, vartoseną ir pateikimą Duomenyne primintina, kad pagrindinis šios duomenų bazės tikslas – fiksuoti naują leksiką, ją pastebinti įvairiuose informacijos šaltiniuose, bet neieškant metodiškai, tikslingai. Duomenynas neturi tikslo suformuoti sangražinių ir nesangražinių veiksmažodžių bei atitinkamų jų vedinių sistemos. Čia svarbiau „laiku pastebėti naujus leksikos reiškinius, juos fiksuoti, susisteminti [užfiksuotus – *aut. past.*], aprašyti, parodyti vartosenos polinkius, nustatyti naujažodžių normiškumą ir teikti rekomendacijas kalbos vartotojams, nelaukiant, kol pasirodys ar atsinaujins ilgai rengiami norminamieji veikalai“ (Miliūnaitė 2015: 162). Žodyne tokia sistema turi būti, aišku, atsižvelgiant ir į taisyklingumo, dažnumo bei kitus leksikos atrankos kriterijus. Taigi net nutarus įtraukti į Žodyną kokį Duomenyne fiksuotą veiksmažodį bei aptikus vartojant ir sangražinį jo atitikmenį bei jų abiejų abstraktus, nebūtinai visi keturi naujažodžiai šiame žodyne atsirastų.

## NAUJAŽODŽIŲ APIBRĖŽTYS

Duomenynas nėra žodynas, jame siekiama apibūdinti naują, neretai nežinomą realiją, apibrėžti naują sąvoką<sup>8</sup>, tačiau nesiekama formuoti žodyninio straipsnio, nekuriama žodžių reikšmių ir apibrėžčių sistema. Tad Duomenyno apibrėžtys, nusprendus žodį iš šio šaltinio įtraukti į Žodyną, negali būti ir nėra tiesiog kopijuojamos. Jos tėra atspirties taškas, nuo kurio prasideda įprastas žodyninio straipsnio kūrimas – remiantis Duomenyne pateikiamais ir papildomai rastais vartosenos pavyzdžiais, apibrėžtis tikslinama, plečiama ar siaurinama, arba kuriama iš naujo.

1. Neretai nustatoma, kad naujažodžio apibrėžtis pernelyg siaura, pritaikyta konkrečiam vartosenos pavyzdžiui, internetinė naujažodžio vartoseną rodo, kad ji galėtų būti platesnė. Kalbant apie veiksmažodžių semantiką, daug papildomos informacijos galima sužinoti ir patyrinėjus jų (tiek Duomenyne pateikiamus, tiek jame nefiksuotus) abstraktus. Keletas pavyzdžių, rodančių, kad naujažodžių apibrėžtis, atsiribojant nuo pavienių konkrečių pavartojimo atvejų ir orientuojantis į platesnę vartoseną, reikėtų tikslinti.

*Pasikultūrinti* ‘dėl mados, o ne iš poreikio apsilankyti kultūros renginiuose’. Regis, tai laisvojo stiliaus žodis (Duomenyne pažymėtas kaip turintis slengo funkciją atspalvį), reiškiantis tiesiog apsilankymą kultūros renginyje, plg.: [...]

---

<sup>8</sup> Naujažodžių atveju tai kelia sunkumų, nes „ne visada įmanoma, ypač jeigu turima nedaug vartosenos duomenų, tiksliai apibrėžti naujažodžio reikšmę ar reikšmes (nustatyti reikšmių skirtį, atspalvius, stilistinius požymius“ (Miliūnaitė 2015: 174).

penkiolikos bėgdavau iš pamokų, kad iš Mažeikių nutranzuočiau į Vilnių, į „Mados infekciją“, pasižmonėti, **pasikultūrinti**. Tai remia ir šio veiksmažodžio abstrakto vartoseną: *Kokie dar pasikultūrinimai manęs laukia? Planuoju vykti į „antigonę“.* Ir toks nelabai kultūrinis **pasikultūrinimas** – į observatoriją stebėt žvaigždžių. Šie ir daugelis kitų, ypač šnekamosios kalbos, vartosenos pavyzdžių nerodo semos ‘dėl mados, ne iš poreikio’.

*Dialoguoti* Duomenynas pateikia dvi leksemas – iš religijos ir meno sričių: 1. ‘plėtoti religinį dialogą’; 2. ‘megzti dialogą meninės kūrybos priemonėmis’. Kai kurie Duomenyne pateikiami vartosenos pavyzdžiai leidžia manyti, kad *dialoguoti* juose galima suprasti ir ne taip siaurai, be būtinų religinių ar meninių aspektų, kuriuos vienu ar kitu konkrečiu atveju tiesiog sąlygoja kontekstas. Šis veiksmažodis gali reikšti tiesiog ‘megzti, palaikyti dialogą’, plg.: *bažnyčia dialogo su mokslu, dėkodama Kūrėjui už žmogaus proto galias ir įsitikinusi, kad tikėjimas praplečia ir praturtina proto perspektyvą* (1-os leksemos pvz.), *spalvinė gama neklykia, o švelniai dialogo su žiūrovu ir vertintoju [...]* (2-os leksemos pvz.). Kad vartosenos platesne reikšme tikrai esama, rodo ir Duomenyne nefiksuoti vartosenos pavyzdžiai iš kitų vartojimo sričių, pvz.: *na va, vietoje buko klyksmo prieš pasikeitimus, profsąjunga dialogo su savo darbdaviu • [...] kad OS dialogo su vartotoju tai is principo nera blogai. blogai yra tada, kada ta dialogavima kisa ten kur jo maziausiai reikia • ES ir Kinija dialogo ekonomikos ir prekybos klausimais.*

Ta patį rodo ir šio veiksmažodžio abstrakto (Duomenyne nefiksuoto) vartosenos pavyzdys: *studentai ugdys dialogo, analizavimo bei viešo kalbėjimo įgūdžius [...]*. Tad jei dėl kitų priežasčių (aktualumo, vartosenos dažnumo ir t. t.) šis žodis būtų trauktinas į Žodyną, galimas daiktas, jis būtų apibrėžiamas ‘nekonfliktiškai bendrauti, tartis, megzti, palaikyti dialogą’.

*Pervartoti* ‘per daug vartoti; per dažnai vartojant nupiginti’. Duomenyne tėra vienas vartosenos pavyzdys ([...] *tai susiję su tam tikra „patriotizmo“ sąvokos devalvacija viešojoje erdvėje. Kažkuriuo momentu šis žodis buvo paprasčiausiai „pervartotas“, jį tarti tampa nebemalonu*), kurio aiškiai neužtenka, kad būtų išskirti 2 vienos reikšmės atspalviai. Šio veiksmažodžio abstrakto vartoseną – *sočiųjų riebalų rūgščių pervartojimas didina riziką susirgti lėtinėmis širdies ir kraujagyslių ligomis • ir tavo didžiųjų raidžių pervartojimas parodo tavo šiokią tokią aroganciją* – liudija, kad jis gali reikšti tiesiog pernelyg gausų ar pernelyg dažną, perteklinį vartojimą, neturint galvoje dėl to atsirandančio nupiginimo. Pastaroji, nupiginimo, semą galbūt labiau susijusi su Duomenyne pateikiamo vartosenos pavyzdžio kontekstu, kuriame kalbama apie sąvokos devalvaciją.

*Picintis* Duomenyne apibrėžiamas ‘įjunki į picas; paversti picas įprastu valgiu Lietuvoje’ ir iliustruojamas vienu kupiūruotu sakiniu [...] *po 50 metų kalbėsime kiniškai ir kirsime jų plovą, kaip dabar „picinamės“*. Daugiau iliustracinių vartosenos pavyzdžių – *ninado tik :D ir picinamės ir sportuojam • su sesyte*

picinomės – rodo, kad *picintis* gali reikšti ir paprastą picų valgymą (plg. Duomenyne nefiksuotą *kavintis* ‘gerti kavą’ – *malonu ramiakiškai kavintis šeštadienio ryta • einu kavintis ;)* kas su manim?).

2. Pasitaiko ir priešingai – Duomenyne apibrėžtytys pernelyg abstrakčios.

*Feisbukinti* Duomenyne ne apibrėžtas, o paaiškintas – „nekonkrečios reikšmės veiksmažodis, sietinas su socialiniu tinklu *feisbuku*“. Vienintelis iliustracinis vartosenos pavyzdys *O kaip tautiškiau – feisbukiečiai, feisbukiškiai ar feisbukėnai? Feisbukinantis klausimas* (autorius – humoro laidų kūrėjas Haroldas Mackevičius) vargu ar leidžia šio žodžio reikšmę nusakyti konkrečiau, nebent remiantis platesniu kontekstu. Tikslią šio žodžio reikšmę galima nustatyti iš kitų, įprastesnių pavyzdžių. Peržvelgus jų gausybę (vien bendraties formos vartosenos 2016 06 28 Google paieškos sistema rado daugiau nei 4000), pvz.: *jaunimą reikia skatinti nuo mažų dienų daryti kažką daugiau, negu prie kompiuterio sėdėti, feisbukinti • galbūt vienas kitas ir ateina pajūtūbinti ar feisbukinti, bet didžioji dauguma palinkę prie knygų • neverta minėti išmaniųjų telefonų, nes tai būtinas atributas šiuolaikiniam mokiniui. Kad galečiau pamokų metu feisbukinti, googlinti, youtubinti, smsinti ir dar daug kitų, žodyne šio žodžio apibrėžtį galima būtų formuluoti ‘naudotis feisbuko socialiniu tinklu’. Minėta, kad Duomenyne neužfiksuotas atitinkamas sangrąžinis veiksmažodis *feisbukintis*, kurį būtų galima apibrėžti ‘bendrauti, dalytis informacija feisbuke’. Vartojami ir abiejų veiksmažodžių abstraktai *feisbukinimas* (pvz.: *mane užkniso pastovus naktinėjimas ir rytinis feisbukinimas*) ir *feisbukinimasis* (pvz.: *geras lietuviskas produkts tas one, gaila, kad krinta jau nuosekliai ir ilgai del feisbukinimosi linkiu atrasti kokiū nors nisu ir savybiu, kad issiskirti*), jų vartosenos pavyzdžiai paremia suformuluotas veiksmažodžių apibrėžtis.*

*Liofilizuoti* Duomenyne apibrėžiamas ‘džiovinti šaldant’, vartojimo sritys – maistas, technologijos. Žodyne nėra vartojimo srities pažymų, reiškiančių maistą ar technologijas, taigi šias naujažodžio reikšmės semas reikėtų įtraukti į apibrėžtį<sup>9</sup>.

3. Kai kurių žodžių apibrėžtis reikia kurti iš naujo arba tikslinti iš esmės, studijuojant atitinkamos srities mokslinę literatūrą, nagrinėjant dalykinius tekstus ir aiškinantis žodžio semantiką. Antai *galvojimas* Duomenyne paaiškintas

---

<sup>9</sup> Anglų kalbos, iš kurios šis žodis kilęs, leksikografiniuose ir enciklopediniuose šaltiniuose vartojimo sričių aspektu jis apibrėžiamas plačiau – minima daugiau tokio džiovinimo šaldant veiksmo objektų, nurodoma tokios technologijos naudojimo tikslas ir pan.: ‘to freeze-dry (blood plasma or other biological substances)’; ‘to freeze-dry (esp. biologicals)’ (<http://www.yourdictionary.com/lyophilize#CCvsizqJdQMCQ8kG.99>); ‘to dry (blood, serum, or tissue) by freezing in a high vacuum’ (<https://www.vocabulary.com/dictionary/lyophilize>); „Freeze-drying—technically known as lyophilisation, lyophilization, or cryodesiccation—is a dehydration process typically used to preserve a perishable material or make the material more convenient for transport“ (<https://en.wikipedia.org/wiki/Freeze-drying>) ir pan.

„specialus žodis lietuvių filosofijai pavadinti“. Tiesą sakant, net tas vienintelis Duomenyne pateikiamas vartosenos pavyzdys rodytų, kad tai nėra būtent lietuviškos, o ne kokios kitos filosofijos apibūdinimas, greičiau jau tai būtų *filosofijos* sinonimas – *Kalbėdamas apie lietuvių filosofų mąstysenos ypatumus, A. Šliogeris pirmiausia pabrėžė, kad savarankiško lietuviško galvojimo, kitaip tariant savarankiškos lietuvių filosofijos, radimasis sutapo su lietuvių tautinės savimonės ir „aukštosios“ kalbos atsiradimu. Privalomą lietuviškumo semą šio žodžio semantikoje paneigia ir kiti to paties filosofo tekstai (plg. Galimas daktas – nors tai niekuo neįpareigojanti hipotezė, – kad savarankiškas filosofinis galvojimas labai glaudžiai susijęs su politinio mentaliteto atsiradimu. Bent jau graikai galvoja būtent taip. [...] Tai dar vienas lietuviškojo galvojimo bruožas, jį lemtingai skiriantis nuo keltogermaniškojo ir net nuo graikiškojo galvojimo.* (<http://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/74781>, žiūrėta 2016 07 10).

## DAUGIAREIKŠMIŠKUMAS

Pasitaiko vienas kitas naujažodis, kurio Duomenynas pateikia ne visas reikšmes, jam būdingas interneto vartosenoje. Minėta, kad Duomenyne užfiksuotos 3 *kabliuoti* leksemos: 1. ‘mesti kamuolį kabliu krepšinyje’; 2. ‘patraukti’ ir 3. ‘priekabauti’. Tyrimo metu pastebėta 4-oji šio naujažodžio reikšmė iš žvejybos srities – ‘žvejoti pakertant, užkabinant žuvį kabliu (kabliukais)’: *dažniausiai kabliuoja tie, kurie nesugeba normaliu būdu pagauti „uz lupos“*. Šia reikšme vartojamas ir veiksmažodžio abstraktas *kabliavimas*, reiškiantis tokį draudžiamą žvejybos būdą: *Kauno mariose – būrys „kabliavimo“ mėgėjų • teks sumokėti tris kartus didesnę sumą, jei bus žvejojama draudžiamais įrankiais ar būdais (žeberklavimas, kabliavimas)* ir kt. Pastebėta, kad ši abstrakto leksema vartojama bene dažniausiai, kitos (pavyzdžiui, ‘patraukimo’: *žaidimas apart puikios grafikos, vidutiniško įgarsinimo, neturi svarbiausia jam elemento – „kabliavimo“*) pasitaiko rečiau, o krepšinio srities abstrakto vartosenos nepavyko rasti. Idomu, kad aptiktas vienas, greičiausiai okazinis, abstrakto pavartojimas Duomenyne nefiksuota reikšme ‘rašant dėlioti kablelius’: *Čia, matot, tinklaraštis – nėra galimybių samdyti lituanistą ar šviežgalvį<sup>10</sup> – pats aukoju savo laisvą laiką ir rašinėju mėgėjiškai. O kablelių per daug ar per mažai? Kalbininkai yra įnešę painiavos – kažkada „kabliavimas“ buvo griežtesnis, po to – atlaisvintas, o dabar jau ir nežinau...*

<sup>10</sup> Daiktavardžio *šviežgalvis* ‘kas turi šviežią galvą’, regis, nėra atraminuose Duomenyno šaltiniuose, tad galbūt, labiau ištyrus vartoseną, jį irgi galima būtų įtraukti į Duomenyną.



*Stoguoti* Duomenyne užfiksuotas kaip turintis naują reikšmę ‘krepšinyje – mėginti išmušti varžovo į krepšį mestą kamuolį’<sup>11</sup>: *Sabonis – tai krepšinio antologija. [...] Jis stoguoja, deda į krepšį, mėto iš kur nori, atakuoja lyg didžiulis pito- nas. Daugiau pavyzdžių iš interneto: per pirmą rungtynių pusę Alytaus „Dzūkija“ „stogavo“ 3 varžovų metimus ir visus 3 kartus pasižymėjo skirtingi žaidėjai • šiuo metu geriausiai sekasi kovoti dėl atšokusių kamuolių ir „stoguoti“, tačiau ir čia rei- kia tobulėti. Interneto vartoseną rodo esant ir kitą, Duomenyne nefiksuojamą, šio veiksmožodžio reikšmę – ‘suteikti stogą, būti stogu – įtakinga apsauga, rei- kalinga ne visada teisėtiems veiksams atlikti ar veiklai organizuoti’ (taip api- brėžtą<sup>12</sup> patį *stogą* Duomenynas pateikia): tarybinės milicijos auklėtinis, apsime- tėlis patriotas, ginantis valdančiųjų klanu interesus ir „stoguojantis“ jų padarytus nusikaltimus • ji pasakojo, jog jei firmoje apsilankydavo kas nors, norintis „stoguoti“ (t. y. saugoti nuo kitų nusikaltėlių už tam tikrą atlyginimą), suteneris paskambindavo į policiją ir pareigūnai netrukus prisistatydavo ir išspresdavo konfliktus ir kt. Įdo- mu, kad pirmosios leksemos (krepšinio termino) abstrakto interneto vartoseno- je nerasta, o antrosios (teisinės srities) 2016 06 04 rasta apie 2050 (nesikartojan- čių – 90), pvz.: labai keista pozicija, labiau primenanti liūdnai pagarsėjusį sovietinių teisėsaugos struktūrų *stogavimą* nusikaltėliams • Daliai Grybauskaitei bus pradėta apkalta Seime dėl N. Venckienės „stogavimo“, – taip strategavo kai kurie įtakingi buvę teisėjai ir prokurorai ir kt.*

## NORMIŠKUMAS

„[...] *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* [...] bus visuomenei skirtas norminama- sis leidinys, kurio tikslas – atspindėti taisyklingą dabartinės bendrinės lietuvių kalbos žodžių vartoseną“ (Liutkevičienė 2010: 141). Todėl į Žodyną gali patekti toli gražu ne visi Duomenyno naujažodžiai.

Duomenų apie Duomenyno naujažodžių normiškumą reikia ieškoti trijuose šios duomenų bazės laukuose, pavadinuose „funkciniai atspalviai“, „normina- moji informacija“ ir „kiti variantai (jei jų yra) ir jų kodifikacijos statusas“ (Mi- liūnaitė 2015: 173). Ne visada juose visuose yra duomenų, kartais naujažodžio ar naujos žodžio reikšmės kodifikacijai išsiaiškinti užtenka įrašo kuriame nors

---

<sup>11</sup> Tačiau jame nėra krepšinio termino *stogas* ‘varžovo metimo į krepšį blokavimas numušant ka- muolį ore, blokas’ (plg. <http://www.zodynas.lt/jaunimo-zodynas/S/stogas>; žiūrėta 2016 07 12). Remiantis šiuo apibrėžimu, matyt, reikėtų tikslinti, konkretinti ir *stoguoti* apibrėžtį – taip vadi- namas ne bet koks varžovo metamo kamuolio išmušimas.

<sup>12</sup> Plg. *stogas* 1. *krim.* ‘apsauga, užnugaris’ (Zaikauskas 2007: 142).

viename iš jų, tarkim, pažymos „žargonybė“ funkcinių atspalvių lauke (pavyzdžiui, *feikinti* ‘melagingai pranešti; apgauti’).

1 LENTELĖ. Naujažodžių atranka į Žodyną pagal Duomenyno kodifikacijos vertinimus<sup>13</sup>

ND			BŽ	
1.	norminis vartotina	<i>apsipirkinėjimas</i> <i>aitvaruoti</i> (norm., vart.)	+	
2.	nenorminis neteiktina nevartotina žargonybė svetimybė skolinys	<i>egzaminuoti</i> (nenorm.) <i>išsikalinėti</i> (nenorm., žarg.) <i>trolinimas</i> (nenorm., žarg.) <i>matymas</i> (neteikt., nenorm.) <i>čilinti</i> (neteikt., žarg., nenorm.) <i>pakoučtinimas</i> (žarg.) <i>kliktelėti</i> (nevalt. skol.) <i>frilancinti</i> (nevalt. svet., nenorm.)	–	
3.	nekodifikuota	<i>dekriminalizavimas</i> <i>dietintis</i> <i>svaigti</i> <sup>14</sup> (nekod., sl.)	?	
4.	0	a	<i>gryninti, įkvipti</i>	+
		b	<i>užknisti</i> (sl.), <i>nugrybauti</i> (sl.)	?

1-ojoje lentelėje matyti, kaip naujažodžių (ne)normiškumas Duomenyne žymimas arba nežymimas ketveriopai:

- varianto statuso lauke įrašant „norminis“ ir / arba pažymint kodifikaciją „vartotina“ (1 lentelės eilutė),
- įvairiai pažymint nenormiškumą visuose ar keliuose minėtuose duomenų bazės laukuose (2 eilutė),
- įrašant, kad naujažodis dar nekodifikuotas (3 eilutė) arba
- apskritai nepateikiant jokios informacijos šiuo klausimu (4 eilutė).

Paskutinė lentelės skiltis rodo, kurių grupių naujažodžiai gali (+) arba negali (–) patekti į Žodyną. Klaustuku pažymėtais atvejais kiekvienas konkretus atvejis nagrinėtinas specialiai.

<sup>13</sup> Lentelėje vartojami sutrumpinimai: nekod. – nekodifikuota, nenorm. – nenorminis, neteikt. – neteiktina, nevalt. – nevartotina, norm. – norminis, skol. – skolinys, sl. – slengas, svet. – svetimybė, vart. – vartotina, žarg. – žargonybė.

<sup>14</sup> Šio naujažodžio abstraktas *svaigimas* pažymos „nekodifikuota“ neturi, jis tik funkcinių atspalvių lauke pažymėtas kaip slengas (žiūrėta 2016 07 01).

4-oji eilutė padalyta į dvi dalis (a ir b), parodydama dvejopą situaciją, kai žodyninkas turi nuspręsti dėl naujažodžio ar naujos žodžio reikšmės normiškumo, negaudamas šiuo klausimu informacijos iš Duomenyno. Kai kuriais atvejais problemų nekyla (4a eilutė), pavyzdžiui, akivaizdu, kad nauja žodžio *gryninti* reikšmė ‘versti grynaisiais (kalbant apie pinigus, vertybinius popierius ir pan.)’ ar naujadaras *įkvipti* ‘įgauti kvapą, pasiimti kvapu’ yra norminiai ir gali būti pateikiami norminiame žodyne (jei atitinka kitus žodžių atrankos kriterijus). Sudėtingiau yra kitais atvejais (4b eilutė), kai konkrečios, nedviprasmiškos arba jokios informacijos apie rūpimo naujažodžio normiškumą Duomenyne nėra. Tarkim, nauja, slengui priskiriama žodžio *užknisti* reikšmė ‘išvesti iš kantrybės; įkyrėti iki gyvo kaulo’ Duomenyne turi pastabą vartotojams: „plačiai paplitęs slengo žodis, ties riba į bendrinę kalbą“. *Nugrybauti* atveju (regis, analogišku – nauja, irgi slengui priskirta reikšmė ‘nuklysti (ir perkeltine reikšme)’) tokios pastabos nėra. Žodynininkams reikia nuspręsti, ar ta riba į bendrinę kalbą *užknisti* atveju jau peržengta, ar galima remtis šio žodžio analogija sprendžiant apie *nugrybauti* normiškumą, jei ne – tai kas trukdo juos laikyti norminiais. Dar nepamirština, kad tai išvestiniai žodžiai, darybiškai santykiaujantys su atitinkamais nepriešdėliniais veiksmažodžiais, be to, greičiausiai turintys ir savo vedinių (pvz.: *nugrybavimas, grybauti, grybavimas, nusigrybauti, nusigrybavimas; užknisimas, užknisėjas, -a, knisti, knisėjas, knisimas*<sup>15</sup> ir kt.), kuriuos (ir vienus, ir

<sup>15</sup> Nė vieno iš jų Duomenynas nepateikia, nors interneto vartosenoje jie randami: 2016 07 01 *nugrybavimas* pavyzdžių rasta 5850 (nesikartojančių 130): *nemėgstu eksperimentinio kino ir nugrybavimo į muzikinio klipo stilių • bet grįžtam atgal į temą, nes vėl nugrybavimas bus :) • populiarių Holivudo filmų nugrybavimai • o tas nugrybavimas finansine išraiška - 27 000 litų iš mano kišenės • gal forumo dalyviai neužpyks už mūsų nugrybavimą, jei ką moderatoriai įves tvarką • nevažiukit ant teisėjų, nugrybavimai paprastai yra skundžiami proceso įstatymų nustatyta tvarka, o ir šiaip tai nerimtai atrodo (visi mes grybaujam kartais) ir kt.; nusigrybavimas – atitinkamai 4678 (99): *man tai jis gan neblogas o apie Star Gate Atlantis net nesneku nes ten tau jau nusigrybavimas i lankas nes benera pagrindiniu aktoriu • taip kad kurjeris savo skambiom antrastem ir nusigrybavimais, eilini karta PRO SONA • mergaitė bando laužti geležinkelio istorijos specialistę, tačiau nusigrybavimas į pievas totalus • žmogus norėdamas paskaityti apie jį dominantį dalyką turi skaityti ir forumiečių nusigrybavimus ir kt. Dar po keletą vartosenos pavyzdžių su kito minėto darybos lizdo žodžiais: užknisimas – viena žinutė su spam yra tiesiog spam, 4 identiškos žinutės jau yra forumo teršimas ir žmonių užknisimas • na tuomet lieka du keliai: nustot skųstis dėl popso užknisimo juodumo ir toliau jo klausytis per komercines radijo stotis arba pasijungti StartFM • jei tai daroma (skambinama) jau iki užknisimo, kas dvi minutes, tai tikrai gali tą abonentą apskųsti operatoriui • eiliškumas turėtų būti toks: pradžioje skaitome įstatymą, vėliau reiškiamė nuomones ir užknisimus; knisti – tas „ydas“ jūs kilniai atleisdavote vienas kitam, tai dabar jos ima jus „knisti“ • kaip mane knisa tie dviračių takai zigzagais priterlioti ant šaligatvių • labiausiai knisantis metų laikas man yra žiema; knisėjas, -a – prie Tavo akių aš į šią skiltį surašysiu didžiulį raštą, koks aš toks–anoks neteiskus melagis ir proto knisėjas; knisimas – tai – ne žinios iš Rusijos, o eilinis propagandinis smegenų knisimas • reikia nereaguot i kai kuriuos proto knisimus ir abiems bus viskas tvarkoj.**

kitus) žodyno kūrėjams irgi reikia išnagrinėti semantikos, vartosenos dažnumo, normiškumo ir kt. požūriais, kad jie pamatuotai būtų įtraukti arba atsisakyti įtraukti į norminamąjį žodyną. Todėl Duomenyno reikšmė ir svarba leksikografiniam darbui darosi itin ryški, nes jame tikimasi rasti kiek įmanoma naujausią ir norminimo prasme kvalifikuočiausią informaciją.

Naujo žodžio savo įmonei ar gaminiui pavadinti ieškantiems Duomenyno naudotojams jo įvade patariama pasiskaityti ir pastabas, „ar jums patikęs žodis atitinka bendrinės lietuvių kalbos normas“ ([http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?Apie\\_duomenyna](http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?Apie_duomenyna)). Žodyno kūrėjai taip pat remiasi šia naudinga ir jiems būtina informacija, ir tikisi, kad Duomenyne bėgant laikui vis didesnė naujažodžių dalis statusą „nekodifikuota“ pakeis į „norminis“ arba „nenorminis“, „neteiktinas“.

## BAIGIAMOSIOS PASTABOS

1. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* – vienas iš nedaugelio profesionaliai kaupiamų ir tvarkomų leksikografinių šaltinių, kurio pagrindinis tikslas – laiku pastebėti ir fiksuoti naujus leksikos reiškinius bei nustatyti jų normiškumą ir teikti rekomendacijas kalbos vartotojams. Be jo duomenų sunku būtų įsivaizuoti bet kuri dabartinės lietuvių kalbos žodyną.
2. Duomenyno duomenys į žodynus negali ir neturi būti perkeliama akla. Jie tėra pirminė medžiaga tolesniems vartosenos tyrimams ir metodiškam leksikografiniam apdorojimui. Kiek ir kokių naujažodžių iš Duomenyno traukti į vieną ar kitą žodyną, priklauso nuo to žodyno tikslų, apimties, paskirties ir kūrimo principų.
3. *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* – norminis aiškinamasis dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Iš Duomenyno į jį turėtų patekti nauja norminė leksika. Tad didelė, nenorminė, Duomenyno antraštyno dalis (svetimybės, žargonas, slengas, dalis nekodifikuotos leksikos ir kt.) šiam žodynui netinka. Taip pat, dėl retos vartosenos, atkrinta pavieniai, autoriniai naujadarai, okazionalizmai.
4. Sprendžiant, ar naujažodis pateiktinas Žodyne, tikrinama ir tikslinama jo semantinė struktūra, reikšmių apibrėžtys, darybiniai ryšiai, vedinių vartosenos ir kt. Į šį žodyną trauktini tik pakankamai dažni, platesnės vartojimo srities (ne specifiniai terminai) naujažodžiai.
5. Pritaikant Duomenyno duomenis Žodynui, atkreiptinas dėmesys į sangražinius vedinius, naujažodžių daugiareikšmiškumą, apibrėžčių formulavimą.
6. Žodyne greta veiksmožodžių nuosekliai pateikiami atrankos kriterijus atitinkantys reguliarios darybos abstraktai. Todėl nusprendus jame teikti Duomenyne rastą naują veiksmožodį ar jo abstraktą, padarytą su priesagą

- imas / -ymas, būtina iširti ir kito iš šios poros narių galimą buvimą ir vartoseną. Jei pastarasis atitinka minėtus Žodyno atrankos kriterijus (normiškumo, vartosenos dažnumo, paplitimo ir kt.), į žodyną trauktinas ir jis.
7. Duomenyno įvade, išvardijus, kokio pobūdžio informacija jame kaupiama, konstatuojama: „Taigi duomenynas – daugiau nei žodynas, be kita ko, iliustruotas autentiškais vartosenos faktais (su nurodytais šaltiniais) ir nuotraukomis.“ ([http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?Apie\\_duomenyna](http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?Apie_duomenyna)). Ko gero, tiksliau būtų sakyti, kad tai yra kitokia nei žodynas (turinti kitus tikslus, sprendžianti kitus uždavinius, atliekanti nevienodas funkcijas ir kitaip sistemiškai) leksinių duomenų ir informacijos apie juos sankaupa, iš kurios žodynininkai semiasi žinių, siekdami naująją leksiką pateikti leksikografiniuose leidiniuose. Tam, kad tai būtų padaryta tinkamai, reikia padirbėti, be kita ko, ir pildant bei tikslinant nevienodai gausią ir išsamią Duomenyne sukauptą informaciją. Šio darbo rezultatai po kurio laiko turėtų būti matomi dabartinę vartoseną atspindinčiuose sistemiškai parengtuose žodynuose. Pastarieji savo ruožtu irgi galėtų būti naudingi tam pačiam Duomenynui, kad ir tikslinant naujažodžių semantinę struktūrą, jų apibrėžtis ir pan. Trumpiau tariant, jei Duomenynas yra „įrankis kalbos mokslo darbams (pravartus leksikologams, leksikografams, kalbos normintojams) ir naudinga faktų sankaupa“ (*ibid.*), tai Žodynas turėtų būti vienas iš jo parankinių veikalų.

## LITERATŪRA

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. 2-asis pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Liutkevičienė Danutė 2010: Bendrinės lietuvių kalbos žodyno struktūra, tikslai ir perspektyvos. – *Kalbos kultūra* 83, 141–150.

Liutkevičienė Danutė, Naktinienė Gertrūda, Vosylytė Klementina 2010: Veiksmožodžiai ir jų abstraktai *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 235–251.

Miliūnaitė Rita 2015: Naujažodžių atranka ir pateikimas „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne“. – *Leksikografija ir leksikologija* 5. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 161–184.

Murmulaitytė Daiva 2000: Vedinių pateikimas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pamatinių žodžių straipsniuose. – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 141–159.

Murmulaitytė Daiva 2012: Vedinių pateikimo sistemiškumas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. – *Kalbos kultūra* 85, 71–91.

Urbutis Vincas 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas; 2-asis leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.

Zaikauskas Egidijus 2007: *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynėlis*. Vilnius: Alma littera.

### ŠALTINIAI

BŽ – rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: Danutė Liutkevičienė (vyr. redaktorė), Gertrūda Naktinienė, Ritutė Petrokienė, Dovilė Svetikienė, Klementina Vosylytė, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013–2015. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt>.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Kaunas: Kauno Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/index.jsp>.

DŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas, vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Prieiga internete: <http://dz.lki.lt>.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. Prieiga internete: [www.lkz.lt](http://www.lkz.lt).

ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Internetinė duomenų bazė, sud. Rita Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt>.

*Jaunimo žodynas*. Prieiga internete: <http://www.zodynas.lt/jaunimo-zodynas/>.

*American Heritage Dictionary*. Prieiga internete: <http://americanheritage.yourdictionary.com/>.

*Vocabulary.com*. Prieiga internete: <https://www.vocabulary.com/dictionary/lyophilize>.

*Your dictionary*. Prieiga internete: <http://www.yourdictionary.com/>.

*Wikipedia*. The Free Encyklopedia. Prieiga internete: <https://en.wikipedia.org/wiki/>.

*Webster's New World College Dictionary*. Prieiga internete: <http://websters.yourdictionary.com/>.

## The Lexis of the *Database of Lithuanian Neologisms* Is on Its Way to the *Dictionary of Standard Lithuanian*

### SUMMARY

The *Database of Lithuanian Neologisms* is a unique source for the *Dictionary of Standard Lithuanian* (*Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*) satisfying the needs of dictionary compilers who update the dictionary on a regular basis and for that purpose require information about all new lexis and its codification. The two databases of the lexicon differ in their aims, goals, functions, methodological principles of compilation and data selection, structure, and system. Before entering the Dictionary, the materials of the Database should be lexicographically processed. When investigating the Database, an attempt was made to identify the way of neologisms to the Dictionary; what should be taken into consideration by dictionary compilers when adjusting the data of the Database for the purposes of the Dictionary. To pursue the aims of the investigation, verbs and their suffixal derivatives were selected, namely, deverbal abstract nouns derived with the help of the suffix *-imas/-ymas*. They include neologisms, such as new coinages, borrowings and hybrids, and already existing words which have acquired new meanings. It was established that to be able to decide which neologisms should be included in the Dictionary, some important aspects have to be taken into consideration, such as the regularity of deriving abstract nouns from verbs, reflexive derivatives, polysemy, meanings of neologisms and their definitions as well as normativity.

Despite that in theory the above abstract nouns can be derived from any verb, in case of neologisms such abstract noun–base verb pairs are actually used in about  $\frac{3}{4}$  of all potential cases. In the Database, only about 17–25 %, i.e. no more than  $\frac{1}{4}$  of the above group of neologisms, are given in pairs, including base verbs and derived abstract nouns. When deciding whether a neologism should be included in the Dictionary, from a lexicographer's point of view, the pairs *verb–abstract noun derived with the help of the suffix -imas/-ymas* should be treated together, even if the Database fails to give one member of the pair. In a similar way, simple and reflexive verbs and abstract deverbal nouns should be investigated.

The definitions of the Database are the starting point when writing dictionary entries. On the basis of actual usage attested in the Database and found in other sources, the definition of meaning is updated by broadening or narrowing it, or starting another definition. It is often identified that a neologism has more meanings than attested in the Database or several lexemes could be treated as one by suggesting a more abstract definition.

A dictionary performs a normative function; therefore, a large part of neologisms treated in the Database as non-normative, unacceptable, jargon, loans and borrowings are not transferred to the Dictionary.

Not all neologisms discussed in the paper should be included in the Dictionary; selection criteria include more than just innovativeness and normativity of the lexis. They also cover such aspects as purposefulness, frequency and spread of use, etc. The paper takes a broader perspective and seeks to demonstrate that the information of the Database should be updated and processed before it becomes part of a dictionary, not necessarily the *Dictionary of Standard Lithuanian*. Presumably, the results of the investigation could contribute to establishing more rigid lexicographic principles when dealing with verbs and abstract deverbal nouns as well as with words of other lexical fields.

*Pastaba:* Straipsnio anotaciją ir santrauką į anglų kalbą vertė Inesa Šeškauskienė.

Įteikta 2016 m. liepos 27 d.

DAIVA MURMULAITYTĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva*

*Daiva.Murmulaityte@lki.lt*



LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: morfosintaksė, tipologija,  
valentingumas, semantika.

## DĖKA DABARTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE

*Dėka* in Contemporary Lithuanian Language

### ANOTACIJA

Šio straipsnio objektas – daiktavardiškai ir prielinksniškai vartojamas *dėka*. Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) medžiaga, kalbama apie *dėka* ir jo konstrukcijų su kilmininku leksinę sudėtį ir semantiką. *Dėka* komplementu eina konkretūs ir abstraktūs daiktavardžiai ar juos pavaduojantys įvardžiai. Be priežasties, prielinksnio *dėka* konstrukcijomis pasakomos ir kitos grynios arba sinkretinės aplinkybių ar objekto reikšmės. Atsižvelgiant į vartosenos polinkius, yra pagrindo *dėka* konstrukcijas vertinti naujai; plėsti, tikslinti kalbos normą.

**Esminiai žodžiai:** daiktavardis *dėka*, prielinksnis *dėka*, *dėka* konstrukcijų reikšmės, kalbos normos aspektas.

### ANNOTATION

The object of the article is the use of *dėka* as a noun or a preposition. With reference to the material from *The Corpus of Contemporary Lithuanian language* (CCLL), the article addresses *dėka* and the lexical composition and semantics of its constructions with the genitive case. Concrete and abstract nouns or pronouns substituting for them are used as the complement of *dėka*. In addition to the causal meaning, the constructions with the preposition *dėka* also express other pure or syncretic meanings of adverbial modifiers or object. Taking into account the usage tendencies, there are grounds to re-evaluate *dėka* constructions in a new light; to expand and revise the linguistic norm.

**KEYWORDS:** noun *dėka*, preposition *dėka*, meanings of *dėka* constructions, aspect of linguistic norm.

1. *DĒKA* DEFINICIJA ŽODYNUOSE

Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽe)<sup>1</sup> *dėka* teikiamas kaip moteriškosios giminės daiktavardis, vartojamas dviem reikšmėmis: (1) ‘padėka<sup>2</sup>, dėkojimas’ (žr. 1 sakinį) ir (2) ‘malonė<sup>3</sup>’ (paprastai vartojamas polinksniu priežasčiai žymėti) (žr. 2–3 sakinius). Panašiai *dėka* aprašomas ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽe). Čia daiktavardžio *dėka* (1) reikšmė siejama su *padėka* ‘dėkingumo reiškimas, padėkojimas’. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BŽe) daiktavardžio *dėka* nėra. Teikiamà *dėka* kaip polinksnio<sup>4</sup>, kuris „vartojamas reiškiant palankaus veiksmo ar palankios būsenos priežastį“, definicija<sup>5</sup>. Remdamiesi BŽe, galėtume matyti, kad dabartinėje kalboje *dėka* vartojamas tik kaip monosemantiškas polinksnis. Ar iš tikro? Atsakyti į šį ir kitus klausimus straipsnyje pasirinkta pagal *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau DLKT), sudaryto Kauno VDU Kompiuterinės lingvistikos centre, medžiagą (plačiau žr. 4 skyrių).

- (1) *Palikčiau nors dėkos žodžius* P.Vaič.
- (2) *Ne tavo dėkà taip atsitiko* Š.
- (3) *Turiu, bet ne iš tavo dėkōs* Gs.

*Dėka* yra veiksmazodžio (*pa-*)*dėkoti* ‘(pa-)reikšti padėką, pasakyti dėkui’ abstraktas, sudarytas su galūne *-a* (pvz.: *Aš tau dėkoju už laišką / už pagalbą / kad padėjai*; plg.: *Tau mano širdinga (pa)dėka už laišką ir pagalbą*). Veiksmazodis *dėkoti* „žymi santykį tarp subjekto ir adresato, išreikšto naudininku. Prielinksninė konstrukcija žymi šio santykio pagrindą“ (Ambrasas, red., 2006:

<sup>1</sup> Antrasis *Lietuvių kalbos žodyno* 2 tomo (C–F) leidimas išėjo 1969 metais Vilniuje. Jo vyr. redaktorius – Jonas Kruopas.

<sup>2</sup> Pagal LKŽe, *padėka* ‘dėkingumo jausmo už padarytą gerą (išskirta mano. – L. V.–S.) parodymas, padėkojimas’, pvz.: *I ponios padėką jis nieko neatsako* I.Simon.

<sup>3</sup> Plg. LKŽe teikiamą *malonė* reikšmės ‘gerumas, geraširdiškumas; rodomas palankumas’ (pvz.: *Tada [pervargę] paleidome irklus ir atsidavėme bangų malonei* (nesipriešino joms) J.Balč.; *Labai linksmi važiuojat, tik nežinot, kokioj malonėj užlaikys* (gerai ar prastai priims, laikys) Ukm.) atspalvį – ‘gėra lemianti aplinkybė, laimė, gerai’, pvz.: *Da malonė, kad ana (karvė) nespira* Dov.; *Tai visa malonė, kad aš tą pašiūrę pastačiau* Skr.“. Pagal DLKŽe, daiktavardis *malonė* vartojamas reikšmėmis: (1) ‘geraširdiškumas, gailestingas elgesys; rodomas palankumas’ ir (2) ‘iš palankumo suteikta dovana, geradarybė’.

<sup>4</sup> Plg. vo. prielinksinį *dank*, vartojamą su kilmininku ir naudininku, reikšme ‘aufgrund, infolge, durch’, t. y. ‘pagrindu, pasekme, per’, pvz.: „*dank einem Zufall / eines Zufalls wurde die Tat entdeckt; er gewann das Rennen dank seiner großen Erfahrungen*; (ironisch) *dank seiner Unpünktlichkeit erreichten wir den Zug nicht mehr*. Im 19. Jahrhundert entstanden aus der Wendung »Dank sei [...]« (cituojiama pagal <http://www.duden.de/rechtschreibung-/dank>).

<sup>5</sup> *Dėka* taip pat apibrėžia ir Elena Valiulytė *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red., 1971: 590).

598) – motyvą<sup>6</sup>, kuris, dera sutikti su Elena Valiulyte (Ulvydas, red., 1971: 646–647), „pinte susipynęs su priežastimi“<sup>7</sup>.

## 2. PRIELINKSNIS<sup>8</sup> *DĖKA* GRAMATIKOS DARBUOSE

E. Valiulytė, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrazas, red., 2006: 441) aptardama prielinksnius, teigia, kad antriniu prielinksniu<sup>9</sup> *dėka* reiškiamas „teigiamo veiksmo, būsenos ar minties *pagrindas, priežastis*“ (išskirta mano. – L. V.-S.). Kiek toliau, nagrinėdama priežasties reikšmės veiksmožodinius junginius, ji rašo, kad „daiktavardžio kilmininkas joje [konstrukcijoje su *dėka*] *reiškia asmenį ar jo teigiamą požymį* (išskirta mano. – L. V.-S.)“ (Ambrazas, red., 2006: 546; panašią nuomonę dar žr. Valiulytė 1986: 140; 1998: 396), pvz.:

- (4) *Ligonis pasveiko gydytojų dėka.* (cituoama pagal Ambrazas, red., 2006: 546)
- (5) **Ryžto dėka** nugalimas blogis. (cituoama pagal Ambrazas, red., 2006: 546)
- (6) *Jis tiek daug pasiekė gabumų dėka.* (cituoama pagal Ambrazas, red., 2006: 441)

---

<sup>6</sup> Valentingumo teorijos požiūriu *už* su galininku atitinka motyvavimo – motyvo [M] funkciją, kuri būdinga daiktams, reiškiniams, kurie suvokiami kaip veiksmo ar būsenos pamatas (Sližienė 1994: 22).

<sup>7</sup> E. Valiulytė rašo: „prielinksnis *už* su galininku vartojamas [...] nusakant atpildą, su kuriuo dažnai pinte susipynusi priežastis [...], pvz.: *Ir už jį, už ramos lašą dėkoju nepažįstamam kariui, už vasaros naktų tylą, gerų darbų troškulį*“. [...] Prielinksnis *už* semantiškai suartėja su prielinksniu *dėl* tada, kai jie vartojami, reiškiant priežasties santykius“ (Ulvydas, red., 1971: 646–647).

<sup>8</sup> Straipsnyje terminas *prielinksnis* vartojamas plačiąja prasme. Atsižvelgiama ir į tai, kad kilmininkinis *dėka* vartojamas ir kaip prielinksnis, ir kaip polinksnis. Kalbos kultūros požiūriu *dėka* kaip prielinksnio vartojimas vertinamas kaip šalutinis (dalinis) normos variantas (Šukys *in* Mičiūnaitė, sud., 2003: 34).

„Prielinksniai neturi savarankiškos leksinės reikšmės. Jų reikšmė atsiskleidžia tik žodžių junginiuose, kuriuose jie vartojami. Tas pats prielinksnis skirtingomis leksinėmis–sintaksinėmis aplinkybėmis gali būti vartojamas kitokiems santykiams reikšti, plg. žodžių junginius: *išbėgti iš miško* (erdvės santykių reikšmė), *išbėgti iš ryto* (laiko santykių reikšmė), *išbėgti iš baimės* (priežasties santykių reikšmė)“ (Valiulytė *in* Ulvydas, red., 1971: 577).

Plg.: „Prielinksnis – tarnybinė kalbos dalis, kuriai priklausančios žodžiai junginyje su daiktavardžių ar jų funkcijas einančių žodžių netiesioginiais linksniais reiškia įvairius sintaksinius santykius su kitais savarankiškais žodžių junginio ar sakinio žodžiais. Savarankiško sintaksinio vaidmens neatlieka, nekaitoma“ (Gaivenis, Keinys 1990: 158–159).

<sup>9</sup> „Antriniais (naujybiniais) vadinami prielinksniai, kurie gali būti susieti su kitų kalbos dalių žodžiais, daugiausiai su prieveiksmais“ (Valiulytė *in* Ambrazas, red., 2006: 438).

Plg.: „Naujybiniais vadinami tokie prielinksniai, kurie yra išlaikę aiškius etimologinius ryšius su tais savarankiškais žodžiais, iš kurių jie kilę“ (Valiulytė *in* Ulvydas, red., 1971: 580).

Jonas Šukys (1998: 545) mano, kad vienareikšmis – savotišką priežastį reiškiantis<sup>10</sup> – *dėka* „su kilmininku rodo geros veiksmo baigties ar veikėjui palankios būsenos priežastį, tiksliau – *asmenį, kurio pastangomis, rūpinimusi, nuopelnu palanki veiksmo baigtis ar būseną atsiranda* (išskirta mano. – L. V.-S.), pvz.: *Draugo dėka išsigelbėjau*“<sup>11</sup>. Jis teigia, kad „palankios būsenos sukėlėjas, priežastis yra asmuo“, ir siūlo (t. p.: 546; plg. Šukys *in* Miliūnaitė, sud., 2003: 35) saikingiau vartoti tokius sakinius, „kur *dėka* konstrukcijoje būsenos sukėlėjas yra koks reiškinyš ar daiktas“: tokių „*dėka* konstrukcijų *geriau nevartoti*, [...] nes *dėkojama paprastai tik asmeniui*“<sup>12</sup> (išskirta mano. – L. V.-S.)<sup>13</sup> (plg. toliau). Atsižvelgdamas į tai, kad *dėka* konstrukcijos, kai veiksmą ar būseną sukelia ne asmuo, o koks daiktas ir reiškinyš, kalboje „palyginti dažnos“, J. Šukys (t. p.: 547) mano, kad griežtai taisyti jas netikslinga, pvz.: *Gal dar kokio stebuklo dėka išplauks ir mūsų Julius; Tik gramatikos dėka galime kalba reikšti mintis*. Tai, kad prielinksnio „*dėka* vartojimo sfera vis labiau plečiama“ ir jis sakomas „ir su kitokiais, paprastai abstrakčiais daiktavardžiais“, anksčiau savo darbuose pastebėjusi yra ir E. Valiulytė (1986: 141; 1998: 397), pvz.: *Rankraštis laimingo atsitiktinumo dėka nepražuvo; Tritomės gramatikos išlyginimai, patikslinimai daromi kaip tik tų monografijų dėka*. Ji (Valiulytė 1986: 141) sako: „nors šie pasakymai yra gerokai nutolę nuo atraminių minimo konstrukcijos vartojimo atvejų [t. y. tų, kai konstrukcijos sudaromos su daiktavardžiais, žyminčiais asmenis], tačiau bendra tai, kad ir jie padeda išreikšti pozityvios, teigiamos informacijos pagrindą, ir todėl gali būti pateisinami“.

J. Šukys (1998: 547) nuogaustaudamas, „kad tokios *dėka* konstrukcijos neišstumtų gyvesnių ir savesnių raiškos būdų“, sako, kad „dažniau pirmenybę reiktų teikti priemonės įnagininkui (čia verta net taisyti) [panašią jo nuomonę žr. Miliūnaitė, sud., 2003: 35] [žr. 7–8 sakinius], būdo įnagininkui [žr. 9–10

<sup>10</sup> Panašią nuomonę dar žr. Girdenienė (2005: 96).

<sup>11</sup> Plg. Šukio nuomonę jo 1978 metų knygoje *Prielinksnių vartojimas* (1978: 129): „Vien priežastį žymi polinksnis *dėka*. Jis rodo geros veiksmo baigties ar veikėjui palankios būsenos priežastį. Pvz.: *Didvyriško [...] darbo dėka pirmasis penkmetis buvo įvykdytas pirma laiku*.“

<sup>12</sup> Plg. Vito Labučio (1998: 294) nuomonę: „Polinksniu *dėka* pasakoma tokia priežastis, kuri susijusi su dėkojimu – taigi ji tinka tuomet, kai asmuo ką nors daro tariniu pasakytojo požymio naudai“.

<sup>13</sup> Kalbos normos požiūriu J. Šukys (Miliūnaitė, sud., 2003: 35) **ko dėka**, kai priežastį sukelia koks reiškinyš arba daiktas, o ne asmuo, vertina kaip vengtiną (*vngt.*). Tai „rodo, kad vertinamasis reiškinyš nėra įteisintas kaip bendrinės kalbos norma: jis vengtinas kaip jau nenorminis ir neturintis perspektyvos arba dar nenorminis, nepakankamai iširtas ir pan.“ (Miliūnaitė, sud., 2003: 9).

Plg. Kniūkšta, par., 2000: 75: „*dėka* – nevartoti veiksmo priežastčiai ir būdai nusakyti: **Didelių pastangų dėka** (*Didėlėmis pastangomis; Labai stengdamiesi*) darbą baigėme laiku“.

sakinys] [skirtingą jo nuomonę žr. Miliūnaitė, sud., 2003: 35<sup>14</sup>], priežasties įnagininkui [žr. 11–12 sakinius], priežastį nusakančiai prielinksnio *dėl* konstrukcijai [žr. 13–14 sakinius], būdo prieveiksmiui ar priežastį nusakančiai prielinksnio *per* konstrukcijai [žr. 15–16 sakinius], neasmenuojamosioms veiksmažodžio formoms [...] [žr. 17–18 sakinius], o kai nė vieno šių raiškos būdų parinkti negalima, kartais tikslinga pertvarkyti sakinį [žr. 19–21 sakinius]“.

- (7) *Žmogus visus darbus atlikdavo raumenų dėka* (– raumenimis). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (8) *Ar įmanoma paveikti elgesį vaistų ir hormonų dėka* (– vaistais ir hormonais). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (9) *Gražios išvaizdos ir liekno stoto dėka* (plg. *Gražia išvaizda ir lieknu stotu*) jis sužavėjo visus. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (10) *Savarankiško darbo dėka* (plg. *Savarankišku darbu, dirbdami savarankiškai*) ir silpnėsi mokiniai gali iškopti į pirmūnus. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (11) *Pastatai buvo išgelbėti tik didelių pastangų dėka* (plg. *didelėmis pastangomis, per dideles pastangas*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (12) *Jo rūpesčio dėka* (– rūpesčiu / rūpinimusi) įsteigta mokykla. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (13) *Ilgą kaklo ir kojų dėka* (*Dėl ilgo kaklo ir kojų; Turėdama ilgą kaklą ir kojas*), žirafa yra pats aukščiausias žinduolis. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (14) *Šių priemonių dėka* (plg. *Dėl šių priemonių; Ėmusi/kai imtasi šių priemonių*) avarijų skaičius sumažėjo. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (15) *Atsitiktinumo dėka* (plg. *Atsitiktinai, per atsitiktinumą*) likau nesužeistas. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (16) *Pažinčių dėka* (plg. *Per pažintis*) įsitaisė į šiltą vietą. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (17) *Naujovių dėka* (plg. *Pritaikę naujoves*) jau gavome pelno. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (18) *Bendradarbiavimo dėka* (plg. *Bendradarbiaudami*) įveikėme daug sunkumų. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (19) *Sniegas laikėsi šaltuko dėka* (plg. *Sniegą (pa)laikė šaltukas*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (20) *Pasaulis nušvito jūsų grožio dėka* (plg. *nuo jūsų grožio; Pasaulį nušvietė jūsų grožis*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (21) *Jis pasveiko gero gydymo dėka* (plg. *Pasveikti jam padėjo geras gydymas*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)

<sup>14</sup> Normos požiūriu J. Šukys (Miliūnaitė, sud., 2003: 35) **ko dėka** būdai reikšti (panašiai kaip ir priemonei) vertina kaip neteiktiną (*ntk.*). Tai „rodo, kad vertinamasis reiškinys yra kalbos klaida ir bendrinei kalbai neteiktinas (nevertotinas)“ (Miliūnaitė, sud., 2003: 9).

Iš to, kas trumpai sakyta, matyti, kad prielinksnio *dėka* su kilmininku konstrukcija pasakoma teigiamai vertinamo veiksmo ar palankios būsenos priežastis; *dėka* priklausomasis dėmuo paprastai reiškia asmenį. Abejojama, ar *dėka* tinkamas vartoti su negyvus (konkrečiais ir abstrakčiais) daiktus žyminčiais žodžiais. Iš siūlomų taisyčių galime manyti, kad prielinksnis *dėka* „konkuruoja“ su priemonės, būdo, priežasties įnagininku ar kitomis priežastį reiškiančiomis konstrukcijomis.

### 3. APIBENDRINTA (ABSTRAKTI) PRIEŽASTIS: TEIGIAMA vs. NEIGIAMA (*DĖKA* vs. *PER*)

Semantiniu požiūriu prielinksniui *dėka* opoziciją sudaro priežasties *per*, kuris „vartojamas reiškiant nepageidaujamo, neigiamo ar negalimo veiksmo priežastį<sup>15</sup>“ (Valiulytė in Ulvydas, red., 1971: 631; Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 451; Valiulytė 1998: 397). Priežastį reiškiantį prielinksnių *per* su galininku „visais atvejais gali pakeisti *dėl*<sup>16</sup>+*kilm*<sup>17</sup>“ (Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 545). Prielinksnio *per* valdomu „galininko linksniu eina *abstraktūs neigiamos reikšmės daiktavardžiai (pametė per neatsargumą, skubėjimą, apsirikimą)*, rečiau *konkretūs neutralios reikšmės daiktavardžiai (išskirta mano. – L. V.-S.) (nukentėjo per draugus)*“ (Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 546; dar žr. Valiulytė 1986: 138t; 1998: 399; plg. Šukys 1998: 457). Pvz.:

(22) *Šitaip atsitiko per nesusipratimą.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(23) *Per dvarininko saldumą ji užmiršo, kad buvo pasižadėjusi, kol gyva – ten kojos nekelti.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(24) *Per muses čia neužmigs.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(25) *Per tą žvarbią gailią rasą ar ugnelė neužgeso?* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(26) *Per ją man nebėr ten gyvenimo.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

<sup>15</sup> Plg. tarmėse vartojamą *už* su kilmininku, „reiškiant trukdančią priežastį, kliūtį“ (Valiulytė in Ulvydas, red., 1971: 646).

<sup>16</sup> „Prielinksniai *dėl, dėlei* vartojami reiškiant veiksmo (taip pat būsenos, veiksminės ypatybės) priežastį“ (Valiulytė in Ulvydas, red., 1971: 590), tikslą, nuolaidą, minties ar kalbos objektą, stiprinant kito žodžio reikšmę, pvz.: *Dėl gerumo jis geras* (gerumo jis geras) (Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 441).

<sup>17</sup> Plg.: „Priežastį reiškiantis prielinksnis *per* neretai gali būti keičiamas prielinksniu *dėl*. [...] Bet prielinksnis *per* neigiamą vertinimą pabrėžia labiau“ (Šukys 1998: 457).

J. Šukys (1998: 457) taip pat pastebi, kad „tik labai retai *per* konstrukcija reiškia neutraliai ar net teigiamai vertinamo veiksmo priežastį, bet čia dažniausiai yra ir būdo reikšmės atspalvis“ (plg., pavyzdžiui, 15–16 sakinius ir siūlomus jų taisymus, kur *dėka* konstrukcija taip pat turi būdo atspalvį), plg.:

- (27) *Vienas iš audringiausių vandenynų per atsitiktinumą gavo Ramiojo vandenyno vardą.* (cituojiama pagal Šukys 1998: 457)
- (28) *Per stebuklą išsigelbėjau.* (cituojiama pagal Šukys 1998: 457)
- (29) *Per tave atgyja visas senas namas.* (cituojiama pagal Šukys 1998: 457)

Skirtingai nei 27–29 sakiniuose su *per*, priežasties *dėka* nevartotinas, t. y. vertinamas kaip kalbos klaida, kai kalbama apie blogą baigtį arba nepalankią būseną, kai pasakomas neigiamos informacijos pagrindas (priežastis) (Šukys in Miliūnaitė, sud., 2003: 34; dar žr. Valiulytė 1998: 397). Tai, kaip sako E. Valiulytė (1986: 141), „nesiderina su paties žodžio *dėka* reikšme“. Bet jei *dėka*, remiantis BŽe, vartojamas kaip polinksnis (vadinasi, yra desemantizavęsis), ar būtina turi derėti (žr. toliau)? Palyginkime:

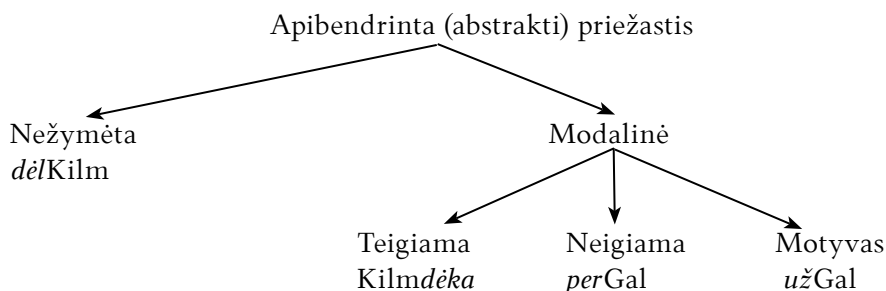
- (30) *Tavo dėka* (= *Per tave*) *esu nelaiminga.* (cituojiama pagal Miliūnaitė, sud., 2003: 35)
- (31) *Rūkymo dėka* (= *Rūkydami*) *jaunuoliai gadina sau sveikatą.* (cituojiama pagal Miliūnaitė, sud., 2003: 35)

Prielinksnių *per*, *dėka* priežasties konstrukcijos gali būti sinonimiškos *dėl* konstrukcijoms, kuriomis reiškia apibendrinta priežastis, t. y. minčių, išvadų loginis pagrindas (Valiulytė 1986: 139; 1998: 399). Priežasties *dėl* vartose na priklausomojo daiktavardžio atžvilgiu yra (beveik) neribota: su juo sudaromos konstrukcijos su abstrakčiais ir konkrečiais, žyminčiais asmenis ar daiktus, daiktavardžiais (Valiulytė 1998: 386; plg. 1986: 136). Semantiniu požiūriu *dėl* konstrukcijos aprėpia (visiškai ar iš dalies) siauresnes, specializuotas reikšmes turinčias *dėka* ir *per* konstrukcijas, t. y. tas, kuriomis pasakoma teigiamos *resp.* neigiamos pasekmės priežastis (Valiulytė 1998: 376) (plg. 32–35 sakinius). Kaip sako Valiulytė (1998: 403–404; plg. Valiulytė 1986: 150–151), *dėl* konstrukcijos turi apibendrintą priežasties reikšmę, „semantiškai [jos] santykiauja su visų kitų priežasties prielinksnių konstrukcijomis, tik nevienodu mastu. [...] Konstrukcijų *perGal* ir *Kilmdėka* semantinės apimtys yra beveik visiškai įtrauktos į konstrukcijų *dėl* semantinį lauką, o kitų konstrukcijų – tik iš dalies. Kitais žodžiais tariant, konstrukcijoms *dėlKilm* yra sinonimiškos konstrukcijos *perGal*, *Kilmdėka*.“

- (32) *Anė turėjo išeiti į žmones, ir tai tik dėl brolienės* (/per brolienę). (cituojiama pagal Valiulytė 1998: 400)

- (33) *Tai tu, Algiuk, dėl tų sielių (/per sielius) ir į mokyklą pavėlavai?* (cituojama pagal Valiulytė 1998: 400)
- (34) *O dabar per jūsų šykštumą (/dėl jūsų šykštumo) kąsnio neturiu.* (cituojama pagal Valiulytė 1998: 400)
- (35) *Šio ryžto dėka* (plg. *dėl ryžto*) *blogis nugalimas, įsiviešpatauja gėris ir tiesa.* (cituojama pagal Valiulytė 1998: 396)

E. Valiulytė (1998: 338; plg. 1986: 150–151) skiria apibendrintos priežasties raiškos formų semantinę (hierarchiškai organizuotą opozicijų) sistemą, kur žemesnės pakopos opozicijos įeina į aukštesnės pakopos opozicijas; ji matyti 1 schemoje.



1 SCHEMA. Apibendrintos priežasties sistema

Kiekviena apibendrintos priežasties semantinė grupė turi savo tipišką raišką. Iš pavyzdžių buvo matyti, kad kartais tą pačią reikšmę galima pasakyti sinonimiškai, t. y. ribos tarp atskirų apibendrintos priežasties semantinių grupių raiškos būdų gali persikloti. Tada tai pačiai reikšmei pasakyti pagrečiui (gali būti) vartojamos kelios morfosintaksinės raiškos: *Instr / dėka* (plg. 11–12 sakinius); *dėl / dėka* (plg. 13–14, 35 sakinius); *per / dėka* (žr. 15–16, 27–29 sakinius), *per / dėl* (plg. 32–34 sakinius).

Gyvumo atžvilgiu minėtų priežasties prielinksnių priklausomasis dėmuo, žymimas kilmininku arba galininku, pasakomas taip:

*dėlGen: gyvas* (asmuo / gyvūnas) > *negyvas* (konkretus / abstraktus) daiktas;

*perAcc: gyvas* (asmuo / gyvūnas) > *negyvas* (konkretus / abstraktus) daiktas;

*Gendėka: gyvas* (asmuo / gyvūnas) > ?*negyvas* (konkretus / abstraktus) daiktas.

Atsižvelgiant į tai, kad BŽe *dėka* apibrėžiamas kaip polinksnis (plačiau prasme prielinksnis<sup>18</sup>), ir į 36–39 sakinius, kur dėkojame ir dėkingi esame ir

<sup>18</sup> Žr. 8 išnašą.



negyviems (konkrečioms ir abstraktiems) daiktams, yra pagrindo plėsti ir priešasties *dėka* priklausomojo dėmens leistiną vartojimą – neriboti „dėkojimo asmeniui“ pagrindu<sup>19</sup>.

- (36) *Aš laukiau progos susitikti su jumis visą ligšiolinį sąmoningą gyvenimą ir galiausiai man šypsos laimė. Už tai dėkoju atsitiktinumui, per kurį, kaip žinote iš marksisto Kazlėko paskaitų, pasireiškia būtinybė, arba lemtis.* DLKT
- (37) *Taigi nuobodulys tampa mano kūrybiškumo varikliu. Būtent už tai aš ir esu dėkinga savo nuoboduliui.* DLKT
- (38) *Grįždama į pirtį, Saliomija kaskart balsiai dėkoja girios paukščiams, medžiams, girios dovasiai. XXII Kūčių vakare Saliomija įbėda mažos eglutės kamiengalį į žemių puodą, prie šakų prisega keletą žvakių.* DLKT
- (39) *Tvirtina, kad „Peru“ yra kilęs iš žodžio „Pirua“. Kečujų kalba tai reiškia „didelę kukurūzo burbuolę“. Kiti mano, kad už savo vardą Peru turi būti dėkinga nedideliam Viru upeliui šalies šiaurėje. Savaip teisūs ir vieni, ir kiti. Peru save laiko kukurūzų tėvyne, nes kaip tik iš čia kukurūzai buvo atvežti.* DLKT

Be jau minėtų, šiame straipsnyje ieškoma atsakymo ir į kitus klausimus. Pavyzdžiui, atsižvelgiant į tai, kad *per* konstrukcijos, be joms tipiškos neigiamos priešasties reikšmės, tinkamos vartoti ir teigiamos ar neutralios pasekmės priešasties pasakyti, kodėl taisomos *dėka*, kai jomis pasakoma neigiamai ar neutraliai vertinamo veiksmo ar nepalankios būsenos priešastis. Matyt, remiantis tuo pačiu *dėka* leksinės semantikos pagrindu: paprastai dėkojame tik už gerą (žr. 1 išnašą). Iš pavyzdžio: *Aš nuėjau, o čia pareigūnas, išgirdęs ko noriu, labai nustebo ir papasakojo apie situaciją, kas jau daugelį metų vyksta Lietuvoje, patarė kuo greičiau eiti į banką. Čia paaiškėjo, kad sąskaita ištuštinta. Tai yra didelė gyvenimo pamoka, už kurią esu labai dėkinga šiems džentelmenams*<sup>20</sup>, matyti, kad pagrindą dėkoti turime ir dėkingi būname (galime būti) ir už neigiamo veiksmo ar nepalankios būsenos padarinius. Žiūrint į siūlomus 7–15 sakinių taisyms, darosi aišku ir tai, kad vartosenoje *dėka* nėra monosemantiškas. Ar / kurios kitos *dėka* konstrukcijų reikšmės (gali būti) pateisinamos? Pavyzdžiui, Vidas Valskys (2013: 175), patyrinėjęs dabartinę *dėka* vartoseną, teigia, kad „būdo (sykiu ir priemonės) ir priešasties reikšmės neretai susipynusios, pvz.: *J. Loewo pokšto dėka* (kaip? kodėl?) *išgarsėjęs berniukas tapo interneto sensacija; [...] Šios membranos dėka kremas neturi tiesioginio sąlyčio su išorine aplinka (nepatenka įvairūs mikroorganizmai liečiant rankomis)*“, ir normos požiūriu siūlo vengti (bet nelaikyti nenorminiu) *dėka* reiškiant priešastį, kurią sukelia negyvas (konkretus, abstraktus)

<sup>19</sup> Dar plg. išnašą 7.

<sup>20</sup> Šaltinis: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/m-a-pavilioniene-prabilo-kaip-ja-apgavo-sukciai-dekoju-siems-dzentelmenams.d?id=70512580>.

daiktas, ir būdą (priemonę). Taigi V. Valskys kalba apie prielinksnio *dėka* polifunkciškumą ir galimą reikšmių sinkretizmą ir mato esant tikslinga vienodinti norminį vertinimą: dideliu pažeidimu nelaikyti ir griežtai netaisyti „būdo, kartu ir priemonės, sukeliančios priežastį, reikšme vartojamų *dėka* konstrukcijų“.

Iš to, kas ligšiol sakyta, aiškėja, kad aptariant prielinksnio *dėka* konstrukcijų vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje, išeties tašku laikytina jų priežasties reikšmė, kuri gali būti susipynusi ir su kitomis objektinėmis ar aplinkybių reikšmėmis. Toliau panagrinėkime DLKT medžiagą ir pažiūrėkime, kokia *dėka* konstrukcijų leksinė sudėtis (žr. 4 skyrių), kokios reikšmės būdingos *Gendėka* ir kaip jos pasakomos (žr. 6 skyrių). Ir visa tai apibendrinkime (žr. 6 skyrių).

#### 4. TIRIAMOJI MEDŽIAGA IR JOS SKIRSTYMO KRITERIJAI

Didžiąją DLKT dalį sudaro rašytinės, dažnai redaguotos, skirtingų žanrų (publicistikos, grožinės, negrožinės ar administracinės literatūros) kalbos tekstai. Dalis tekstų yra verstiniai. Sakytinės kalbos pavyzdžiai sudaro mažiausią dalį. Straipsnyje remiamasi 2178 skirtingų žanrų pavyzdžiais, kur vartojamas *dėka*. Tokie sakiniai eiliškumo tvarka atrinkti į DLKT paieškos laukelį įrašius žodį *dėka*. Pagal žanrus turima medžiaga pasiskirsto taip, kaip matyti 2 lentelėje.

2 LENTELĖ. *Dėka* vartoseną pagal žanrus

Žanras	Sakinių su <i>dėka</i> skaičius
Sakytinė kalba	8 (0,4 %)
Grožinė literatūra	552 (25,3 %)
Negrožinė literatūra	669 (30,7 %)
Publicistika	620 (28,5 %)
Administracinė literatūra	329 (15,1 %)
<b>IŠ VISO:</b>	<b>2178 (100 %)</b>

Atsižvelgiant į tai, kad normos požiūriu *dėka* vartoseną grindžiama priklausomojo dėmens gyvumu, turimi 2178 sakiniai buvo skirstyti pagal gyvumo kriterijų 3 lentelėje.

Iš 3 lentelės matyti, kad didžiąją dalį – 62,7 proc. visų pavyzdžių – sudaro *dėka* konstrukcijos su abstraktų daiktą žyminčiu priklausomuoju dėmeniu, su konkrečiais, žyminčiais asmenis ar daiktus, daiktavardžiais jos vartojamos 37,3 proc. turimų pavyzdžių (galbūt panašiai kaip ir vartojant 3 skyriuje (P. 4)

minėtą *per*). Lyginant žanriniu požiūriu taip pat matyti, kad *dėka* dažniau linkstama vartoti su abstrakčiais daiktavardžiais ar juos pavaduojančiais įvardžiais.

3 LENTELĖ. *Dėka* vartoseną pagal priklausomojo dėmens gyvumą

<i>Žanras</i>	<i>DĖKA + HUM</i>	<i>DĖKA + –ANIM</i>	<i>DĖKA + ABSTR</i>	Sakinių skaičius
Sakytinė kalba	2 (25 %)	–	6 (75 %)	8 (100 %)
Grožinė	244 (44,2 %)	51 (9,2 %)	257 (46,6 %)	552 (100 %)
Negrožinė	127 (19 %)	63 (9,4 %)	479 (71,6 %)	669 (100 %)
Publicistika	225 (36,3 %)	46 (7,4 %)	349 (56,3 %)	620 (100 %)
Administracinė	50 (15,2 %)	4 (1,2 %)	275 (83,6 %)	329 (100 %)
<b>IŠ VISO</b>	<b>648 (29,8 %)</b>	<b>164 (7,5 %)</b>	<b>1366 (62,7 %)</b>	<b>2178 (100 %)</b>

## 5. *DĖKA* KONSTRUKCIJŲ REIKŠMĖS

*Dėka* konstrukcijas aptarti pradėkime nuo jai tipiškos – teigiamos priežasties reikšmės. Priežastis – tai santykis tarp dviejų narių: priežasties pagrindo (arba fono) ir priežasties padarinio (arba figūros), reiškiamas įvairiomis kalbos priemonėmis. Sudėtiniame prijungiamajame priežasties sakinyje foną sudaro šalutinio sakinio propozicija, t. y. šalutiniu sakiniu išreikšta propozicija sudaro foną tam, kas pasakyta pagrindiniame sakinyje, pvz.: *Kadangi oras buvo prastas, nutarėme likti namuose; Likome namuose, (nes) buvo prastas oras* (plačiau apie tai žr. Holvoet 2003: 104–112). Vientisiniame sakinyje, kaip buvo matyti iš pavyzdžių, fonas kaip figūros antecedentas pasakomas linksniu (įnagininku) arba / ir prielinksninėmis konstrukcijomis; plg.: *Mamos pastangomis anksti pradėjau skaityti; Dėl blogo oro nutarėme likti namuose*.

DLKT priežasties *dėka* vartojamas su gyvus daiktus (asmenį, gyvą padarą) arba jų teigiamą požymį žyminčiais daiktavardžiais ar juos nurodančiais (pakeičiančiais) įvardžiais (žr. 40–46 sakinius). Su priežasties *dėka* eina ir kiti abstraktų daiktą reiškiantys daiktavardžiai (plg. 47–48 sakinius). Fonas čia aiškėja iš pačios prielinksnio konstrukcijos arba platesnio konteksto.

(40) *Galų gale jis prisipažįsta esąs egoistas ir pabaisa, abejingumu kankinęs žmoną. Teigia pasiekęs šlovę tik žmonos dėka: „Ėmiau viską kaip savaime suprantamą dalyką, lyg viskas man priklausytų, net nesusimąstydamas apie dėkingumą“.* DLKT

(40a) *Teigia pasiekęs šlovę tik todėl, kad iš žmonos ėmęs viską kaip savaime suprantamą dalyką...*

- (41) *Matė, kaip anas įėjo į namą. Rana linktelėjo. Šiva! Ji taip ilgai ir sunkiai dirbo – ir štai dabar galbūt išaiškins šią bylą atsitiktinio **liudininko dėka**. – Tai labai svarbu, Vandita. Ar gali man pasakyti, kuo vardu tas berniukas? Prisiekiu, jis nesužinos, kad tai tu man pasakei! Tau nėra ko bijoti. DLKT*
- (41a) *Ji taip ilgai ir sunkiai dirbo – ir štai dabar galbūt išaiškins šią bylą todėl, kad atsirado (yra) atsitiktinis liudininkas.*
- (42) *Sąjūdžio būstinėje daug asmenų dėjo visas pastangas, kad šitą piketą sužlugdytų. Ir tik Vilniaus tremtinių sąjungos pirmininko **Sauliaus Žukausko dėka** (jis daugiau galėtų apie tą istoriją papasakoti) šitas piketas buvo suorganizuotas. DLKT*
- (43) *Pastatęs ausis klausėsi narsiosios melžėjos kalbų, nežinodamas, ką apie ją ir galvoti. Juk didvyrė, o šneka apie paslėptas karves, **kurių** [paslėptų karvių] **dėka** ji primelžia daugiausia pieno respublikoje, apie tokį nebūdingą kolūkio susikūrimo atvejį, kai iniciatyvos imasi ne biedniokas, o stiprūs ūkininkai.*
- (44) *Georgijaus Šengelajos **temperamento** ir **pastangų dėka** (plg. dėl Georgijaus temperamento ir pastangų; dėl Georgijaus temperamento ir jo pastangomis) mums pavyko pamatyti, o gal tiksliau būtų sakyti – išgirsti ir pamatyti – supermodernų miuziklą Jėzus Kristus superžvaigždė. DLKT*
- (45) *Pats koordinatorius, jo teigimu, jokio normalaus darbo dirbti negali. Jis – II grupės invalidas. Šeima laikosi žmonos Danutės **triūso dėka** (plg. dėl žmonos Danutės triūso; kadangi žmona Danutė triūsia). Ji dailininkė–tekstilinkė, kurios gobelenus mielai perka įstaigos ir asmenys. DLKT*
- (46) *Lasavoickas vienas pirmųjų čia buvo išvelgęs buvusį miestą. Dažnai Sigitas savo gilios **intuicijos dėka** (plg. dėl savo gilios intuicijos; savo gilia intuicija; kadangi turi gilią intuiciją, dažnai Sigitas nukreipia...) nukreipia archeologus būtent ten, kur glūdi istorinės vertybės. Radiniais džiaugiamasi, o jų atradėjas Lasavickas pamirštamasis... DLKT*
- (47) *Tai – nuostabu. Tokie puikūs rezultatai pasiekti efektyvaus **gydymo** ir puikios **slaugos**, nuoširdaus namiškių ir apylinkės gydytojos **rūpesčio ligonių dėka** (plg. dėl efektyvaus gydymo ir puikios slaugos, nuoširdaus namiškių ir apylinkės gydytojos rūpesčio). Dabar jo sveikatos būklė seka hematologai, nes liga – lėtinė, reikalaujanti nuolatinės priežiūros. DLKT*
- (48) *Kaip tik čia ir stovėjo jų rūmai, – pasigirdo kimus balsas, ir Šarakas, prisartinęs prie kimero, atsistojo greta. Kažkokio **stebuklo dėka** (plg. dėl kažkokio stebuklo; kadangi įvyko kažkoks stebuklas) seniui pavyko išlikti gyvam po košmarų nakties. – Ar nematei Jasbetos? Astrologas papurtė galvą: – Mačiau nemažai žmonių, daugiausia tu skustagalvių. DLKT*

Jei *dėka* tinkamas priežastčiai reikšti 44–48 sakiniuose, vadinasi, jis tinkamas ir 49–50 sakiniuose, kur yra metoniminis reikšmės perkėlimas, t. y. kai vietoj abstraktaus daiktavardžio pasakomas konkretus.

- (49) – Na, tai sūnus ne į mamą atsigimė. Maždaug prieš metus jis patyrė visiškai tokį pat nuotyki, bet **šalto kraujo dėka** (plg. šaltakraujiškumo dėka; dėl šaltakraujiškumo) išnešė sveiką kailį. – Iš lokio nagų? – Iš lokės nagų, be to, tokios didelės, kokios seniai niekas nebuvo regėjęs. Grafas puolė ją su ietimi rankoje. DLKT
- (50) Tai – ne pralaimėjimas, o gėda, tačiau net Žuanvilis jo taip neaprašė: visaip atsitinka, toks yra karas. Pono Žuanvilio **plunksnos dėka** (plg. Pono Žuanvilio gebėjimo rašyti dėka) daugelis tų mūšių ar susirėmimų panašūs į švelnų baletą, su retkarčiais nusiritančia galva ir daugybe maldų į gerąjį Viešpatį. DLKT

Priežastis pasakoma ir tais atvejais, kai *dėka* priklausomuoju dėmeniu eina anaforiškai arba kataforiškai vartojamo parodomojo įvardžio *tas* kilmininkas. Apibendrinto nurodymo reikšmės įvardis pavaduoja platesnį kontekstą, pvz.:

- (51) „Viešpaties padedama, gavau berniuką“ (Pr 4, 1). Taigi gimdymu, gyvybės perdavimu iš tėvų vaikams paties Dievo paveikslas ir panašumas perteikiamas **dėka to** (plg. sukurtos nemirtingos sielos dėka; dėl to/todėl, kad...), kad buvo sukurta nemirtinga siela. DLKT
- (52) Šalindavo tokius iš partijos net pačiais niekšiščiausiais būdais. Visas jo gyvenimas praėjo fracinėse kovose ir skilimuose partijos viduje. **Dėka to** (plg. dėl to; todėl) įsigijo profesionalaus kovotojo, nepranokstamo gladiatoriaus savybių. DLKT
- (53) Tais laikais daugelis studentų itin mėgo bičiulius, kurie buvo gimę Vasario 16-ąją. Gimtadienis sukurdavo legalaus šventimo progas, o **dėka to** (plg. o / ir dėl to; todėl) mūsų šventė neretai išvengdavo nuolatinės pakasynų nuotaikos. Kita vertus, pripažinkime, tai buvo sunkios darbo dienos ir nemigo naktys kgbistams. DLKT
- (54) Vilniaus dailės akademijos studentai dizaineriai savo kolekcijose panaudojo eklektišką dermę, savitas menines formas ir visai netradicines priemones. **Dėka to** (plg. dėl to; todėl) dizaineriai sugebėjo atsukti „laukinių“ madų ragus publikai, palikdami mados trofėjus ant podiumo. DLKT

Jei sutinkame, kad apibendrintos priežasties raiška 40–54 sakiniuose priklauso ne tiek nuo *dėka* priklausomojo dėmens leksinės reikšmės, kiek nuo šia konstrukcija išreikštos propozicijos, toliau galime kalbėti ir apie *dėka* su konkrečius negyvus daiktus reiškiančiais daiktavardžiais ar juos pakeičiančiais įvardžiais. Šios priežasties *dėka*, kaip matyti 55–57 sakiniuose, negali būti keičiamos, pavyzdžiui, priemonės įnagininku. Kitur priežasties *dėka* su konkrečius daiktus žyminčiais daiktavardžiais galima pakeisti įnagininku, tačiau keičiasi ir reikšmė: 58 sakinyje priežasties *dėka* konstrukcija keičiama į priemonės įnagininką (panašiai plg. 7 sakinį); 59 sakinyje – į priemonės arba būdo įnagininką (panašiai plg. 9 sakinį). Analogiški reikšmės skirtumai – priežastis (*dėka*) vs. būdas / priemonė (*Instr*) – matyti ir 60 sakinyje, kur su *dėka* eina abstraktų ir konkretų daiktą reiškiantys daiktavardžiai. Tai, kad *dėka* su konkrečius daiktus

reiškiančiais daiktavardžiais vartoti pasirenkamas būtent apibendrintai priežasčiai pasakyti, akivaizdu ir iš 61–64 sakinių. Kaip sako E. Valiulytė (1998: 369), čia „turime sintaksinę kondensaciją“. Kitais žodžiais kalbant, struktūriškai nepilnų, eliptinių apibendrintos priežasties reikšmės konstrukcijų su konkrečiais daiktavardžiais pilną struktūrą galima atstatyti iš konteksto.

- (55) – *Ir ką? – pasidomėjo dėdė, nė nenujausdamas sūnėną apėmusio išgąščio. – Tėvas Leirė jūsų duoto **rakto dėka** (plg. \*jūsų duotu raktu; todėl, kad davėte jam raktą) praleisdavo čia valandų valandas. Tai normalu. – O brolis Aleksandras? – Tai ir yra keisčiausia, priore Bandelai. DLKT*
- (56) *Gal dėl šito jausmų prėskumo mėgo labai sūriai valgyti. Galą gausi nuo tos druskos! – sakydavo motina. Ji klydo. Druska jį ir telaike. Galbūt tik **jos** [druskos] **dėka** (plg. \*druska; todėl, kad valgė daug druskos / sūriai) motiną pragyveno aštuonerius metus. DLKT*
- (57) *Riešutai yra tiesiog neatskiriama šios žavingos moters dalis ir ji tikina vien **jų** [riešutų] **dėka** (plg. \*riešutais; todėl, kad valgė riešutų) apkeliausi visus Himalajus: Tibetą, Mustangą, Zanskarą, Ladaką... Mes lipam ant stogo, sėdam po paskubomis ištemptu tentu, kur senas Tėjos vienuolis. DLKT*
- (58) *Net 56 iš 64 teigiamų testų tarp sunkumų kilnotojų buvo aptikta pernai šios **mašinos dėka** (plg. šia mašina vs. todėl, kad buvo naudojama ši mašina). 1994 metais, atlikus dvigubai daugiau testų įprasta įranga, pavyko pačiuoti tik 17 sunkumų kilnotojų, naudojusį dopingą. DLKT*
- (59) *Kažkas yra. Sužinojome, kad keleivis vardu Pjeras Kino. Kelionėje per hipererdvę raketą gerokai nukentėjo ir į įprastą erdvę sugrįžo tik **autopiloto dėka** (plg. tik autopilotu vs. tik todėl, kad veikė autopilotas). Kino išgulėjo kameroje ilgiau nei metus – tiek laiko laivelis dreifavo kosmose. Kai mano žmonės surado keliautoją ir pažadino iš anabiozės, vargšelis... DLKT*
- (60) *Estetikos galimybės, kantilenos iškalbus savitumas ir raiška, išieškoti dinaminiai niuansai, išgaunami ne tik **meistrystės**, bet ir puikaus **instrumento dėka** (plg. meistryste ir puikiu instrumentu). P. Bermanas, interpretuodamas P.Čaikovskio Koncertą, darsyk įrodė, jog grojimo kokybę, atlikėjo brandą paliudija ne vienkartinio atlikimo faktas. DLKT*
- (61) *O aš neužmiegu. Visą dieną galvojau apie rytdienos pokalbį dėl darbo. Taip sustresavau, kad net pakeičiau apmąstymų objektą (mažos pramolano **dozės dėka**) (plg. pramolano dėka; nes išgėriau pramolano / mažą pramolano dozę). Dabar galvoju apie Lešeką ir jo puselę. Kokia ji, o tiksliau – koks jis. Turbūt jam nieko nereikia savyje keisti. Ir viskas jame dera. DLKT*
- (62) *[...] Vėliau, tik jo atvaizdą ant šarvojimo drobulės, į kurią jį suvynios prieš laidotuves, įtrynę kūną aliejais ir kitais stebuklingais tepalais, **kurių** [aliejų ir kitų stebuklingų tepalų] **dėka** (plg. todėl, kad kūnas įtrintas aliejais ir kitais stebuklingais tepalais; vs.*

- nuo kurių) ant lino atsispaus jo atvaizdas, – tarė. Paskui pridūrė: – Ilgai čia viešėsite, tad prašau bent retkarčiais mane aplankyti. DLKT
- (63) *Pelnydama didelę pagarbą ir dėkingumą. O tokių dėkingų yra labai daug. Pažįstu dailininkę, kurią ji išgelbėjo nuo apakimo, mano pačios mama jos žolių dėka* (plg. todėl, kad vartojo jos žoles; jos žolių padedama; vs. nuo jos žolių) pradėjo lankstyti skausmingus, besukaulėjančius rankų pirštus, o aš pati, eilučių autorė, ne kartą gydžiausi jos rekomenduotų vaistažolių arbatomis. DLKT
- (64) *Sporte yra ryškių asmenybių, kurios beveik visose varžybose iškovoja „auksą“. Pergales mes pasiekiamo ne **dopingo**, o savo **talento** ir puikaus trenerių **darbo dėka*** (plg. ne todėl, kad vartojame dopingą, o todėl, kad esame talentingi ir treneriai puikiai dirba). O išankstinis dopingo tarnybų nusistatymas – tai taip pat savotiškas spaudimas, psichologinė ataka prieš mūsų sportininkus. DLKT
- (65) *Langų konstrukcija yra tvirtesnė ir sandaresnė už standartinę, todėl ji leidžia panaudoti įvairių užsieninę furnitūrą. Naujoviškos **konstrukcijos dėka*** (plg. dėl naujoviškos konstrukcijos; ?dėl konstrukcijos) langai turi kur kas geresnes savybes negu įprastiniai. Naudojant tokius langus, šilumos nuostoliai sumažėja 34% palyginti su įprastiniais. DLKT

Esti atvejų, kai prielinksnio *dėka* konstrukcija neturi grynos priežasties reikšmės: ja reiškiamą priežastis susipina su objekto – šaltinio (žr. 66–67 sakinius), priemonės (žr. 68–69 sakinius), ar kitų aplinkybių – būdo (žr. 70–74 sakinius), sąlygos (žr. 75–77 sakinius), laiko (žr. 78 sakinį ir 14, 17 sakinių taisyms) – reikšmėmis. Gali būti, kad platesniame kontekste šių *dėka* konstrukcijų sinkretinė reikšmė „išsikristalizuotų“, t. y. aiškesnė taptų viena kuri – gryna – reikšmė. Kad ir kaip čia bebūtų, iš 79–86 sakinių darosi aišku, kad *dėka* konstrukcijomis pasakomos ir kitos grynos (būdo, sąlygos, nuolaidos) aplinkybės, ir objektas (pavyzdžiui, priemonės).

- (66) *Verta trumpai stabtelėti ties XV a. rašytai Pastonų laiškais. Trumpai pažvelkime į jų biografijos detales, beje, daugiausia žinomas kaip tik **laiskų dėka*** (kodėl? iš ko? plg. iš laišku). Pastonai buvo garsi, nors ne aristokratų XV a. Norfolko (Anglija) šeima, kuri, atrodo, nemažai jėgų atidavė gindama savo teises nuo aristokratų intrigų. DLKT
- (67) *Kretos kultūra pažįstama anglų archeologo A. Evanso (1851–1941) tyrinėjimo **darbu** ir kruopštaus jų **aprašymo dėka*** (kodėl? iš ko? plg. iš darbų ir jų aprašymo). Daugelis A. Evanso atradimų yra interpretuojami naujai, kai kurie jo veiksmi (pvz., rūmų restauracijos ir rekonstrukcijos darbai) kritikuojami. DLKT
- (68) *Tam turėjo įtakos visą kraštą apėmusi nevilts, taip pat būtinybė „vaišinti“ kaimus lankančius valdžios pareigūnus. Dažnas kaimietis tik **naminės dėka*** (kodėl? kuo? plg. namine) atsigindavo nuo sribų ir mokesčių rinkėjų. DLKT
- (69) *Senasis burtininkas dirstelėjo į ženkliuką. – Taip, tai tikrai priklausomybę nurodantis ženklas. Bet ne tik tai. Šių **ženkliukų dėka*** (kodėl? kuo? plg. šiais ženkliukais)

- Tremtinys gali sekti, kur yra jo žmonės. Reikia kaip nors jų atsikratyti. Gal tasai kvanktelėjęs suopis galėtų nulakdinti juos kur į kaimo glūdumą? DLKT
- (70) Užstalėje, jusdamas kaip širdį maloniai šildo vokelis su honoraru, o gomurį – vėl at-rastas šiame pasaulyje lengvas raudonas vynas. Tikriausiai to **vyno dėka** (kodėl? kaip?) jis ūmai aptiko, kad lietuvių rašytojas iš esmės visą laiką buvo šunelis, trokštan-tis tarnauti. DLKT
- (71) – Nepaisant to, jis pasirengęs tučtuojau suteikti tau nemenką kreditą, – Hela stebėjo jo reakciją. – Tai reiškia, kad Margos **testamento dėka** (kodėl? kaip? plg. *testamento pagrindu*) atgausi žemes ir dar galėsi papildomai investuoti. Panorėjęs galėsi neblogai prasikurti. Kurtas atrodė susimąstęs. – Jam reikia pinigų. DLKT
- (72) Pavyzdžiui, elnio ragų atšakos parodo šio gyvulio amžių, o iš lapų formos ir spalvos galima spręsti apie jo toksines ir gydomąsias savybes. Tokių **ženklų dėka** (kodėl? kaip?) gamtą lengviau pažinti. Nėra kalno, žvaigždės, sutvėrimo, kuris galėtų nuslėpti nuo žmogaus savo žymenis, parodančius jų „slaptinę esmę“. DLKT
- (73) Tai – nuostabu. Tokie puikūs rezultatai pasiekti efektyvaus **gydymo** ir puikios **slau-gos**, nuoširdaus namiškių ir apylinkės gydytojos **rūpesčio** ligonių **dėka** (kodėl? kaip?). Dabar jo sveikatos būklę seka hematologai, nes liga – lėtinė, reikalaujanti nuo-latinės priežiūros. Svarbiausia, kad žmogus jaučiasi gerai. DLKT
- (74) „Vandenis“, priklausantis UAB „Grožis“, savavališkai veždamas keleivius ir pažeis-damas laivybos taisykles nuskendo prie Ventės rago. Tik **atsitiktinumo dėka** (kodėl? kaip? plg. *atsitiktinai; per atsitiktinumą; dėl atsitiktinumo*) išvengta žmonių aukų. DLKT
- (75) Nes tauta nesportuoja, nevertina kūno kultūros, todėl pakyla tik mažos žvaigždėlės. Pavieniai žmonės eina pirmyn tik didelio **noro ir talento dėka** (kodėl? kokiomis są-lygomis?)... O skaudina sportininkų etikos stoka. Kalbu ir apie aprangą, ir apie elgesį, skambant valstybės himnui ir pagerbiant varžovus. DLKT
- (76) Reikia pasakyti ačiū tiems žmonėms, kurie dirbo prie tokio įstatymo. Todėl, kad me-dicinoje būna, kad didelių **pastangų**, sakysim, **chirurgų** arba **akušerių dėka** (kodėl? kaip? kokiomis sąlygomis?) galima išsaugoti gyvybę. Kartais ta gyvybė egzistuoja ilgai kaip gyvybė, kaip gyvastis, kartais ji būna be kojų, tada yra invalidas. DLKT
- (77) Tačiau dabar ji vaikščioja vilkėdama ypač trumpais sijonukais ir avėdama penkių co-lių aukščio bateliais. 5 vieta (120 cm). Šiais laikais ilgų **kojų dėka** (kodėl? kaip? kokiomis sąlygomis?) galima padaryti ne tik puikią karjerą, bet ir užkariauti princo širdį. Tai pavyko padaryti mažai žinomai norvegų manekenei Evai SASUM. DLKT
- (78) Vadovavimo dideliems kolektyvams arba moksliniams tyrimams patirtis. Ypatingi su-gebėjimai, įgyti ilgalaikės profesinės **veiklos dėka** (kodėl? kada? plg. *per ilgalaikę profesinę veiklą*) unikaliems darbams atlikti. DLKT
- (79) T. y. žaislai tapti tų daiktų simboliais. Tam visiškai nesvarbu žaislo panašumas su tuo daiktu, kurį jis reiškia, o svarbu jo funkcija, galimybė **jo** [žaislo] **dėka** (kuo?; plg.



- žaislu) atlikti pavaizduojantį gestą. Tik taip, Vygotskio nuomone, ir galima paaiškinti vaikų simbolinį žaidimą. Skudurų ryšulėlis ar medinis pagaliukas. DLKT
- (80) \* Remiamasi teorijomis, kurios galėtų paaiškinti tyrimo duomenis; \* tyrimo duomenų pateikimas ir analizė; \* rezultatai bei **jų dėka** (kaip? plg. jų pagrindu; pagal juos; remiantis jais) formuluojama teorija; \* įvertinimas, diskusijos apie rezultatus; \* iš mokslinės problemos išplaukiančios išvados. DLKT
- (81) Susitarimai, pasiekti 1 punkte nurodytos **procedūros dėka** (kaip? plg. nurodytos procedūros pagrindu; pagal nuradytą procedūrą), turi būti ratifikuoti ar patvirtinti pagal Valstybėse, šios Sutarties Šalyse, galiojančių tvarką. DLKT
- (82) Metodologija, susijusi su tyrimo metodais ir technika. Šiame darbe edukologinių tyrimų metodologiją aiškiname kaip tam tikrą pažinimo teoriją, **kurios** [tam tikros pažinimo teorijos] **dėka** (kaip? plg. kurios pagrindu) atskleidžiame mokslinio mąstymo būdą ir principus. Kitaip sakant – tai būdų ir taisyklių visuma, padedanti gerai atlikti tam tikrą darbą. DLKT
- (83) Tikėjimas – tai asmeninis Dievo pažinimas, kuris neįmanomas kitaip, o tik **patyrimo dėka** (kaip? plg. per patyrimą). DLKT
- (84) Rinkdamas įkalčius, jis susiduria su daugeliu nekaltų įtariamųjų, tikrina įvairias versijas, kol pagaliau loginių **išvadų** arba **intuicijos dėka** (kaip?) atskleidžia tikrąjį nusikaltėlį. Kaip ir „didžiojoje literatūroje“, detektyviniame romane tyrinėjama įvykių potekstė. DLKT
- (85) 1905 m. revoliucijos metu vėl, kaip ir XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, tvirtinama, kad aukštosios mokyklos **įsteigimo** Vilniuje **dėka** (kokiomis sąlygomis?) čia susitelktų nemažos lietuviško jaunimo pajėgos, ir tai pagausintų lietuviškos inteligentijos gretas, nes tie, kurie mokslus išėina svetur, dažnai... DLKT
- (86) *Taigi ir nesustabdė veržlaus purvo ir bjaurasties srauto, tačiau padarė viską, ką galėjo. Jo **pastangų dėka** (plg. nors jis stengėsi / padarė viską, ką galėjo) Žemė netapo kiek gerėlesnė, o dabar metas pasitarnauti gimtosios Pažadėtosios planetos labui. Klientas atidžiai klausėsi piloto ir Makendriko pokalbio (dar plg., pavyzdžiui, sakinį (45))<sup>21</sup>.*

86 sakinyje, kalbant apie nepalankią būseną (*netapo gerėlesnė*) vartojama nuolaidos *dėka* konstrukcija yra opozicinė 87 sakinyje galimam vartoti priežasties *per* (ar *dėl*) su galininku. 88 sakinyje sinonimiškomis *per* ir *dėka* pasakoma teigiamai vertinamo veiksmo priežastis (dar plg. 27–29 sakinius). Pagal šią *per* analogiją, vartotojas, matyt, *dėka* priežasčiai žymėti renkasi 89–94 sakinius, kur predikatu pasakomas veiksmas arba būseną yra vertinami neutraliai arba neigiamai.

<sup>21</sup> Šis sakinys su teigiamu predikatu yra iš DLKT: *Taigi ir nesustabdė veržlaus purvo ir bjaurasties srauto, tačiau padarė viską, ką galėjo. Jo **pastangų dėka** (kodėl?) Žemė tapo kiek gerėlesnė, o dabar metas pasitarnauti gimtosios Pažadėtosios planetos labui. Klientas atidžiai klausėsi piloto ir Makendriko pokalbio.*

Pavyzdžiui, 93 sakinyje vartojama *jo* [Hunto] *dėka* konstrukcija pasakoma neigiamai vertinamo veiksmo baigties (*išnyko kelios samanų rūšys*) priežastis; čia, pagal normą, priežasties *dėka* turėtų būti keičiama *per* su galininku. Tačiau turimas kontekstas šią *dėka* konstrukciją leidžia interpretuoti, jei ne kaip teigiamos, tai mažų mažiausiai kaip neutralios veiksmo baigties priežastį (plg. *nors Hunto dėka išnyko kelios samanų rūšys, bet / tačiau dabar Leno Elliso kolekcija yra viena gausiausių pasaulyje*). Tuo pačiu neutraliai vertinamu priežasties padariniu gali būti grindžiama ir *dėka* vartoseną 94 sakinyje. Kitaip sakant, kaip kartais *per* su galininku yra pasakoma neutraliai ir teigiamai vertinamo veiksmo arba palankios būsenos priežastis, taip *dėka* konstrukcija – neutraliai ar neigiamai vertinamo priežastis. Dvejopai *dėka* konstrukcijos gali būti suprantamos 95–96 sakiniuose: tai, ar *dėka* su kilmininku pasakoma teigiamai ar neigiamai vertinamo veiksmo arba (ne)palankios būsenos priežastis, priklauso nuo to, kieno atžvilgiu yra vertinama. Galima manyti, kad tais retais atvejais, kai veiksmas arba būseną gali būti vertinami neutraliai, apibendrintos priežasties raiška persikloja, t. y. vartojamos prielinksnių *dėka* ir *per* konstrukcijos.

- (87) *Per jo pastangas* (plg. *dėl jo pastangų; jo pastangomis; per jį*) *Žemė netapo kiek gerėlesnė.*
- (88) *Todėl tapau oro pilių statytoju! – Reikalauji, kad pabusčiau, tačiau iš tikro pats miegi atmerkтомis akimis ir per stebuklą, tai yra, mano dėka apeini visus spąstus ir duobes, – suktaį džiaugėsi Magas. – Žinok, laimė ne amžina, per sekundę gali apovirsti dangoraižis.* DLKT
- (89) *Kitaip sakant, visiškai aišku, kad tiktai dviejų „berniukų“, jeigu taip galima sakyti – pono G. Vagnoriaus ir pono R. Survilos dėka* (plg. *per poną G. Vagnorių ir poną R. Survilą*) *visa sistema kaime buvo paleista sunaikinti niekuo jos nepakeičiant.* DLKT
- (90) *Tau žinoti nereikia. Tik ne šiame etape. – Aišku. – Aleksas padėjo peilį su šakute. Iš tikrųjų tai nieko ir nevalgė. – Mano dėdė buvo šnipas. Jūsų dėka* (plg. *per jus*) *nebegyvas. Aš per daug išsiaiškinau, tai jus mane užmigdėt ir atgabenot šičia. Beje, o kur aš? – Čia yra vienas iš mūsų mokymo centrų, – paaiškino.* DLKT
- (91) *Ponas Ž. Juršėnas ir visa LDDP išsigando, nes nori kuo ilgiau išsilaikyti prie valdžios „lovio“ ir nė vienu žodžiu neužsimena, kad jų dėka* (plg. *per juos*) *Lietuva baigiama sugriauti. Kazimieras Uoka pabrėžia, kad visi dori lietuviai turi reikalauti priešlaikinių Seimo rinkimų.* DLKT
- (92) *Jo eilė šių šaradų man įminti? Tada pamatysim, ar buvau teisus, nukenksmindamas švilpynę. Kodėl pritolot? – Galvoju, Valentinai... Galvoju, kaip tavo dėka* (plg. *per tave*) *būčiau apsijuokus tąsyk prieš garbingą kompaniją. Ačiū mamai. Ji išgelbėjo tragedinės artistės prestižą...* DLKT
- (93) *Taiklia pavarde George'as Huntas Britanijoje taip uoliai „medžiojo“ samanas, kad jo dėka* (plg. *per jį*), *ko gero, išnyko kelios jų rūšys. Bet kaip tik tokių pastangų dėka*

*dabar Leno Elliso kolekcija yra viena gausiausių pasaulyje. Visi 780 000 jos pavyzdžių išpausti į didelius storo popieriaus lapus.* DLKT

- (94) *O ką jau sakyti apie liaudies dainas! Simaniškių kaimo ženkliai. Mano tėvukas Jonas Černa (beje, aš tapau Čarna Rozalimo klebono dėka (plg. per Rozalimo kleboną), krikšto knygoje įrašiusio mane kiek pakeista pavarde) buvo ne tik visame kaime, bet ir gerokai toliau pagarsėjęs dainininkas. Daina mane lydėjo.* DLKT
- (95) *Rasti nenuginčijamų mirtimi baudžiamų nusikaltimų įrodymų visuomet būdavo sunku, o nesąžiningų advokatų dėka (plg. per nesąžiningus advokatus) kaltieji dažnai likdavo nenubausti – pirmiausia apie tai mąstant Einšliui ateidavo į galvą O. Dž. Simpsono byla.* DLKT
- (96) *Jis įdėmiai klausėsi kontrolieriaus, tai turbūt suprato, kad šitos problemos labai seniai buvo keltos ir kai kurių mūsų frakcijos gerbiamųjų ponų dėka (plg. per kai kuriuos mūsų frakcijos gerbiamuosius ponus) šis klausimas buvo nesprenžiamas. Mūsų komitetas anksčiau už šiuos nusikaltimus, aš nebijau to žodžio, siūlė iš pareigų pašalinti buvusį urbanistikos...* DLKT

Iš to, kas ligšiol sakyta, aiškėja, kad priklausomojo dėmens atžvilgiu priešasties *dėka* vartoseną leksiškai nėra ribota: šio prielinksnio konstrukcijos vartojamos tiek su gyvus (asmenis, gyvūnus), tiek su negyvus (konkrečius, abstrakčius) daiktus žyminčiais daiktavardžiais ar juos nurodančiais įvardžiais (panašiai kaip ir su priešasties *per* ar *dėl*). Tais atvejais, kai *dėka* kilmininko valdiniu eina vienas konkretus daiktavardis (*mamos dėka; autopiloto dėka*), prielinksninė konstrukcija nevisada keistina priešasties *dėl* konstrukcija; pastaroji gali suponuoti tikslo reikšmę. Pati tokios leksinės sudėties *dėka* konstrukcijos priešasties reikšmė paaiškėja netiesiogiai iš platesnio konteksto arba atsiskleidžia žodžių junginyje (plg., pavyzdžiui, 56–57, 63 sakinius). Priešasties reikšmė tiesiogiai darosi aiški iš pačios *dėka* konstrukcijos, kai su *dėka* eina abstraktūs daiktavardžiai (*mamos triūso dėka; atsitiktinumo dėka*; plg. *dėl mamos triūso; dėl atsitiktinumo*) arba konkrečius (gyvus, negyvus) daiktus reiškiantys daiktavardžiai turi savo priklausomų žodžių (*gero kaimyno dėka; jūsų duoto rakto dėka; apsikriosios Hrasės dėka*; plg. *kaimyno gerumo dėka; Hrasės apsikrumo dėka*). Pastarosios *dėka* konstrukcijos dažnai sinonimiškos apibendrintos priešasties *dėl* konstrukcijoms. Kitaip sakant, remdamiesi E. Valiulytės (1998: 362–371) prielinksnio *nuo* konstrukcijų *tiesioginės* ir *netiesioginės* priešasties skirtimi, apie tokią galime kalbėti ir apibendrintos priešasties *dėka* atveju.

Be savo tipišką – priešasties – reikšmės, *dėka* konstrukcijai būdingos ir kitos – nepriešasties – reikšmės. Vienos jų yra sinkretiškos, kitos – grynos.

Toliau galime kalbėti apie prielinksnio *dėka* konstrukcijomis reiškiamus modifikatorius. Simonas Dikas *Funkcinėje gramatikoje* (1989; 1997) skiria keturis su predikatu susijusių modifikatorių (arba, S. Diko terminais, *satelitų* (an.

*satellites*) lygmenis. Į branduolinę (an. *nuclear*) sakinio predikaciją neįeinantys modifikatoriai sudaro apvalkalo (an. *core*) arba išplėstinę (an. *extended*) predikaciją (t. y. nepriklauso predikatui ir jo argumentams). Pirmojo lygmens modifikatoriai yra prototipiški (būdo, priemonės, kokybės ir pan.) su pačiu predikatu susiję modifikatoriai (vo. *VP-interne Adjunkte*), kurie modifikuoja arba specifikuoja pagrindiniu predikatu reiškiamą įvykį, arba, S. Diko (1989: 192–193; 1997: 225–226) terminais kalbant, branduolinės predikacijos (an. *nuclear predication*) dalykų padėtį (an. *states of affairs* (SoA)), pvz.: *Onutė piešia gražiai*. Šie modifikatoriai įeina į predikato neigimo aprėptį. Pavyzdžiui, 82 sakinio teigiamą predikatą pakeitę neigiamu, matysime, kad neigiamas yra predikatas (*atskleidžiamame*) ir būdo *dėka* (plg. *Pažinimo teorijos dėka* (kaip?) *neatskleidžiamame mokslinio mąstymo būdo ir principų*, t. y. *tai atskleidžiamame kitokiu būdu*; panašiai kaip *Onutė nepiešia gražiai*, t. y. *Onutė piešia taip, kaip jai pavyksta*).

Antrojo lygmens modifikatoriai skiriami sakinio lygmeniu (vo. *VP-externe Adjunkte*); jais reiškiamas dalykų padėtis vietos, laiko, rezultato, tikslo, priežasties ir pan. atžvilgiu (Dik 1989: 206–208; 1997: 243–244), pvz.: *Jonas vakar vakare susitiko su Onute Katedros aikštėje*. Tokios sakinio lygmens aplinkybės yra už predikato neigimo aprėpties ribų. Antrojo lygmens predikato modifikatoriams – aplinkybėms – priskirtinos priežasties *dėka* konstrukcijos. Perfrazavus teigiamus sakinius su priežasties *dėka* į neigiamus, neigiamas predikatas, bet ne *dėka* konstrukcija. Priežasties *dėka* išlaiko savo reikšmę (plg. 56 sakinio parafrazę *Galbūt tik druskos dėka* (t. y. *per druską*) *jis motinos nepragyveno aštuonerius metus*) arba, kaip jau užsiminta, tampa nuolaidos. Neigimo aprėpties testas gali padėti ir tais *dėka* vartosenos atvejais, kai šio prielinksnio konstrukcijos reikšmė (gali būti) suprantama kaip sinkretinė. Pavyzdžiui, 75 sakinyje teigiamą predikatą (*pavyko*) pakeitę neigiamu (*nepavyko*), matysime, kad *dėka* konstrukcija pasakoma nuolaida, plg.: *Šiaip ar taip, būtent šitų samprotavimų dėka man nepavyko nusiraminti*. Tai leistų kalbėti apie teigiamame 75 sakinyje vartojamo *dėka* ryškesnę priežasties nei būdo reikšmę (panašiai ir 76–78 sakiniuose). Arba, tarkim, 67 sakinyje teigiamą predikatą (*yra pažįstama*) pakeitę neigiamu (*nėra pažįstama*) ir sakinį perfrazavę į: *Kretos kultūra nėra pažįstama anglų archeologo A. Evanso (1851–1941) tyrinėjimo darbų ir kruopštaus jų aprašymo dėka*, matysime, kad čia neigiama ir *dėka* konstrukcija; vadinasi, *dėka* veikiau pasakoma ne priežastis, bet šaltinis – pirmo lygmens modifikatorius<sup>22</sup>.

<sup>22</sup> Trečiojo ir ketvirtojo lygmens modifikatoriai straipsnyje atskirai neaptariami. Trumpai pasakytina tai, kad trečiojo lygmens modifikatoriai yra propoziciniai (pagal Diką (1989: 252–253; 1997: 297–298), *attitudinal satellites*); jais reiškiamas kalbėtojo dalykų padėties vertinimas. Kitaip sakant, tai yra modalinės sakinio aplinkybės, pvz.: *Laimei, aš tave sutikau*. Ketvirtojo lygmens modifikatoriai yra ilokuciniai (an. *illocutionary satellites*) (Dik 1989: 258t; 1997: 304tt) arba

Taigi dabartinėje lietuvių kalboje prielinksnio *dėka* su kilmininku konstrukcijomis yra pasakomi pirmojo ir antrojo lygmens modifikatoriai. Lieka klausimas, ar *dėka* vartojamas tik kaip prielinksnis. Kitaip sakant, ar *dėka* yra praradęs ryšį su daiktavardžio *dėka* reikšmėmis. Žiūrint į tokius retai pasitaikančius DLKT sakinius kaip 97–101 matyti *dėka* vartoseną ‘dėkojimas, dėkingumo reiškinimas’ ir ‘malonė’ reikšmėmis.

*Dėka* su kilmininku gali būti susijusi su daiktavardžio *pagalba* semantika. Tai matyti iš kaip lygiaverčių normos variantų 102 sakinyje ar DLKT 103–108 sakinių (dar plg. 63 sakinių)<sup>23</sup>. Sinoniminiai *dėka* ir *pagalba* santykinai leidžia kalbėti apie tai, kad tiek *dėka* su kilmininku, tiek daiktavardžiu *pagalba* su įnagininku reiškia priežastis (plg. 103–104 sakinius), ir apie *dėka* konstrukcijų sinkretinę (priežasties ir būdo) reikšmę 105–108 sakiniuose (plg. Miliūnaitė, sud., 2003: 35). Iš 109–111 sakinių matyti, kad prielinksnis *dėka* susijęs ir su prielinksniu *pagalba* būdai, priešasčiai ar mažiau tipiskai priemonei žymėti (plačiau apie tai žr. Vaičiulytė–Semėnienė 2016).

(97) *Gražiai pavadinot – auka. Gal šitaip tarkimės. Kadangi jūs, klebone, žemiškas, tad ir aš būsiu toksai. Dar vaikystėje girdėdavau tėvų: dėka už dėką. Marcelinas Kalenda sunerimo, ištiesė ranką, norėdamas paliesti Povilui petį, bet atitraukė. – Kaip turėčiau suprasti, mano drauge? DLKT*

(98) *Jam homonimiškas yra daiktavardžio vienaskaitos įnagininkas, plg. Dėka (t. y. dėkojimu) neatliksi, reikės užmokėti. DLKT*

(99) *Erdvės silpstančiai gyvasčiai reikėjo vis mažiau, bet jis nesitraukė nuo trykstančios, kunkuliuojančios, bręstančios žemės, jos dėka viską ir užgyveno. Tikrai, dabar jis gėdė jos labiau nei bet kada, tebūnie tai tik tykus sodo kampelis. Taip jis tame sode ir užmigo sunėręs rankas. DLKT*

---

šnekos akto (plg. Holvoet, Pajėdienė 2005: 95); jais modifikuojama ar specifikuojama šnekos akto ilokucinė vertė, t. y. reiškiamas kalbėtojo komentaras šnekos akto atžvilgiu, pvz.: **Atvirai kalbant, jis yra nemandagus.**

Apie siūlomą aplinkybių (modifikatorių) skirstymą lietuvių kalboje plg. Holvoet, Pajėdienė (2005), ten pat žr. ir kituose lietuvių gramatikos darbuose pristatomą nuomonių apžvalgą.

<sup>23</sup> *Dėka* ir *pagalba* tarpusavio sąsają grindžia ir kiti siūlomi taisymai (pvz.: **Mokslus baigiau dėka gerų žmonių** (II *gerų žmonių dėka, gerų žmonių padedamas* (Šukys 1998: 546; Šukys in Miliūnaitė, sud., 2003: 34)), ir elektroninės LKŽ kartotekos pavyzdžiai, rasti *Lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje* (LKHS), pvz.:



Plg. vokiečių kalbos sinonimišką prielinksnių *dank* ir *mithilfe* su kilmininku vartoseną, pvz.: **Mithilfe/Dank der Lesebrille kann Opa endlich wieder Zeitung lesen.**

- (100) *Taip žvelgdami, galime suprasti Sinodo Tėvų žodžius: Kiekvieno kunigo pašaukimas egzistuoja Bažnyčioje ir Bažnyčiai ir išsipildo jos **dėka**. Tai reiškia, kad kiekvienas kunigas gauna pašaukimą iš Viešpaties per Bažnyčią kaip malonės dovaną, kaip gratia gratis data (charisma). DLKT*
- (101) *Ir smuklininkas Lafuusas šiaip taip vertėsi padedamas malūno darbininkų ir **valstiečių**, kurie vežė malti grūdus, **dėka** (plg. iš valstiečių, kurie vežė malti grūdus, malonės). Sekmadieniais pas jį užsukdavo ir kitų klientų – vienas kitas gyventojas iš gretimo Arto kaimelio. Tačiau jį ištiko nedalia. DLKT*
- (102) **Dėdės dėka** ( | Dėdės padedamas (remiamas, skatinamas)) studijuoti išvykau į užsienį. (cituojama pagal Miliūnaitė, sud., 2003: 35)
- (103) *Dekša. – Visai nenoriu, turtas manęs niekuomet nedomino, nors gerai suprantu, kad be turto vargu galima ką nors pasiekti. Jūs man daug padedate, **jūsų dėka** (plg. su jūsų pagalba) aš studijuoju, esu sotus ir tinkamai apsirengęs. Suprantu, testamentas yra testamentas, tai lyg apsidraudimas nuo netikėtumų. DLKT*
- (104) [...] *Aksis Mundi buvo pasaulio centras. Kai jį sugriovė, išnyko ir lilimų kultūra, nes jie nesugebėjo panaudoti šviesos galios. Šiandien, mūsų **pagalbos dėka** (plg. su mūsų pagalba; mūsų padedami, todėl, kad mes padedame), lilimai gyvena geriau. Akmens šviesos pavidalu aš daviau lilimams naują širdį, o dabar šios visuomenės organizmas auga ir klesti, tampa didesnis. DLKT*
- (105) *Prieš poną Zatureckį viską suvertei ant manęs, o prieš mane – suvertei ant pono Zatureckio. Bet, žinok, aš vis tiek susirasiu tą darbą. – Kalouseko **dėka**? (plg. kaip?/kodėl? su Kalouseko pagalba) – pasistengiau būti kandus. – Tik ne **tavo dėka!** Tu visur taip prakišai, kad nė pats nesuvoki. – O tu suvoki? – Suvokiu. Konkurso tu nelaimėsi. (plg. sakinį (2) ) DLKT*
- (106) *Bernelis, jodamas ant žirgo, jaučiasi saugus, **jo dėka** (plg. kaip?/kodėl? su jo pagalba) jveikia erdves, skiriančias ribas ir kliūtis, be to, gana drąsiai įjoja į mergelės namams priklausančias erdves. DLKT*
- (107) [...] *Jis negirdėtų, nes nėra fainiausias pasaulyje, – nusijuokė Monika. – Klausyk, žinau, kad jo nelabai virškini, bet jis man tiekia medžiagą ir tik **jo dėka** (plg. kaip?/kodėl? su jo pagalba, tik jo padedamas) galiu pakliūti į tam tikras vietas, kurių nebūčiau net žinojusi. – Bet ar tau jis patinka? – Na... Taip kaip ir kiti. Nežinau. DLKT*
- (108) *O daugelis kartu su ja švenčia gimtadienius, vardadienius ar kitas itin reikšmingas šeimos šventes. Prieš šešiolika metų **šešuro dėka** (plg. kaip?/kodėl? su šešuro pagalba; per šešurą) atėjusi į televiziją ir profesionaliu darbu išsikovojo stiprias pozicijas, šiandien bene geriausia BTV diktore prisipažįsta negalinti be jos gyventi. DLKT*
- (109) *Etologų nuomone, vaikai instinktyviai prisiriša prie savo tėvų ar kito tuo metu juos prižiūrinčio asmens (kaip?/kodėl?) **imprintingo dėka** (plg. imprintingu). Etologai skiria du socialinės raidos periodus: bendrojo imprintingo ir specifiskesnio imprintingo. DLKT*

- (110) *Surūdijusiais gelžgaliais didžiausius metalo laužus paramsto, iš nediskretiško daikto guzikus suvirina, pataiso belorusiukus, kitus padargus, (kuo?/kaip?) jį dėka* (plg. *jais*) *apdirbami sklypai, net ūkininkų ir bendrovių žemės. Nė vienas nėra gavęs Gedimino ordino, ką gavo iš savo nepriklausomos valstybės – nutylėjime.* DLKT
- (111) *Gydomasis poveikis būdavo tikrai neblogas. Aiškiaregė (pasikalbanti su pačiu Viešpačiu) kirpėja gruzinė (kaip?/kodėl?) vandens ir mūsų praskydusios vyriausybės dėka* (plg. *vandens ir su mūsų praskydusios vyriausybės pagalba*) *save ir savo vaikus aprūpino butais ir Lietuvos pilietybe. Moteris vandeniui ir tualetiniu popieriumi gydė kairiuosius ir dešiniuosius, prezidentus.* DLKT

## 6. APIBENDRINIMAS

Dabartinėje lietuvių kalboje *dėka* paprastai vartojamas kaip prielinksnis, retai – kaip daiktavardis.

Prielinksnio *dėka* konstrukcijų leksinė sudėtis nėra ribota: *dėka* kilmininko komplementu eina daiktavardžiai, žymintys gyvus (asmenis, gyvus padarus) ir negyvus (konkrečius, abstrakčius) daiktus, ar juos pavaduojantys įvardžiai. Dažniausiai *dėka* valdinys yra abstraktus daiktavardis (62,7 proc.), rečiau – konkretus (37,7 proc.). Atsižvelgiant į vartosenos polinkius, veikiausiai derėtų plėsti ir tikslinti normą.

Tipiškai prielinksnio *dėka* su kilmininku konstrukcija reiškia apibendrinta priežastis. Paprastai jomis pasakomas teigiamai vertinamo veiksmo ar palankios būsenos fonas, retai – neigiamai ar neutraliai vertinamo fonas. Paskutiniu atveju *dėka* persikloja su priežasties *per* konstrukcija.

Priežastis *dėka* konstrukcijomis pasakoma tiesiogiai arba netiesiogiai. Netiesiogiai priežastis pasakoma prielinksniu *dėka* su vienu konkrečiau daiktavardžiu, jį pavaduojančio įvardžio ar apibendrinimo nurodymo įvardžio kilmininku, t. y. sintaksinės kondensacijos atvejais (plg. *mamos dėka; karvių dėka; žolių dėka; to dėka*), tiesiogiai – kai jo valdiniu eina abstraktus daiktavardis ar konkretus daiktavardis turi savo modifikatorių (plg. *stebuklo ar atsitiktinumo dėka; mamos gerumo / geros mamos dėka; žmonių ir žvaigždžių palankumo / palankių žmonių ir žvaigždžių dėka; Valdeko rankų stiprumo / stiprių Valdeko rankų dėka; išgerto žolių mišinio dėka; išmoktos kitos kalbos dėka; jūsų duoto rakto dėka*).

*Dėka* konstrukcijoms su kilmininku būdingos ir kitos reikšmės. Vienos jų yra sinkretiškos, kitos – grynos. Prielinksniu *dėka* su kilmininku yra pasakomas (matyt, mažiau tipiškos) priemonės objektas, būdo, sąlygos, nuolaidos aplinkybės. *Dėka* konstrukcijų priežasties reikšmė gali būti susipynusi su objektyvėmis (šaltinio, priemonės) ar kitų (būdo, sąlygos, laiko ir pan.) aplinkybių reikšmėmis. Darosi tikslinga svarstyti ir naujai vertinti *dėka* polisemiškumą.

Dabartinėje lietuvių kalboje prielinksnio *dėka* konstrukcijomis reiškiami pirmojo ir antrojo lygmens modifikatoriai, kurių pirmieji yra susiję su pačiu predikatu, o antrieji – su visu sakiniu. Iš tyrimo matyti, kad antrinio prielinksnio *dėka* konstrukcijos iš antrojo modifikatorių lygmens „skverbiasi“ į pirmąjį modifikatorių lygmenį. t. y. į objektinių ir su pačiu predikatu susijusių aplinkybių lygmenį.

### ŠALTINIAI

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, sud. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras (prieiga internete <http://donelaitis.vdu.lt>).

DLKŽe – Stasys Keinys, vyr. red., *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011 (prieiga internete <http://dz.lki.lt>).

BŽe – Danutė Liutkevičienė, vyr. red., *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015 (prieiga internete <http://bkz.lki.lt>).

LKIIS – *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas ir partneriai, 2015 (prieiga internete <http://lkiis.lki.lt>).

LKŽė – Gertrūda Naktinienė, red., *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (prieiga internete <http://www.lkz.lt>).

### LITERATŪRA

Ambrasas Vytautas, red., 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Dik Simon C. 1989: *The Theory of Functional Grammar* 1. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.

Dik Simon C. 1997: *The Theory of Functional Grammar* 1. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.

Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.

Girdenienė Skaidra 2005: Strukturelle Besonderheiten der kausalen Präpositionen im Deutschen, Litauischen und Russischen. – *Žmogus ir žodis* 3, 93–100.

Holvoet Axel, Pajėdienė Jūratė 2005: Aplinkybės ir jų tipai. – *Gramatinių funkcijų tyrimai*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: LKI (= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3), 93–116.



- Holvoet Axel 2003: Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu. – *Sintaksinių ryšių tyrimai*, red. Axel Holvoet, Artūras Judžentis. Vilnius: LKI (= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1), 99–114.
- Kniūkšta Pranas, par., 2000: *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Labutis Vitas 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Miliūnaitė Rita, sud., 2003: *Kalbos patarimai, kn. 2: Sintaksė: prielinksnių ir polinksnių vartojimas (S2)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Slišienė Nijolė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Šukys Jonas 1978: *Prielinksnių vartojimas*. Kaunas: Šviesa.
- Šukys Jonas 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartoseną ir normas*. Kaunas: Šviesa.
- Ulvydas Kazys, red., 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2. Morfologija*. Vilnius: Mintis.
- Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2016: *Daiktavardžio pagalba įnagininko desemantizacija*. – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 9–39.
- Valiulytė Elena 1986: Priežasties prielinksnių sistema lietuvių kalboje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 97–156.
- Valiulytė Elena 1998: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valskys Vidus 2013: Dėl kai kurių lietuvių kalbos linksnių ir prielinksnių vartosenos atvejų kodifikacijos. – *Santalka: Filologija, Edukologija* 21(2), 170–176.

## *Dėka* in Contemporary Lithuanian Language

### SUMMARY

Based on the material from *The Corpus of Contemporary Lithuanian language* (CCLL), the article analyses the use of *dėka* as a preposition or a noun. The aim is to discuss *dėka* and the lexical composition and semantics of its constructions with the genitive case.

The study shows that in contemporary Lithuanian language *dėka* is usually used as a preposition; in rare cases it goes as a noun.

The lexical composition of the constructions with the preposition *dėka* is not limited: nouns denoting animate (people, living beings) and inanimate (concrete, abstract) things or the pronouns substituting for them go as the genitive complement of *dėka*. As a rule, the governed word of *dėka* is an abstract noun (62.7 per cent); less commonly, it is a concrete noun (37.7 per cent). Taking into account the tendencies of usage, the norm should probably be expanded and revised.

Typically, the construction with the preposition *dėka* with the genitive expresses a generalised cause. Usually, they specify the background of a positively evaluated action or a favourable state; in rare cases, they express the background of an action evaluated in a negative or neutral manner. In the latter case, *dėka* overlaps with the causal *per* construction.

Cause is expressed by *dėka* constructions either directly or indirectly. Cause is indirectly expressed by means of the preposition *dėka* in combination with the genitive of a concrete noun, the pronoun substituting for it or a pronoun of general reference, i.e. cases of syntactic condensation (cf. *mamos dėka*; *karvių dėka*; *žolių dėka*; *to dėka*); it is directly expressed when an abstract noun goes as its governed word or when a concrete noun has its modifier (cf. *stebuklo ar atsitiktinumo dėka*; *mamos gerumo / geros mamos dėka*; *žmonių ir žvaigždžių palankumo / palankių žmonių ir žvaigždžių dėka*; *Valdeko rankų stiprumo / stiprių Valdeko rankų dėka*; *išgerto žolių mišinio dėka*; *išmoktos kitos kalbos dėka*; *jūsų duoto rakto dėka*).

Other meanings are also characteristic of *dėka* constructions with the genitive case. Some of them are syncretic, others are pure. The preposition *dėka* with the genitive expresses the object of (an apparently less typical) instrument as well as the adverbial modifiers of manner, condition, concession. The causal meaning expressed by *dėka* constructions can be intertwined with the meanings of object (source, instrument) or other adverbial modifiers (manner, condition, time, etc.). It therefore seems meaningful to re-consider and re-evaluate the polysemy pertaining to *dėka*.

In contemporary Lithuanian the constructions of the preposition *dėka* are used to express first- and second-level modifiers where the former are related to the predicate itself and the latter are linked with the whole sentence. From the second modifier level the constructions with the secondary preposition *dėka* penetrate to the first modifier level, i.e. the level of object and predicate related adverbial modifiers.

Įteikta 2016 m. rugsėjo 16 d.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva*

*loreta.semeniene@gmail.com*

LOÏC BOIZOU

Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: kompiuterinė lingvistika,  
lyginamoji lingvistika, tekstynų lingvistika.

JOLANTA KOVALEVSKAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: tekstynų lingvistika,  
frazeologija, leksikologija ir leksikografija.

ERIKA RIMKUTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: tekstynų lingvistika,  
kompiuterinė lingvistika, automatinė morfologinė ir sintaksinė  
analizė, kalbos kultūra, morfemika, pastovieji junginiai.

## LIETUVIŲ KALBOS DVIŽODŽIŲ PASTOVIŲJŲ JUNGINIŲ GRAMATINĖS KATEGORIJOS

Grammatical Categories of Lithuanian  
Two-word Multi-word Expressions

### ANOTACIJA

Šiame straipsnyje analizuojami dvižodžiai pastovieji junginiai, kurie pateikti dviem ir daugiau formų *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyne*. Aptariami šių junginių, laikytinų tipiškomis kolokacijomis, gramatinių formų vartosenos ypatumai. Tyrimo tikslas – išsamiai išanalizuoti dvižodžių junginių gramatines kategorijas, didžiausią dėmesį skiriant linksniams; aprašyti, kaip koreliuoja linksniai ir jais išreiškiami sintaksiniai ryšiai. Straipsnyje pateikta statistinių duomenų apie veiksmažodžių ir vardažodžių gramatinių kategorijų pasiskirstymą, jie palyginti su gramatinių formų vartoseną rašytinės ir sakytinės lietuvių kalbos tekstuose.

ESMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių kalba, pastovieji junginiai, gramatinės kategorijos, *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodynas*.

## ANNOTATION

This study focuses on two-word MWEs expressed by several grammatical forms in the *Dictionary of Lithuanian Nominal Phrases*. We analyse the distribution of grammatical categories in the two-word MWEs, which are mainly understood as typical collocations. The study aims to provide a detailed documentation of the usage of grammatical categories, with a specific emphasis on the case category, in order to show the correlations between each case and a particular syntactic function. The paper contributes to the description of grammatical features of Lithuanian MWEs by providing the quantitative distribution data of verbal and nominal categories, which are then contrasted with the usage of the same categories in written and spoken Lithuanian corpora.

KEYWORDS: Lithuanian language, multi-word expressions, grammatical categories, *Dictionary of Lithuanian Nominal Phrases*.

## 1. ĮVADAS

Lietuvių kalbos pastovieji junginiai (toliau PJ) tirti nemažai: apsiribojus tik tais tyrimais, kuriuose analizuojama įvairaus tipo PJ sandara, gramatika, būtų galima paminėti Justinos Bagdonaitės (2010), Agnės Bielinskienės (2010), Giedrės Jarašiūnaitės (2004), Jolantos Kovalevskaitės ir Erikos Rimkutės (2010), Rūtos Marcinkevičienės ir Ginarės Grigonytės (2005) ir kt. darbus. Šiuo straipsniu tęsiamas ciklas apie *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyno* (toliau LKDFŽ arba žodynas<sup>1</sup>) vardažodinių dvižodžių pastoviųjų junginių gramatiką: šio darbo autoriai yra aptarę sunkumus, su kuriais susidurta norint automatiškai nustatyti LKDFŽ pateikiamų pastoviųjų junginių antraštines formas (Boizou ir kt. 2015a), aprašę LKDFŽ dvižodžių PJ morfologines ir sintaksines ypatybes (Boizou ir kt. 2015b), yra analizuota LKDFŽ viena forma pateiktų dvižodžių PJ gramatika ir semantika (Rimkutė ir kt. 2015).

Šiame straipsnyje analizuojami dvižodžiai junginiai, kurie LKDFŽ pateikti dviem ir daugiau formų, nepapildyti ir nesutrumpinti, iš viso 19 816 junginių. Tarp jų daugiausia junginių iš dviejų daiktavardžių (pvz.: *dauguma gyventojų, daugumos gyventojų; aukso amžiumi, aukso amžius, aukso amžių; Baltijos*

---

<sup>1</sup> LKDFŽ yra pirmasis lietuvių kalbos PJ žodynas, sudarytas tekstyno pagrindu. Jį sudaro dažnai kartu vartojami prasmingi ir gramatiškai taisyklingi junginiai bei frazės, kuriose yra bent vienas daiktavardis (plačiau apie LKDFŽ ir jo sudarymo principus žr. Marcinkevičienė 2010; Rimkutė ir kt. 2012; Boizou ir kt. 2015b).

*kelias, Baltijos kelią, Baltijos kelyje*), taip pat junginiuose, sudarytuose iš būdvardžio ir daiktavardžio (*rimta problema, rimtų problemų; gryni pinigai, grynieji pinigai*), veiksmažodžio ir daiktavardžio (*atveria kelią, atvėrė kelią; priimant sprendimą, priims sprendimą*). Ankstesniame tyrime (Boizou ir kt. 2015b) šie dvižodžiai junginiai, remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (1996), suklasifikuoti į tokias grupes: 1) tarpusavio sąsajos ryšio: a) objektinius (sudaro 0,08 proc. visų junginių), b) subjektinius (0,33 proc.); 2) sujungiamuosius (0,16 proc.); 3) prijungiamojo ryšio: a) objektinius (3,42 proc.), b) subjektinius (0,16 proc.), c) aplinkybinius (0,30 proc.) ir d) požymio (95,55 proc.)<sup>2</sup>.

Šiame tyrime didžiausias dėmesys skiriamas LKDFŽ dvižodžiuose junginiuose (juos galima laikyti tipiškomis kolokacijomis) išryškėjusiems gramatinių formų vartosenos ypatumams. Straipsnyje pateikta statistinių duomenų apie visų veiksmažodžių ir vardažodžių gramatinių kategorijų pasiskirstymą, parodyta, kaip tam tikra gramatinė kategorija vartojama sintaksiniam ryšiams sudaryti. Didžiausias dėmesys skirtas linksniams; aptarta, kaip koreliuoja linksniai ir jais reiškiami sintaksiniai ryšiai.

LKDFŽ pateiktų dvižodžių PJ kalbos dalių ir linksnių pasiskirstymas palygintas su sakytinės ir rašytinės kalbos duomenimis remiantis šių dviejų kalbos atmainų tekstynais, o kitų gramatinių kategorijų – su rašytine kalba, nes nerasta duomenų apie visų gramatinių kategorijų pasiskirstymą sakytinėje kalboje. Rašytinei kalbai reprezentuoti pasirinktas 1 mln. žodžių morfologiškai anotuotas lietuvių kalbos tekstynas (žr. Rimkutė 2006, toliau vadinama tekstynu), sakytinei kalbai – *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas* (Dabašinskienė 2009). Tikimasi, kad PJ gramatinių kategorijų pasiskirstymo palyginimas rašytinėje bei sakytinėje kalboje padės nustatyti, kas būdinga iš PJ sudarytai sustabarėjusiai kalbai (an. *formulaic language*, žr. Wray 2002); kiek sustabarėjusioje kalboje atsispindi lietuvių kalbos gramatiniai dėsniumai, kokių skirtumų ir panašumų galima pastebėti.

## 2. KALBOS DALIŲ IR GRAMATINIŲ KATEGORIJŲ PASISKIRSTYMAS

1 lentelėje aiškiai matyti, kad tarp analizuotų dvižodžių PJ iš LKDFŽ vyrauja daiktavardžiai – tokias kalbos dalių proporcijas lemia tai, kad į žodyną

---

<sup>2</sup> Kiti autoriai, pavyzdžiui, Vitas Labutis (1998), laikosi kiek kitokios klasifikacijos: šiame darbe prijungiamojo ryšio požymio junginius atitinka V. Labučio atributiniai junginiai, o tarpusavio sąsajos ryšio objektinius – predikatyvų (Labutis 1998: 90–94).

įtraukti tik tie junginiai, kuriuose yra bent vienas daiktavardis (bet jis nebūtinai yra pagrindinis junginio dėmuo)<sup>3</sup>. Taigi analizuojant dvižodžius PJ nebuvo galima tikėtis kitokių rezultatų ir jie visai nepanašūs į rašytinės bei sakytinės kalbos duomenis – rašytinės kalbos tekстыne daiktavardžiai sudaro apie 39 proc. (Rimkutė 2006: 27), sakytinės kalbos tekстыne – 16,2 proc. (Dabašinskienė 2009: 9).

Dėl didelio daiktavardžių skaičiaus tarp analizuotų PJ gausu ir būdvardžių (nes jie derinami su daiktavardžiais) – jų yra du kartus daugiau nei tekstynuose (rašytinės kalbos tekстыne 7,33 proc., sakytinės kalbos tekстыne – 2,8 proc.). Kitų kalbos dalių pasiskirstymas taip pat neatitinka rašytinės ir sakytinės kalbos duomenų, plg. veiksmažodžių – 20,5 / 22,8<sup>4</sup> proc., skaitvardžių – 0,96 / 1,9 proc., įvardžių – 8,7 / 16,9 proc.

Iš pagrindinių kalbos dalių gana smarkiai skiriasi veiksmažodžių skaičius, nes tyrimo medžiagoje labai nedaug veiksmažodinių junginių. Nors, kaip nustatyta straipsnyje (Boizou ir kt. 2015b: 121), modelis veiksmažodis + daiktavardis sudaro 9,99 proc., bet pagal dažnumą jis vis tiek labai atitrūkęs nuo dviejų dažniausių modelių – daiktavardis + daiktavardis (49,07 proc.) ir būdvardis + daiktavardis (32,2 proc.).

1 LENTELĖ. Kalbos dalių pasiskirstymas

Kalbos dalis	Sk.	Proc.
Daiktavardžiai	29559	74,55
Būdvardžiai	6388	16,11
Veiksmažodžiai	2061	5,20
Skaitvardžiai	738	1,86
Įvardžiai	640	1,61
Nekaitomosios kalbos dalys	31	0,08
Trumpiniai	234	0,59
<b>Iš viso</b>	<b>39651</b>	<b>100,00</b>

Iš nekaitomųjų kalbos dalių dvižodžiuose PJ rasta tikrieveiksmių, prielinksnių ir dalelyčių. Prieveiksmių, kaip ir būdvardžių, PJ greičiausiai būtų

<sup>3</sup> Ankstesniame tyrime (Boizou ir kt. 2015b: 123) nustatyta, kad pagal pagrindinį dėmuo junginiai pasiskirsto taip: daiktavardiniai – 96,4 proc., veiksmažodiniai – 3,59 proc., būdvardiniai – 0,02 proc.

<sup>4</sup> Pirmieji skaitmenys rodo, kiek tam tikros kalbos dalies rasta rašytinės kalbos tekстыne, o po pasivirojo brūkšnio pateikti skaitmenys – kiek pavartota sakytinės kalbos tekстыne.

galima tikėtis daugiau, jeigu tyrimo medžiagoje būtų buvęrieveiksmis + būdvardis,rieveiksmis + veiksmažodis modelio junginių. Prielinksniai ir dalelytės daugiausia vartojamos samplaikiniuose ar neaiškius sintaksinius ryšius sudarančiuose junginiuose (jie šiame straipsnyje išsamiau neaptarti). Prielinksniai,rieveiksmiai ir dalelytės dvižodžiuose PJ sudaro 0,08 proc., rašytinės kalbos tekстыne – daugiau nei 13 proc.; dar didesnę dalį – 26,4 proc. – sudaro sakytinės kalbos tekстыne. Dvižodžiuose PJ labai nedaug nekaitomųjų kalbos dalių, nes tai lemia kalbos dalių jungimosi polinkiai: prasinguose dvižodžiuose junginiuose, kuriuose vienas dėmuo daiktavardis, kitas dėmuo dažniausiai gali būti tik vardažodis arba veiksmažodis.

Tekстыne beveik 2 proc. sudaro prie kalbos dalių priskirti trumpiniai (santrumpos ir sutrumpinimai), analizuotuose junginiuose jų tik 0,59 proc., vis dėlto šie leksikos vienetai užima gana nemažą dalį tarp kitų kalbos dalių. Tai galima paaiškinti tuo, kad įvairius sintaksinius ryšius sudarančiuose junginiuose galima rasti trumpinių, pvz.: *ŽIV nešiotojų, ES šalys, narystė NATO, B limfocitai, C grupė*. Jie dažniausiai vartoti kaip pažyminiai.

Paanalizavus, kokia kalbos dalių įvairovė išryškėja skirtinguose sintaksiniuose ryšiuose (taip pat žr. Boizou ir kt. 2015b), galima daryti tokius apibendrinimus: tik daiktavardžiai pavartoti sujungiamojo ryšio junginiuose, tik daiktavardžiai ir veiksmažodžiai – tarpusavio sąsajos subjektiniuose ir objektiniuose, taip pat prijungiamojo ryšio subjektiniuose junginiuose. Didesnė kalbos dalių įvairovė pastebėta tarp prijungiamojo ryšio aplinkybinių junginių: juose be daiktavardžių ir veiksmažodžių dar rastarieveiksmių ir trumpinių; prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose daugiausia daiktavardžių ir veiksmažodžių, bet pavartota ir būdvardžių, skaitvardžių bei įvardžių. Visos 1 lentelėje pateiktos kalbos dalys (išskyrus nekaitomasias) rastos prijungiamojo ryšio požymio junginiuose, šio tipo junginiuose dominuoja daiktavardžiai.

Tai, kad analizuotų dvižodžių PJ kalbos dalių pasiskirstymas neatitinka rašytinės ir sakytinės lietuvių kalbos vartosenos dėsnų, lemia gana skirtingus gramatinių kategorijų pasiskirstymo rezultatus (lyginant su tekstynų duomenimis). Vis dėlto kai kuriais atvejais (ypač linksnių) matyti labai panaši vartoseną (plačiau žr. 2.1 ir 2.2 poskyrius).

## 2.1. Veiksmažodžių formos

### 2.1.1. Asmenuojamųjų ir neasmenuojamųjų formų pasiskirstymas

Į analizuotus dvižodžius junginius įeina 379 asmenuojamosios formos ir 280 neasmenuojamųjų. Atkreipiame dėmesį, kad prie neasmenuojamųjų

veiksmažodžių neįskaičiuoti dalyviai: dažniausiai dalyviai vartojami kaip derinamieji žodžiai, todėl jie priskaičiuoti prie būdvardžių.<sup>5</sup>

Iš **neasmenuojamų formų** daugiausia rasta bendračių (žr. 2 lentelę), rečiausiai vartojami pusdalyviai. Palyginus su rašytinės kalbos tekstynu, matyti panaši vartoseną: tekстыne bendratys vartojamos dažniausiai (jei neskaičiuojami dalyviai) ir sudaro 76,73 proc., antri pagal dažnumą padalyviai – sudaro 14,61 proc., treči – pusdalyviai – 8,56 proc. Daug didesnę padalyvių procentą tarp analizuotų žodyno junginių nei tekстыne galima paaiškinti tuo, kad ši gramatinė forma vartojama įvairiuose junginiuose: prijungiamojo ryšio subjekciniuose, objektiniuose, aplinkybiniuose. Galima daryti prielaidą, kad retesnė pusdalyvių vartoseną nulemta to, kad LKDFŽ vienas dėmuo turi būti daiktavardis (nes toks taikytas PJ atrankos principas), taigi pateko tik tie pusdalyviai, kurie dažniausiai valdo daiktavardžius (pvz.: *gulėdamas lovoje, turėdami tikslą, duodamas interviu*), bet nepateko tie, kurie prisijungia prieveiksnius – o tokie junginiai lietuvių kalboje gana dažni (pvz.: *greitai bėgdamas, sunkiai nešdami*).

2 LENTELĖ. Neasmenuojamųjų formų pasiskirstymas

Forma	Sk.	Proc.
bendratys	196	70,0
padalyviai	71	25,4
pusdalyviai	13	4,6
<b>Iš viso</b>	<b>280</b>	<b>100,0</b>

Daugiausia bendračių (189) pavartota prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose, pvz.: *gauti pinigų, prisiimti įsipareigojimus*. Šio tipo junginiuose dažniausiai pavartoti ir padalyviai (38 atvejai), pvz.: *baigus studijas, padarius nusikaltimą*. Tik keliomis formomis rečiau (rasti 32 atvejai) padalyviai vartojami prijungiamojo ryšio subjekciniuose junginiuose, pvz.: *laikui bėgant, įvykus avarijai*. Pusdalyviai taip pat dažnesni objektiniuose junginiuose, pvz.: *duodamas interviu, turėdami tikslą*. Apie tai, su kokiais linksniais vartojamos veiksmažodžių formos, žr. 2.2.1 poskyrį.

Toliau aprariamos **asmenuojamosios formos** ir pateikiama statistinių duomenų apie veiksmažodžiams būdingų gramatinių kategorijų pasiskirstymą.

<sup>5</sup> Suprantama, kad dalyviai gali būti pavartoti ne tik kaip derinamieji pažyminiai, bet ir kaip valdantieji žodžiai, pvz.: *ištiktas šoko, sukandęs dantis*. Tokius dalyvius priskirti prie būdvardžių nėra tikslu, bet tokios vartosenos atvejų gana nedaug, todėl rezultatams neturi didelės įtakos.



### 2.1.2. Laiko kategorija

3 lentelėje pateikti tik asmenuojamųjų formų laikai, padalyvių ir dalyvių laikai čia neįskaičiuoti. Šiuos duomenis galima palyginti su morfologiškai anotuoto teksto duomenimis (žr. Rimkutė 2006: 35). Išryškėja vienas svarbus skirtumas: tarp analizuotų dvižodžių PJ iš LKDFŽ dominuoja būtasis kartinis laikas (beveik 53 proc.), o minėtame tekste panašią procentinę dalį (52,5 proc.) sudaro esamasis laikas. Antri pagal dažnumą laikai pasiskirsto taip: dvižodžiuose PJ – esamasis (40,85 proc.), tekste – būtasis kartinis (37,8 proc.). Būsimasis laikas daug retesnis: dvižodžiuose PJ 6,2 proc., tekste – 7,9 proc. Pats rečiausias – būtasis dažninis laikas, jis tekste sudaro 2,7 proc., o dvižodžiuose PJ – mažiau nei procentą.

3 LENTELĖ. Laikų pasiskirstymas

Laikas	Sk.	Proc.
būtasis kartinis	190	51,9
esamasis	153	41,8
būsimasis	22	6,0
būtasis dažninis	1	0,3
<b>Iš viso</b>	<b>366</b>	<b>100,0</b>

### 2.1.3. Nuosakos kategorija

LKDFŽ pavartotų dvižodžių PJ veiksmažodžių formų nuosakų (žr. 4 lentelę) pasiskirstymas atitinka dabartinės rašytinės lietuvių kalbos dėsninumus – daugiau nei 96 proc. sudaro tiesioginės nuosakos formos (plg. morfologiškai anotuotame tekste sudaro 91,5 proc. (Rimkutė 2006: 35). Daugiausia (290) šios nuosakos formų rasta prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose, pvz.: *turėjo įtakos, šventė Eucharistiją*. 63 tiesioginės nuosakos formos pavartotos tarpusavio sąsajos subjektiniuose junginiuose: *atėjo metas, skambėjo muzika*. Tiek tariamosios, tiek liepiamosios nuosakos formos pavartotos prijungiamojo ryšio objektiniuose, aplinkybiniuose (pvz.: *sudarytų sąlygas, atidėkite rytdienai*) ir tarpusavio sąsajos subjektiniuose bei objektiniuose junginiuose (pvz.: *atsirastų galimybė, būk žmogus*).

4 LENTELĖ. Nuosakų pasiskirstymas

Nuosaka	Sk.	Proc.
tiesioginė	366	96,6
liepiamoji	7	1,8
tariamoji	6	1,6
<b>Iš viso</b>	<b>379</b>	<b>100,0</b>

## 2.1.4. Skaičiaus ir asmens kategorijos

Kaip minėta anksčiau (taip pat žr. 4 lentelę), daugiausia tiesioginės nuosakos formų rasta prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose, taigi čia daugiausia rasta ir asmenų formų. 5 lentelėje akivaizdžiai matyti, kad vyrauja trečiasis asmuo – ši tendencija būdinga ir morfologiškai anotuotame tekстыne, čia trečiasis asmuo sudaro 81,3 proc. (Rimkutė 2006: 35). 286 trečiojo asmens atvejai rasti prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose, pvz.: *plauna indus, purto galvą*. 62 atvejai nustatyti tarpusavio sąsajos subjektiniuose junginiuose, pvz.: *pasitaikė proga, konferencija vyks*. 11 trečiojo asmens formų rasta prijungiamojo ryšio aplinkybiniuose junginiuose, pvz.: *dalyvaus rinkimuose, laikė rankose*.

5 LENTELĖ. Skaičiaus ir asmens pasiskirstymas

Skaičius ir asmuo	Sk.	Proc.
3 asm.	359	94,7
vns. 1 asm.	8	2,1
dgs. 1 asm.	5	1,3
dgs. 2 asm.	5	1,3
vns. 2 asm.	2	0,5
<b>Iš viso</b>	<b>379</b>	<b>100,0</b>

7 vienaskaitos pirmojo asmens atvejai rasti prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose, pvz.: *turėjau progos, skaičiau paskaitą*. Vienaskaitos antrasis asmuo vartojamas rečiausiai, abu atvejai rasti tarpusavio sąsajos objektiniuose junginiuose: *būk vyras, būk žmogus*. Daugiskaitos pirmasis asmuo dažnesnis prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose, pvz.: *turime galimybę, atkreipiame dėmesį*. Visi daugiskaitos antrojo asmens pavartojimo atvejai rasti prijungiamuosiuose objektiniuose junginiuose, pvz.: *paspauskite mygtuką, nepraleiskite*

*progos*. Kaip matyti iš pavyzdžių, tarp vienaskaitos ir daugiskaitos antrojo asmens dominuoja liepiamosios nuosakos formos.

**Sangražinių ir nesangražinių formų** pasiskirstymas LKDFŽ dvižodžiuose PJ atitinka bendrus rašytinės kalbos dėsningumus: žodyne sangražinės formos sudaro 10,6 proc., tekstyne – 12,3 proc.; nesangražinių formų tiek žodyne, tiek tekstyne daugiausia – atitinkamai 89,4 ir 87,7 proc.<sup>6</sup>

Apibendrinant 2.1.1 poskyryje pateiktus duomenis, galima teigti, kad veiksmažodžių gramatinių formų vartoseną iš esmės atitinka lietuvių kalbos vartosenos dėsningumas. Vis dėlto iš nuosakų ir asmenų kategorijų apžvalgos matyti, kad tas narys, kuris dominuoja, dažniausiai užima didesnę dalį nei tekstyne dažniausiai vartojamos formos (pavyzdžiui, PJ būtasis kartinis laikas). Galima daryti prielaidą, kad šiuos rezultatus lemia tai, jog analizuoti pastovieji junginiai, arba yra pernelyg mažas gramatinių formų skaičius, kad išryškėtų aiškesnė vartoseną.

## 2.2. Vardažodžių formos

### 2.2.1. Linksnio kategorija

Toliau aprašyta, kaip pasiskirsto kiekvieno linksnio vartoseną, atsižvelgiant į tai, kokį išreiškia sintaksinį ryšį. Skaičiuojant linksnius neatsižvelgta į kalbos dalį, į giminę, skaičių ir kitus gramatinius požymius (pavyzdžiui, ar daiktavardis yra tikrinis, ar bendrinis, sangražinis ar nesangražinis; ar dalyvis yra įvardžiuotinis, ar neįvardžiuotinis; ar pavartotas nelyginamojo, ar aukštesniojo laipsnio būdvardis ir pan.).

Pirmiausia pateikiame bendrą LKDFŽ dvižodžių keliaformių ir vienaformių PJ linksnų ir rašytinės kalbos tekstyne pavartotų žodžių linksnų dažnumo lentelę.

Nors šiame straipsnyje analizuojami keliomis kaitybinėmis formomis pavartoti dvižodžiai PJ, bet, aptariant linksnų pasiskirstymą, norisi atkreipti dėmesį ir į viena forma pavartotus dvižodžius junginius<sup>7</sup>. Palyginti keliaformių ir vienaformių PJ linksnius įdomu dėl to, kad keliaformių PJ linksnų vartoseną,

---

<sup>6</sup> Skaičiuotos visos veiksmažodžių formos, taip pat ir veiksmažodiniai daiktavardžiai.

<sup>7</sup> Vienaformiais laikomi tokie PJ, kurie LKDFŽ užfiksuoti viena kaitybine forma (plačiau žr. Rimkutė ir kt. 2015). Dalis vienaformių iš tikrųjų yra visiškai sustabarėję ir kaip PJ vartojami viena forma (*dėmesio centre, konkurso keliu*); tokių PJ vienas dėmuo (dažniausiai antrasis) yra sustabarėjęs ir tai lemia viso junginio stabilumą. Dalis vienaformių yra tokie, kurie tik LKDFŽ užfiksuoti viena (paprastai dažniausia) forma, nors vartosenoje gali būti kaitomi, pvz.: *skristi lėktuvu, atrankos rungtynių, Šventajame Rašte*.

tikėtina, bus artimesnė rašytinei kalbai, o vienaformių PJ linksnių vartoseną turėtų skirtis, nes jie atspindi labiau sustabarėjusią kalbą.

6 LENTELĖ. Linksnių pasiskirstymas

Linksnis	Keliaformiai junginiai		Vienaformiai junginiai		Rašytinės kalbos tekstynas	
	Sk.	Proc.	Sk.	Proc.	Sk.	Proc.
Vardininkas	7170	18,66	5103	22,19	95075	26,38
Kilmininkas	19074	49,64	12160	52,89	147308	40,88
Naudininkas	2088	5,43	467	2,03	14664	4,07
Galininkas	5770	15,02	2255	9,81	59432	16,49
Įnagininkas	1719	4,47	1628	7,08	22520	6,25
Vietininkas	2549	6,63	1310	5,70	19346	5,37
Šauksmininkas	49	0,13	63	0,27	1714	0,48
Iliatyvas	3	0,01	6	0,03	286	0,08
<b>Iš viso</b>	<b>38422</b>	<b>100,00</b>	<b>22992</b>	<b>100,00</b>	<b>360345</b>	<b>100,00</b>

Kaip matyti iš 6 lentelės, vienaformių junginių linksnių vartoseną labai nesiskiria nuo keliaformių junginių. Galima paminėti kelis skirtumus: pačių dažniausių linksnių, t. y. vardininko ir kilmininko, tarp vienaformių daugiau nei tarp keliaformių junginių, bet vienaformių junginių galininkas beveik dvigubai retesnis nei keliaformių; daug rečiau naudininkas vartojamas vienaformiuose junginiuose.

Atkreiptinas dėmesys į daug dažnesnę įnagininko vartoseną tarp viena forma pavartotų junginių. Tai galima paaiškinti tuo, kad antrojo daiktavardinio dėmens įnagininkas dažnai vartojamas kaip polinksnis, t. y. sustabarėjusi forma, pvz.: *audros metu, direktoriaus teigimu, Rusijos atžvilgiu, rangos būdu, konkurso keliu*. Aldona Paulauskienė (1989: 55) teigia, kad tam tikro linksnio prieveiksmėjimas priklauso nuo leksinės daiktavardžio reikšmės. Pavyzdžiui, įnagininkas junginyje *šaukė balsu* linkęs prieveiksmėti, nes šis daiktavardis reiškia ne konkretų daiktą, o abstraktų dalyką. Linksnis virsta prieveiksmiu (arba polinksniu), kai visai išnyksta objektinė reikšmė, o adverbialinė pasidaro pagrindinė. Tokias sustabarėjusias daiktavardžių formas A. Paulauskienė (1989: 56) vadina neparadigminėmis – tokių formų daug tarp vienaformių dvižodžių PJ.

Daug daugiau tarp vienaformių nei tarp keliaformių junginių šauksmininko atvejų, nes paprastai šauksmininko formos junginiai nėra kaitybinės tam tikro PJ formos (todėl jų palyginti nedaug tarp keliomis formomis pavartotų dvižodžių PJ), o specifiniai leksikos vienetai, atliekantys apibrėžtą komunikacinę funkciją:

kreipimosi, emocinės raiškos, pvz.: *Jūsų didenybe / ekscelencija / eminencija; po-  
ne prezidente; Jėzau, Marija; padėk, Dieve; o, siaube*. Rasti keli šauksmininko for-  
ma pavartoti junginiai, užfiksuoti kūriniių pavadinimuose, pvz.: *Lietuva brangi;  
Lėk, sakalėli; Ave Marija*. Vadinasi, rečiau vartojami linksniai (šauksmininkas ir  
anksčiau minėtas įnagininkas) įprastesni labiau sustabarėjusiuose junginiuose.

Toliau palyginkime dvižodžių keliaformių PJ (kaip įprastesnių, tipiškesnių)  
linksnių pasiskirstymą su daiktavardžių linksnių vartoseną rašytinėje kalbo-  
je (žr. 6 lentelę) ir sakytinėje kalboje (remsimės Inetos Dabašinskienės (2009)  
pateikta medžiaga iš *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno*). Kaip teigia I. Dabašins-  
kienė (2009: 10), gramatiniai linksniai vartojami dažniau nei semantiniai ir sa-  
kytinėje, ir rašytinėje kalboje. Sakytinės ir rašytinės kalbos tekstynuose links-  
niai pagal vartojimo dažnumą pasiskirsto į dvi grupes: pagrindinę (vardininkas,  
kilmininkas, galininkas) ir periferinę (naudininkas, įnagininkas, vietininkas,  
šauksmininkas).

Sakytinės kalbos pagrindinių linksnių pagal dažnumą išsidėstymas yra toks:  
vardininkas (vns. V. sudaro 31,6 proc., o dgs. V. – 30 proc.), galininkas (vns. G.  
sudaro 26 proc., dgs. G. – 22,8 proc.), kilmininkas (vns. K. sudaro 22,9 proc.,  
dgs. K. – 33,5 proc.), o rašytinės kalbos – kilmininkas, vardininkas, galininkas  
(žr. Dabašinskienė 2009: 10 ir 7 lentelę). Tarp šių dviejų kalbos atmainų išryš-  
kėja, kad daiktavardžio vardininkas yra dažniausias linksnis sakytinėje kalboje,  
o rašytinėje kalboje – kilmininkas.

Kaip matyti iš 6 lentelės, pats dažniausias linksnis, sudarantis beveik pusę  
visų analizuotų PJ linksnių (49,64 proc.), yra kilmininkas, antras pagal daž-  
numą – vardininkas, trečias – galininkas. Lyginant su rašytinės kalbos kil-  
mininko dažnumu (40,88 proc.), matyti, kad skaičiai gana panašūs. LKDFŽ  
dvižodžių keliaformių PJ linksnių vartoseną artimesnė rašytinei kalbai, o ne  
sakytinei; tai nestebina, nes didžiąją dalį *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*, iš  
kurio rinkti duomenys LKDFŽ, sudaro rašytinės kalbos tekstai. Tokią dažną  
kilmininko vartoseną tarp dvižodžių LKDFŽ junginių (ir apskritai rašytinėje  
kalboje) galima paaiškinti tuo, kad kilmininkas vartojamas kaip nederinamasis  
pažyminys. Ši teiginį patvirtins ir toliau pateikti visų linksnių, suklasifikuotų  
pagal vartojimą tam tikram sintaksiniam ryšiui reikšti, vartosenos dažnumo  
duomenys (žr. 7–12 lenteles).

Gana ryškiai skiriasi vardininko vartoseną dvižodžiuose PJ ir tekstyne: ati-  
tinkamai 18,66 ir 26,38 proc. Tai galima paaiškinti tuo, kad tik nedidelė veiks-  
nio ir tarinio junginių dalis gali būti laikomi pastoviaisiais, todėl į žodyną pa-  
teko gana nedaug vardininko atvejų, dauguma jų pavartoti prijungiamojo ryšio  
požymio junginiuose.

Toliau išsamiai aptarta visų linksnių vartoseną: kaip tam tikras linksnis pa-  
siskirsto tam tikro sintaksinio ryšio junginiuose, kurioje vietoje – kairėje ar

dešinėje – vartojamas. Pateikiamose lentelėse linksniai pateikti ir toliau tekste aptarti pagal didžiausią pavartojimo atvejų skaičių tam tikro sintaksinio ryšio junginiuose.

### 2.2.1.1. Vardininkas

Dėl to, kad vardininkas dažnai vartojamas linksnis, ir dėl to, kad **prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiai** dominuoja tarp visų analizuotų dvižodžių junginių, dažnas vardininko vartojimas nestebina.

7 LENTELĖ. Vardininko pasiskirstymas

Eil. nr.	Sintaksinis ryšys	Kairė, sk. <sup>8</sup>	Kairė, proc.	Dešinė, sk.	Dešinė, proc.	Iš viso	Dalis tarp visų junginių, proc. <sup>9</sup>
1	Prijungiamasis: požymis	2159	30,9	4823	69,1	<b>6982</b>	18,7
2	Tarpusavio sąsaja: subjektas	15	23,4	49	76,6	<b>64</b>	100,0
3	Prijungiamasis: objektas	52	98,1	1	1,9	<b>53</b>	6,6
4	Tarpusavio sąsaja: objektas	16	47,1	18	52,6	<b>34</b>	100,0
5	Sujungiamasis	14	50,0	14	50,0	<b>28</b>	37,8
6	Prijungiamasis: aplinkybės	8	88,9	1	11,1	<b>9</b>	11,4
<b>Iš viso</b>		<b>2264</b>		<b>4906</b>		<b>7170</b>	

Kaip matyti iš 7 lentelės, vardininkas dviem trečdaliais atvejų vartojamas dešinėje, pvz.: *administracijos darbuotojai, esperanto kalba*, o kairiuoju dėmeniu eina nederinamasis pažymynys, dažniausiai išreikštas daiktavardžio kilmininku. Tuose junginiuose, kuriuose pavartoti derinamieji pažyminiai, abu žodžiai yra visiškai suderinti, pvz.: *abi komandos, inžinieriniai tinklai*. Žinoma, čia gali

<sup>8</sup> Kairė reiškia kairįjį PJ dėmenį, dešinė – dešinįjį. Linksnių lentelėse procentai skaičiuoti, kokią dalį tam tikrame sintaksiniame ryšyje konkretus linksnis sudaro eidamas kairiuoju ir dešiniuoju nariu.

<sup>9</sup> Šios ir kitų linksnių lentelių paskutiniame stulpelyje procentais nurodyta, kokią dalį tarp visų tam tikrą sintaksinį ryšį sudarančių analizuotų dvižodžių PJ junginių užima tas linksnis (taip pat žr. 13 lent.).

būti pavartoti ir kiti linksniai (žr. pavyzdžius prie kitų linksnių). Kai kuriuose junginiuose gali keistis tiek pirmo, tiek antro dėmens gramatinės formos, pvz.: *akcizų tarifai, akcizo tarifas*.

Kaip ir buvo tikėtasi, tik vardininkas vartojamas **tarpusavio sąsajos subjektiniuose junginiuose**. Kaip matyti iš 7 lentelės, vardininkas įprasčiau vartojamas dešinėje, t. y. įprasta tokių junginių žodžių tvarka – veiksmazodis + daiktavardis, pvz.: *atsitiko nelaimė, lyja lietus*. Vis dėlto yra ir tokių pavyzdžių (jie, tiesa, daug retesni), kai vardininkas vartojamas kairėje: *vaikai auga, saulė šviečia*. Vienuose junginiuose vartojamos nesikeičiančios<sup>10</sup> formos, pvz.: *saulė teka*; kituose keičiasi veiksmazodžio arba daiktavardžio formos, pvz.: *konferencija vyks / vyko, grėisė / gresia pavojus; žmogus / žmonės gyvena, žmogus / žmonės stengiasi*.

Suskaičiavus linksnių pasiskirstymą, nustebino gana dažnas vardininko vartojimas **prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose** – jų rasta 53 (trečias pagal dažnumą junginių tipas). Kaip matyti iš 7 lentelės, čia vardininkas eina kairėje, pvz.: *dauguma gyventojų, daugybė žmonių, devyniolika metų, milijonas litų*. Iš pavyzdžių galima suprasti, kad tai ne visai tipiškai objektiniai junginiai (kokie yra, pavyzdžiui, junginiai su dalyviais: *užvertęs galvą, apgynęs disertaciją*), juos iš dalies būtų galima laikyti būdo (kiekio) aplinkybės pavyzdžiais. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (1996: 512) nurodyta, kad kiekio reikšmės daiktavardžiai, daiktavardiškieji skaitvardžiai, įvardžiai ir kiekio prievėksmiai sudaro objektinius junginius, o jų valdomas kilmininkas vadinamas kiekybės turinio kilmininku. Taigi, remiantis gramatika, anksčiau minėti junginiai ir priskirti prijungiamojo ryšio objektiniams junginiams.

Tik vardininkas vartojamas **tarpusavio sąsajos objektiniuose junginiuose**, kurių beveik dvigubai mažiau nei subjektinių – 34. Dauguma pavyzdžių atitinka modelį daiktavardis + dalyvis, pvz.: *balsavimas pradedamas, sprendimas priimtas*. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, tiek daiktavardis, tiek dalyvis yra pavartoti vardininko linksniu, daiktavardis gali eiti ir dešinėje, ir kairėje. Tik trijuose junginiuose keičiasi daiktavardžių ir dalyvių skaičius, pvz.: *klausimas sprendžiamas / klausimai sprendžiami; tyrimas atliekamas / tyrimai atliekami*.

Dėl **sujungiamojo ryšio** specifikos abu dėmenys turi būti suderinti linksniu, pvz.: *kairė, dešinė; marksizmas, leninizmas*. Gali keistis daiktavardžių skaičius, pvz.: *vyras, moterys; vyras, moteris* (gali keistis ir linksniai, žr. kitiems linksniams aptarti skirtus poskyrius).

---

<sup>10</sup> Turima mintyje tai, kad LKDFŽ tam tikras junginys vartojamas tik viena forma arba vienas dėmuo visada vartojamas pastovios formos. Atkreiptinas dėmesys, kad to paties junginio skirtingos formos gali būti priskirtos skirtingiems sintaksiniams ryšiams: pavyzdžiui, *lyja lietus* priskirta tarpusavio sąsajos subjektiniams, o *lyjant lietui* – prijungiamojo ryšio subjektiniams junginiams (plačiau žr. Boizou ir kt. 2015b: 126).

**Prijungiamojo ryšio aplinkybiniams junginiams** vardininkas taip pat nėra itin būdingas – tai rečiausias junginių su vardininku tipas, pvz.: *maždaug pusė, karas Čėčėnijoje, narystė NATO, ambasadorius Lietuvoje / Lietuvai*. Šio tipo junginiuose vardininkas beveik visada vartojamas kairėje.

#### 2.2.1.2. Kilmininkas

Dažniausiai nederinamieji pažyminiai būna išreikšti kilmininko linksniu, todėl visiškai nestebina toks didelis kilmininko atvejų skaičius **prijungiamojo ryšio požymio junginiuose** – beveik 19 tūkst. (50,4 proc. visų PJ) (žr. 8 lentelę). Įprastai nederinamasis pažyminys eina kairėje, šį dėsningumą patvirtina ir LKDFŽ dvižodžiai junginiai, pvz.: *pėscėjų perėja, radijo imtuvai*. Jei abu junginio dėmenys yra kaitomi ir jei tos kaitybinės formos LKDFŽ užfiksuotos kaip to paties junginio formos, tai kilmininkas gali būti ir dešinėje, pvz.: *Radviliškio rajono, žmogaus kūno*.

8 LENTELĖ. Kilmininko pasiskirstymas

Eil. nr.	Sintaksinis ryšys	Kairė, sk.	Kairė, proc.	Dešinė, sk.	Dešinė, proc.	Iš viso	Dalis tarp visų junginių, proc.
1	Prijungiamasis: požymis	12444	66,2	6358	33,8	18802	50,4
2	Prijungiamasis: objektas	41	17,7	191	82,3	232	28,8
3	Sujungiamasis	14	50,0	14	50,0	28	37,8
4	Prijungiamasis: aplinkybės	10	83,3	2	16,7	12	15,2
<b>Iš viso</b>		<b>12509</b>		<b>6565</b>		<b>19074</b>	

8 lentelėje matyti, kad antras pagal dažnumą junginių su kilmininku tipas yra **prijungiamojo ryšio objektiniai junginiai**. Dažniausiai pirmuoju dėmeniu eina įvairios veiksmažodžio formos, pvz.: *skirti pinigų, neliko vietos*, bet nereti ir junginiai, kuriuose kilmininko reikalauja kiekį reiškiantys vardažodžiai, pvz.: *daugelyje valstybių, dešimčiai minučių, penkiolikos metų*. Šiuose junginiuose dominuoja dešinėje vartojamas kilmininkas, kairėje kilmininkas eina tada, kai pirmasis dėmuo yra kiekį reiškiantis vardažodis, pvz.: *daugelio šalių, devyniolikos metų*.



**Sujungiamojo ryšio junginių** beveik dešimt kartų mažiau nei prijungiamojo ryšio objektinių. Dėl šio ryšio junginių specifikos tiek pirmasis, tiek antrasis dėmuo turi būti išreikšti tuo pačiu linksniu. Galima pateikti tokių pavyzdžių su kilmininku: *mero, valdybos; vaisių, daržovių*.

Keli pavyzdžiai, kai kilmininkas vartojamas **prijungiamojo ryšio aplinkybiniuose junginiuose**: *metų metus, karo Čėčėnijoje*. Kaip matyti iš 8 lentelės, šiuose junginiuose kilmininkas dažniau eina kairėje. Tik dviem atvejais kilmininkas pavartotas dešinėje: *metus laiko, vakar dienos*.

### 2.2.1.3. Naudininkas

Tiek sakytinėje, tiek rašytinėje kalboje naudininkas yra vienas iš rečiausiai vartojamų linksnių, gana retas jis ir tarp dvižodžių PJ iš LKDFŽ – čia sudaro tik 5,43 proc. visų linksnių (žr. 6 lentelę). Jau minėta, kad šiame žodyne daugiausia **prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginių**, todėl nekeista, kad ir naudininko atvejų daugiausia užfiksuota šiuose junginiuose. Kaip matyti 9 lentelėje, dviem trečdaliais atvejų naudininkas eina dešinėje, pvz.: *skola muitinei, amžinajam gyvenimui*. Jei vartojami junginiai su derinamaisiais pažyminiais, tai tada abu žodžiai yra naudininko formos. Kaip minėta anksčiau, labai dažni junginiai su nederinamaisiais pažyminiais, todėl tai lemia, kad naudininkas kairėje pasitaiko rečiau nei dešinėje.

9 LENTELĖ. Naudininko pasiskirstymas

Eil. nr.	Sintaksinis ryšys	Kairė, sk.	Kairė, proc.	Dešinė, sk.	Dešinė, proc.	Iš viso	Dalis tarp visų junginių, proc.
1	Prijungiamasis: požymis	649	32,7	1337	67,3	<b>1986</b>	5,3
2	Prijungiamasis: objektas	35	58,3	25	41,7	<b>60</b>	7,5
3	Prijungiamasis: subjektas	4	12,5	28	87,5	<b>32</b>	100,0
4	Prijungiamasis: aplinkybės	2	33,3	4	66,7	<b>6</b>	7,6
5	Sujungiamasis	2	50,0	2	50,0	<b>4</b>	5,4
<b>Iš viso</b>		<b>692</b>		<b>1396</b>		<b>2088</b>	

**Prijungiamojo ryšio objektiniams junginiams** būdinga tai, kad juose naudininkas gali būti ir kairėje, ir dešinėje, nors įprastiau vartoti kairėje, pvz.:

*atstovauti valstybei, keletui dienų, projektui finansuoti.* Jei naudininkas vartojamas kairėje, tai dažniausiai bus kiekį reiškiantys junginiai, kurių pirmasis dėmuo yra vardažodis (kaip pavyzdyje *keletui dienų*).

**Prijungiamojo ryšio subjektiniuose junginiuose** naudininkas įprastesnis dešinėje, pvz.: *atėjus pavasariui, lyjant lietui.* Tokie junginiai, kaip *vaikui augant, saulei šviečiant*, kaip galima spręsti iš negausių duomenų, nėra lietuvių kalbai įprastos struktūros subjektiniams santykiams išreikšti.

Rasti tik šeši atvejai, kai naudininku išreikšti **aplinkybiniai junginiai**: *maždaug pusei, narystei ES / NATO, atidėkite rytdienai*, tad negalima daryti išsamesnių apibendrinimų apie naudininko vartoseną šio tipo junginiuose. Tiek pat naudininko rasta ir **sujungiamuosiuose junginiuose**, pvz.: *broliams, seserims; merui, valdybai.*

#### 2.2.1.4. Galininkas

Kaip jau ne kartą minėta, dėl to, kad tarp dvižodžių PJ dominuoja **prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiai**, pati dažniausia galininko vartoseną būtent šio tipo junginiuose (žr. 10 lentelę), pvz.: *nemažas sumas, Lietuvos visuomenę.* Tai, kad dviem trečdaliais atvejų galininkas eina dešinėje, paaiškintina tuo, jog vyrauja junginiai su nederinamaisiais pažymiminiais, vadinasi, gali būti kaitomas tik antrasis dėmuo, pvz.: *Lietuvos visuomenę / visuomenės / visuomenėi / visuomenė.*

10 LENTELE. Galininko pasiskirstymas

Eil. nr.	Sintaksinis ryšys	Kairė, sk.	Kairė, proc.	Dešinė, sk.	Dešinė, proc.	Iš viso	Dalis tarp visų junginių, proc.
1	Prijungiamasis: požymis	1880	35,3	3442	64,7	5322	14,3
2	Prijungiamasis: objektas	39	9,1	390	90,9	429	53,3
3	Sujungiamasis	5	50,0	5	50,0	10	13,5
4	Prijungiamasis: aplinkybės	3	33,3	6	66,7	9	11,4
<b>Iš viso</b>		<b>1927</b>		<b>3843</b>		<b>5770</b>	

Palyginus visų linksnių vartoseną (žr. 13 lentelę), matyti, kad galininkas – tipiškiausias linksnis **prijungiamojo ryšio objektiniams junginiams** išreikšti (sudaro 53,3 proc. visų šio ryšio PJ). Būtina paminėti, kad daugiau nei 90 proc.

atvejų galininkas eina dešinėje, nes dažniausi šio tipo junginiai yra veiksmoždis + daiktavardis struktūros, pvz.: *užkirsti kelią, turėjo progą*. Kairėje galininkas vartojamas, jei pirmuoju dėmeniu eina kiekį reiškiantis vardažodis, pvz.: *šimtą metų, tūkstantį litų*. Tiesa, rasti keli ne visai tipiški junginiai, kuriuose galininkas pavartotas kairėje: *poveikį aplinkai* (nes valdo daiktavardis), *problemą spręsti* (nes inversinė žodžių tvarka).

**Prijungiamojo ryšio aplinkybinių junginių** rasti tik 9, o **sujungiamojo ryšio** – 10 pavyzdžių, šiuos junginius iliustruoja tokie pavyzdžiai: *sąskaitas bankuose, vakar rytą* (aplinkybiniai) ir *langus, duris; rankas, kojas* (sujungiamieji).

#### 2.2.1.5. Įnagininkas

Dauguma **prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginių** yra kaitomi, todėl jie pavartoti ir įnagininko forma, pvz.: *teikiamais malonumais, Lenkijos karaliumi*. Minėta, kad vyrauja junginiai su nederinamuoju pažyminiu, todėl įnagininkas dvigubai dažniau būna dešinėje, o ne kairėje (žr. 11 lentelę). Iš pateiktų apibendrintų visų linksnių duomenų (žr. 13 lentelę) matyti, kad įnagininkas (išskyrus šauksmininką) – rečiausias linksnis požymio raiškos junginiams išreikšti, nes šis linksnis sudaro tik 4,5 proc.

11 LENTELE. Įnagininko pasiskirstymas

Eil. nr.	Sintaksinis ryšys	Kairė, sk.	Kairė, proc.	Dešinė, sk.	Dešinė, proc.	Iš viso	Dalis tarp visų junginių, proc.
1	Prijungiamasis: požymis	628	37,2	1060	62,8	1688	4,5
2	Prijungiamasis: objektas	3	10,7	25	89,3	28	3,5
3	Prijungiamasis: aplinkybės	1	33,3	2	66,7	3	3,8
<b>Iš viso</b>		<b>632</b>		<b>1087</b>		<b>1719</b>	

Dėl retos įnagininko vartosenos rasti tik 28 šio linksnio atvejai **prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose**. Dažniausia tokių junginių struktūra – veiksmoždis + daiktavardis, pvz.: *pripažinti kaltais, gūžtelėjo pečiais*. Rasti keli pavyzdžiai, kai įnagininko reikalauja veiksmoždiniai daiktavardžiai, pvz.: *buvimą savimi, pasitikėjimas savimi*. Kairėje įnagininkas vartojamas tik tada, kai eina kiekį reiškiančiuose junginiuose, pvz.: *šimtu procentų*.

Paminėtina, kad tarp **prijungiamojo ryšio aplinkybinių junginių** su įnagininku rastos dvi laiką reiškiančios samplaikos: *mėnesių mėnesiais, metų metais*.

Dar vienas junginys, kuriame įnagininkas pavartotas kairėje, yra *ambasadoriu-  
mi Lietuvoje*.

### 2.2.1.6. Vietininkas

Klasifikuojant duomenis Boizou ir kt. 2015b aprašytam tyrimui, kilo daug klausimų, kur priskirti junginius su vietininku – tokių neaiškumų sukėlė tai, kad analizuoti dvižodžiai junginiai. Jei būtų analizuoti trižodžiai junginiai, turbūt prie daugelio jų būtų pavartoti veiksmažodžiai, iš kurių reikšmių būtų galima tiksliau nustatyti junginio tipą. Klasifikuojant dvižodžius junginius su vietininku, kaip matyti 12 lentelėje, didžioji jų dalis priskirta **prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiams**, pvz.: *grožio konkursuose, viršutinėje dalyje, universalinėje parduotuvėje*. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tai vietą reiškiantys junginiai. Taip ir būtų, jei šalia būtų pavartoti veiksmažodžiai, pvz.: *dalyvauti grožio konkursuose, pirkti universalinėje parduotuvėje*. Kita vertus, šie junginiai yra autonomiški, laikytini tipiškėmis kolokacijomis, todėl traktuoti kaip požymį reiškiančių junginių kaitybinės formos. Taigi visos požymį reiškiančių junginių formos (neatsižvelgiant į linksnį) priskirtos minėtam junginių tipui, pvz.: *trečia vieta, trečioje vietoje, trečioji vieta, trečiojoje vietoje, trečios vietos, trečiosios vietos, trečių vietą, trečiųjų vietą, trečiųsias vietas*. Dėl šios priežasties ir junginiai su vietininku pateko tarp prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginių. Kaip matyti iš anksčiau pateiktų pavyzdžių, vietininkas yra vartojamas ir junginiuose su derinamaisiais, ir su nederinamaisiais pažymiais, šis linksnis dažniau eina dešinėje.

12 LENTELE. Vietininko pasiskirstymas

Eil. nr.	Sintaksinis ryšys	Kairė, sk.	Kairė, proc.	Dešinė, sk.	Dešinė, proc.	Iš viso	Dalis tarp visų junginių, proc.
1	Prijungiamasis: požymis	716	28,6	1786	71,4	2502	6,7
2	Prijungiamasis: aplinkybės	2	5,0	38	95,0	40	50,6
3	Sujungiamasis	2	50,0	2	50,0	4	5,4
4	Prijungiamasis: objektas	3	100,0	0	0,0	3	0,4
<b>Iš viso</b>		<b>723</b>		<b>1826</b>		<b>2549</b>	

Kaip ir buvo galima tikėtis, vietininkas dažniausiai iš visų linksnių vartotas **prijungiamojo ryšio aplinkybiniuose junginiuose** – sudaro 50,6 proc. (žr.

12 ir 13 lenteles). Beveik visais atvejais vietininkas eina dešinėje, jis gali būti valdomas tiek veiksmažodžių, tiek daiktavardžių, pvz.: *gulėdamas lovoje, sąskaitas bankuose, pakimba ore, paliko ramybėje, turėdama galvoje*. Kairėje eina tik dviejose vieno junginio formose: *projekte numatoma / numatyta*.

Tarp analizuotų dvižodžių PJ su vietininku rasti keturi **sujungiamojo ryšio** pavyzdžiai: *Vilniuje, Kaune; Latvijoje, Estijoje*. Kaip matyti iš pavyzdžių, visais atvejais reiškia konkreti vieta.

Rasti tik trys **prijungiamojo ryšio objektiniai junginiai** su vietininku: *daugelyje valstybių, daugelyje šalių, laiške romiečiams*. Kaip rašyta anksčiau, nors šiuos junginius būtų galima laikyti vietos aplinkybės raiška, bet atsižvelgiant į viso junginio (o ne vienos kurios nors jo kaitybinės formos) reikšmę, tokie junginiai priskirti objektiniams.

#### 2.2.1.7. Kiti linksniai

Kadangi šauksmininkas – vienas rečiausiai vartojamų lietuvių kalbos linksnių (plg. rašytinės kalbos tekstyne sudaro 0,48 proc., sakytinės kalbos tekstyne dgs. šauksmininkas sudaro 0,3 proc., o vns. šauksmininkas – 3,3 proc., todėl nestebina ir tai, kad LKDFŽ iš viso rasti tik 49 šio linksnio pavartojimo atvejai. Visi jie rasti prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiuose, pvz.: *gerbiama-sis pirmininke, mielas skaitytojai, viešpatie dieve, mieli kolegos*. 24 šauksmininko atvejai pavartoti kairėje, o 25 – dešinėje pusėje, vadinasi, beveik visais atvejais šauksmininkas vartojamas junginiuose su derinamaisiais pažymiais.

Rasti trys **iliatyvo** atvejai (jie atskirti nuo vietininko) taip pat prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiuose, pvz.: *savivaldybės nuosavybėn, valstybės nuosavybėn*.

#### 2.2.1.8. Linksnių vartosenos apibendrinimas

Apibendrinus linksnių (išskyrus šauksmininką ir iliatyvą) vartosenos rezultatus, 13 lentelėje matyti, kurie linksniai dominuoja tam tikro tipo junginiuose. Kaip minėta anksčiau, dėl to, kad tarp dvižodžių LKDFŽ junginių vyrauja prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiai, statistiniai duomenys apie linksnių vartoseną yra nulemti šio tipo junginių vartosenos, vis dėlto galima daryti išvadas apie linksnių vartoseną ir kitų, nei požymio raiškos, tipų junginiams išreikšti.

13 lentelėje matyti, kad tik vardininkas LKDFŽ dvižodžiuose PJ vartotas **tarpusavio sąsajos tiek subjektiniams, tiek objektiniams junginiams** išreikšti. Tai galima paaiškinti tuo, kad šių tipų junginiai, remiantis DLKG klasifikacija, dažniausiai sudaromi tik su vardininku.

**Prijungiamojo ryšio subjektinius junginius** sudaro tik naudininkas. Remiantis LKDFŽ dvižodžių PJ duomenimis, galima teigti, kad tipiškiausia

prijungiamųjų subjektinių junginių struktūra yra padalyvis + daiktavardžio naudininkas.

Jei nesilaikytume tradicinės DLKG pateiktos klasifikacijos, tai tarpusavio sąsajos subjektinius ir objektinius, taip pat prijungiamuosius subjektinius junginius galėtume klasifikuoti kartu, ir taip geriau išryškėtų linksniai, kuriais nusakomi subjektiniai santykiai: vardininkas ir naudininkas (su padalyviais). Šiuos tris junginių tipus vienija ir tai, kad juos sudaro tik daiktavardžiai ir veiksmažodžiai.

Aiškiausi yra prijungiamojo ryšio junginiai (išskyrus subjektinius), juose geriausiai matyti linksnių pasiskirstymas. Objektiniuose, aplinkybiniuose ir požymio junginiuose išryškėja vienas dominuojantis linksnis (sudarantis daugiau nei pusę visos vartosenos, atitinkamai galininkas, vietininkas ir kilmininkas).

**Prijungiamojo ryšio objektiniuose junginiuose** dominuoja galininkas – sudaro daugiau negu 53 proc. Antras pagal dažnumą – kilmininkas (28,8 proc.), trečias – naudininkas (7,5 proc.). Kaip minėta anksčiau, kiek nustebino vardininko vartoseną objektiniuose junginiuose (čia vardininkas sudaro 6,6 proc.), bet tai paaiškintina tuo, kad pavartoti kiekį reiškiantys junginiai. Jei būtų nesilaikoma tradicinės gramatikos požūrio ir kiekį reiškiantys junginiai būtų klasifikuojami kaip aplinkybiniai, tada būtų aiškesnis ir nuoseklesnis objektinių junginių linksnių pasiskirstymas.

Daugiau nei pusę **prijungiamojo ryšio aplinkybinių junginių** sudaryta su vietininku, antras pagal dažnumą eina kilmininkas (15,2 proc.), toliau rikiuojasi vardininkas ir galininkas (abu linksniai sudaro po 11,4 proc.). Kiek stebina vardininko vartoseną aplinkybiniams junginiams sudaryti, bet turbūt dėl mažo junginių skaičiaus (iš viso rasti tik 77 aplinkybiniai junginiai) neatsiskleidžia linksnių vartosenos dėsningumai šio tipo junginiuose.

Aplinkybiniams junginiams dar būdinga ypatybė, kad vienas dėmuo (dažniausiai kairysis) yra kaitomas (keičiasi linksnis arba laikas, skaičius ir asmuo), o kitas dėmuo (tai dažniausiai vietininkas, kartaisrieveiksmis) nesikeičia, pvz.: *atstovybės / atstovybė Lietuvoje; dalyvavo / dalyvauti / dalyvaus rinkimuose; vakar ryte / rytą; maždaug pusė / pusę*. Kitų tipų junginiuose pavartotiems žodžiams būdingas didesnis kaitomumas.

**Prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiuose** pavartoti visi linksniai, nes šio tipo junginių rasta daugiausia (sudaro daugiau nei 95 proc. visų junginių), tad čia galima įžvelgti linksnių vartosenos dėsningumus. Jie patvirtina (ir beveik atkartoja) 6 lentelėje pateiktus duomenis apie dvižodžių keliaformių PJ linksnių pasiskirstymą ir pagal dažnumą linksniai išsirikiuoja taip: kilmininkas – 50,4 proc., vardininkas – 18,7 proc., galininkas – 14,3 proc., vietininkas – 6,7 proc., naudininkas – 5,3 proc. ir įnagininkas – 4,5 proc.

Kaip ne kartą sakyta, kilmininko dominavimą šiuose ir kituose junginiuose lemia tai, kad LKDFŽ dvižodžiai junginiai dažniausiai sudaryti su nederinamaisiais pažyminiais. Kitų linksnių dažnumas patvirtina ankstesniuose tyrimuose aprašytą sakininės ir rašytinės lietuvių kalbos linksnių dažnumą.

**Sujungiamąjį ryšį** gali išreikšti visi linksniai, tiesa, šio tipo junginiuose nepavartotas įnagininkas, bet tai nereiškia, kad įnagininkui tokia vartoseną negalima. Tiesiog dėl retos įnagininko vartosenos į LKDFŽ nepateko sujungiamojo ryšio dvižodžiai junginiai su šiuo linksniumi. Kadangi sujungiamiesiems junginiams nebūdinga specifinė gramatinių formų raiška, čia galima kalbėti tik apie bendruosius linksnių dažnumo dėsningumus (jie labiau atspindi linksnių vartoseną tekstyne, o ne žodyne). Šiuos dėsningumus patvirtina ir 13 lentelėje pateikti duomenys: dažniausias vardininkas, kilmininkas (beveik po 38 proc.) ir galininkas (daugiau nei 13 proc.).

### 2.2.2. Kitos vardažodžių kategorijos

Šiame poskyryje aptartos giminės, skaičiaus, laipsnio ir apibrėžtumo kategorijos. Skaičiuojant minėtas kategorijas kartais įtrauktos ir kai kurios veiksmažodžių formos. Kaip jau minėta, didžiausią dalį analizuojamų dvižodžių PJ sudaro tie, kurie priskirti prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginiams, todėl šio tipo junginiai iš esmės ir nulemia toliau aptarsimų gramatinių kategorijų pasiskirstymą.

#### 2.2.2.1. Giminės kategorija

Skaičiuojant vardažodžių giminės kategoriją įtraukti ir dalyvių bei pusdalyvių duomenys, nes šios formos analizuotuose dvižodžiuose PJ dažniausiai vartotos kaip derinamieji žodžiai. LKDFŽ dvižodžių junginių giminių pasiskirstymas matyti 14 lentelėje.

14 LENTELĖ. Giminės formų pasiskirstymas

Giminė	Sk.	Proc.
vyriškoji	21039	54,58
moteriškoji	17500	45,4
bevardė	6	0,02
<b>Iš viso</b>	<b>38545</b>	<b>100,00</b>

Vyriškosios giminės formų dažnumas beveik nesiskiria nuo tekstyno duomenų – čia sudaro 57,2 proc., gerokai skiriasi moteriškosios ir bevardės giminės vartoseną – tekstyne jos sudaro atitinkamai 36,6 ir 2,6 proc. (Rimkutė

13 LENTELĖ. Apibendrintas linknių pasiskirstymas (pilku fonu pažymėtas vienintelis arba dažniausiai tam tikrą sintaksinį ryšį sudarantis linksnis)

Eil. nr.	Sintaktinis ryšys / linksnis	V., sk.	V., proc.	K., sk.	K., proc.	N., sk.	N., proc.	G., sk.	G., proc.	Įn., sk.	Įn., proc.	Vt., sk.	Vt., proc.	Iš viso, sk.
1	Tarpusavio sąsaja: subjektas	64	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	64
2	Tarpusavio sąsaja: objektas	34	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	34
3	Prijungiamasis: subjektas	0	0,0	0	0,0	32	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	32
4	Prijungiamasis: objektas	53	6,6	232	28,8	60	7,5	429	53,3	28	3,5	3	0,4	805
5	Prijungiamasis: aplinkybės	9	11,4	12	15,2	6	7,6	9	11,4	3	3,8	40	50,6	79
6	Prijungiamasis: požymis	6982	18,7	18802	50,4	1986	5,3	5322	14,3	1688	4,5	2502	6,7	37282
7	Sujungiamasis	28	37,8	28	37,8	4	5,4	10	13,5	0	0,0	4	5,4	74
<b>Iš viso</b>		<b>7170</b>		<b>19074</b>		<b>2088</b>		<b>5770</b>		<b>1719</b>		<b>2549</b>		<b>38370</b>



2006: 31–32). Šiuos rezultatus lėmė tai, kad tekstyne prie giminės kategorijos įtrauktos ir tos įvardžių bei skaitvardžių formos, kurioms nebūdinga giminės kategorija (pvz.: *kas, mano, aš, dešimt, penkiolika, dvejetas*<sup>11</sup>) – šios formos sudaro 3,6 proc. Vis dėlto galima teigti, kad dvižodžių PJ giminių pasiskirstymas atitinka rašytinės kalbos šių formų vartosenos dėsningumus.

#### 2.2.2.2. Skaičiaus kategorija

Skaičiuojant vienaskaitos ir daugiskaitos formas, neįtrauktos veiksmažodžių asmenuojamųjų formų skaičiaus formos, nes jos aptartos kartu su asmens kategorija (žr. 5 lentelę), o įskaičiuotos dalyvių ir pusdalyvių formos. LKDFŽ dvižodžių keliaformių PJ du trečdalius sudaro vienaskaitos formos, žr. 15 lentelę.

15 LENTELE. Skaičiaus formų pasiskirstymas

Skaičius	Sk.	Proc.
vienaskaita	25650	66,95
daugiskaita	12665	33,05
<b>Iš viso</b>	<b>38315</b>	<b>100,00</b>

15 lentelėje pateikti skaičiai beveik identiški rašytinės kalbos tekstyno duomenims: šiame šaltinyje vienaskaita sudaro 67,27 proc., o daugiskaita 32,73 proc. (Rimkutė 2006: 32). Kalbant apie daugiskaitą, svarbu pabrėžti, kad dalis PJ vartojami būtent tik daugiskaitos forma, plg. *Jungtinės Tautos, mirties aplinkybės, meteorologinės sąlygos* (Boizou ir kt. 2015a: 46). Tekstyne rasta ir dviskaitos formų, kai kuriems vardažodžiams nebūdingos skaičiaus formos (pvz.: *dešimt, dvylika, keliolika* – jos tekstyne išskirtos į atskirą grupę), todėl negalima visiškai tiksliai lyginti analizuotų dvižodžių PJ ir tekstyno duomenų. Vis dėlto suskaičiavus tekstyne rastų daiktavardžių, būdvardžių, įvardžių, skaitvardžių, dalyvių ir pusdalyvių tik vienaskaitos ir daugiskaitos formas, matyti, kad beveik visiškai sutampa dvižodžių PJ ir tekstyno skaičiaus kategorijos duomenys.

#### 2.2.2.3. Laipsnio kategorija

Dalis PJ vartojami kuria nors viena laipsnio forma (pvz.: *Aukščiausiasis Teismas*), dalis – gali būti vartojami keliomis laipsnio formomis (pvz.: *įvairūs būdai, įvairiausi būdai*) (Boizou ir kt. 2015a: 47). Analizuotų dvižodžių PJ laipsnio

<sup>11</sup> Dėl šių ir kitų formų giminių (taip pat ir kitų gramatinių kategorijų) yra įvairių nuomonių (plg. Paulauskienė 1994; Judžentis 2012). Remtasi lietuvių kalbos morfologinio anotatoriaus pateiktais duomenimis (žr. <http://tekstynas.vdu.lt/>).

formos atitinka rašytinės kalbos šios kategorijos vartosenos dėsningumus – v yra nelyginamojo laipsnio formos, žr. 16 lentelę.

16 LENTELE. Laipsnio formų pasiskirstymas

Laipsnis	Sk.	Proc.
nelyginamasis	6300	95,93
aukščiausiasis	135	2,06
aukštesnysis	132	2,01
<b>Iš viso</b>	<b>6567</b>	<b>100,00</b>

Vis dėlto gana stipriai skiriasi laipsnio formų procentinė išraiška tarp analizuotų LKDFŽ junginių ir tekstyne pavartotų formų: nelyginamasis laipsnis tekstyne sudaro 87,5 proc., tarp dvižodžių PJ beveik vienodą dalį sudaro aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formos, o tekstyne išryškėja didesnis skirtumas – aukštesnysis laipsnis sudaro 8 proc., o aukščiausiasis – 4,5 proc. (Rimkutė 2006: 36).

#### 2.2.2.4. Apibrėžtumo kategorija

Kaip ir buvo galima numanyti, tarp analizuotų junginių neįvardžiuotinių formų yra daugiausia, žr. 17 lentelę.

17 LENTELE. Įvardžiuotinių ir neįvardžiuotinių formų pasiskirstymas

Formos	Sk.	Proc.
neįvardžiuotinės	6714	81,9
įvardžiuotinės	1480	18,1
<b>Iš viso</b>	<b>8194</b>	<b>100,0</b>

Palyginus su rašytinės kalbos tekstyno duomenimis (Rimkutė 2006: 33), matyti, kad vartosenos dėsningumai tokie patys, bet procentinė išraiška gana skirtinga: tekstyne neįvardžiuotinės formos sudaro 93,6 proc., o įvardžiuotinės – 6,4 proc. Šiuos skirtumus gali lemti tai, kad, kaip minėta poskyrio pradžioje, giminės, skaičiaus, laipsnio, apibrėžtumo kategorijas iš esmės lemia prijungiamojo ryšio požymio raiškos junginių gramatinės kategorijos, taip pat tai, kad tarp dvižodžių PJ labai dažnas morfologinės struktūros modelis būdvardis + daiktavardis ir retesnis modelis skaitvardis + daiktavardis (Boizou ir kt. 2015b: 121). Tiek būdvardžiai, tiek kelintiniai skaitvardžiai gali būti įvardžiuotiniai ir tai galima laikyti priežastimi, dėl ko tarp analizuotų dvižodžių PJ gana daug

įvardžiuotinių formų. Didesnį įvardžiuotinių formų dažnumą lemia ir tai, kad tarp LKDFŽ pateiktų dvižodžių PJ nemažai yra terminų, pareigybių įvardijimų, institucijų pavadinimų, kurie paprastai būna įvardžiuotiniai, pvz.: *gyvenamasis namas, lengvoji atletika, pirmojo vicemero, Raudonasis Kryžius*.

Apibendrinus 2.2.2 poskyryje aptartas gramatinės kategorijas, matyti, kad šiame straipsnyje analizuotiems dvižodžiams PJ būdingas panašus gramatinių formų pasiskirstymas kaip ir rašytinės kalbos tekstyne. Vis dėlto kai kurių kategorijų procentinė išraiška skyrėsi, nes tekstyne rasta įvairesnių formų (pavyzdžiui, dviskaitos, neturinčių skaičiaus, giminės kategorijų ir pan.), o tarp analizuotų dvižodžių PJ tokių formų įvairovė daug mažesnė arba tokių formų visai nerasta. Be to, kai kurių formų skirtumus lemia PJ ypatybės (terminai, institucijų pavadinimai ir pan.).

### 3. IŠVADOS

1. LKDFŽ pateiktuose ir šiame straipsnyje analizuotuose dvižodžiuose PJ dominuoja daiktavardžiai (74,55 proc.), antri pagal dažnumą būdvardžiai (16,11 proc.), treči – veiksmažodžiai (5,2 proc.). Kalbos dalių pasiskirstymas neatitinka rašytinės ir sakytinės kalbos dėsningumą. Skirtingą vartoseną nulėmė žodyno sudarymo principas (kiekviename junginyje būtinai turi būti vienas daiktavardis) ir tai, jog analizuoti dvižodžiai pastovieji junginiai, tad juose negali būti didelės kalbos dalių įvairovės.
2. Analizuotuose junginiuose daugiau pavartota asmenuojamųjų veiksmažodžių formų; iš neasmenuojamųjų dominuoja bendratys (70 proc.). Daugiau negu pusę visų asmenuojamųjų formų laikų sudaro būtasis kartinis laikas, o esamasis sudaro apie 42 proc. Didžiąją nuosakos kategorijos dalį užima tiesioginė nuosaka (96,6 proc.); vyrauja trečiasis asmuo (94,7 proc.). Analizuotų junginių veiksmažodžių gramatinių formų vartoseną daug nesiskiria nuo rašytinės kalbos tekstyne duomenų, nors dominuojantis atitinkamos kategorijos narys sudaro kiek didesnę dalį nei tekstyne (tai galioja ir vardažodžių gramatinėms kategorijoms).
3. Dažniau ir rečiau vartojamų linksnių vartoseną patvirtina ankstesniuose tyrimuose aprašytus sakytinės ir rašytinės lietuvių kalbos linksnių dažnumo dėsningumus. Dažniausiai analizuotuose PJ vartojami šie linksniai: kilmininkas (49,64 proc.), vardininkas (18,66 proc.), galininkas (15,02 proc.). Kilmininko dominavimą lemia tai, kad LKDFŽ dvižodžiai junginiai dažniausiai sudaryti su nederinamaisiais pažymimais, išreikštais kilmininku. Vienaformiuose dvižodžiuose PJ išryškėja daug dažnesnė (nei

- tarp keliaformių PJ) įnagininko ir šauksmininko vartoseną. Vadinasi, rečiau vartojami linksniai įprastesni labiau sustabarėjusiuose junginiuose.
- 3.1. Tik vardininkas LKDFŽ dvižodžiuose PJ vartotas tarpusavio sąsajos tiek subjektiniams, tiek objektiniams junginiams išreikšti. Prijungiamąjo ryšio subjektinius junginius sudaro tik naudininkas.
  - 3.2. Prijungiamąjo ryšio objektiniuose, aplinkybiniuose ir požymio junginiuose išryškėja vienas dominuojantis linksnis, sudarantis daugiau nei pusę visos vartosenos, tai atitinkamai galininkas, vietininkas ir kilmininkas.
  - 3.3. Sujungiamąjo ryšio junginiai labiau nei prijungiamieji ar tarpusavio sąsajos atspindi linksnių vartosenos dėsningumus rašytinės kalbos tekстыne, o ne žodyne: dažniausias vardininkas, kilmininkas ir galininkas. Vis dėlto tokių PJ skaičius tyrimo medžiagoje per menkas, kad būtų galima daryti patikimesnes išvadas.
4. Kitų vardažodžių gramatinių kategorijų pasiskirstymas dažniausiai sutampa su tekstyno duomenimis: didžiąją dalį sudaro vyriškosios giminės (54,58 proc.), vienaskaitos (66,95 proc.), nelyginamojo laipsnio (95,93 proc.) ir neįvardžiuotinės (81,9 proc.) formos. Vis dėlto kai kurių kategorijų, pvz.: įvardžiuotinių formų, vartojama dažniau, nes tarp analizuotų PJ daug terminų.

## LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Bagdonaitė Justina 2010: *Lietuvių kalbos samplaikų sintaksinės funkcijos*. Bakalauro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Bielinskienė Agnė 2010: *Sujungiamąjo ryšio semantika, pragmatika ir vartosenos ypatumai*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Boizou Loič, Kovalevskaitė Jolanta, Rimkutė Erika 2015a: Automatic Lemmatisation of Lithuanian MWEs. – *Proceedings of 20th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2015*. NEALT Proceedings 23, 41–49.

Boizou Loič, Kovalevskaitė Jolanta, Rimkutė Erika 2015b: Lietuvių kalbos dvižodžių junginių morfologinių ir sintaksinių ypatybių sąsajos. – *Darbai ir dienos* 64, 115–131.

*Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Dabašinskienė Ineta 2009: Šnekamosios lietuvių kalbos morfologinės ypatybės. – *Acta Linguistica Lithuanica* 60, 1–15.

Jarašiūnaitė Giedrė 2004: *Morfologinių samplaikų semantika ir gramatika*. Magistro darbas. Kaunas: VDU.

Judžentis Artūras 2012: *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kovalevskaitė Jolanta, Rimkutė Erika 2010: Sudėtinės ir suaugtinės lietuvių kalbos morfologinės samplaikos. – *Kalbų studijos* 16, 79–88.

Labutis Vitas 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Marcinkevičienė Rūta, Grigonytė Gintarė 2005: Lexicogrammatical Patterns of Lithuanian Phrases. – *Proceedings of 2nd Baltic Conference on Human Language Technologies*, 299–305.

Marcinkevičienė Rūta 2010: *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Paulauskienė Aldona 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos*. Vilnius: Mokslas.

Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos liuanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rimkutė Erika 2006: *Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekstyne*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Rimkutė Erika, Bielinškieienė Agnė, Kovalevskaitė Jolanta (sud.) 2012: *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodynas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. Prieiga internete: [http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/daikt\\_fr.pdf](http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/daikt_fr.pdf).

Rimkutė Erika, Kovalevskaitė Jolanta 2015: Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyno vienaformiai pastovieji junginiai. – *Darbai ir dienos* 64, 155–169.

Wray Alison 2002: *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

## Grammatical Categories of Lithuanian Two-word Multi-word Expressions

### SUMMARY

The focus of this study is on two-word MWEs used in several grammatical forms in the *Dictionary of Lithuanian Nominal Phrases*. We analyse the distribution of grammatical categories in the two-word MWEs, which are mainly understood as typical collocations. The study aims to provide a detailed documentation of the usage of grammatical categories, with a specific emphasis on the case category, in order to show the correlations between each case and a particular syntactic function. The usage data of grammatical categories are compared with the data in written and spoken Lithuanian corpora.

The analysis has revealed that in case of the part of speech, the research data are dominated by nouns (74.55%), which are followed by adjectives (16.11%); verbs take the third position (5.2%) by their frequency. The data in written and spoken language corpora reveal a different situation, which could be determined by the fact that we analyse the MWEs consisting of at least one noun and only two-word phrases; thus, we cannot expect such MWEs to demonstrate a high variability in the part-of-speech categories.

In the research data the inflective verb forms are used more frequently than non-inflective. The analysis of inflective and non-inflective categories led to the following results: the most frequent category is infinitive (70%); more than half of all inflective forms are those of past tense and 42% – present tense forms. The mood category is expressed by indicative mood (96.6%), and the 3<sup>rd</sup> person (94.7%) dominates. It can be stated that the grammatical categories of the analysed MWEs are rather similar to the written language usage, although the most frequent member of a respective category constitutes a larger part in the dictionary than the corpus.

The distribution of more frequently and less frequently used cases confirms similar tendencies in written and spoken language documented in previous studies. The most frequent cases are as follows: genitive (49.64%), nominative (18.66%), and accusative (15.02%). The research data provide an explanation to the exceptionally frequent use of genitive: more than half of MWEs in the dictionary are attributive phrases with a non-agreeing attribute expressed by a noun in the genitive case. In MWEs, which are included in the dictionary in one form only, the cases such as instrumental and vocative show a higher frequency than it is usual for these cases. This entails that the occurrence of infrequent cases is higher in fixed expressions.

Only the nominative case is used in both the interdependent subject phrases and the interdependent object cases. The subject phrases with the subordination relation include nouns in the dative case only. The dominant case is detected in the subordination relation: genitive for attributive phrases, accusative for object phrases, locative for adverbial phrases. In contrast to the phrases with subordination, phrases with coordination express

case usage in a similar order as it is in the corpus, not in the dictionary: nominative is used most frequently; it is followed by genitive, and accusative takes the third position by frequency.

The distribution of other nominal categories coincides with the usage observed in the corpus data: the biggest part is made up of the categories of the masculine gender (54.58%), singular number (66.95%), positive degree (95.93%), and definite form (81.9%).

Įteikta 2016 m. liepos 12 d.

LOŪC BOIZOU

*Vytauto Didžiojo universitetas*

*Kompiuterinės lingvistikos centras*

*Vlado Putvinskio g. 23-216, LT-44243 Kaunas*

*lboizou@gmail.com*

JOLANTA KOVALEVSKAITĖ

*Vytauto Didžiojo universitetas*

*Kompiuterinės lingvistikos centras*

*Vlado Putvinskio g. 23-216, LT-44243 Kaunas*

*jolanta.kovalevskaite@vdu.lt*

ERIKA RIMKUTĖ

*Vytauto Didžiojo universitetas*

*Kompiuterinės lingvistikos centras*

*Vlado Putvinskio g. 23-216, LT-44243 Kaunas*

*erika.rimkute@vdu.lt*

JOLITA URBANAVIČIENĖ  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: eksperimentinė fonetika,  
kalbos akustika, fonologija, dialektologija, leksikografija,  
sociolingvistika.

INESE INDRIČĀNE  
LU Latviešu valodas institūts

Mokslinių tyrimų kryptys: eksperimentinė fonetika, kalbos  
akustika, fonologija, dialektologija.

## DABARTINIŲ BALTŲ KALBŲ PUČIAMIEJI PRIEBALSIAI IR AFRIKATOS: AKUSTINIŲ POŽYMIŲ LYGINAMOJI ANALIZĖ

Fricatives and Affricates of Contemporary  
Baltic Languages: Comparative Analysis of  
Acoustic/ Spectral Cues

### ANOTACIJA

Straipsnio tyrimo objektas – lietuvių ir latvių bendrinių kalbų pučiamieji priebalsiai bei afrikatos, kurios lyginamos pagal du akustinius požymius: spektro viršūnių dažnius ir santykinį intensyvumą. Siekiant gauti objektyvius rezultatus abiejų kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos Lietuvoje ir Latvijoje buvo analizuoti pagal tą pačią metodiką. Tyrimo tikslas – palyginti dabartinių baltų kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro ypatybes, nustatyti, kokią įtaką tiriamųjų priebalsių spektro viršūnių dažniams ir santykiniam intensyvumui daro palatalizacija, balsingumas, priebalsių artikuliacijos būdas bei vieta ir informanto lytis.

Nustatyta, kad tiek lietuvių, tiek latvių bendrinėse kalbose priebalsių akustiniai požymiai koreliuoja su tais pačiais kriterijais: spektro viršūnės dažnis – su priebalsių artikuliacija (ypač sibiliacija), palatalizacija (*i* tipo; tik lietuvių kalboje), informantų lytimi; santykinis intensyvumas – su priebalsių balsingumu ir palatalizacija (*i* tipo; tik lietuvių kalboje).



Gauti skirtingi akustinių požymių duomenys leidžia teigti, kad latvių kalbos pučiamieji priebalsiai ir afrikatos pagal spektro viršūnių reikšmes artimesni lietuvių kalbos palatalizuotiems priebalsiams, vadinasi, latvių kalbos priebalsiai yra „minkštesni“ negu lietuvių kalbos nepalatalizuoti priebalsiai. Taip pat nustatyta, kad latvių kalbos pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatomis būdingas didesnis santykinis intensyvumas negu analogiškiems (pagal balsingumą, artikuliacijos būdą ir vietą) palatalizuotiems ir nepalatalizuotiems lietuvių kalbos priebalsiams. Tokius tyrimų rezultatus galėjo lemti skirtingas informantų balso skardumas (prigimtinis arba susijęs su nuovargiu) bei nevienodas garso signalo stiprumas įrašymo metu.

ESMINIAI ŽODŽIAI: lietuvių bendrinė kalba, latvių bendrinė kalba, pučiamieji priebalsiai, afrikatos, spektro viršūnių dažniai, santykinis intensyvumas.

#### ANNOTATION

This current paper deals with the fricatives and affricates of standard Lithuanian and Latvian. In the framework of this research two acoustic cues of these consonants – spectral peak's frequency and relative intensity – have been examined. The analysis of fricatives and affricates is performed according to one and the same approach both for standard Lithuanian and Latvian. The aim of this study is to compare the fricatives and affricates of contemporary Baltic languages in order to determine the essential spectral differences and the effect of palatalization, voicing, manner and place of articulation, as well as the effect of speaker's gender displayed by spectral peak's frequency and relative intensity.

The results indicate that the acoustic cues examined in this research reveal similar effects both in standard Lithuanian and Latvian: spectral peak's frequency is affected by palatalization (in Standard Lithuanian), manner and place of articulation, as well as by speaker's gender, whereas relative intensity displays the effect of palatalization (in Standard Lithuanian) and voicing.

The data obtained in this study show that the spectral peak's frequency values calculated for the fricatives and affricates of Standard Latvian are more similar to the data of palatalized rather than non-palatalized consonants of corresponding voicing, manner and place of articulation in Standard Lithuanian, i.e., the fricatives and affricates in Standard Latvian seem to be “softer” than the non-palatalized fricatives and affricates in Standard Lithuanian. The relative intensity values for the fricatives and affricates of Standard Latvian are higher in comparison to both the palatalized and non-palatalized consonants of the same voicing, manner and place of articulation in Standard Lithuanian. This could be explained either by a more energetic articulation of these speech sounds for speakers of Standard Latvian or by some differences related to the recording level.

KEYWORDS: Standard Lithuanian, Standard Latvian, fricatives, affricates, spectral peak's frequency, relative intensity.

## 1. ĮVADAS

Pastaraisiais metais suintensyvėjo lietuvių ir latvių kalbų garsyno bendri instrumentiniai tyrimai, atliekami tų šalių teritorijose pagal tą pačią metodiką<sup>1</sup>. Minėtini Jurio Grigorjevo ir Jurgitos Jaroslavičienės straipsniai apie dabartinių baltų kalbų vokalizmą: monoftongų spektrinę struktūrą ir trukmę (Grigorjevs, Jaroslavičienė 2015a: 68–92), taip pat monoftongų kokybę (Grigorjevs, Jaroslavičienė 2015b: 57–89). Lietuvių ir latvių kalbų konsonantizmą tyrė šio straipsnio autorės Inesė Indričienė ir Jolita Urbanavičienė: buvo analizuoti sprogstamųjų priebalsių spektrai (Indričienė, Urbanavičienė 2015: 51–87) bei trankiųjų priebalsių lokusai pagal lokuso lygčių metodą (Urbanavičienė, Indričienė 2015: 261–293). Abi dabartinės baltų kalbos turi nemažai bendrumų: trumpųjų ir ilgųjų balsių fonologinė opozicija, didelis dvibalsių skaičius, priegaidžių sistema ir kt. Tačiau per daugybę metų lietuvių ir latvių kalbose susiformavo ir esminių skirtumų, kurie lemia skirtingą dabartinių baltų kalbų fonemų inventorių ir fonologines klasifikacijas, pavyzdžiui: latvių kalbai būdingas fiksuotas kirtis, gausus palatalinių priebalsių posistemis, o lietuvių kalbos kirtis laisvas, būdinga antrinė (*i* tipo) palatalizacija ir fonologinė palatalizuotų *vs.* nepalatalizuotų priebalsių opozicija ir pan. Tokie sinchroniniai lyginamieji darbai ne tik padeda išryškinti skirtingų kalbų garsinę specifiką, fonologinių klasifikacijų niuansus, skirtingą tų pačių fonologinių elementų funkcinį svorį, bet ir vienos kalbos ypatumus kalbų tipologijos požiūriu.

Šio straipsnio tyrimo **objektas** – lietuvių ir latvių kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos. **Pučiamaisiais** vadinami priebalsiai, kuriuos tariant du kalbos organai taip suartėja, jog tarp jų plūstantis oro srautas sukuria trinties triukšmą, arba frikaciją (Crystal 2008: 199). Būtent šis santykinai ilgas neperiodinės energijos intervalas leidžia pučiamuosius priebalsius priskirti atskirai garsų klasei (Kent, Read 1992: 121).

**Afrikatos** sudaro artikuliacijos vietos požiūriu sutapę sprogstamieji ir pučiamieji priebalsiai (Reetz, Jongman 2009: 16). Afrikatos interpretuojamos kaip tarpinis garsas tarp sprogstamojo priebalsio bei toje pačioje artikuliacijos vietoje tariamo pučiamąjo priebalsio (Ladefoged, Maddieson 1998: 90). Afrikatos, kaip ir sprogstamieji priebalsiai, pradedamos tarti nuo uždardomos, kurią nutraukus oras toliau plūsta per suglaustų kalbos padargų plyšį, sukeldamas frikaciją. Todėl ne tik pučiamųjų priebalsių, bet ir afrikatų spektre fiksuojamas

<sup>1</sup> Šiuos tyrimus inspiravo 2013–2015 m. Lietuvių kalbos institute vykdytas mokslininkų grupių projektas „Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos (instrumentinis tyrimas)“ (Nr. MIP-081/2013, vadovė dr. Jurgita Jaroslavičienė).

frikacijos intervalas, tik jis trumpesnis (pučiamųjų priebalsių atveju frikacija faktiškai užima visą pučiamąjo priebalsio trukmę).

Nors afrikatų spektrinės charakteristikos yra tokios pat kaip balsingumo ir artikuliacijos vietos požiūriu atitinkamų sprogstamųjų ir pučiamųjų priebalsių (Kodzasov, Krivnova 2001: 177), tačiau „diferencijuojant [...] afrikatas galima pasiremti visais pučiamųjų priebalsių tyrimo metodais“ (Ambrazevičius, Leskauskaitė 2014: 131). Todėl šiame straipsnyje dvi artimos priebalsių klasės – pučiamieji priebalsiai ir afrikatos – pasirinktos tirti pagal tuos pačius akustinius požymius.

Teorinėje literatūroje nurodoma, kad pučiamieji priebalsiai gali būti apibūdinami pagal frikacijos trukmę, jų spektro ypatybes bei intensyvumą ir spektrines formančių pereigų (lokuso lygčių) ypatybes (Reetz, Jongman 2009: 189). Šio straipsnio **tikslas** – ištirti dabartinių baltų kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro ypatybes, išryškinti jų diferencinius skirtumus lietuvių ir latvių kalbose. Šis tikslas skaidytinas į tokius **uždavinius**: 1) nustatyti lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro viršūnių dažnių vertes; 2) eksperimentiškai išanalizuoti abiejų kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų santykinį intensyvumą; 3) palyginti, kokią įtaką pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro požymiams daro priebalsių palatališkumas, balsingumas, priebalsių artikuliacijos būdas bei vieta. Vyrų ir moterų ištartų priebalsių duomenys analizuoti atskirai, siekiant nustatyti, kokią įtaką priebalsių spektro ypatybėms daro lytis.

Tyrimas yra naujas ir aktualus, nes iki šiol nėra paskelbta lyginamųjų lietuvių ir latvių priebalsių akustinių požymių tyrimų, atliktų pagal tą pačią metodiką. Be to, straipsnyje aprašyti priebalsių akustinių požymių tyrimo metodai lietuvių akustinės fonetikos darbuose iki šiol nebuvo naudoti.

## 2. LIETUVIŲ IR LATVIŲ KALBŲ PUČIAMŪJŲ PRIEBALSIŲ IR AFRIKATŲ ARTIKULIACINĖ KLASIFIKACIJA

Dabartinių baltų kalbų tiriamiesiems priebalsiams užrašyti straipsnyje naudojama pasaulyje plačiai paplitusi tarptautinė fonetinė abėcėlė<sup>2</sup> (TFA arba IPA – *International Phonetic Alphabet*), kurią sukūrė Tarptautinė fonetikų asociacija

---

<sup>2</sup> Šiame tyrime naudojami projekto „Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos (instrumentinis tyrimas)“ (Nr. MIP-081/2013) metu lietuvių ir latvių kalbos priebalsiams pritaikyti TFA rašmenys.

(plačiau žr. IPA 2015). Žemiau esančioje lentelėje (žr. 1 lent.) pateikiami tie pučiamieji priebalsiai ir afrikatos, kurių TFA transkripcija skiriasi nuo nacionalinių fonetinių abėcėlių.

1 LENTELĖ. Lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų fonemų rašmenys pagal nacionalines (LTFA ir LVFA) bei tarptautinę (TFA) fonetines abėcėles

LT grafema	LTFA fonema	TFA fonema	LV grafema	LVFA fonema	TFA fonema
v	v	v <sup>1</sup>	v	v	v
j	j	j	j	j	j
ch	x	x	h	x	x
h <sup>2</sup>	h	ɣ	-	-	-
š	š	ʃ	š	š	ʃ
ž	ž	ʒ	ž	ž	ʒ
c	c	ts	c	c	ts
č	č	tʃ	č	č	tʃ
dz	ʒ	dʒ	dz	ʒ <sup>3</sup>	dʒ
dž	ẓ̌	dʒ̣	dž	ẓ̌ <sup>4</sup>	dʒ̣

Šiame straipsnyje analizuojamos 34 dabartinių baltų kalbų priebalsinės fonemos, kurios pagal artikuliacijos būdą skirstomos į:

- 1) pučiamuosius priebalsius – 22 fonemos:
  - a) lie. /f, f<sup>17</sup>, s, s<sup>1</sup>, z, z<sup>1</sup>, ʃ, ʃ<sup>1</sup>, ʒ, ʒ<sup>1</sup>, x, x<sup>1</sup>, ɣ, ɣ<sup>1</sup>/ – 14 fonemų;
  - b) la. /f, v, s, z, ʃ, ʒ, j, x/ – 8 fonemos;

<sup>3</sup> Dėl sonantų *v* ir *j* skirtingų fonologinių interpretacijų lietuvių ir latvių kalbose žr. 3 skyrelyje.

<sup>4</sup> Latvių kalbos priebalsių sistemoje nėra skardžiojo gomurinio priebalsio *h*, bet grafema *h* vartojama šiais atvejais: 1) fonemos /x/ pagrindiniam variantui – pučiamajam gomuriniam [x] – žymėti; 2) fonemos /x/ alofonui – rykliniam pučiamajam [h] – žymėti; 3) fonemos /x/ alofonui – palataliniam pučiamajam [ç] – žymėti (LVG 2013: 70). Fonemos /x/ alofonai – ryklinis [h] ir palatalinis [ç] – dažniausiai ištariami dėl anglų ir vokiečių kalbų įtakos.

<sup>5</sup> Latvių kalbos nacionalinėje transkripcijoje (LVFA) afrikata *dz* gali būti žymima tiek *dz* [dziēsma], tiek ʒ [ziēsma] (LVG 2013: 26).

<sup>6</sup> Latvių kalbos nacionalinėje transkripcijoje (LVFA) afrikata *dž* gali būti žymima tiek *dž* [džēms], tiek ẓ̌ [žēms] (LVG 2013: 26).

<sup>7</sup> Priebalsio rašomas viršutinis modifikuojantis simbolis „j“ tarptautinėje fonetinėje abėcėlėje žymi palatalizuotą priebalsį, pavyzdžiui, [tʃ<sup>j</sup>], [dʒ<sup>j</sup>].

2) afrikatas – 12 fonemų:

a) lie. /tʰ, tʰi, dʒ, dʒi, tʃ, tʃi, dʒ, dʒi/ – 8 fonemos;

b) la. /tʰ, dʒ, tʃ, dʒ/ – 4 fonemos.

Pagal artikuliacijos vietą tiriamieji baltų kalbų priebalsiai skirstomi į šias klases (žr. Urbanavičienė, Indričėnė 2015: 265–267; plg. DLKG 2005: 33–34; LVG 2013: 58):

1) lūpiniai dantiniai: lie. /f, fʲ/ ir la. /f, v/;

2) dantiniai: lie. /s, sʲ, z, zʲ, tʰ, tʰi, dʒ, dʒi/ ir la. /s, z, tʰ, dʒ/;

3) alveoliniai: lie. /ʃ, ʃi, ʒ, ʒi, tʃ, tʃi, dʒ, dʒi/ ir la. /ʃ, ʒ, tʃ, dʒ/;

4) palataliniai: la. /j/;

5) palatalizuoti gomuriniai (palatoveliariniai): lie. /xʲ, ɣʲ/;

6) gomuriniai: lie. /x, ɣ/ ir la. /x/.

Lietuvių kalbos tiriamųjų priebalsinių fonemų skaičius (22 fonemos) yra beveik dvigubai didesnis nei latvių kalbos (12 fonemų), nes lietuvių kalbai būdingos priebalsių opozicijos pagal balsingumą (*duslusis* – *skardusis*) ir pagal palatalizaciją (*nepalatalizuotas* – *palatalizuotas*), o latvių kalbai – tik pagal balsingumą.

### 3. PRIEBALSIŲ *v* IR *j* FONOLOGINIS STATUSAS LIETUVIŲ IR LATVIŲ KALBOSE

Pagal artikuliacijos būdą lietuvių /v, vʲ, j/ priskirtini sklandiesiems priebalsiams (todėl iš šio tyrimo lauko eliminuoti), o latvių /v, j/ – pučiamiesiems priebalsiams.

Instrumentiškai ištirta, kad latvių kalboje skardusis lūpinis dantinis /v/ ir palatalinis /j/ turi kelis tarimo variantus (Čeirane 2011). Kai tariant šiuos priebalsius plyšys tarp kalbos padargų yra mažas, ištariami pučiamieji priebalsiai [v] arba [j] – oro srautas, plūsdamas per ankštumą, sukuria turbulenciją ir suteikia ankštumos priebalsiui triukšminės frikacijos komponentą (žr. LVG 2013: 66). Kai tariant priebalsius /v/ ir /j/ tarp kalbos padargų esti atviresnis plyšys, priebalsiai ištariami be frikacijos, t. y. nepučiamieji, arba aproksimantai [v] ir [j]<sup>8</sup> (žr. LVG 2013: 66). Latvių kalboje aproksimantai [v, j] vietoj pučiamųjų [v, j] gali būti ištariami, kai kalbėjimas priblėšęs ar mažiau energingas (LVG 2013: 68; 71). Tautosilabinėje pozicijoje po trumpojo ar ilgojo balsio latvių kalbos priebalsinės fonemos [v, j] patiria visišką arba dalinę vokalizaciją, pvz.: [tɑus] *tavs*

<sup>8</sup> Abi fonemų /v/ ir /j/ realizacijos (pučiamieji [v], [j] ir aproksimantai [v] ir [j]) latvių kalbos tyrimuose apibūdinami terminu „trankusis ankštumos priebalsis“ (la. *spraudzenis troksnenis*) (plg. Čeirane 2010; Čeirane 2011; Čeirane, Indričėnė 2012; Markus, Grigorjevs 2002).

‘tavo’, [sq̥s] *savs* ‘savo’, [dzejnieks] *dzejnieks* ‘poetas’, [zvejnieks] *zvejnieks* ‘žvejys’; [pa:rdeve:i̯s] *pārdevējs* ‘pardavējas’, [te:u̯s] *tēvs* ‘tēvas’, [pa:rmijnieks] *pārmijnieks* ‘iešmininkas’; [tu̯s] *tuvs* ‘arti’ (LVG 2013: 86).

Lietuvių kalbos tradicinėje fonetikoje<sup>9</sup> (Pakerys 2003) ir akademinėje gramatikoje (DLKG 2005: 33) [j], [v], [v̥] priskiriami sklandiesiems priebalsiams (sonantams). Tokią [v, v̥, j] interpretaciją lietuvių kalboje nulėmė ne artikuliacija (kliūties pobūdis yra toks pat kaip ir kitų pučiamųjų priebalsių<sup>10</sup>), o funkcinės šių priebalsių ypatybės: žodžio gale [v, j] netenka trinties, dar labiau suskardėja ir virsta neskiemeniniais [ɥ, ɨ], su priešais einančiais balsiais sudarydami antrinės kilmės dvigarsius, pvz.: [jũ·ro.ɨ] ‘jūroje’, [kɛ.dɛ̃.ɨ] ‘kėdėje’, [sudi̯ɛ̃] ‘sudieu’.

Iš dviejų pozicinių variantų – pučiamųjų [v, j] ir aproksimantų [v, j] – latvių kalboje kaip fonemos apibendrinti pučiamieji priebalsiai /v, j/ (žr. LVG 2013: 76–77), o lietuvių kalboje – aproksimantai /v, v̥, j/. Skirtumas tarp aproksimantų [v v̥] ir pučiamųjų priebalsių [v, v̥] sunkiai suvaikomas, nes skardieji pučiamieji priebalsiai dėl specifinės artikuliacijos (tariant skardžiuosius pučiamuosius vienu metu balso trakte ir generuojamas frikatyvinis triukšmas, ir virpa balso stygos, kurios pristabdo oro tekėjimą) linę virsti aproksimantais<sup>11</sup>.

Priebalsių /v, v̥, j/ identifikavimo problema lietuvių kalboje nėra iki galo išspręsta ir reikalauja išsamaus instrumentinio (paremto objektyviu artikuliacinių garsų požymių tyrimu) pagrindimo. Šiame straipsnyje laikomasi tradicinės interpretacijos, todėl į pučiamųjų priebalsių tyrimą neįtraukiami lietuvių sonantai /v, v̥/ (tokiu būdu lietuvių lūpiniai dantiniai /f/ ir /f̥/ neturi skardžiojo atitiktens) ir /j/, o į latvių kalbos medžiagą įtraukti skardieji pučiamieji /v, j/ (čia egzistuoja /f/ ir /v/ opozicija).

#### 4. FRIKACIJOS SPEKTRAS IR INTENSYVUMAS

Balsingumo požiūriu vienodi pučiamieji priebalsiai skiriasi spektro energijos pasiskirstymu spektre ir intensyvumu (Kent, Read 1992: 122). Šių akustinių

<sup>9</sup> Naujausiose lietuvių kalbos priebalsių klasifikacijose (žr. Abrazevičius, Leskauskaitė 2014: 167; Pakerys 2014: 91) priebalsiai /v, v̥/ laikomi ne sonantais, o skardžiaisiais pučiamaisiais lūpiniais–dantiniiais priebalsiais, kurie pagal balsingumą kontrastuoja su atitinkamais dusliaisiais /f, f̥/.

<sup>10</sup> E. Mikalauskaitė (1975: 41–46) lietuvių /v/, /v̥/ ir /j/ priskyrė pučiamiesiems, o akademinė *Lietuvių kalbos gramatika* (LKG 1965: 70) šiuos priebalsius, kaip turinčius didelį kiekį virpesių, neturinčius tono moduliacijos, nesukeliančius priebalsių skardėjimo, laiko tarpiniais tarp pučiamųjų priebalsių ir sonantų.

<sup>11</sup> Skardieji pučiamieji priebalsiai pasaulio kalbose yra gana retas reiškinys (Johnson 2003: 122).

požymių pagrindu teorinėje literatūroje skiriamos dvi pučiamųjų priebalsių grupės: sibiliantai (*sibilant*) (pavyzdžiui, anglų kalbos alveoliniai pučiamieji priebalsiai /s/, /z/, postalveoliniai pučiamieji priebalsiai /ʃ/, /ʒ/) ir nesibiliantai (*non-sibilant*) (pavyzdžiui, anglų kalbos lūpiniai dantiniai pučiamieji priebalsiai /f/, /v/, tarpdantiniai pučiamieji /θ/, /ð/ ir ryklinis pučiamasis /h/). Sibiliantai nuo nesibiliantų skiriasi didesne spektro energija ir intensyvumu (Kent, Read 1992: 122): sibiliantai dar vadinami „ryškiaisiais“, o nesibiliantai – „blausiaisiais“ priebalsiais (Ambrazevičius 2011: 37). Ankstesniuose lietuvių ir latvių kalbos fonetikos darbuose nebuvo įprasta priebalsius skirstyti pagal sibilaciją, t. y. pagal oro srovės nukreipimą į dantis. Naujausiame lietuvių priebalsių akustikos tyrime (žr. Ambrazevičius, Leskauskaitė 2014: 301) sibiliantams priskiriami lietuvių kalbos priebalsiai /s, sʲ, z, zʲ, ʃ, ʃʲ, ʒ, ʒʲ/ ir afrikatos /ts, tʲ, dʒ, dʒʲ/. Latvių kalboje sibiliantais taip pat laikomi pučiamieji ankštumos priebalsiai /s, z, ʃ, ʒ/ ir afrikatos (uždaromos priebalsiai) /ts, dz, tʃ, dʒ/ (plg. I. Indričėnės tyrimus apie latvių kalbos sibiliantus ir nesibiliantus dusliųjų trunkųjų priebalsių grupėse, žr. Indričėnė 2012; 2013; 2014). Šiame straipsnyje terminai „sibiliantas“ ir „nesibiliantas“, reikalui esant, taip pat bus vartojami.

Ištyrus latvių kalbos prevokaliųjų skardžiųjų pučiamųjų priebalsių, esančių CVC junginiuose, spektro viršūnės intensyvumą nustatyta, kad šioje grupėje didesnės intensyvumo vidutinės statistinės vertės būdingos dantiniam [z] ir alveoliniam [ʒ], o mažesnės – lūpiniam dantiniam [v] ir palataliniam [j]. Mažiausią vidutinę statistinę intensyvumo vertę turi lūpinis dantinis [v], o didžiausią – alveolinis [ʒ], nors ji mažai skiriasi nuo dantinio [z] intensyvumo vertės. Jei atsižvelgiama į standartinių nuokrypių vertes, dantinį [z] ir alveolinį [ʒ] galima atskirti nuo lūpinio dantinio [v], o palatalinio [j] standartiniai nuokrypiai palyginti dideli, todėl jo verčių diapazonas persidengia tiek su lūpinio dantinio [v], tiek ir su dantinio [z] verčių sritimi (Čeirane 2011: 117–119).

Taip pat buvo ištirtas latvių kalbos prevokaliųjų dusliųjų pučiamųjų priebalsių, esančių CVC junginiuose, spektro viršūnės intensyvumas, intensyvumo vidurkis bei santykinis intensyvumas. Taikant įvairius metodus gauti vienodi rezultatai: didesnio intensyvumo vidutinės statistinės vertės būdingos dantiniam [s] ir alveoliniam [ʃ], o mažesnės – lūpiniam dantiniam [f] ir gomuriniam [x]. Mažiausią vidutinę statistinę intensyvumo vertę visais atvejais turi lūpinis dantinis [f], o didžiausią – alveolinis [ʃ] (skaičiuotas spektro viršūnės intensyvumas) arba dantinis [s] (skaičiuotas intensyvumo vidurkis ir santykinis intensyvumas). Dusliųjų priebalsių grupėje dantinio [s] ir alveolinio [ʃ] intensyvumo vertės taip pat labai panašios. Žemesne intensyvumo verte iš kitų dusliųjų pučiamųjų priebalsių išsiskiria lūpinis dantinis [f], o gomurinio [x] intensyvumo vertė yra artima dantinio [s] ir alveolinio [ʃ] intensyvumo vertėms. Palyginus standartinius nuokrypius, dusliųjų pučiamųjų priebalsių intensyvumo

verčių sritys visais atvejais persidengia (žr. Indričane 2014: 112, 114–115; 1, 4 ir 7 grafikai).

Latvių kalbos prevokalinių skardžiųjų pučiamųjų priebalsių tyrimuose (žr. Čeirane 2011; Indričane 2014: 101–119) nustatytos panašios tendencijos: tiek skardžiųjų, tiek dusliųjų pučiamųjų priebalsių grupėje mažiausią intensyvumą turi lūpinis pučiamasis priebalsis (nesibiliantas), o didžiausią – dantinis arba alveolinis (sibiliantas). Be to, vidutinės statistinės intensyvumo vertės rodo, kad lūpinio dantinio, taip pat palatalinio ir gomurinio pučiamojo priebalsio (nesibilianto) intensyvumas yra mažesnis už dantinio ir alveolinio pučiamojo priebalsio (sibilianto). Taigi šių tyrimų rezultatai atitinka teorinėje literatūroje pateiktas pastabas, pavyzdžiui, dėl sibiliantų ir nesibiliantų intensyvumo skirtumų anglų kalboje<sup>12</sup>.

Lietuvių kalbos priebalsių intensyvumo tyrimų iki šiol atlikta labai mažai. Sigitos Dereškevičiūtės disertacijoje *Lietuvių kalbos priebalsių akustinės ypatybės* (2013: 138) pateikiama duomenų apie lietuvių kalbos pučiamųjų priebalsių spektro viršūnių dažnius bei energijos susitelkimo sritis: intensyvesnės spektrinės viršūnės būdingos palatalizuotiems priebalsiams (ypač [xʲ], [yʲ]), aukštesni būdingieji dažniai ir intensyvumas – dusliesiems priebalsiams. Autorės tyrimai taip pat rodo sibiliantų (ypač [ʃ, ʃʲ, ʒ, ʒʲ, tʃ, tʃʲ, dʒ, dʒʲ]) spektrinės energijos sustiprėjimą (kuris siejamas su dvižidine artikuliacija) ir lūpinių priebalsių energijos telkimosi sričių žemėjimą (susijusį su lūpine artikuliacija).

Dabartinių baltų kalbų pučiamųjų priebalsių intensyvumas tiriamas nustatant dominuojančios spektro viršūnės intensyvumo vertę (*peak intensity/ amplitude*), pučiamojo priebalsio intensyvumo vidurkį (*overall noise intensity/ amplitude*) arba santykinio intensyvumo (*relative intensity/ amplitude*) vertes. Pastarasis rodmuo priebalsių akustikos darbuose laikomas itin perspektyviu, nes, pavyzdžiui, leidžia suklasifikuoti visus anglų kalbos pučiamuosius priebalsius pagal artikuliacijos vietą (žr. Jongman *et al.* 2000: 1252, 1259–1262; Reetz, Jongman 2009: 192; Indričane 2014: 103). Teorinėje literatūroje nurodoma, kad skardiesiems pučiamiesiems priebalsiams būdingas mažesnis intensyvumas nei jų dusliesiems atitikmenims, nes artikuliuojant skardųjį pučiamąjį priebalsį daugiau

<sup>12</sup> Anglų kalbos priebalsių tyrimai rodo, kad, pavyzdžiui, dusliųjų sibilantų /s/, /ʃ/ intensyvumas yra 10–15 dB didesnis už dusliųjų nesibiliantų /f/, /θ/ (Reetz, Jongman 2009: 192). Skardžiojo alveolinio pučiamojo priebalsio /z/ intensyvumas 6 dB viršija dusliojo alveolinio /s/ intensyvumą, o skardžiojo lūpinio dantinio pučiamojo /v/ intensyvumas 13 dB didesnis už dusliojo lūpinio dantinio pučiamojo /f/ intensyvumą. Taip pat matyti, kad balsingumo požiūriu vienojų pučiamųjų priebalsių grupėje sibiliantų intensyvumas yra didesnis nei nesibiliantų: skardžiojo sibilianto /z/ intensyvumas (70 dB) didesnis už skardžiųjų nesibiliantų /v/, /ð/ (66 dB), o dusliųjų sibiliantų /s/, /ʃ/ intensyvumas (64–65 dB) didesnis už dusliųjų nesibiliantų /f/, /θ/ (53–54 dB) (Jongman 1989: 1724; Kent, Read 1992: 122).



energijos išaikvojama, kai oro srautas plūsta per virpančias balso klostes (Kent, Read 1992: 122; Reetz, Jongman 2009: 192; Ambrazevičius 2011: 33).

## 5. TIRIAMOJI MEDŽIAGA IR INFORMANTAI

Straipsnio tyrimo **medžiaga** sudaro abiejų dabartinių baltų kalbų afrikatos ir pučiamieji priebalsiai, ištarti izoliuotuose CVC junginiuose prevokalinėje pozicijoje (tiek prieš trumpuosius, tiek prieš ilguosius balsius), pvz.:

- **lie.** *sīs* [s<sup>1</sup>ɪs], *sēs* [s<sup>1</sup>ɛs], *sàs* [sɛs], *sòs* [sɔs], *sùs* [sʊs], *sỹs* [s<sup>1</sup>i:s], *sēs* [s<sup>1</sup>e:s], *sēs* [s<sup>1</sup>æ:s], *sās* [sa:s], *sōs* [so:s], *sūs* [su:s], *siòs* [s<sup>1</sup>ɔs], *siòs* [s<sup>1</sup>o:s], *siùs* [s<sup>1</sup>ʊs], *siūs* [s<sup>1</sup>u:s];
- **la.** *sis* [sis], *ses* [ses], *ses* [sæs], *sas* [sas], *sos* [sɔs], *sus* [sus], *sīs* [si:s], *sēs* [se:s], *sēs* [sæ:s], *sās* [sa:s], *sōs* [so:s], *sūs* [su:s].

Priegaidžių įtaka iš šio tyrimo buvo eliminuota laikantis nuostatos, kad priegaidės labiau veikia balsinio segmento pabaigą ir postvokalinį priebalsį, o ne prevokalinę poziciją.

Medžiaga instrumentiniam tyrimui įrašyta Lietuvoje ir Latvijoje, laikantis vienodų informantų atrankos kriterijų. Įrašams atlikti naudota ta pati aparatūra, jos techniniai parametrai buvo suvienodinti. Tiriamuosius junginius įskaitė 12 lietuvių ir 12 latvių informantų: po 6 vyrus ir 6 moteris (20–48 metų). Visi informantai yra gimtakalbiai lietuvių arba latvių kalbos vartotojai. Jų tartis be pastebimų trūkumų, atitinka lietuvių arba latvių bendrinės kalbos normas.

Tiriamuosius CVC junginius informantai ištarė po 3–5 kartus: neutralia intonacija ir kiek įmanoma vienodu tempu. Tyrimo medžiaga įrašyta naudojant nešiojamą skaitmeninį aukštos rezoliucijos diktofoną *Tascam DR-100MK II* ir vokalinį mikrofoną *AKG C 520*. Garso signalo skaitmeninimo lygis – 44 100 Hz, kvantavimo lygis – 16 bitų. Vyrų ir moterų duomenys analizuoti atskirai.

Instrumentinis pučiamųjų priebalsių ir afrikatų tyrimas atliktas kompiuterinėmis programomis PRAAT (5.3.60 versija, programos autoriai – Paul Boersma, David Weenink), MS EXCEL (13 versija, *Microsoft Corporation*) ir SPSS (19 versija, *IBM Corporation*).

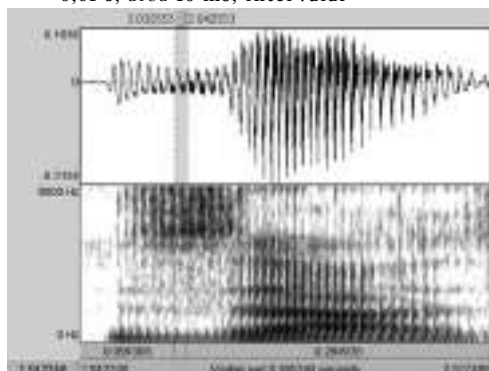
## 6. TYRIMŲ METODIKA IR REZULTATAI

## 6.1. Spektro viršūnės dažnis

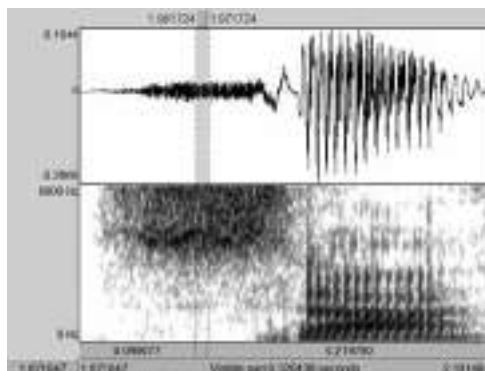
## 6.1.1. Spektro viršūnės dažnio vertės nustatymas

Kad būtų galima nustatyti spektro viršūnės dažnio vertę (Hz), pirmiausia garsų analizės programoje PRAAT gaunami visų analizuojamų priebalsių FFT spektrai<sup>13</sup>. Kompiuterio pelę statome pučiamojo priebalsio / afrikatos triukšmo atkarpos viduryje, spaudžiame *Select*, pasirenkame opciją *Move start of selection by*, pasirenkame 0,01 s distanciją, spaudžiame opcijas *Spectrum – View spectral slice – View – Zoom* ir nustatome diapazoną nuo 0,0 iki 8000,0 Hz<sup>14</sup>. Tam, kad spektro elementų skaičius būtų apytiksliai vienodas ir FFT spektrus būtų galima palyginti, visų tiriamųjų priebalsių spektrai gauti iš vienodo – 0,01 s, arba 10 ms, trukmės – intervalo (žr. 1–4 pav.). Daugeliu atvejų segmentas, iš kurio šis intervalas paimtas, viršija 10 ms trukmę, todėl balsio pradžia, kuri galėtų paveikti energijos pasiskirstymą FFT spektre, į tiriamąjį intervalą nepatenka. Pučiamųjų priebalsių 10 ms intervalas buvo iškirptas apytiksliai jų vidurinėje dalyje (1–2 pav.), o afrikatų – apytiksliai sprogo fazių viduryje (3–4 pav.).

0,01 s, arba 10 ms, intervalai



1 PAV. Skardžiojo pučiamojo [z]

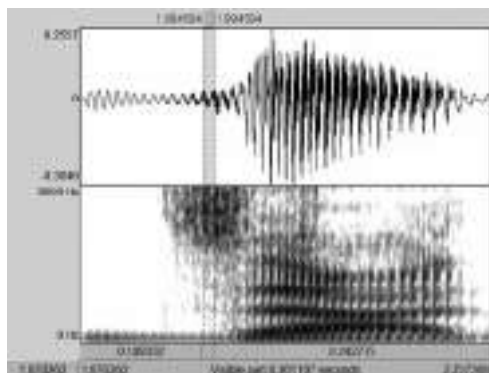


2 PAV. Dusliojo pučiamojo [s]

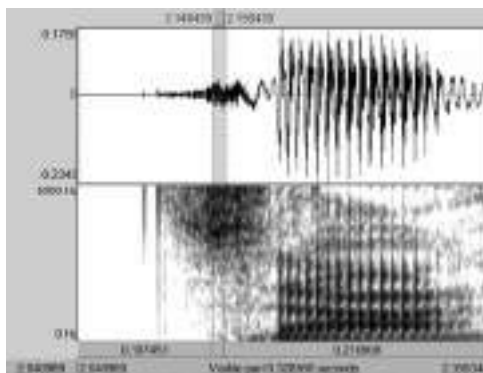
<sup>13</sup> Taip vadinamos neišlygintos spektrogramos, arba greitoji Furjė transformacija, an. *Fast Fourier Transform*, sutrumpintai – FFT spektrai.

<sup>14</sup> Plg.: H. Reetz ir A. Jongman teigia, kad garso bangą charakterizuojanti energija spektre išsidėsčiusi žemiau nei 8000 Hz, o aukštesnių dažnių energija laikoma fono triukšmu (Reetz, Jongman 2009: 160).

Dabartinių baltų kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos:  
akustinių požymių lyginamoji analizė



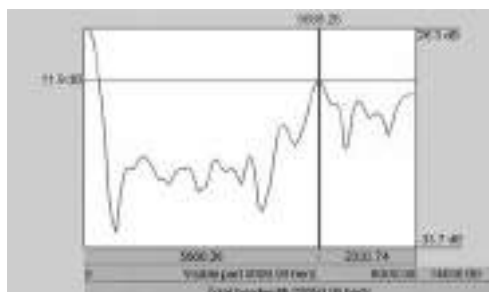
3 PAV. Skardžiosios afrikatos [dz]



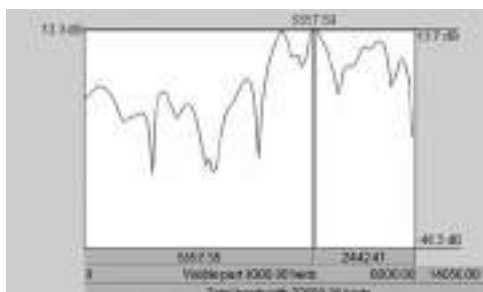
4 PAV. Dusliosios afrikatos [s]

Dažnių vertė matuota dominuojančios, t. y. aukščiausios viršūnės, spektre (5–6 pav.).

**Spekto viršūnės dažnio vertės (Hz) nustatymas**



5 PAV. Skardžiojo pučiamojo priebalsio [z] FFT spektras



6 PAV. Dusliojo pučiamojo priebalsio [s] FFT spektras

Programa PRAAT nustatytos spektro viršūnės dažnių vertės (Hz) buvo perkeltos į programą EXCEL, o vėliau apdorotos statistinės analizės programa SPSS, kuri apskaičiavo spektro viršūnės dažnių vidutines statistines vertes (VSV).

6.1.2. Lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro viršūnės dažnis

Tyrimo metu gautos lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro viršūnės dažnio VSV pateiktos 2 lentelėje.

2 LENTELĖ. Lietuvių ir latvių kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos: spektro viršūnės dažnio VSV (Hz)

C		Vyrių duomenys		Moterų duomenys	
		Lie.	La.	Lie.	La.
Pučiamieji priebalsiai	[v]		2414		3056
	[f]	1686	4466	3180	6770
	[fʲ]	3043		3183	
	[s]	5924	5715	5601	6731
	[sʲ]	5805		5654	
	[z]	5230	5298	5288	6740
	[zʲ]	5714		5749	
	[ʃ]	2436	3055	4451	4326
	[ʃʲ]	3031		4523	
	[ʒ]	2640	3189	3677	4443
	[ʒʲ]	3166		4256	
	[j]		3935		4224
	[x]	946	1797	1023	2105
	[xʲ]	2896		3704	
	[χ]	1010		1053	
	[χʲ]	2480		3678	
Afrikatos	[ts]	4402	5763	5326	6560
	[tsʲ]	5911		6030	
	[dz]	5497	5768	5188	6775
	[dzʲ]	6040		5718	
	[tʃ]	3241	2925	4601	4379
	[tʃʲ]	3079		4331	
	[dʒ]	2991	3129	4540	5040
	[dʒʲ]	3452		4747	

Lietuvių ir latvių kalbų priebalsiai pagal didėjančią spektro viršūnės dažnį išsidėsto tokia seka:

1) vyrų duomenys:

lie. [x]<[ɣ]<[f]<[ʃ]<[ɣʲ]<[ʒ]<[xʲ]<[dʒ]<[ʃʲ]<[fʲ]<[tʃʲ]<[zʲ]<[tʃ]<[dʒʲ]<[tʂ]<[z]<[dʒ]<[zʲ]<[sʲ]<[tʂʲ]<[s]<[dʒʲ],

la. [x]<[v]<[tʃ]<[ʃ]<[dʒ]<[z]<[j]<[f]<[z]<[s]<[tʂ]<[dʒ];

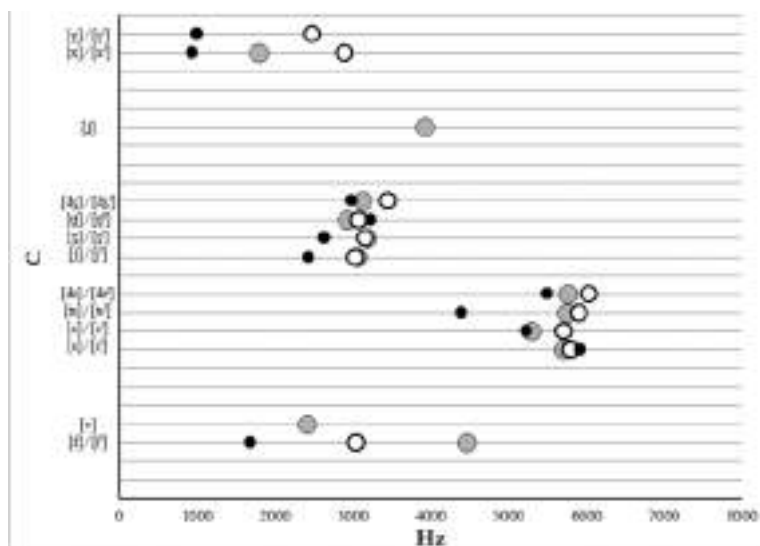
2) moterų duomenys:

lie. [x]<[ɣ]<[f]<[fʲ]<[z]<[ɣʲ]<[xʲ]<[zʲ]<[tʃʲ]<[ʃ]<[ʃʲ]<[dʒ]<[tʃ]<[dʒʲ]<[dʒ]<[z]<[tʂ]<[s]<[sʲ]<[dʒʲ]<[zʲ]<[tʂʲ],

la. [x]<[v]<[j]<[ʃ]<[tʃ]<[z]<[dʒ]<[tʂ]<[s]<[z]<[f]<[dʒ].

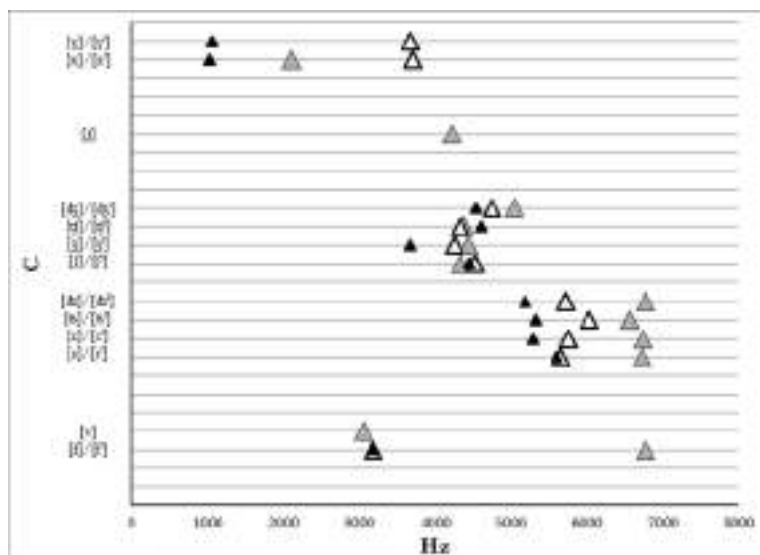
### 6.1.3. Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų priebalsių palyginimas su latvių kalbos priebalsių duomenimis

Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų priebalsių spektro viršūnės dažnių VSV 7–8 pav. palygintos su latvių kalbos duomenimis.



7 PAV. Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų priebalsių spektro viršūnės dažnių vidutinės statistinės vertės (Hz) palyginimas su latvių kalbos rezultatais: vyrų duomenys

Latvių kalbos priebalsiai	Lietuvių kalbos priebalsiai	
●	○	●
	○	●



8 PAV. Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų priebalsių spektro viršūnės dažnių vidutinės statistinės vertės (Hz) palyginimas su latvių kalbos rezultatais: moterų duomenys

Latvių kalbos priebalsiai	Lietuvių kalbos priebalsiai	
	palatalizuoti	nepalatalizuoti
Δ	△	▲

Tyrimo rezultatai rodo, kad lietuvių kalbos palatalizuotų priebalsių spektro viršūnės dažnių VSV dažniausiai yra didesnės negu tokių pačių (balsingumo, artikuliacijos vietos ir artikuliacijos būdo požiūriu) nepalatalizuotų lietuvių ir latvių kalbų priebalsių. Šis dėsningumas matyti gomurinių (vyrų ir moterų duomenys), alveolinių ir dantinių priebalsių bei afrikatų (tik vyrų duomenys) grupėse. Tačiau pastebėta ir priešinga tendencija, t. y. lietuvių kalbos palatalizuotų priebalsių spektro viršūnės dažnių VSV yra mažesnės negu atitinkamų latvių kalbos priebalsių, plg.: pagal vyrų duomenis – lie. [f̥] < la. [f], lie. [z̥] < la. [z], lie. [ʃ̥] < la. [ʃ]; pagal moterų duomenis – lie. [f̥] < la. [f], lie. [z̥] < la. [z], lie. [s̥] < la. [s], lie. [dʒ̥] < la. [dʒ], lie. [tʃ̥] < la. [tʃ], lie. [ʒ̥] < la. [ʒ], lie. [dʒ̥] < la. [dʒ], lie. [tʃ̥] < la. [tʃ]. Be to, daugeliu atvejų lietuvių kalbos palatalizuotų alveolinių priebalsių spektro viršūnių dažniai skiriasi nuo atitinkamų lietuvių kalbos nepalatalizuotų priebalsių verčių ir yra artimesni latvių kalbos priebalsių spektro viršūnėms. Tai paaiškinama tuo, kad latvių kalbos alveolinių pučiamųjų priebalsių ir afrikatų tarimui būdinga papildoma artikuliacija – palatalizacija, t. y. liežuvio vidurinės dalies kėlimas kietojo gomurio link (plg. LVG 2013: 64;

66), tačiau latvių kalboje, skirtingai nei lietuvių, ši papildoma priebalsių palatalizacija neturi fonologinės reikšmės.

Lūpinių priebalsių grupėje lietuvių palatalizuotų priebalsių spektro viršūnės dažnių VSV (tiek pagal vyrų, tiek pagal moterų duomenis) yra mažesnės negu atitinkamų nepalatalizuotų priebalsių VSV, bet didesnės už latvių lūpinių priebalsių spektro viršūnių dažnius. Dusliųjų lūpinių dantinių priebalsių – lie. [f]/[fʰ] ir la. [f] – spektro viršūnių dažnių vidutinės statistinės vertės labiau skiriasi tarpusavyje negu kitų priebalsių (žr. 7–8 pav.): lietuvių kalbos palatalizuotam [fʰ] būdinga gerokai mažesnė spektro viršūnės dažnio vidutinė statistinė vertė nei latvių kalbos priebalsiui [f], vadinasi, latvių kalboje šio priebalsio spektro viršūnė fiksuojama aukštų dažnių srityje, o lietuvių – žemesnių dažnių srityje.

Didesni spektro viršūnių dažnių skirtumai taip pat užfiksuoti gomurinių ir palatalizuotų gomurinių (palatoveliarinių) priebalsių pogrupiuose. Kadangi nustatant latvių kalbos priebalsio [x] spektro viršūnių dažnių VSV kartu skaičiuoti ir palatoveliariniai / palataliniai variantai<sup>15</sup>, užfiksuota latvių kalbos nepalatalizuoto gomurinio priebalsio [x] spektro viršūnės dažnio vertė esti didesnė negu lie. nepalatalizuotų gomurinių [x], [ɣ], tačiau mažesnė negu lie. palatalizuotų gomurinių ir la. palatalinio priebalsio (žr. 7–8 pav.). Lietuvių ir latvių kalbų gomuriniai, lietuvių palatalizuoti gomuriniai ir latvių kalbos palatalinis priebalsis pagal didėjančias spektro viršūnių VSV reikšmes išsidėsto tokia tvarka:

lie. **gomuriniai** [x], [ɣ] < la. **gomurinis** [x] < lie. **palatalizuoti gomuriniai** [xʲ], [ɣʲ] < la. **palatalinis** [j]

Nors lietuvių kalbos nepalatalizuotų ir palatalizuotų priebalsių spektro viršūnės dažnių VSV kitimo dėsningumai turi daug išimčių, vis dėlto daugeliu atvejų palatalizuotų priebalsių spektro viršūnės fiksuojamos aukštesnių dažnių srityje negu atitinkamų nepalatalizuotų priebalsių, o la. palatalinių priebalsių spektro viršūnės – aukštesnių dažnių negu lie. palatalizuotų priebalsių.

#### 6.1.4. Dusliųjų ir skardžiųjų priebalsių palyginimas

Nei lietuvių, nei latvių kalbose priebalsių balsingumas nedaro įtakos spektro viršūnių dažnių vertėms – tyrimo rezultatai rodo, kad dusliųjų priebalsių ir jų skardžiųjų ekvivalentų spektro viršūnių VSV kinta nesistemiškai, negalima įžvelgti tam tikrų dėsningumų.

<sup>15</sup> Latvių kalboje prieš priešakinės eilės balsius [i], [i:], [e], [e:] ir dvigarsius, prasidedančius komponentais [i] ir [e], pučiamoji fonema /x/ gali būti realizuojama dvejopai: kaip palatoveliarinis alofonas [xʲ] ir kaip palatalinis alofonas [ç] (LVG 2013: 69).

## 6.1.5. Vyrų ir moterų duomenų palyginimas

Tiek lietuvių, tiek latvių kalbos duomenys rodo, kad vyrų išstartiems priebalsiams būdingos žemesnės spektro viršūnių dažnių vertės nei moterų išstartiems atitinkamiems priebalsiams. Vadinasi, spektro viršūnių dažnių vertė susijusi su informanto lytimi. Šiai tendencijai nepaklūsta lietuvių kalbos palatalizuoti priebalsiai [sʲ], [dʒʲ] ir nepalatalizuoti priebalsiai [s], [dʒ]<sup>16</sup> – šiems vyrų išstartiems priebalsiams būdingos didesnės spektro viršūnių dažnių VSV nei atitinkamiems moterų išstartiems priebalsiams.

## 6.1.6. Priebalsių artikuliacijos būdo / vietos įtaka priebalsių akustiniam požymiui

Spektro energijos susitelkimas tam tikrose dažnių juostose teikia duomenų apie garsų artikuliacines charakteristikas. Jei priebalsio energija susitelkusi 5000–6000 Hz srityje, girdimas aukštas pučiamasis s tipo garsas, jei energija sutelkta 3000–4000 Hz diapazone, girdimas žemas šnypščiamasis, intensyvaus šlamesio š tipo garsas (Kodzasov, Krivnova 2001: 565–566).

Remiantis šiais kriterijais lietuvių ir latvių priebalsius pirmiausia galima suskirstyti į nesibiliantus (kurių energija telkiasi ~1000–3000 Hz srityje), t. y. lie. [x], [xʲ], [ɣ], [ɣʲ] ir la. [v], [j], [x], bei sibiliantus (kurių spektro viršūnių dažniai sutelkti 3000–6000 Hz diapazone). Sibiliantai dar skirstytini smulkiau į alveolinius priebalsius (jų spektro viršūnės išsidėsčiusios 3000–4000 Hz srityje), t. y. lie. [ʃ], [ʃʲ], [z], [zʲ], [tʃ], [tʃʲ], [dʒ], [dʒʲ] bei la. [ʃ], [z], [tʃ], [dʒ], ir dantinius priebalsius (jų didžiausia spektrinė energija telkiasi 5000–6000 Hz diapazone), t. y. lie. [s], [sʲ], [z], [zʲ], [ts], [tsʲ], [dʒ], [dʒʲ] ir la. [s], [z], [ts], [dʒ]. Iš nesibiliantų išsiskiria gomuriniai lie. [x], [xʲ], [ɣ], [ɣʲ] ir la. [x] (prie jų šliejasi ir la. lūpinis dantinis [v]), kurių spektro viršūnės susitelkusios ~1000–3000 Hz diapazone.

Vis dėlto priebalsių skirstymas į sibiliantus ir nesibiliantus pirmiausia susijęs ne su spektro energija, o su intensyvumu. Sibiliantams būdingas didesnis intensyvumas, nes juos artikuluojant oro srovė turi pereiti per kliūtį – dantis. Tiesioginės sąsajos tarp sibilicijos ir spektrinės energijos nėra, plg.: nesibiliantų

<sup>16</sup> Dėl priebalsių [s] ir [dʒ] specifikos galėjo atsirasti ir duomenų paklaida. Paprastai 0–8000 Hz diapazone yra matoma tikrai viena priebalsių [s] ir [dʒ] spektrinė viršūnė. Tiriant platesnį diapazoną (pavyzdžiui, 0–10 000 Hz), gali būti matomos dvi šių priebalsių spektrinės viršūnės (kaip ir [ʃ]). Kadangi vyro balsui būdingi žemesni dažniai, antroji (aukštesnė) spektrinė viršūnė galėjo pasirodyti ir siauresniame 0–8000 Hz diapazone. Tuo tarpu moterų išstartiems garsams būdingi aukštesni dažniai, todėl tiriamiesiems priebalsiams visuomet priskirta pirmosios viršūnės vertė (nes antroji viršūnė 0–8000 Hz diapazone nebuvo matoma).



lūpinių dantinių lie. [f], [fʰ] spektro viršūnės susitelkusios 2000–3200 Hz srityje, la. [f] – 4500–7000 Hz srityje, palatalinio la. [j] – ~4000 Hz srityje.

Apibendrinant galima teigti, jog spektro viršūnių susitelkimo sritys leidžia diferencijuoti pučiamuosius priebalsius ir afrikatas į tokias artikuliacines grupes: alveoliniai-sibiliantai (jų spektro energija susitelkusi vidutinių dažnių srityje), dantiniai-sibiliantai (jų energija koncentruojasi aukštų dažnių srityje) ir gomuriniai-nesibiliantai (jiems būdingos mažiausios spektro viršūnių VSV). Kitų priebalsių (nesibiliantų) pagal spektro viršūnių dažnius neįmanoma diferencijuoti.

### 6.1.7. Spektro viršūnės dažnio tyrimo apibendrinimas

Tyrimo metu buvo palygintos lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų spektro viršūnės dažnių reikšmės balsingumo, palatalizacijos, artikuliacijos būdo bei vietos ir informantų lyties atžvilgiu.

Nustatyta, kad priebalsių **balsingumas** nedaro įtakos spektro viršūnių dažnių vertėms nei lietuvių, nei latvių kalbose (plg.: S. Dereškevičiūtės (2013: 138) tyrimai rodo, kad lietuvių kalbos skardžiųjų priebalsių energija susitelkusi žemų dažnių srityje palyginti su dusliaisiais jų koreliatais).

Dėl **palatalizacijos** lietuvių kalbos priebalsių spektro viršūnių dažniai paaukštėja, t. y. yra aukštesni nei nepalatalizuotų opozicijų narių dažniai. Lietuvių kalbos pučiamieji priebalsiai ir afrikatos spektro viršūnių dažnių didėjimo tvarka išsidėsto taip:

**gomuriniai < lūpinis dantinis < alveoliniai/ palatalizuoti gomuriniai < palatalizuotas lūpinis dantinis / palatalizuoti alveoliniai < dantiniai < palatalizuoti dantiniai.**

Atlikus tyrimą ir palyginus lietuvių ir latvių kalbų nepalatalizuotų, palatalizuotų ir palatalinių pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro viršūnių dažnius, pastebėtos šios tendencijos:

- 1) la. [f] būdingi aukštesni spektro viršūnės dažniai nei lie. [f], [fʰ] (tiek pagal vyrų, tiek pagal moterų duomenis);
- 2) vyrų duomenimis, la. dantinių priebalsių spektro viršūnės dažniai dauge-  
liu atvejų yra panašūs į lie. nepalatalizuotų dantinių priebalsių (išskyrus [z]); moterų duomenimis, la. dantiniams priebalsiams būdingos aukštesnės spektro viršūnės nei lie. nepalatalizuotiems ir palatalizuotiems dantiniams priebalsiams;
- 3) la. alveolinių priebalsių (tiek pagal vyrų, tiek pagal moterų duomenis) spektro viršūnių dažniai yra artimi lie. palatalizuotiems alveoliniams priebalsiams (nes la. alveoliniams priebalsiams taip pat būdingas palatališkumas, tačiau jis nėra fonologinis, nes nėra nepalatalizuotų koreliatų, žr. LVG 2013, 64);

- 4) la. [x] pagal spektro viršūnės dažnių reikšmes užima tarpinę padėtį tarp lie. [x] ir lie. [xʲ], nes la. [x] kokybė priklauso nuo toliau einančio balsio: jo artikuliacija gali kisti nuo gomurinio iki palatalizuoto gomurinio / palatalinio;
- 5) la. [v] ir [j] artimiausi lietuvių kalbos priebalsiai – lie. sonantai [ʊ], [ʊʲ] ir [j] – nebuvo tiriami. Tačiau pastebėta, kad la. [v] spektro viršūnės dažnių reikšmė artimesnė lie. [f], [fʲ] reikšmėms, o ne la. [f] reikšmei. La. palatalinio priebalsio [j] spektro viršūnės dažnių reikšmė – atvirkščiai: arti- ma la. [ʃ], [ʒ], [tʃ], [dʒ] reikšmėms (t. y. priebalsiams, latvių kalboje turintiems nefonologinį palatalizacijos požymį).

Pagal spektro viršūnės dažnių vertes skirtinos tokios lietuvių ir latvių kalbų **artikuliacinės** priebalsių grupės:

a) alveoliniai (sibilantai):

lie. [ʃ], [ʃʲ], [ʒ], [ʒʲ], [tʃ], [tʃʲ], [dʒ], [dʒʲ] ir la. [ʃ], [ʒ], [tʃ], [dʒ];

b) dantiniai (sibilantai):

lie. [s], [sʲ], [z], [zʲ], [ts], [tsʲ], [dʒ], [dʒʲ] ir la. [s], [z], [ts], [dʒ].

c) gomuriniai (nesibilantai): lie. [x], [xʲ], [ɣ], [ɣʲ] ir la. [x]

d) lūpiniai dantiniai / palatalinis (nesibilantai): lie. [f], [fʲ] ir la. [f], [v], [j].

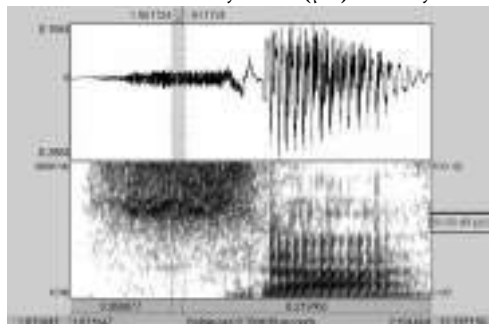
Informantų **lytis** daro įtaką spektro viršūnių dažniams: vyrų išstartiems priebalsiams būdingos žemesnės spektro viršūnės nei moterų išstartiems atitinkamiems priebalsiams. Kadangi priebalsių spektrinės ypatybės susijusios su burnos priešakinės ertmės dydžiu, o šiam daro įtaką balso trakto dydis (kuo priešakinė ertmė didesnė, tuo labiau akustinė energija susitelkia žemesnių dažnių srityje), lauktina, kad vyrų išstartų priebalsių energija koncentruosis žemesnėse srityse negu moterų (plg.: vyrų balso traktas yra ~2,8 cm ilgesnis negu moterų).

## 6.2. Santykinis intensyvumas

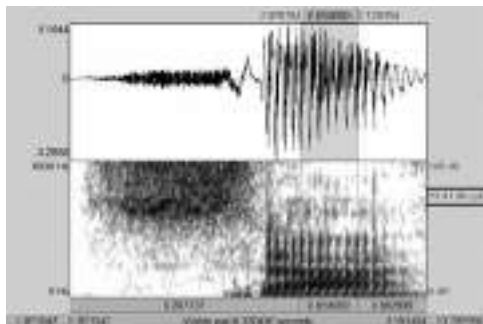
### 6.2.1. Santykinio intensyvumo nustatymas

Santykinis intensyvumas rodo santykį tarp pučiamojo priebalsio arba afrikatos vidutinio intensyvumo ir fonetinę aplinką sudarančio balsio vidutinio intensyvumo per nustatytos trukmės intervalą. Matavimai atlikti garsų analizės programa PRAAT. Vidutinės pučiamųjų priebalsių ir afrikatų intensyvumo vertės (dB (μE)) gautos iš 0,01 s, arba 10 ms, trunkančio intervalo (žr. 9 ir 11 pav.), o balsių intensyvumo vertės gautos iš 0,05 s, arba 50 ms, trunkančio intervalo, esančio apytiksliai balsio viduryje (10 ir 12 pav.).

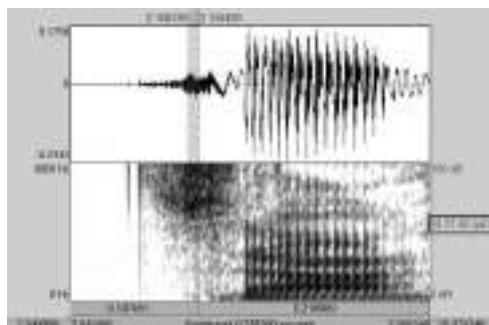
**vidutinio intensyvumo ( $\mu\text{E}$ ) nustatymas**



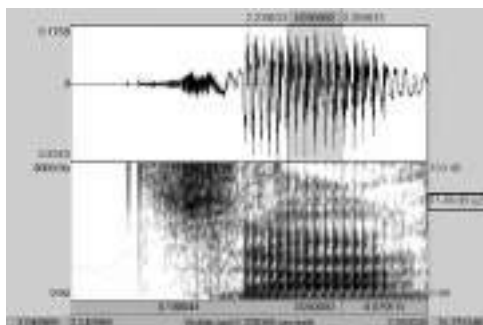
9 PAV. Duslusis prevokalinis pučiamasis [s] skiemenyje [sas]: 0,01 s, arba 10 ms, trukmės intervalas



10 PAV. Dusliojo prevokalinio pučiamojo [s] fonetinėje aplinkoje esantis balsis [a] (skiemenyje [sas]): 0,05 s, arba 50 ms, trukmės intervalas



11 PAV. Duslioji prevokalinė afrikata [ts] skiemenyje [tsats]: 0,01 s, arba 10 ms, trukmės intervalas



12 PAV. Dusliosios prevokalinės afrikatos [ts] fonetinėje aplinkoje esantis balsis [a] (skiemenyje [tsats]): 0,05 s, arba 50 ms, trukmės intervalas

Santykinis intensyvumas apskaičiuotas pučiamojo priebalsio arba afrikatos vidutinio intensyvumo vertę padalijus iš jo fonetinėje aplinkoje esančio balsio vidutinio intensyvumo vertės. Pavyzdžiui, jei skiemenyje *sas* [sas] prevokalinio dusliojo pučiamojo priebalsio [s] vidutinis intensyvumas 10 ms intervale yra 55,06 dB ( $\mu\text{E}$ ) (žr. 9 pav.), o balsio [a] vidutinis intensyvumas 50 ms intervale – 73,41 dB ( $\mu\text{E}$ ) (žr. 10 pav.), santykinis intensyvumas apskaičiuojamas taip: 55,06 dB ( $\mu\text{E}$ ) : 73,41 dB ( $\mu\text{E}$ ) = 0,750 dB ( $\mu\text{E}$ ). Gautos santykinio intensyvumo vertės apdorotos duomenų statistinės analizės programa SPSS: šioje programoje apskaičiuotos santykinio intensyvumo vidutinės statistinės vertės (dB), kuriomis operuojama šiame straipsnyje.

6.2.2. Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų palyginimas su latvių kalbos duomenimis

Lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų santykinio intensyvumo vidutinės statistinės vertės (VSV) pateiktos 3 lentelėje.

3 LENTELĖ. Lietuvių ir latvių kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos: santykinio intensyvumo VSV (dB)

C		Vyrų duomenys		Moterų duomenys	
		Lie.	La.	Lie.	La.
Pučiamieji priebalsiai	[v]		0,788		0,819
	[f]	0,648	0,648	0,619	0,608
	[fi]	0,653		0,630	
	[s]	0,661	0,779	0,759	0,782
	[sʲ]	0,786		0,738	
	[z]	0,761	0,815	0,783	0,863
	[zi]	0,766		0,793	
	[ʃ]	0,699	0,751	0,704	0,752
	[ʃʲ]	0,734		0,747	
	[ʒ]	0,799	0,806	0,816	0,858
	[ʒʲ]	0,788		0,810	
	[j]		0,818		0,852
	[x]	0,686	0,712	0,679	0,696
	[xʲ]	0,675		0,639	
	[χ]	0,770		0,744	
[χʲ]	0,802		0,721		
Afrikatos	[ts]	0,701	0,796	0,728	0,818
	[tsʲ]	0,722		0,746	
	[dʒ]	0,751	0,788	0,765	0,833
	[dʒʲ]	0,759		0,774	
	[tʃ]	0,723	0,785	1,003	0,795
	[tʃʲ]	0,765		0,750	
	[dʒʃ]	0,766	0,801	0,807	0,837
	[dʒʃʲ]	0,774		0,778	

Lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų santykinio intensyvumo vidutinės statistinės vertės didėja tokia tvarka:

1) vyrų duomenys:

lie. [f] < [fʲ] < [s] < [xʲ] < [x] < [ʃ] < [ts] < [tsʲ] < [tʃ] < [ʃʲ] < [dʒ] < [dʒʲ] < [z] < [tʃʲ] < [zʲ] < [dʒ] < [ɣ] < [dʒʲ] < [sʲ] < [zʲ] < [ʒ] < [ɣʲ],

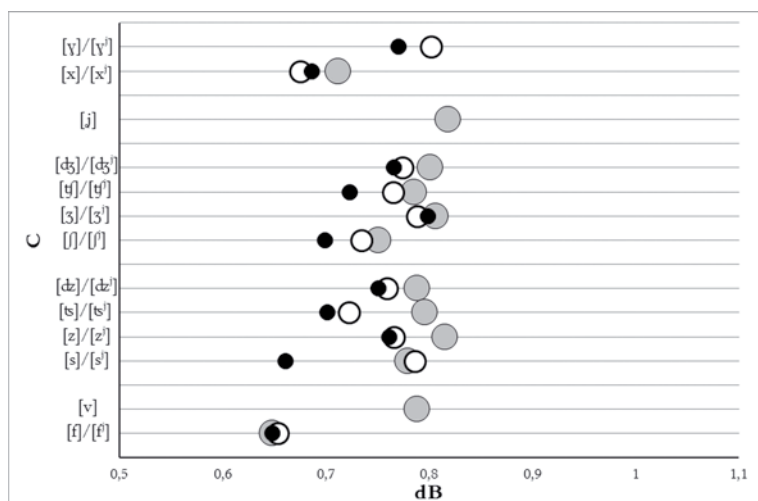
la. [f] < [x] < [ʃ] < [s] < [tʃ] < [v] = [dʒ] < [ts] < [dʒ] < [ʒ] < [z] < [j];

1) moterų duomenys:

lie. [f] < [fʲ] < [xʲ] < [x] < [ʃ] < [ɣʲ] < [ts] < [sʲ] < [ɣ] < [tsʲ] < [ʃʲ] < [tʃʲ] < [s] < [dʒ] < [dʒʲ] < [z] < [zʲ] < [dʒ] < [ʒʲ] < [ʒ] < [tʃ],

la. [f] < [x] < [ʃ] < [s] < [tʃ] < [ts] < [v] < [dʒ] < [dʒ] < [j] < [ʒ] < [z].

Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų santykinio intensyvumo VSV palyginimas su latvių kalbos duomenimis matyti 13–14 pav.

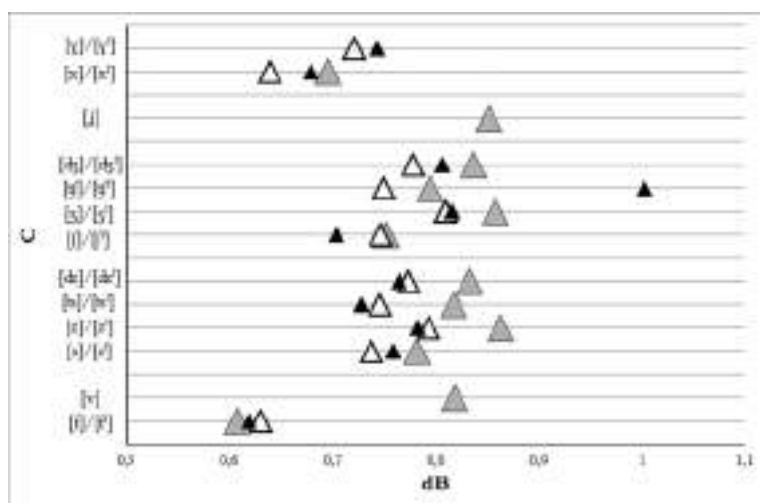


13 PAV. Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų santykinio intensyvumo VSV (dB) palyginimas su latvių kalbos rezultatais: vyrų duomenys

Latvių kalbos priebalsiai	Lietuvių kalbos priebalsiai	
	palatalizuoti	nepalatalizuoti
●	○	●

Lietuvių kalbos pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatoms būdingos šiek tiek mažesnės santykinio intensyvumo VSV nei balsingumo ir artikuliacijos požiūriu tokiems pat latvių kalbos priebalsiams (remiantis tiek vyrų, tiek moterų duomenimis). Keletas priebalsių nepatvirtina šios tendencijos: vyrų duomenimis – lie. [f] > la. [f], bet lie. [f] = la. [f]; moterų duomenimis – lie. [f], [f] > la. [f]; lie. [tʃ] > la. [tʃ] > lie. [tʃʲ] (moterų išarta lietuvių kalbos alveolinė afrikata [tʃ] išsiskiria itin aukštomis santykinio intensyvumo VSV, žr. 14 pav.).

Palyginus lietuvių kalbos palatalizuotus ir nepalatalizuotus priebalsius matyti, kad palatalizuotų priebalsių santykinio intensyvumo duomenys dažniau yra aukštesni. Tačiau esama išimčių, plg.: vyrų duomenys – [xʲ] < [x], [ʒʲ] < [ʒ]; moterų duomenys – [xʲ] < [x], [yʲ] < [y], [sʲ] < [s], [tʃʲ] < [tʃ], [dʒʲ] < [dʒ], [ʒʲ] < [ʒ]. Latvių palatalinis [j] taip pat turi vieną aukščiausių (pagal moterų duomenis) arba patį aukščiausią (pagal vyrų duomenis) intensyvumo rodiklį. Tikėtina, kad ištyrus daugiau duomenų ar pasitelkus kitas analizės programas palatalizacijos ir santykinio intensyvumo koreliacija būtų dar aiškesnė.



14 PAV. Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų santykinio intensyvumo VSV (dB) palyginimas su latvių kalbos rezultatais: moterų duomenys

Latvių kalbos priebalsiai	Lietuvių kalbos priebalsiai	
△	palatalizuoti	nepalatalizuoti
	△	▲

### 6.2.3. Skardžiųjų ir dusliųjų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų palyginimas

Tyrimo rezultatai rodo (žr. 13–14 pav, 3 lentelę), kad tiek lietuvių, tiek latvių kalbos skardžiųjų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų santykinio intensyvumo VSV paprastai yra didesnis nei jų dusliųjų ekvivalentų. Vadinasi, priebalsių balsingumas daro įtaką santykinio intensyvumo rodmeniui. Iš lietuvių kalbos tiriamosios medžiagos šios tendencijos nepatvirtina vyrų ištartas skardusis palatalizuotas dantinis priebalsis [zʲ], turintis mažesnę vidutinę statistinę vertę (0,766 dB)) negu duslusis dantinis [sʲ] (0,786 dB)). Nepalatalizuotų priebalsių pogrupyje išimtis sudaro moterų ištarta skardžioji alveolinė afrikata [dʒ], kurios santykinio intensyvumo vidutinė statistinė vertė (0,807 dB)) yra mažesnė negu dusliosios afrikatos [tʃ] (1,003 dB)). Skardiesiems latvių kalbos priebalsiams taip pat būdingos didesnės santykinio intensyvumo vertės negu dusliesiems jų koreliatams. Išimtis – vyrų ištarta skardžioji dantinė afrikata [dʒ], turinti mažesnę vidutinę statistinę vertę (0,788 dB)) negu atitinkama duslioji afrikata [tʃ] (0,796 dB)).

### 6.2.4. Vyrų ir moterų duomenų palyginimas

Skirtinga lyčių fiziologija, lemianti ilgesnį vyrų balso traktą (plg. vyrų balso trakto ilgis ~16,9 cm, moterų – ~14,1 cm), leidžia tikėtis ir skirtingų santykinio intensyvumo rezultatų. Latvių kalbos priebalsių tyrimo rezultatai patvirtina lauktas tendencijas: aukštesnės santykinio intensyvumo reikšmės dažniau būdingos moterų ištartiesiems priebalsiams. Tačiau esama ir išimčių, plg.: vyrų ištarti priebalsiai [f], [x] turi aukštesnes santykinio intensyvumo VSV negu atitinkami moterų ištarti priebalsiai. Palyginus lietuvių kalbos to paties pučiamojo priebalsio ar afrikatos vyrų ir moterų duomenis, sisteminių skirtumų nepastebėta.

### 6.2.5. Priebalsių artikuliacijos būdo / vietos įtaka priebalsių akustiniams požymiams

Nei lietuvių, nei latvių kalbose santykinio intensyvumo duomenys neleidžia diferencijuoti pučiamųjų priebalsių ir afrikatų pagal artikuliacijos būdą bei vietą. Tikėtina, kad pagal santykinio intensyvumo duomenis būtų galima atskirti sibiliantus, t. y. „ryškiuosius“ priebalsius (didesnio intensyvumo) nuo nesibiliantų, t. y. „blausiųjų“ (mažesnio intensyvumo) priebalsių. Kalbos akustikos teorija teigia, kad mažiausias intensyvumas būdingas dusliesiems nesibiliantams (pavyzdžiui, -15 dB), o didžiausias intensyvumas – skardiesiems sibiliantams

(0 dB); skardžiųjų nesibiliantų ir dusliųjų sibiliantų intensyvumas yra panašus – ~-5 dB (žr. Ambrazevičius 2011: 38).

Gauti rezultatai rodo, kad lietuvių ir latvių kalbose vyrų ištartų skardžiųjų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų grupėse pagal santykinio intensyvumo vidutines statistines vertes negalima atskirti sibiliantų nuo nesibiliantų, t. y. lietuvių kalbos nepalatalizuotų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų [z], [ʒ], [dʒ], [dʒ] grupėje neatsiskiria [ɣ]; lietuvių kalbos palatalizuotų priebalsių [zʲ], [ʒʲ], [dʒʲ], [dʒʲ] grupėje neatsiskiria [ɣʲ]; latvių kalbos pučiamųjų priebalsių ir afrikatų [z], [ʒ], [dʒ], [dʒ] grupėje neatsiskiria [v], [j].

Remiantis moterų duomenimis lietuvių kalbos skardžiųjų priebalsių posistemyje galima atsiskirti skardžiuosius nesibiliantus [ɣʲ] ir [ɣ] nuo skardžiųjų sibiliantų [z], [zʲ], [ʒ], [ʒʲ], [dʒ], [dʒʲ], [dʒ], [dʒʲ] – nesibiliantams [ɣʲ] ir [ɣ] būdingos mažesnės santykinio intensyvumo VSV nei sibiliantams. Latvių kalbos skardžiųjų priebalsių posistemyje nuo sibiliantų [z], [ʒ], [dʒ], [dʒ] atsiskiria nesibiliantas [v] – jam būdingos šiek tiek mažesnės santykio intensyvumo VSV (taip pat tik pagal moterų duomenis).

Tiek lietuvių, tiek latvių kalbų dusliųjų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų grupėje santykinio intensyvumo reikšmės padeda atskirti sibiliantus (turinčius didesnes VSV) nuo nesibiliantų (turinčių mažesnes VSV). Plg.: lietuvių kalbos nepalatalizuotų priebalsių grupėje sibiliantai [s], [ʃ], [tʃ], [tʃ] skiriasi nuo [f], [x] (tiktai pagal moterų duomenis, vyrų ištartų priebalsių [s] ir [x] reikšmės persidengia); lietuvių kalbos palatalizuotų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų grupėje sibiliantai [sʲ], [ʃʲ], [tʃʲ], [tʃʲ] atsiskiria nuo nesibiliantų [f], [xʲ] (pagal abiejų lyčių duomenis); latvių kalboje pučiamųjų priebalsių ir afrikatų grupėje sibiliantai [s], [ʃ], [tʃ], [tʃ] pagal santykinio intensyvumo reikšmes atsiskiria nuo nesibiliantų [f], [x] (remiantis abiejų lyčių informantų duomenimis).

#### 6.2.6. Santykinio intensyvumo tyrimo apibendrinimas

Lietuvių kalbos pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatoms būdingos šiek tiek mažesnės santykinio intensyvumo VSV nei balsingumo ir artikuliacijos požūriui tokiems pat latvių kalbos priebalsiams. Tokius rezultatus galėjo lemti garso įrašai: nors įrašų techniniai parametrai Lietuvoje ir Latvijoje buvo suvienodinti, įrašymo metu didžiausias dėmesys buvo kreipiamas į įrašų kokybę (kadangi įrašai buvo naudojami įvairiems garsų akustiniams požymiams tirti<sup>17</sup>), o ne į garso signalo tolygumą, kuris galėjo svyruoti dėl informanto individualių balso savybių arba dėl nuovargio, atsiradusio ilgai kalbant į diktofoną. Šis garso

<sup>17</sup> Įrašai daryti projekto „Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos (instrumentinis tyrimas)“ (Nr. MIP-081/2013) metu.



signalų netolygumas galėjo daryti įtaką intensyvumo tyrimo rezultatams. Taigi preliminariai galima teigti, kad tyrimas leido užčiuopti didesnę latvių kalbos priebalsių garso stiprį, arba intensyvumą, nei lietuvių kalboje, tačiau, norint visiškai eliminuoti techninių parametrų įtaką, ateityje reikėtų atlikti išsamesnius tyrimus.

Lietuvių kalbos palatalizuotų ir nepalatalizuotų priebalsių santykinio intensyvumo rezultatai rodo, kad egzistuoja tam tikra koreliacija tarp priebalsių palatališkumo ir santykinio intensyvumo, t. y. palatalizacija paaukština priebalsių intensyvumą. Tai patvirtina ir latvių kalbos duomenys: palatalinio priebalsio [j] intensyvumas yra aukščiausias (pagal moterų duomenis – vienas aukščiausių) iš visų tirtų priebalsių.

Nekelia abejonių santykinio intensyvumo ir balsingumo sąsaja: tiek lietuvių, tiek latvių kalbos skardžiųjų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų santykinio intensyvumo VSV yra didesnės nei jų dusliųjų ekvivalentų.

Tyrimas nepatvirtino tiesioginio ryšio tarp informantų lyties ir santykinio intensyvumo: fiziologiniai skirtumai nedaro žymesnės įtakos santykinio intensyvumo vertėms.

Nei lietuvių, nei latvių kalbose santykinio intensyvumo duomenys neleidžia diferencijuoti pučiamųjų priebalsių ir afrikatų pagal artikuliacijos būdą bei vietą.

## 7. APIBENDRINIMAS

Tyrimo metu buvo palygintos lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų spektro viršūnės dažnių bei santykinio intensyvumo reikšmės balsingumo, palatalizacijos, artikuliacijos būdo bei vietos ir informantų lyties atžvilgiu.

**7.1. Spektro viršūnės dažnis.** Koreliacijos tarp spektro viršūnės dažnių ir lietuvių bei latvių kalbos pučiamųjų priebalsių bei afrikatų **balsingumo** nenustatyta.

Dėl **palatalizacijos** lietuvių kalbos priebalsių spektro viršūnių dažniai paaukštėja, t. y. jie esti aukštesni nei jų nepalatalizuotų ekvivalentų spektro viršūnių dažniai.

Pagal spektro viršūnės dažnių vertes skirtinos tokios lietuvių ir latvių kalbų **artikuliacinės** priebalsių grupės: alveoliniai ir dantiniai (sibiliantai) bei gomuriniai ir lūpiniai dantiniai / palatalinis (nesibiliantai).

Informantų **lytis** daro įtaką spektro viršūnių dažniams: vyrų ištartų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų spektro viršūnių dažniai yra žemesni negu

atitinkamų moterų ištartų priebalsių dažniai. Spektro viršūnės dažnių pažėmėjimas susijęs su didesniu vyrų priešakinės burnos ertmės dydžiu.

**7.2. Santykinis intensyvumas.** Tyrimas parodė dabartinių baltų kalbų santykinio intensyvumo ir **balsingumo** sąsają: skardžiųjų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų santykinis intensyvumas yra didesnis negu atitinkamų dusliųjų koreliatų.

Užfiksuota koreliacija tarp priebalsių **palatalizacijos** ir santykinio intensyvumo: lietuvių kalbos palatalizuoti pučiamieji priebalsiai ir afrikatos turi didesnę santykinio intensyvumo vertę nei jų nepalatalizuoti ekvivalentai. Latvių kalbos palatalinio priebalsio [j] santykinis intensyvumas taip pat yra aukštesnis negu kitų latvių kalbos priebalsių.

Nei lietuvių, nei latvių kalbose santykinio intensyvumo duomenys neleidžia diferencijuoti pučiamųjų priebalsių ir afrikatų pagal **artikuliacijos** būdą bei vietą.

Informanto **lytis** nedaro žymesnės įtakos santykinio intensyvumo vertėms: užfiksuoti skirtumai nėra reguliarūs.

4 LENTELĖ. Lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų akustinių požymių koreliacija su balsingumu, palatalizacija, artikuliacija ir informantų lytimi

Akustiniai požymiai →	Spektro viršūnės dažnis (Hz)	
	Lie.	La.
Balsingumas	Koreliacija nenustatyta	Koreliacija nenustatyta
Palatalizacija	C' didesnis negu C: gomurinių: 1470–2680 Hz; alveolinių: 70–600 Hz; dantinių: 50–150 Hz; lūpinių dantinių: 135 Hz.	–
Artikuliacijos būdas/vieta	Sibiliantai: alveoliniai: 2440–4600 Hz; dantiniai: 4400–6040 Hz. Nesibiliantai: gomuriniai: 950–3700 Hz; lūpiniai dantiniai: 1960–3180 Hz.	Sibiliantai: alveoliniai: 2930–5040 Hz; dantiniai: 5190–6780 Hz. Nesibiliantai: gomuriniai: 1800–2100 Hz; lūpiniai dantiniai: 2410–6770 Hz; palatalinis: 3940–4220 Hz.
Lytis	Vyrų: 950–6040 Hz; moterų: 1020–6030 Hz.	Vyrų: 1800–5770 Hz; moterų: 2110–6780 Hz.

Dabartinių baltų kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos:  
akustinių požymių lyginamoji analizė

Akustiniai požymiai →	Santykinis intensyvumas (dB)	
	Lie.	La.
Balsingumas	Duslieji: 0,620–0,790 (dB). Skardieji: 0,720–0,820 (dB).	Duslieji: 0,610–0,820 (dB). Skardieji: 0,790–0,860 (dB).
Palatalizacija	Ci didesnis negu C: gomurinių: 0,032 (dB); lūpinių dantinių: 0,005–0,011 (dB); dantinių / alveolinių: 0,005– 0,125 (dB).	–
Artikuliacijos būdas/vieta	Koreliacija nenustatyta	Koreliacija nenustatyta
Lytis	Koreliacija nenustatyta	Koreliacija nenustatyta

**7.3.** Dabartinių baltų kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų akustinių požymių tyrimo rezultatai apibendrinti 4 lentelėje. Matyti, kad tirtų priebalsių akustiniai požymiai (spektro viršūnės dažnis ir santykinis intensyvumas) abiejose kalbose koreliuoja su tais pačiais kriterijais: spektro viršūnės dažnis – su priebalsių artikuliacija (ypač sibiliacija), palatalizacija (tik lietuvių kalboje), informantų lytimi; santykinis intensyvumas – su priebalsių balsingumu ir palatalizacija (lietuvių kalboje). Tačiau lietuvių ir latvių kalbose gauti skirtingi akustinių požymių duomenys (žr. 4 lentelę) leidžia daryti išvadą apie baltų kalbų konsonantizmo diferencinius skirtumus.

**7.4.** Tyrimas atskleidė šiuos diferencinius **lietuvių ir latvių kalbų** priebalsių **skirtumus**:

**7.4.1.** Pagal spektro viršūnių reikšmes lietuvių kalbos palatalizuoti priebalsiai priartėja prie latvių kalbos atitinkamų nepalatalizuotų priebalsių, o latvių kalbos palatalinių priebalsių spektro viršūnių dažniai yra vieni aukščiausių (didesnės tik abiejų kalbų dantinių priebalsių spektro viršūnės). Galima teigti, kad latvių kalbos priebalsiai yra „minkštesni“ negu lietuvių kalbos nepalatalizuoti priebalsiai, o latvių kalbos palataliniai priebalsiai – „minkštesni“ negu lietuvių kalbos palatalizuoti priebalsiai.

**7.4.2.** Latvių kalbos pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatoms būdingas didesnis santykinis intensyvumas nei balsingumo ir artikuliacijos požiūriu tokiems pat lietuvių kalbos priebalsiams. Tokius rezultatus, viena vertus, galėjo lemti energingesnė latvių informantų artikuliacija, kita vertus – garso signalo netolygumas įrašymo metu. Norint atmesti techninių parametrų įtaką, ateityje reikėtų atlikti išsamesnius tokio pobūdžio tyrimus.

LITERATŪRA

- Ambrasevičius Rytis 2011: *Kalbos akustika glaustai*. Kaunas: Technologija.
- Ambrasevičius Rytis, Asta Leskauskaitė 2014: *Priebalsių akustinės ypatybės: palatalizacija ir balsingumas*. Kaunas: Technologija.
- Crystal David 2008: *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6<sup>th</sup> edition. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publisher Ltd.
- Čeirane Solveiga 2010: Latviešu valodas balsīgo spraudzeņu troksneņu akustisks raksturojums. – *Žmogus ir žodis* 12(1), 14–19.
- Čeirane Solveiga 2011: *Latviešu valodas balsīgo troksneņu akustisks raksturojums. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Čeirane Solveiga, Inese Indričāne 2012: Latviešu valodas troksneņu raksturojums pēc lokusa vienādojumiem. – *Baltistica* 47(1), 37–50.
- Dereškevičiūtė Sigita 2013: *Lietuvių kalbos priebalsių akustinės ypatybės* (daktaro disertacija). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- DLKG – Ambrasas Vytautas (red.) 2005: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4 pat. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Grigorjevs Juris, Jurgita Jaroslavienė 2015a: Spectral structure and duration of the monophthongs in both contemporary Baltic languages. – *Linguistica Lettica* 23, 68–92.
- Grigorjevs Juris, Jurgita Jaroslavienė 2015b: Comparative study of the qualitative features of the Lithuanian and Latvian monophthongs. – *Baltistica* 50(1), 57–89.
- Indričāne Inese 2012: Latviešu valodas nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu raksturojums pēc FFT spektriem. – *Linguistica Lettica* 20, 111–120.
- Indričāne Inese 2013: *Latviešu valodas nebalsīgo troksneņu akustisks un audītīvs raksturojums. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Indričāne Inese 2014: Latviešu valodas nebalsīgo frikatīvo spraudzeņu intensitātes raksturojums. – *Baltistica* 49(1), 101–119.
- Indričāne Inese, Jolita Urbanavičienė 2015: Lietuviešu un latviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu spektrālais raksturojums. – *Baltu filoloģija* 24(1), 51–87.
- IPA – *International Phonetic Association*. Prieiga per internetu: <https://www.internationalphoneticassociation.org/content/full-ipa-chart> [žiūrēta 2016 m. balandžio 18 d.].
- Johnson Keith 2003: *Acoustic & auditory phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers.

Jongman Allard 1989: Duration of frication noise required for identification of English fricatives. – *Journal of the Acoustical Society of America* 85(4), 1718–1725.

Jongman Allard, Ratree Wayland, Serena Wong 2000: Acoustic characteristics of English fricatives. – *Journal of the Acoustical Society of America* 108, 861–867.

Kent Raymond D., Charles Read 1992: *The acoustic analysis of speech*. San Diego, California: Singular Publishing Group, Inc.

Kodzasov, Krivnova – Кодзасов Сандро В., Ольга Ф. Кривнова 2001: *Общая фонетика*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет.

Ladefoged Peter, Ian Maddieson 1998: *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell.

LKG – Ulvydas Kazys (red.). *Lietuvių kalbos gramatika 1. Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis)*. Vilnius: Mintis, 1965.

LVG – Auziņa Ilze, Ieva Breņķe, Juris Grigorjevs, Inese Indričāne, Baiba Ivulāne, Andra Kalnača, Linda Lauze, Ilze Lokmane, Dace Markus, Daina Nītiņa, Gunta Smiltnece, Baiba Valkovska, Anna Vulāne. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.

Markus Dace, Juris Grigorjevs 2002: *Fonētikas pētīšanas metodes 1*. Rīga: Rasa ABC.

Mikalauskaitė Elzbieta 1975: *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslas.

Pakerys Antanas 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.

Pakerys Jurgis 2014: *Kalbos konstruktorius / Įvadinės paskaitos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Reetz Henning, Allard Jongman 2009: *Phonetics. Transcription, Production, Acoustics and Perception*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.

Urbanavičienė Jolita, Inese Indričāne 2015: Lietuvių ir latvių kalbų trunkieji priebalsiai: lokuso lygčių rezultatai. – *Baltistica* 50(2), 261–293.

## Fricatives and Affricates of Contemporary Baltic Languages: Comparative Analysis of Acoustic/ Spectral Cues

### SUMMARY

In the current paper two acoustic cues – spectral peak's frequency and relative intensity – obtained for the fricatives and affricates of contemporary Baltic languages have been studied. The research is conducted according to one and the same approach both for standard Lithuanian and Latvian. The aim of this paper is to compare the fricatives and affricates of the two Baltic languages in order to determine the essential spectral differences and the effect of palatalization, voicing, manner and place of articulation, as well as the effect of speaker's gender displayed by the acoustic cues examined in the paper.

The research object is 34 consonant phonemes of contemporary Baltic languages: 1) 22 fricatives – /f, f<sup>l</sup>, s, s<sup>l</sup>, z, z<sup>l</sup>, ʃ, ʃ<sup>l</sup>, ʒ, ʒ<sup>l</sup>, x, x<sup>l</sup>, ɣ, ɣ<sup>l</sup>/ of Standard Lithuanian and /f, v, s, z, ʃ, ʒ, j, x/ of Standard Latvian; 2) 12 affricates – /ts, ts<sup>l</sup>, dz, dz<sup>l</sup>, tʃ, tʃ<sup>l</sup>, dʒ, dʒ<sup>l</sup>/ of Standard Lithuanian and /ts, dz, tʃ, dʒ/ of Standard Latvian.

The recording material consists of isolated CVC syllables pronounced by 12 Lithuanian and 12 Latvian native speakers (at the ages of 20 to 48): 6 males and 6 females within each group.

Data processing was performed using the software PRAAT, MS EXCEL, and SPSS.

The results indicate that **spectral peak's frequency** displays the effect of palatalization (in Standard Lithuanian), manner and place of articulation, as well as the effect of speaker's gender. The palatalization causes higher spectral peak's frequencies for palatalized *vs.* non-palatalized fricatives and affricates in Standard Lithuanian. According to spectral peak's frequency, it is possible to divide the set of fricatives and affricates into sibilants (dentals and alveolars) *vs.* non-sibilants (labiodentals, palatals, and velars) both in standard Lithuanian and Latvian. The spectral peak's frequency also displays gender-related differences, since the frequency values obtained for male speakers are lower in comparison to those of female speakers. The spectral peak's frequency values do not reveal the effect of voicing.

The results obtained in this research show the correlation between **relative intensity** and voicing: the values obtained for the voiced fricatives and affricates are higher in comparison to their voiceless counterparts. The highest relative intensity values are characteristic of the palatalized fricatives and affricates of Standard Lithuanian, i.e., palatalization increases the strength of the consonant. On the basis of relative intensity, it is impossible to classify the fricatives or affricates of Standard Lithuanian or Standard Latvian according to their manner and place of articulation. The results obtained in this research do not provide the effect of speaker's gender.

Similar correlations between the acoustic cues examined in this paper and the effect of voicing, manner and place of articulation, as well as the effect of speaker's gender are observed both in standard Lithuanian and Latvian. However, some differences in the data of the two Baltic languages are also observed. The results show that the fricatives and affricates of Standard Latvian are more similar to the palatalized *vs.* non-palatalized fricatives and affricates of the same voicing, manner and place of articulation in Standard Lithuanian, i.e., the fricatives and affricates in Standard Latvian seem to be “softer” in comparison to the non-palatalized fricatives and affricates in Standard Lithuanian. It is also observed that the fricatives and affricates of Standard Latvian have a higher relative intensity in comparison to the corresponding fricatives and affricates of Standard Lithuanian. This can be explained either by more energetic articulation of these speech sounds for speakers of Standard Latvian or by some differences related to the recording level.

Įteikta 2016 m. gegužės 19 d.

JOLITA URBANAVIČIENĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5 LT-10308 Vilnius Lithuania*

*jolita.urbanaviciene@lki.lt*

INESE INDRIČĀNE

*LU Latviešu valodas institūts*

*Akadēmijas laukums 1 LV-1050 Rīga Latvia*

*ineseindricane@inbox.lv*

SIMONA VYNIAUTAITĖ  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, dialektologija,  
sociolingvistika.

## SKUODO APYLINKIŲ ŽEMAIČIŲ KALBINĖS NUOSTATOS

Language Attitudes of Samogitians  
in Skuodas District

### ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamos Skuodo apylinkių žemaičių kalbinės nuostatos – gimtosios tarmės ir tarmiakalbių žmonių vertinimas. Analizėje taikomas apibendrintas trinaris modelis, atskleidžiantis skirtingas tarmės vertinimo plotmes – idealo, neišvengiamybės, ribotumo. Parodomos tarmės vertinimų ir gimtosios kalbos sampratos, psichologinio savitumo galimos sąsajos.

ESMINIAI ŽODŽIAI: šiaurės žemaičiai telšiškiai, kalbinės nuostatos, tarmė, bendrinė kalba, savimonė.

### ANNOTATION

The article analyses the language attitudes of Samogitians in Skuodas district, namely the native dialects and the evaluation of people speaking a dialect. The broad-brush trinomial model is applied in the analysis which helps to unveil different dimensions of dialect evaluation, such as ideal, inevitability, limitation. The analysis presents the conceptions of dialect evaluation and native language as well as the possible connections of psychological distinction.

KEYWORDS: Northern Samogitians of Telšiai, language attitudes, dialect, standard language, self-awareness.



## 1. ĮVADAS

Tarmių reikšmė dabartiniame pasaulyje, visuomenėje gali būti suvokiama labai įvairiai. Teiginys, kad tarmė – tai turtas, vertybė, viena vertus, atrodo (atrodė) savaimė suprantamas ir sunkiai nugincytinas dalykas, tačiau kita vertus, ne visada ir ne visiems. XXI a., kaip nuolat kintančiame modernių technologijų, globalizacijos laikmetyje, vertybių ir požiūrių įvairovė, jų pasikeitimai tampa nebestebinančiu reiškiniu. Tam įtakos turi tiek išoriniai veiksniai, tiek tam tikri visuomenės psichologijos, elgsenos pokyčiai. Faktas, kad kinta ir kalba – visos jos atmainos. Tarmių pakitimai (įvykę bei vykstantys) neretai atrodo blogybė – ir didesnė negu bendrinės kalbos kitimas, o ryškėjantys naujieji tarminiai dariniai (geolektai, regiolektai), „negryna“, „netikra“ tarminė kalba – šios blogybės padarinys. Tarmės pokyčių vertinimas kaip ėjimas mirties link, o bendrinės kalbos pokyčių laikymas natūraliu procesu, arba abiejų procesų pripažinimas neišvengiamais, bet ne pabaigą žyminčiais reiškiniais, susijęs su ideologijos, perspektyvos pasirinkimu. Pabrėžiama, kad geolingvistinė perspektyva yra optimistinė ir įprasmina vystymosi ideologiją (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 36). Ideologijų sankirtoje reikšmingas išlieka (tikriausiai ir dar reikšmingesnis) klausimas, kiek svarbi tarmė eiliniams vartotojams, ar apskritai ji svarbi vykstant kitimui. Dėl šios priežasties tiriant tarmes vis dažniau atsižvelgiama į kalbinių nuostatų aspektą (plg. Vaicekauskienė, Sausverde 2012; Kliukienė 2010; Ramonienė 2013), nes kalbos vartotojų požiūris, vertinimas yra reikšmingas ir netgi būtinas veiksnys (plg. Mikulėnienė 2015: 103), gana gerai atspindintis esamą padėtį ir tai, kaip ši padėtis gali kisti ateityje. Kalbinių nuostatų reikšmė išvelgtina ir kalbant apie išlikimo potencialą – jos yra vienas iš veiksnių, užtikrinančių tarmių gyvybingumą, tęstinumą (Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslavičienė ir kt. 2014: 130). Šiuo atveju nuostatos suprantamos ne vien kaip tam tikras psichologinis, bet ir kaip funkcinis reiškinys.

Tirti pasirinktas Skuodo kraštas, kuris yra viena iš Žemaitijos vietovių, priklausančių regiono branduoliui (plačiau žr. Petrusis 2005: 168). Dėl šios priežasties gyventojai pasižymi bene stipriausia žemaitiškąja savimone, glaudžiais saitais tarp tapatybės ir gimtosios vietos. Svarbu ir tai, kad kraštas nėra paribio su aukštaičių tarme sankirtoje, dėl kurios tarmę reikėtų traktuoti jau kaip pereinamąją. Priešingai, Skuodo apylinkės, kuriose išryškėja pajūrio žemaičių ir vadinamųjų telšiškių fonetinių, gramatinių ypatybių kryžiaavimasis (Girdenis 2012: 13), laikytinos vienomis iš reprezentatyviausio kalbinio kodo<sup>1</sup> „savininkų“ žemaičių tarmės plote (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 262). Skuodo, kaip

<sup>1</sup> Galima skirti Skuodo geolektą – smulkesnį tarminį darinį, gyvuojantį stiprių tradicinių šnektų pagrindu (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 260).

labai gerai išlaikusio tarminę kalbą miesto, statusą patvirtina ir kitų tyrimų<sup>2</sup> duomenys. Manytina, kad tvirtas šio krašto tarminis pamatas ir priklausymas Žemaitijos regiono branduoliui turi įtakos ne tik pačių gyventojų pasaulėžiūrai ar būdai, bet ir kalbinėms nuostatom.



1 PAV. Punktai

**Tikslas, uŗdaviniai, metodai, medŗiaga.** Ŗio straipsnio tikslas – iŗšiaiŗkinti, kaip Skuodŗ apylinkiŗ Źemaiĉiai vertina gimtŗŗ tarmŗ ir tarmiakalbius Źmones. Naudojamasi Lietuviŗ kalbos instituto 2010–2013 m. vykdyto projekto *ŗiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktŗ tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminŗ informacijos sklaida* (plaĉiau Źr. [www.tarmes.lt](http://www.tarmes.lt)) duomenimis (pateikŗjŗ anketomis, garso įraŗais), kurie saugomi Lietuviŗ kalbos instituto Tarniŗ archyve. Apklausti *Lietuviŗ kalbos atlaso* punktŗ, priklausanĉiŗ Skuodŗ kraŗtui – Keŗviŗ (12), Viŗanĉiŗ (vietoje Skliauŗtŗs, 13), Skuodŗ (29), Ŗarŗkŗs (30), Ylakiŗ (31), Lŗkniŗ (vietoje Pŗluknŗs, 38), Mŗsŗdŗio (40) (ŗr. 1 pav.) – 57 gyventojai. Imtŗ sudaro vyresniosios (41; 72 proc.), viduriniŗ (10; 17,5 proc.) ir jaunesniosios (6; 10,5 proc.) kartŗ respondentai, iŗ kuriŗ 45 moterys ir 12 vyrŗ. Pagal projekto nuostatus jaunesniŗja karta laikomi Źmonŗs iki 30 m., vidurine 31–49 m., vyresniŗja 50 m. ir vyresni. Pateikŗjŗ iŗsilavinimas yra gana įvairus: pradinis (16; 27 proc.), aukŗtasis (14; 25 proc.), nebaigtas vidurinis (10; 18 proc.), aukŗtesnysis (7; 12 proc.), profesinis (6; 11 proc.), vidurinis (4; 7 proc.). Kadangi naudojamasi visa iŗ punktŗ surinkta medŗiaga, pateikŗjŗ skaiĉius amŗiaus, lyties, iŗsilavinimo atŗvilgiu nŗra vienodas. Kai kuriais atvejais svarstoma Źiŗ

<sup>2</sup> Projektai *Kalbŗ vartojimas ir tautinŗ tapatybŗ Lietuvos miestuose* ir *Sociolingvistinis Lietuvos Źemŗlapis: miestai ir miesteliai* (ŗr. *Miestai ir kalbos 2. Sociolingvistinis Lietuvos Źemŗlapis*), etnologo Petro Kalniaus tyrimas (2012: 331–332).

sociolingvistinių kintamųjų įtakos galimybė. Tikėtina, kad esant kitokiems imtims, ir rezultatai galėtų būti kitokie. Siekiant išanalizuoti tarmės vertinimus ir aptarti galimas sąsajas su gimtosios kalbos samprata, naudojamosi aprašomuoju analitiniu ir interpretacijos metodais, remiamasi etnologijos, etnopsichologijos tyrimų duomenimis.

## 2. TARMĖS VERTINIMAS

Požiūris į tarmę – reikšmingas aspektas. Pabrėžiama, kad kinta ne tik tarmės, bet ir požiūris į tarminį diskursą (Aliūkaitė 2011: 11). Dėl to tarmių vertė gali būti suvokiama kitaip negu anksčiau (pavyzdžiui, sovietmečiu). Vienas iš variantų, kai pateikėjai tiesiogiai vertino tarmę išsakydami savo nuomonę arba pastebėjo, akcentavo, ką dažniausiai mano kiti, kokia nuomonė susiformavusi. Kita galimybė spręsti, koks požiūris į tarmę, yra ne pačios tarmės tiesioginis vertinimas, bet nuomonė apie tarmiškai kalbantį žmogų. Manoma, kad kalbinių kodo gyvybingumą, išlikimo priežastis patikimiau gali atskleisti asociacijos su jį vartojančiais kalbėtojais negu paties kodo vertinimai (Ramonienė 2013: 7), kitaip tariant, reikšmingos nesąmoningosios nuostatos. Tačiau, kaip teigia Dava Aliūkaitė, dar sėkmingesnis modelis yra, kai tiriamos ir sąmoningosios, ir nesąmoningosios nuostatos (2013b: 224).

Anketose<sup>3</sup> buvo pateikti keli galimi tarmiškai kalbančio žmogaus apibūdinimai: *kaimietis, menkai išsilavinęs, vyresnio amžiaus, gerbiantis gimtąją tarmę, patriotiškai nusiteikęs*. Pateikėjai taip pat nurodė ir kitokius variantus, apibūdinančius tarmiškai kalbantįjį. Kai kurie respondentai išsakė po kelis apibūdinimus, todėl pateiktas atsakymų, o ne respondentų skaičius. Kadangi tiriamųjų (kaip ir apskritai gyventojų analizuojamuose punktuose) nėra daug, atsakymų skaičius nedidelis. Pabrėžiama, kad „tarmės nepasidaro mažiau, jei ji gyvybinga viename, o ne, pavyzdžiui, šešiuose (čia pasirinkti sąlyginiai skaičiai) punktuose. Geolingvistinė vertė, skirčių reikšmė išlieka ta pati“ (Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslaviene ir kt. 2014: 182). Galima teigti, jog požiūrio taip pat nepasidaro mažiau, jei skiriasi jį deklaruojančių žmonių ir atsakymų skaičius. Pagrindinės ir galimos tendencijos iš esmės atspindimos. Tarmiškai kalbančio žmogaus apibūdinimai ir jų skaičius pateikti 1 lentelėje. Nurodyta, kiek yra atsakymų iš vyresniosios (Vr), vidurinės (Vd), jaunesniosios (J) kartų pateikėjų.

---

<sup>3</sup> Pavyzdį žr. [http://www.tarmes.lt/index\\_meniu.php?id=5](http://www.tarmes.lt/index_meniu.php?id=5)



lemti tarmės svarbą jos vartotojui, gyvybingumą, tęstinumą. Tam tikra prasme „atstovavimas“ plotmei yra ir pačių žmonių sąmoningas pasirinkimas. Dėl šių priežasčių dėmenis galima suvokti kaip sudarančius gana tobulą ar artimą idealui modelį.

**Pagarba.** Daugiausia kartų (19) pateikėjai tarmiškai kalbantį žmogų charakterizavo kaip gerbiantį tarmę. Pagarba savai tarmei, tarmės autoritetas iš esmės laikytinas prestižiškumu (Kliukienė 2014: 7). Taigi, nors tiesiogiai nepasakoma, tačiau išryškėja, kad tarmė laikoma labai prestižiška<sup>5</sup>. Šis apibūdinimas dažniausiai minėtas dar ir kitų šiaurės žemaičių punktų atstovų (plg. Pabrėža 2013: 5). Pagarba laikoma svarbia vertybe, paprastai gerbiami labai reikšmingi dalykai. Galima teigti, kad net ir manant tarmę esant ne visur tinkamą vartoti, estetine prasme nelabai gražią, ją privalu vertinti, branginti, plg.: (1) *žėnā, ta lietuviu kalba ta jau tuoki kāp reikint, vuo, žėnā, ta žemaitiu kalba dėdlė švaka ir, bet mums ana gera vės tėik ir* [K. M., m., 79 m., V.]<sup>6</sup>. Nors šiuo atveju išryškėja bendrinės kalbos kaip prestižiškesnio kalbinio kodo samprata, vis dėlto tarmė laikoma psichologiškai artimiausiu, geriausiu kalbiniu kodu. Žmogus, kalbantis tarmiškai, taip pat tampa vertas pagarbos ir, priešingai, į galinčius kalbėti tarmiškai, bet nekalbančius ar „užmiršusius“ tarmę žmones žiūrима gana neigiamai:

- (2) *Tuoks kap išpoikėms atruoda. Parvažiuo va žemaitis kuoks studėnts eš Vėlniaus, Kau-na, jau so savėškės jau praded šnekietė ta literatūrėška kalba ēr, žėnuok, mon nedėdėlė patink, kažkāp, aha, tuoks ešdėdoms atruoda dvelk eš anuo.* [L. Š., m., 52 m., Y.]
- (3) *Ka tēp pasėklausa žmuogos, ka to žėnā, ka ons gal žemaitėškā šnekietė ēr nešnek, ta no mon tēp biški keistā atruoda eš tėkrūju, nes jego eš žemaitiu esam, ta galem ēr šnekietė žemaitėškā.* [G. P., m., 24 m., M.]
- (4) *Mon net dabā pėktoms, ir ir pas mūsa, kor, sakīsio, ir pats žemaitis kaima vėdurie banda pakeistė. <...>. Ta ir vėitas, kor to turi kėtēp rokoutėis, kor to turi bėndrautėis, bet jego aš kaimė sosėtėksio – mon nesoprontamā, mon eš tėkrūju nesoprontamā.* [D. Č., m., 45 m., K.]
- (5) *Ta kas tēn kėrčious „tai išvažiuosiu, tai aš...“? Joukas eš kėts kėta paskiau. No ka tēp ir.* [J. J., m., 83 m., V.]

<sup>5</sup> Gyventojų apklausa parodė, kad žemaičių tarmė Skuodė laikoma prestižiškiausia (Kliukienė 2014: 7). Pabrėžiama, jog atvirasis prestižas yra reikalingas, kad bendrinė kalba (standartiniai variantai) būtų laikoma tautinės visumos simboliu (žr. Auer 2011: 486). Šiuo atveju tarmės prestižas lemia ar gali lemti jos laikymą tautinės dalies, t. y. žemaičių, simboliu. Vis dėlto, P. Kalniaus teigimu, apskritai dauguma visų Žemaitijos vietovių žemaičių mano savo tarmę esant ne-prestižinę, nes bendrinė kalba sukurta aukštaičių tarmės pagrindu (2012: 322).

<sup>6</sup> Laužtiniuose skliaustuose nurodyti pateikėjų inicialai, lytis (m. – moteris, v. – vyras), amžius, vietovė (Y. – Ylakai, K. – Keiviai, L. – Lūknės, M. – Mósėdis, S. – Skuōdas, Š. – Šarkė, V. – Vižančiai).

- (6) *Jug ir čia tuokiū panieliu, katruos eššėgalvuo ėr praded šnekietė bėndrėnė kalbo gīvendami Žemaitijuo – ta joukas vėsė. <...>. Tėi mažesnė, ka ešgėrst, ta tėkrā ka joukas.* [G. L., m., 19 m., Y.]
- (7) *Jug ka pradietumi dabā ne eš šiuo ne eš tuo pradietumi aukštaitėškā rokoutėis, vėsė aplinkou sakītom, kad čia kap balta varna atsėrada kažkuoki.* [J. M., m., 72 m., V.]
- (8) *Mon atruoda, no joukingā – tėik metu pragīvenės kuokiuo Žemaitijuo ar kor nuors ėr to nebemuokietė sava gimtuosės kalbuos, no irgi tėp... <...>. Nemanau, kad gali užmė-rštė sava gimtuosės kalbuos par kelis tus mienesius ar metus, vės tėik atsiminsi.* [B. P., m., 18 m., K.]

Nekalbėjimas tarmiškai suvokiamas kaip išdidumo, pasipūtimo, keistumo apraiška. Toks elgesys kelia pyktį arba juoką. Pabrėžtina, kad visų kartų atstovams tai nėra priimtina. Pagrindiniu kalbiniu kodu laikoma būtent tarmė, ir jos neavartojimas bendruomenės narį tarsi atskiria, jis iškrenta iš įprastos tradicinės bendruomenės sistemos, t. y. tampa lyg ne *savu* arba bent jau *kitu* (ši sąvoka universalioje *savas–svetimas* opozicijoje užima tarpinę vietą (Unukovičius 2014: 192–193). Kalbos reikšmė ieškant (savi)identifikacijos, (ne)buvimas *savu* išryškėjo ir iš 1999 m. vykusios apklausos, nes „žemaičių kalbos nemokėjimas žmogų eliminuoja iš žemaičių tarpo“ (Pakalniškis 2001: 207). Kalbą būtų galima prilyginti atvirkštinės (kai kuriais atvejais ir savanoriškos) iniciacijos dėmeiui – manyti egzistuojant kalbinę antiiniciaciją. Tai patvirtintų ir P. Kalniaus aprašyta situacija, kai jauna žemaitė teigė nesanti žemaitė, nes jau nebekalbanti žemaitiškai (nekalbėti pradėjo studijuodama Klaipėdoje) (2012: 310). Kalbinis „išėjimas“ šiuo atveju sąlygoja ir tapatybinį. Esama ir kitos nuomonės, kai tarmės neavartojimas sietinas su įpratimu vartoti bendrinę kalbą. Tokiu atveju sunku vėl kalbėti tarmiškai, plg.: (9) *Žmuogos vės tėik tou ons, kėtė nu rīta iki vakara šnek so sava bėndramuoklės ėr ipront, savaitė, mienesi, metus gīven ėr vėskas* [V. B., m., 44 m., Y.]. Galima teigti, kad ši nuomonė išskirtinė, nes dažniausiai žiūrima kritiškai į tarmės neavartojimą savoje aplinkoje. Svarbu ir tai, kad požiūris nėra visiškai radikalus bendrinės kalbos atžvilgiu – tam tikrose vietose, situacijose ji laikoma priimtina, vartotina (žr. 2 lentelę).

Su pagarba reikėtų sieti ir sampratą, kad tarmė – tai vertybė, o ne ignoravimo, šaipymosi ar kitų neigiamų reiškinių objektas. Atsiranda pastebėjimų apie kitų (nežemaičių) pašaipas, žemaičių tarmės nevertinimą, pvz.:

- (10) *Lietuviu kalba ein pu vėsa Lietova, vuo žemaitėškā anėi tən nemiegst dėdlė žemaitiu, anėi tīčiuojės eš žemaitiu. <...>. Jug lagerie bova tən vėskuo: ėr dzūku, ėr aukštaitiu, ėr žemaitiu – eš vėsuos Lietuvoos bova. So vėsās lietovėškā lioubam šnekietė, tiktā žemaitė sava tarpė, jau ka susirinksem, tėp lėngviau palėks, kad nebrėk lėižovė belunks-tītė, gali žemaitėškā pasirokoutė. Bet jau tiktā sava tarpė, vuo tėp jau, vuo ka ne tujau pradies „žemaitis kukutis“ – tujau pat pradies tīčiuotėis – negaliejė. Ei, tuos tuokės,*

*puokrīpē tuokēi īr, tuokēs madas, kad rēk trauktē par dunti, ēr trauk kēts kēta. Jug ēr tus dzūkus trauk par dunti, ēr tus žemaitius trauk par dunti – priekabiu atrond vēsēms, kas nuor.* [V. G., v., 85 m., L.]

- (11) *Ē, žemaitiu nieks neivertēn, pradiek šnekietē... Vuo aukštaitems netink, ka esam žemaitē. <...>. Bet, sakau, aukštaitē žemaitiu nekēnt, Jēzus Marējē, ipač Kauns – mafējē. Ēk to, sakau, mafējē jūs. Žemaitēškā lioubam pavemtē, tēi statībininkā – kq sakēte? Jo, mes sakēme, bet, sakau, jūs supraskite. Žemaitē, Jēzus Marėjē!* [M. R., v., 51 m., Š.]
- (12) *Žēnā, bet ēš tavēs ēšsėjouks vēsē, ka to tēn* [Klaipėdoje] *rokousīs tēp žemaitēškā.* [K. M., m., 79 m., V.]

Šį požiūrį galima suprasti kaip pernelyg jautrią reakciją, šiek tiek perdėtą tyčiojimosi, neapykantos vertinimą. Kalbos skirtingumas, atsirandantis nesupratimas kelia nuostabą ar juoką – ir galbūt nebūtinai piktą (plg. tarpininkavimo svarbą stereotipizuojant, kai *kitų* priskirti požymiai suprantami kaip menkinimas (Gottlieb 2006: 3). Tačiau toks žemaičių jautrumas<sup>7</sup> rodo jų tarmės branginimą, pašaipų netoleravimą, nes tarmė suvokiama kaip labai svarbus dalykas, gimtoji kalba. Nors, pasak P. Kalniaus, gali būti, kad šaipymasis turi pagrindą: „<...> tam tikras spaudimas žemaičių tarmei toliau išlieka – ją labiau ėmė toleruoti tik lietuvių inteligentija. Lingvistinių aukštaičių (ypač žemesniųjų visuomenės sluoksnių) reakcija, galima sakyti, yra menkai pakitusi – žemaitiškam kalbėjimui jie toliau lieka ne itin tolerantiški“ (2012: 321). Tikėtina, kad neigiama reakcija atspindi ir ankstesnį ne itin teigiamą požiūrį į tarmes, arba, pateikėjo žodžiais tariant, tai yra tiesiog priekabių ieškojimas. Apskritai neretai pasitaiko, kad į žemaičius žiūrima kaip į kiek per daug etnocentriškus žmones – tautinės, kultūrinės, istorinės, kalbinės savasties nuolatinius ryškintojus. Tuo tarpu žemaičiams tokia kritika atrodo gana užgauli, įžvelgiamas nevertinimas, šaipymasis. Tai galima interpretuoti kaip tam tikrą susipriešinimo, įtampos užuomazgą, bet galima suvokti ir kaip vieni kitų „nepiktybinį“ nesupratimą, kultūrinius skirtumus ir džiaugtis, kad jie egzistuoja XX a. bei XXI a. pradžioje. Panašių žemaičių pastebėjimų apie jų ir jų tarmės nevertinimą užfiksuota ekspedicijoje Skuodo, Šiaulių ir Pānevėžio rajonuose. Teigiama, kad priešprieša tarp žemaičių ir aukštaičių, apibrėžianti žemaitišką tapatumą, yra priešpriešos tarp lenkų ir lietuvių tiesioginė analogija (plačiau žr. Čepaitienė 2001: 91). Esama ir priešingos nuomonės, kad yra didelis Žemaitijos ir žemaičių palaikymas kitose Lietuvos vietovėse, didžiuosiuose miestuose. Žemaičiai, jų tarmė suvokiama jau ne kaip pašaipų objektas, bet pasidžiaugiama, teigiamai visa tai vertinama: (13) *nuors vākā, ka ēšvažiava i Vēlnio muokitēis, ta saka, ka pasakiau ēš*

<sup>7</sup> Psichologinis tyrimas parodė, kad žemaičiai apskritai yra jautresni negu aukštaičiai (Bliumas 2000: 59).

*Žemaitėjės – tėkrā vuos ne Dievas esi. No, va tuoks Žemaitėjės palaikīms īr tū tuo-kiū, kažkāp tēp va pagarbē* [L. P., m., 44 m., M.]. Negalima atmesti prielaidos, kad daug kas priklauso ne tik nuo sampratos, kas yra įžaidu, pašaipu, bet ir nuo skirtingų žmonių patirčių, išgyventų situacijų arba apskritai polinkio įžvelgti teigiamus ar neigiamus dalykus.

Iš pateiktųjų atsakymų išryškėjo ir truputėlį kitoks pagarbos aspektas. Pabrėžiamas paties žmogaus nusistatymas, nes jis ne šiaip moka, gali kalbėti tarmiškai, bet tai daro iš pagarbos. Vieną kartą minėtas labai panašus apibūdinimas – *reikia gerbti savo tarmę*. Apibūdinamas ne tiek tarmės vartotojas, bet tiesiogiai pasakoma, patvirtinama, kad tarmė yra verta pagarbos, tai rūpimas dalykas. Nors tarmiškai kalbančio žmogaus, pačios tarmės siejimas su pagarba yra dažniausias iš visų apibūdinimų, vis dėlto teigiama ir priešingai: (14) *aš nemanau, kad kalba rėk kažkāp gerbtė ipatingā. Nė. Kalba īr skėrta išreikštė, ne anā pagaruos rėk, ne... Aiškē, tū keiksmazuodžiu ta tėkrā īr, niekam nier garbie anū vartuotė, bet rokoutėis tarmėškā, kad aš gerbio kalba, kažkāp irgi veidmainėškā skomb, nemanau* [G. J., m., 38 m., Y.]. Galima daryti prielaidą, kad kalba (tarmė), jos vartojimas šiuo atveju deidealizuojamas, suprantamas kaip grynai praktinį pobūdį turintis reiškinys. Pagarba labiau sietina su kalbos kultūra, pavyzdžiui, keiksmazodžių nevartojimu. Su vertybėmis glaudžiai susijęs dar vienas apibūdinimas – žmogus, mylintis savo tarmę. Meilė, kaip ir pagarba, yra taip pat viena didžiausių vertybių, todėl jų laikydamasis žmogus suvokiamas itin teigiamai. Toks kalbėtojas – vertinantis ir branginantis tarmę.

**Patriotizmas.** Antras dėmuo, sudarantis idealiąją plotmę, yra patriotiškas nusiteikimas. Iš viso yra 12 tokių atsakymų. Kalbėjimas tarmiškai suvokiamas kaip patriotizmo dalis. Vartoti tarmę reiškia kartu mylėti, gerbti savo kraštą, būti pasiryžusiam dėl jo (ir gimtosios kalbos) daug padaryti, aukotis. Toks požiūris sietinas su tautine savimone, nes 39 (68 proc.) pateikėjai nurodė esą žemaičiai (oficialioji tautybė – lietuvių), taip pat dauguma (43; 75 proc.) gimtąja kalba laiko ir žemaičių tarmę. Gimtoji kalba pateiktųjų sąmonėje asocijuojasi su patriotizmu, todėl tai artima sampratai, kad kalba – viena iš svarbiausių tautos dalių. Teigtina, kad iš esmės kalba sudaro bendruomenę (Garrett, Coupland, Williams 2003: 12), yra esminis tapatybės požymis (Račiūnaitė-Vyčiniene 2014: 223). Šį teiginį patvirtina ir žemaičių situacija: „dabartiniams žemaičiams savidentifikacijoje ir atskyrimo nuo nežemaičių svarbiausias rodiklis – ne gyvenamoji teritorija, ne menama istorinė Žemaitija, o kitokia kalba (dialektas)“ (Kalnius 2012: 405). Abiem atvejais būtent kalba suprantama kaip pagrindinis tapatybės rodiklis. Truputį kitos nuomonės laikomasi dar viename tyrime – kalba suvokiama žemaičių atveju kaip antroje vietoje esantis ir tapatybę žymintis veiksnys, o svarbiausiu laikoma gimtoji vieta (Čepaitienė 2001: 190). Tai, kad kalba tampa svarbiu veiksniu suvokti tautybę, tokia sąsaja galima ir



pagrįsta, įrodo jaunosios kartos atstovės tautybės samprata: (15) *Lietuvuo gīveno, lietuviu kalba muokaus – ta lietovė, žemaitiu kalbuos nesimuokau* [B. P., m., 18 m., K.]. Šiuo atveju dar labiau sukonkretinama – pabrėžiamas kalbinio kodo mokymasis, t. y. iš kalbos mokymosi sprendžiama apie tapatybę, taip pat reikšmingas ir gyvenamosios vietos veiksnys. Su kalbos ir tautinės savimonės ryšiu reikėtų gretinti tarmiškai kalbančio žmogaus apibūdinimus *tikras žemaitis* (5), *žemaitis* (2), *grynakraujis žemaitis* (1). Tarmė suprantama kaip žemaitiškumo, žemaitiškosios savimonės įrodymas. Jei žmogus kalba tarmiškai, šiuo atveju jis – bendruomenės atstovas, t. y. žemaitis: (16) *jego esam žemaitė, tēp rēk žemaitėškā ēr šnekietē – rokoutēis* [E. M., m., 61 m., Y.]. Požiūris, kad kalba, tapatybė, patriotizmas yra turintys glaudų ryšį dalykai, dar galėtų būti siejamas su Žemaitijos istorija, kitokia istorine padėtimi. Nors teigiama, kad istorija neretai mitologizuojama (Venskienė 2008: 80), tačiau, kaip bebūtų, ja remiamasi, ji dažnai yra vienas iš veiksnių suvokiant žemaitiškumą, Žemaitijos skirtingumą kitų etnografinių regionų atžvilgiu.

**Tradicija.** Tarmiškai kalbantis žmogus dar apibūdinamas kaip besilaikantis tradicijų. Šis dėmuo yra sąsaja tarp praeities, dabarties ir ateities, taigi turi įtakos tęstinumui. Tarmė laikoma vertybe, perduodama iš kartos į kartą, todėl, vartodamas tarmę, žmogus ją išlaiko, t. y. elgiasi tradiciškai. Išryškėja, kad svarbiausia yra ne modernybė (šiuo atveju ją sieti reikėtų su bendrinės kalbos vartojimu), o tradicija. Pasak Vidos Savoniakaitės, „pasaulio mokslininkų diskursuose tradicijos siejamos su „savo“ ir „kito“ metodologinėmis sampratomis, kurios šiuolaikinėje teorinėje mintyje kinta taip, kaip ir kinta migruojanti visuomenė“ (2013: 254). Kaip jau minėta, tarminis kalbėjimas dažnai būtent tapatinamas su *savas* kategorija, o tarmės neavartojimas reiškia tam tikrą kalbinį ir / ar tapatybinį at(si)skyrimą. Taigi tradicija, jos laikymasis šiuo atveju reiškia priklausymą *saviems*. Tarmė laikoma tokiu dalyku, kurį reikia išsaugoti, ji yra šalia tautos papročių, simbolių ir kitų būtinų nepamiršti reiškinų. Paminėtas taip pat su tradicija susijęs panašus apibūdinimas – *reikia puoselėti savo kalbą*. Apibūdinamas ne pats žmogus, bet tiesiogiai išreiškiamas nusistatymas tarmės atžvilgiu: ja rūpintis, ugdyti, prižiūrėti. Pabrėžiama perspektyva, nes jaučiama būtinybė stengtis dėl tarmės (plg. 23 citatą), pvz.:

(17) *No Jėto mona, jė neišlaikīsem sava tarmies, sava kalbuos, no ta kas būs? Tēp kāp saka stipri šeima īr stipri valstībē, tēp aš irgi sakīsis – lietuvībē prasided nu kuožnuos tarmies, nu kuožnuos.* [B. L., m., 61 m., M.]

(18) *Ēr ēš vēsa, kas mes esam lietovē – no ta esam dēdēlē mažā. Ēr esam mažā ēr tuo labiau, kad tuo mažuo vēituo dar tēik īr skirtingu, ta mes tou pasauliou ēr esam iduomē, ka mes esam, kažkēik ēšsēskēram. O kou mes galem priš pasauli? Mes esam mažē, tiktā vuo tiktā tou mes ēr galem atsēlaikītē, kad mes esam dā skirtingē* [D. Č., m., 45 m., K.].

Tarmės išlaikymas suprantamas kaip apskritai šalies tapatybės dalis, kuri būtina. Pabrėžiama, kad svarbi kiekviena tarmė, ne tik gimtoji. Tarminė kalba reikšminga ir kaip skirtingumo, patrauklumo elementas, dėl kurio tauta gali būti įdomi viso pasaulio žmonėms. Puoselėjant tarmę, bus išlaikoma ir tradicija, taigi ir gyvybingumas, tęstinumas. Šis požiūris artimas ir Skuodo gyventojų nuomonei, kad jaunimą reikia skatinti vartoti tarmę, nes nebuvo nė vieno respondento, teigiančio, kad nereikėtų to daryti (*Miestai ir kalbos* 2: 28 žemėlapis). Tęstinumo, tradicijos sulaužymas suprantamas kaip nerimtas dalykas, nenatūralus elgesys, išdavystė, nevedanti į gera, pvz.:

(19) *Įr tuokiū, katrėi va praded, no tas aš skaitau, ka maivimuos, nu pat mažėns vākus tiktā literatūrėškā muokintė, no mon pėktoms ein. Jėgo žemaitis esi, ta ėr būk žemaitis. Vuo jėgo ėšdoutė kažkū, ta gali vėskū ėšdoutė – sava kalba, sava tarmė ėšdoutė.* [A. R. Š., m., 70 m., M.]

(20) *Ne, no ta aiškė, kad vės tėik, jėgo esi žemaitis, būtom vėsā gerā, ka muokietom ėr tas vāks. Bet jėgo anam ėr lėngviau bėndrautė so tās sava draugās, tegu bėndraun, bet no gal neužmėrštė ėr sava tuos tarmies.* [D. K., m., 22 m., L.]

Antroji nuomonė ne tokia kategoriška. Galbūt ją reikėtų sieti su amžiumi – jaunesniąja karta, nors ne visada liberalesnis požiūris priskirtinas jaunimui (plg. 8, 25 citatas). Patvirtinamas daugelio išsakytas teiginys, kad bendrinė kalba nėra blogis savaime, jei reikia (kai kuriose vietose, su kai kuriais žmonėmis ir pan., žr. 2 lentelę), galima ją kalbėti, tačiau išlaikyti, perduoti tarminę kalbą labai svarbu.

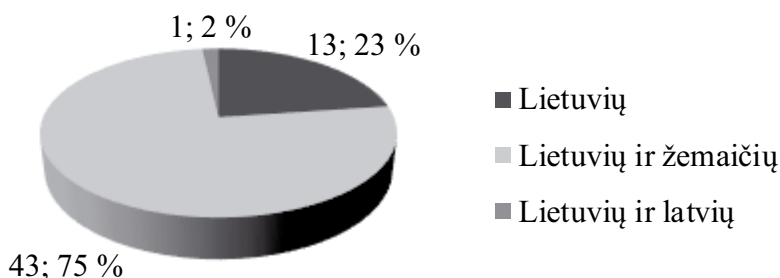
Apibendrinant galima pasakyti, kad iš idealo plotmės elementų išryškėja esminiai dalykai (elementai yra tarsi nuorodos): pagarba → tarmės prestižas, patriotizmas → gimtosios kalbos sampratos ir tapatybės ryšys, tradicija → tarmės tęstinumas.

## 2.2. Tarmė – neišvengiamybė

Ši plotmė apima **įpratimo**, **aplinkos**, **prigimimo** elementus. Juos galima sieti su neišvengiamybe, fatališkumu, nes paties individo pasirinkimas turi mažiau (ar visai neturi) įtakos, priešingai idealiajai sferai, ją sudarantiems dėmenims. Neišvengiamybės plotmė tarsi atspindi neutralų, neidealizuotą vaizdinį.

**Įpratimas.** Dažnai (13 kartų) tarmę vartojantis žmogus sietas su įpratimu (įpratimas laikytas ir bendrinės kalbos vartojimo priežastimi, žr. 9 citatą), plg.: (21) *Anam vėsū geriausė žemaitėškā, vėsū laisviau rokoutėis, lėižuovis ėr pripratės jau pri žemaitiu kalbā* [V. G., v., 85 m., L.]. Kalbėti tarmiškai reiškia būti įgudusiam tai daryti, taigi tarminė kalba yra ne šiaip dabartinis reiškinys, atsiradęs neseniai,

bet jau besitęsiantis iš anksčiau. Su tąsa, kaip minėta, glaudžiai susijusi tradicija, tačiau būtent tarp šių dėmenų ir matyti individo pasirinkimo galimybė, sąmoningumas. Norint įprasti, reikia dažnai kalbėti, girdėti tarmę. Dėl šios priežasties galima daryti išvadą, kad pateikėjų sąmonėje tarmė suprantama kaip vyraujanti, pagrindinė kalba. Tai patvirtina ir gimtosios kalbos samprata. Viena – tai, kokia kalba nurodyta kaip oficiali gimtoji, o kita – kokią kalbą ar kokias kelias kalbas pateikėjai laiko gimtąja (gimtosiomis). Rezultatai atsispindi 2 pav.



2 PAV. Gimtosios kalbos samprata

Visi pateikėjai lietuvių kalbą suvokia esant gimtąją, tačiau kiek skirtingai. Mažesnei daliai respondentų (13; 23 proc.) šis kalbinis kodas ir yra vienintelė gimtosios kalbos samprata. Pasitaikė atvejais, kai gimtosiomis kalbomis laikytos ir lietuvių, ir latvių kalbos. Kadangi šios sampratos atstovė – pateikėja iš Šarkės punkto<sup>8</sup>, kurios oficialioji tautybė yra latvių (ir pagal savimonę pateikėja taip nurodė), tokia samprata nestebina, juo labiau, kad latvių kalbos nepamiršo (supranta, kalba, geba skaityti, rašyti). Lietuvių kalbos laikymas gimtąja taip pat visiškai įtikinamas: pateikėja nuo vaikystės gyvena minėtame punkte, todėl puikiai supranta ir vartoja (kalba, skaito, rašo) lietuvių kalbą<sup>9</sup>.

Dauguma pateikėjų (43; 75 proc.) gimtąja kalba laiko ir žemaičių tarmę. Ši samprata priimtina visų kartų atstovams: vyresniosios (30), vidurinės (9), jaunesniosios (4). Matyti, kad įvairaus amžiaus Skuodo krašto žemaičiams tarmė

<sup>8</sup> Ši vietovė, pačios pateikėjos teigimu, liaudiškai vadinta Mažąja Latvija, nes anksčiau gyveno gana daug latvių tautybės žmonių.

<sup>9</sup> Svarstyтина, ar nesama tam tikros painiavos. Respondentė nenurodė, kad žemaičių tarmė – dar viena gimtoji kalba, tačiau būtent ji daugeliu atvejų (bendravimo su šeimos nariais, pažįstamais, kaimynais ir kt.) yra pagrindinė kalba. Tikėtina, kad lietuvių kalbos sąvoka suprantama kaip abiejų kalbinių kodų – tarmės ir bendrinės kalbos – visuma. Kita vertus, pateikėja skyrė šiuos kalbinius kodus atsakinėdama į anketos klausimus.

labai svarbi, ji nėra tik kuriai nors vienai kartai būdingas reiškinys. Iš respondentų, laikantių žemaičių tarmę gimtąja kalba, žemaitiškai tik supranta ir kalba 14 (13 vyresniosios, 1 vidurinės kartos), supranta, kalba ir skaito 15 (11 vyresniosios, 4 vidurinės kartos), o supranta, kalba, skaito, rašo 14 (6 vyresniosios, 4 vidurinės, 4 jaunesniosios kartos). Pabrėžtina, kad jaunesniosios kartos informantai, nurodę gimtąja kalba taip pat ir žemaičių tarmę, visi ne tik supranta bei kalba, bet ir skaito, rašo žemaitiškai. Taigi šiuo atveju jaunesnioji karta išryškėja tarmės atžvilgiu kaip įvairiapusiškesnė amžiaus grupė. Svarbu tai, kad dažnai įpratimas laikytinas ne tik tarminiam kalbėjimui, bet ir skaitymui, rašymui turinčiu įtakos veiksniu.

Pateikėjų samprata, kad gimtoji kalba yra ir žemaičių, įtikinama, nes apklaustieji, visada kalbėję, kalbą tarmiškai, būtent tarmę suvokia kaip tikrąją gimtąją kalbą. Reikšminga, kad žemaičių tarmė Skuodė laikoma 100 proc. įprasčiausia (Baranauskienė, Krupickaitė 2012: 11). Tarminė ir bendrinė kalbos gali būti laikomos lygiaverčiais kalbiniais kodais (plg.: (22) *Ēr ta žemaitiu tarmie, ēr ta bēndrēnē – mon anuos abēdvēs ein kap vēina šalēp kētuos* [G. J., m., 38 m., Y.]). Tai patvirtina faktą, kad vartotini abu kodai, juos įmanoma derinti „nenusikalsant“ savo požiūriui, įsitikinimams (plg. 4 citatą).

**Aplinka.** Kitas plotmės dėmuo apima žmogaus augimo, formavimosi laikotarpį, socialines, buitines, geografines sąlygas. Gana dažnai (10) minėtas apibūdinimas *taip užaugęs*. Apibūdinimas *taip užaugęs* reiškia nebūtinai geografinę tarminę aplinką, ji gali būti visiškai kita, tačiau žmogus, kuris šeimoje, su pažįstamaisiais ir pan. nuo mažens vartojo tarmę, ir bus taip užaugęs. Tarmiškai kalbantis žmogus siejamas su vaikystės, brendimo laikotarpiu, augant įskiepyta kalba. Pavyzdžiui: (23) *Kuokiuo to kalbuo esi gėmės, ožaugės ēr rēk anou jau ēšsavguotē* [A. T., m., 75 m., Y.]. Išryškėja tėvų ar kitų artimų žmonių įtaka, nes iš jų išmokstama kalbėti. O kas įgyjama, išmokstama vaikystėje (ypač kalba), dažniausiai ir toliau gyvenime išlieka stipriai įsišakniję, reikšminga. Tai patvirtina bendravimo kalba šeimoje: su šeimos nariais bendraujama tarmiškai, tik trys pateikėjai kalba dar ir bendrine kalba (su vaikais – vyresniosios kartos pateikėjas, su seserimi – vidurinės kartos pateikėja, su vaikaičiais – vyresniosios kartos pateikėjas). Vieną sykį minėtas panašus apibūdinimas – *užaugęs tokioje aplinkoje*. Šiuo atveju išryškėja ne tik šeimos, privačiosios erdvės, bet ir viešosios erdvės įtaka, geografinis veiksny. Plg.: (24) *Mes esam lietovē, aš gīveno Žemaitijuo, šneko žemaitēškā* [E. M., m., 61 m., Y.]; (25) *Ka gīveni Žemaitijuo, turi rokoutēis sava tarmē* [G. L., m., 19 m., Y.]. Išreiškiamą nuomonę, kad tarminė kalba šnekama (ar turėtų būti šnekama) dėl aplinkos įtakos, t. y. žmogus yra užaugęs aplinkoje, kur visur ar beveik visur (ne tik su artimaisiais, pažįstamaisiais, namuose) kalbama tarmiškai, dažnai girdima tarminė kalba iš įvairių žmonių. Šis atsakymas kartu atspindėtų realią kalbinę situaciją punktuose, nes vyrauja tarminis

bendravimas. Respondentų (vyresniosios – Vr, vidurinės – Vd, jaunesniosios – J) skaičius pagal kalbos pasirinkimą įvairiais atvejais pateiktas 2 lentelėje.

2 LENTELĖ. Bendravimo kalba

		Tarmiškai				Bendrine kalba				Tarmiškai ir bendrine kalba			
		Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso
Viešumoje	Parduotuvėje	37	6	4	47	1	-	1	2	3	4	1	8
	Įstaigose	33	6	3	42	3	-	2	5	5	4	1	10
	Susirinkimuose, sueigose	33	5	2	40	1	-	1	2	5	5	2	12
	Su kunigu	35	8	1	44	3	-	1	4	-	1	-	1
	Su pažįstamaisiais	41	9	6	56	-	-	-	-	-	1	-	1
	Su nepažįstamaisiais	25	4	1	30	6	2	2	10	9	4	3	16
	Prakalbina pažįstamuosius savo krašte	41	9	6	56	-	-	-	-	-	1	-	1
Prakalbina nepažįstamuosius savo krašte	33	4	3	40	4	2	3	9	1	3	-	4	
Su kaimynais	Su vyriausia karta	41	10	6	57	-	-	-	-	-	-	-	-
	Su vyresniąja karta	41	10	6	57	-	-	-	-	-	-	-	-
	Su jaunesniąja karta	40	8	5	53	-	-	-	-	1	2	1	4
Įprastasis kalbos vartojimas	Galvoja	41	8	6	55	-	1	-	1	-	1	-	1
	Skaičiuoja	40	7	5	52	-	1	-	1	1	2	1	4
	Bendrauja su gyvūnais	39	7	5	51	-	-	-	-	-	2	-	2
Religijos kalba	Meldžiasi	12	2	1	15	25	5	2	32	1	1	-	2
	Eina išpažinties	20	3	1	24	15	3	2	20	-	-	-	-
	Moko poterių kitus	5	-	-	5	22	2	1	25	-	-	-	-

Kaip matyti, įprastojo kalbos vartojimo sferoje dominuoja tarmė, tik pavieniais atvejais vartojami abu kalbiniai kodai ar tik bendrinė kalba. Su kaimynais

bendraujama tarmiškai, tik šiek tiek skiriasi kalbos pasirinkimas bendraujant su jaunesniąja karta, nes keturi respondentai nurodė, kad be tarmės vartoja dar ir bendrinę kalbą. Viešumoje vyrauja taip pat tarminis kalbėjimas, tačiau jau dažniau pasirenkama ir bendrinė kalba ar vartojami abu kalbiniai kodai (ypač su nepažįstamaisiais). Galima išvelgti viešosios ir privačiosios erdvių priešpriešą, kai privačiojoje erdvėje linkstama dažniau vartoti tarmę (plg. Vaicekauskienė, Sausverde 2012: 13). Vis dėlto tarmės dominavimas viešumoje kartu rodo šio kalbinio kodo įprastumą, tinkamumą, perspektyvumą. Nors erdvė viešoji, tačiau iš esmės bendraujama su *savais*, todėl tarmė laikoma tinkamiausiu kalbiniu kodu (plg. kalbos kodo pasirinkimą su nepažįstamais žmonėmis). Kiek kitokia situacija su religijos sritimi. Meldžiamasi ir mokoma poterių dažniausiai bendrine kalba, o išpažinties eina apylygis skaičius pateikėjų tarmiškai ir apylygis bendrine kalba. Galima teigti, kad reikšmingi veiksniai, lemiantys kalbinio kodo pasirinkimą religijos sferoje, yra maldų, meldimosi ypatumai (žanras, kalbėjimas viešai), įpratimas, pačių informantų mokymas. Maldos tiek maldaknygėse spausdinamos, tiek bažnyčiose pamaldų metu kalbamos bendrine kalba. Didžiausia tikimybė, kad tie pateikėjai, kurie meldžiasi bendrine kalba, buvo mokomi maldų taip pat šiuo kalbiniu kodu. Tarmės pasirinkimas meldžiantis sietinas ne su rašytinėmis, o su savo kurtomis, savo žodžiais kalbamomis maldomis, prašymu, dėkojimu ir pan. Kitaip tariant, tai jau lyg laisvesnio žanro, laisvos minčių formuluotės kūriniai, neišmokti mintinai. Išpažintį būtų galima laikyti tokiu žanru, kuriame neišvengiama tam tikrų kalbinių formulių, bet kartu ir paties individo minčių. Būtent tos formulės, išmoktos mintinai (kaip poteriai ir kitos maldos), gali sąlygoti bendrinės kalbos pasirinkimą.

Išryškėja aplinka, kaip palanki tarminiam kalbėjimui terpė. Išvelgtina geografinės aplinkos įtaka, ypač Skuodo apylinkių atveju, nes teigiama, kad „po-reikis ir / arba drąsa vartoti savo tarmę tiesiogiai proporcingas administracinio rajono nuotoliui iki Aukštaitijos bei kultūrų įvairove pasižyminčių didmiesčių“ (Kalnius 2012: 331). Akivaizdi statiškosios aplinkos samprata: aplinka lemia tarminį kalbėjimą, jį „užrakina“ (kokia aplinka, kaip augai – tokia ir kalba). Vis dėlto esama ir kitokio požiūrio: (26) *sopratau, kad kor beišeitumi, išmuoktumi vės tēik kalba* [V. B., m., 44 m., Y.]. Šiuo atveju aplinkos veiksnys ryškus, tačiau paneigiamas nekintamumas. Aplinkos įtaka suprantama kaip buvimo čia dabartyje, o ne čia arba *ten* praeityje (vaikystėje, paauglystėje) veiksnys. Dėl kintamumo galimas ar net neišvengiamas perėjimas nuo bendrinės kalbos prie tarmės vartojimo: (27) *Vuo ka Žemaitijuo kėtēp neišeit <...>. No ka dabā tēi anūkā tuokēi mažē, anēi aukštaitēskou, anēi tēp ēr rokoujēs, vuo ka eis i muokikla, ēr sožemaities tujau pat* [V. N., v., 80 m., L.]. „Sužemaitėjimas“ suvokiamas kaip elementarus, neišvengiamas dalykas, nesama jokio pasirinkimo. Tai vėlgi įrodymas, kad aplinkoje (privačiojoje ir viešojoje erdvėse) kalbama tarmiškai, šis kalbinis

kodas plačiai vartojamas. Tokį perėjimą prie tarmės vartojimo galima sieti ir su amžiumi, kai paūgėję vaikai ims kalbėti tarmiškai.

**Prigimimas.** Du kartus minėtas prigimimas. Tarmę vartojantis žmogus šiuo atveju suvokiamas jau gimdamas įgijęs tarminį kalbėjimą. Kitaip tariant, jei esi gimęs tarmiškai šnekančioje šeimoje ar / ir aplinkoje, neišvengiamai pats kalbėsi taip pat tarmiškai. Galbūt nuo gimimo žmogus jau tarsi įpareigotas kalbėti tarmiškai, jam taip skirta. To pakeisti beveik neįmanoma, nes tarmės vartojimas lygus neišvengiamybei – tarmė laikoma fatališku reiškiniu. Taigi su gimimu įgytas reiškinys suvokiamas kaip nebekintantis (panašiai kaip statiškosios aplinkos atveju). Dėl šitos priežasties tarmės nevartojimas atrodo visiškai nesuprantamas ir nepateisinamas, keliantis pasipiktinimą (plg. 2–8, 19 citatas). Ši nuomonė sietusi su po kartą minėtais apibūdinimais *kitaip negali būti* ir *kitaip negali kalbėti*. Antruoju pasakymu labiau sukonkretinama, nurodomas kalbėjimas. Viena vertus, požiūris galėtų pasirodyti gana radikalus, nes pabrėžiamas tik vienintelis kalbėjimo variantas – tarmė, o bendrinė kalba tarsi nepripažįstama, nesuvokiama kaip galima ir derama. Jeigu žmogus moka tarmiškai, jis taip ir privalo kalbėti, šiuo atveju – žemaitis turi šnekėti žemaitiškai (plg. 16 citatą). Kita vertus, to nereikėtų sieti su radikalumu. Tokios mintys rodo tarmės įpratumą (patvirtina jau minėtą faktą apie tai), jos suvokimą kaip gimtosios kalbos. Negalėjimą kitaip kalbėti dar galima suprasti ir kaip sunkumą vartoti bendrinę kalbą, nes žymiai paprasčiau, lengviau, natūraliau kalbėti gimtąja tarme. Ne tik lengviau, bet ir nuoširdžiau, nes būtent nuoširdumą, paprastumą (arba šių savybių trūkumą) pastebi pateikėjai, pvz.:

(28) *Jau patem ir paprastiau rokoutėis, to nuošėrdiau rokoujīs, paprastiau. O kad jau esi išmuokės kalba, jau kažkāp vės tēik tēi žuodē ligu ne tēi žuodē, ligu ta kalba ne ta kalba, ligu trūkst kažkuo.* [Ž. V., v., 23 m., S.]

(29) *Čia muokikluo, pavizdžiou, so vākās, va čia ka dērbo so vākās, no pagal pedagogikā reikētū kalbėti taisyklingai lietuviškai. No bet cinkt ēr vėskas, ēr vākā patis. Ēr kētēp praded bēndrautē, ka žemaitēškā, nes anēi tarp savēs ta žemaitēškā rokoujēs. Ēr pradedi bēndrautē, kētēp ēr so anās sosētartē gali, nebrēk bartēis, nebieer tū pīktiu. Jego katras nuors tēn pradiejē sioštē tēn, pasakē kū nuors rupūžē žaliuoji, ka tau subinie duntis išdīgtom a dā kas, no aš čia tarp kitko, tēp nesakau, no, bet no kažkū tuokē pasakā žemaitēškā, ēr tas vāks ožkart ons kap savs žmuogos ir.* [V. M., v., 31 m., S.]

(30) *Tēp maluonē, maluonē, kad išgirsti ar kū nuorintās tēi seimūnā, kartās tēn kor vėns kēts tēn žemaitēškā kū pasaka. Tēp gerā ont šėrdēis – ruods jau to žemaitis esi. Arba ēš tū artistu žēnā, ka to žemaitis, tēp mon gerā ont šėrdēis. Artistā, dar kas nuorintās, vėsē, no va, žemaitis rašituos, va ēš Žemaitėjės, čia mūsa žmuogos, mūsa žmuogos – so tuokio džiaugsmo.* [D. Č., m., 84 m., V.]

(31) *Žemaitēškā, jau puonēškā nerokoujemos.* [A. L., m., 87 m., L.]

- (32) *Kėik tik vākštuojo Muosiedie pu seniūnėjė, kėtor nier tēn literatūrėškā, bėndrėnė kalbo nie rokoutėis nemuok kāp reikint. Beveik nieks nemuok kāp reikint rokoutėis, tiktās stėngas rokoutėis, ėr joukingā kartās atruoda. Ta geriau rokoutomės žemaitėškā ėr nebūto joukingā. Bet kou padarīsī, žmuogos nuor būtė puonėšks.* [A. Z., v., 59 m., M.]

Ne tik pačiam yra gera kalbėti tarmiškai, bet pasidžiaugiama ir kitų kalba, ypač žemaičių, gyvenančių ne Žemaitijoje, ar apskritai žinomų žmonių. Tarminio kalbėjimo priešprieša – šiuo atveju bendrinė kalba – įvardijama kaip būdinga, pritinkanti ponams – „poniška“. Šios sampratos šaknų reiktų ieškoti praityje, nes kurį laiką bendrinė kalba laikyta „poniška, miesčioniška“, bet kartu pabrėžtina, kad ši nuomonė tarp žemaičių egzistuoja ir šiandien (Kalnius 2012: 321), o, pasak A. Čepaitienės, tokį kalbinį „poniškumą“ reiktų sieti su istoriškai gyvuojančiais stereotipais apie lietuvių tamsumą ir lenkų ponus (2001: 191). Taigi bendrinės kalbos asociacija su ponais tampa gana pagrįsta. Bendrinės kalbos laikymą „poniškumo“ ženklų patvirtintų apibūdinimas „mužikiška“ (33) *žemaitiu kalba ėr vadėnama negraži kalba – jau čia ėr nu sena – mužėkėška, grubi, dėdlė grubi* [J. M. U., m., 71 m., Y.]), priskirtas žemaičių tarmei, kuri, pateikėjų nuomone, būdinga paprastiems, nuoširdiems žmonėms.

Neišvengiamybės plotmės dėmenys vėl nurodo tam tikrus esminius reiškinius: įpratimas → gimtosios kalbos sampratos pagrįstumas, aplinka → įvairiasferis tarmės vartojimas, prigimimas → nekintamumas.

### 2.3. Tarmė – ribotumas

Ši plotmė sietina su tokiais dėmenimis, kurie tarmę ir jos vartojimą supaprastina, riboja, įspraudžia į tam tikrus rėmus. Šiuo atveju tai yra **kaimietiš-kumas, amžius, išsilavinimas**. Dėmenys gali lemti ir tarmės nepatrauklumą, jos neperspektyvumą.

**Kaimietiš-kumas.** Tarmiškai kalbantis žmogus 8 kartus sietas su kaimu. Šį dėmenį galima suprasti kaip konkrečią geografinę arba socialinę kategoriją. Tai, kad tarmiškai šneka kaimo gyventojai, viena vertus, logiška, nes skiriasi kaimo ir miesto erdvės, žmonių gyvenimo būdas. Teigiama, kad „miestų erdvė, taip pat ir kalbinė, greičiau ir ryškiau kinta, ji nuolatos perkonstruojama, veikiama socialinių, politinių, ekonominių, kultūrinių veiksnių ir kasdienės komunikacinės praktikos“ (Ramonienė 2010: 279). Dėl tokio nepastovumo, nuolatinio kitimo, būdingo miestams, tarmės asociacija su kaimu tampa gana įtikinama. Patys pateikėjai pastebėjo tarmės skirtingumą kaimuose ir miestuose:

- (34) *Miesta žmuoniū kėtuoki ta kalba, kaimietiu ėr tuoki grobesnė.* [B. B., m., 82 m., V.]



- (35) *Ēr tad, sakau, so kaima žmuonims pasėšneki, irgi mes jau čia, miesčiuonis, esam biški atsėlėkė.* [A. R. Š., m., 70 m., S.]
- (36) *Jug senėjė žmuonis ta, dabā biškilieli ta kalba keitas, o kaimūs, kor tuolėi gīven, anėi dā ēš tēkrūju ēr tebkalb tou, tebrokujės tēksliau rēk sakītė, tou tēkrėnė kalbo.* [B. L., m., 61 m., M.]

Kaimo žmonių kalba suvokiama kaip autentiškesnė, „tikresnė“, mažiau patyrusi bendrinės kalbos ar kitų kalbų įtakos, taip pat ir šiurkštesnė. Kartais tarmės neavartojimas mieste sietinas su nenoru išsiskirti iš kitų, atkreipti į save dėmesį, plg.: (37) *novažiouk i Vėlnio – šnek vėsė aukštaitėškā, pasakīk kū nuors žemaitėškā – vėsė i tavi atsisok, atruoda kap vėsėškā kėta kalba* [B. P., m., 18 m., K.].

Pabrėžiamas kalbinio kodo skirtingumas (tiek nuo kitų tarmių, tiek bendrinės kalbos), kuris neretai tampa tarmės laikymo kalba<sup>10</sup> priežastimi. Teigiama, kad „bendravimo funkcijos nesėkmė – nesupratimas, nesusikalbėjimas – ir yra pats tikriausias tarmės kultūrinės vertės įrodymas“ (*Visos tarmės gražiausios* 2013: 10). Nesupratimas gali būti vertintinas ne tik kultūriniu aspektu, bet ir kaip tarmės bei kalbos skirties rodiklis, tačiau abipusis (Groves 2007: 9). Šiuo atveju nesupratimas atlieka skiriamąją funkciją. Tai, kad kiti, nemokantys žemaitiškai, nesupranta šio kalbinio kodo, nurodė daugelis pateikėjų<sup>11</sup>, pvz.:

- (38) *Daug kas nesopront tuos žemaitiu kalbuos miestė.* [G. L., m., 19 m., Y.]
- (39) *Kad i Vėlnio bovau ēšvažiavusi, <...> ta ēš vėsuos Lietuvuos suvažiava vėsuoikiū tū tarmiū. Vėsė literatūrėškā daugiau šnekiejė. Ot mon bova sunkos parsėlaužėms, sunkos. Patiuo pradiuo žemaitėškā diejau, o, Jėzau, kėtė tik veiz, klausuos – nesopront.* [L. Š., m., 52 m., Y.]
- (40) *No īr īr, ka nesopront tuos mūsa kalbuos.* [Z. A., m., 69 m., Š.]
- (41) *No nesopront, no nesopront anėi [nežemaičiai]. O mes esam asablīva tauta, mes soprontam vėsas tarmės, vėsas tarmės soprontam.* [S. J., m., 71 m., S.]
- (42) *Žėnā, anėi [aukštaičiai] mūsa nesopront. Aš anū vės tēik šėik tēik sopronto.* [E. M., m., 87 m., L.]
- (43) *Vuo tēn [Birštone] vėsė tuokėi nesopront žemaitėškā. Bet žemaitis vėsėp rokujės: ēr rosėškā, ēr latvėškā, ēr židėškā <...>. Žemaitis vėsas kalbas rokujės.* [K. R., m., 80 m., K.]

<sup>10</sup> Nors bandoma nustatyti kriterijus, skiriančius kalbas (pavyzdžiui, Wardhaugh 2006: 33), konstatuojama, kad „kalbos ir dialekto problema lingvistikoje (ir ne tik) apskritai yra neišsprendžiama“ (Aliūkaitė 2013a: 4). Taigi neretai daug kas priklauso nuo požiūrio ar interpretacijos.

<sup>11</sup> Teiginį apie nesuprantamumą patvirtina ir įvairių miestų gyventojų apklausos rezultatai, nes žemaičių tarmė laikoma nesuprantamiausia (plg. Baranauskienė, Krupickaitė 2012: 4).

Kai kuriais atvejais miestas pabrėžiamas kaip žemaičių tarmės nesupratimo, galbūt ir nevartojimo erdvė. Apskritai dažnai miestas laikytinas netarminės kalbinės aplinkos modeliu (plg. Vaicekauskienė 2014: 13). Taigi patvirtinama kaimo, kaip geografinės aplinkos, kategorija. Įdomūs pastebėjimai, kai teigiama, kad žemaičiams yra lengviau suprasti kitas tarmes negu kitų patarmių atstovams žemaitiškai, arba lengviau išmokti apskritai kitas kalbas. Tai galima sieti su tarmių ir bendrinės kalbos skirtingumo laipsniu. Kadangi bendrinės kalbos pagrindas yra vakarų aukštaičių kauniškių patarmė, skirtumai tarp bendrinės kalbos ir žemaičių tarmės gana dideli. Bendrinės kalbos iš esmės reikia mokytis kaip kitos kalbinės sistemos, todėl pateikjams atrodo, kad ir kitas tarmes kur kas lengviau suprasti, jei esi smarkiai besiskiriančio kalbinio kodo vartotojas. Pateikėjai sąmoningai ar nesąmoningai atskiria tarmę ir bendrinę kalbą kaip dvi priešingas kalbines sistemas, pvz.:

- (44) *Ka pradiėjau suvuoktė, kãp sakont, kad rėk muokitėis lietuviu bėndrėnė kalba, nes kė-tėp muokikluo tavėi nesiseks, kãp sakont, parašis tau ėš dėktantu tiktã dvėjetus, no va ėr reikiejė prisėtaikītė, niekor nedingsi. Reikiejė išmuoktė ontrojė kalba, kãp aš sakau [apie taisyklingã bendrinę kalbã]. <...>. Dėdėlė ir sunkė, žemaitiu be gala. No, arba dėdėlė lėngvã, arba dėdėlė sunkė. Jego to jau, kãp pasakītė, jego jau išmuoksti, jau to žėnã, kãp rėk, jau tumet jau dėdlė lėngvã, bet jego to va nepagausi, vėskas būs tavėi, būs dėdėlė sunkė. [Ž. V., v., 23 m., S.]*
- (45) *Vertiejaujo ėš žemaitiu kalbuos i lietuviu. Kartãs ir „Mūsa žuodie“, pavizdžiu, ir „Vakarū Lietuva“, tas ir prĩds, tèn tėi puslapelė ir, kam nuors paruodã ar dã kãp nuors, nesopront žmuonis. No ėr paimi ėr ėšverti i lietuviu kalba. [A. R. Š., m., 70 m., S.]*
- (46) *Tou dėdlė skaitau negera dalika, dėdlė negers daliks, kad saka, nu pėrmuos klasės muokitė žemaitėškã. Tas jau dėdlė negers daliks, tuoks jau negers daliks. <...>. Jego tou vãka išmuokitumi nu pėrmuos klasės žemaitėškã skaitītė, ons vėsėškã nepaskaitītom [lietuviškai], anou sogadini, ons lietovėška kninga negalies bepaskaitītė. <...>. Ons palėks kap svetėmtautis. [V. N., v., 80 m., L.]*

Pabrėžiamos pastangos prisitaikyti ir sudėtingumas, kai reikia mokytis bendrinės kalbos. Ji laikoma tokiu kalbiniu kodu, kurio reikia mokytis tiesiog kaip svetimo. Bendrinė kalba suvokiama ir kaip tas kalbinis kodas, kuris vartojamas tam, kad kiti (nežemaičiai) suprastų. Neabejojama, kad bendrinė kalba bus suprasta, o žemaičių tarmė ne visada (plg. (47) *aš jautous ramiausė ėr saugiausė rokoudamuos bėndrėnė, kuo gera, tėp* [G. J., m., 38 m., Y.]. Dėl šios priežasties nesupratimas (galbūt kartais ir įsivaizduojamas) dažnai tampa esmine nekalbėjimo tarmiškai, derinimosi prie pašnekovo kalbinio kodo priežastimi. Pabrėžiant tarmės ir bendrinės kalbos skirtingumą, teigiama, kad tam tikrais atvejais prireikia versti iš vieno kalbinio kodo į kitą. LKŽe (2008) veiksmožodis *versti* turi reikšmę ‘vienos kalbos tekstą išdėstyti kita kalba’ (DLKŽe 2011 analogiška

11 reikšmė). Pateikėja vartodama tokių veiksmažodį tikriausiai ir turi galvoje dvi atskiras kalbines sistemas. Ypač didelė skirtis išryškėja 46 pavyzdyje. Nors tiesiogiai nepasakoma, kad žemaičių tarmė yra kalba, tačiau mintis, jog mokant vaikus žemaitiškai, jie nebemokės bendrinės kalbos – būtent skaityti (apie kalbėjimą neužsimenama. Kadangi anksčiau išmokstama kalbėti, o skaityti vėliau – ir to reikia mokytis lavinant įgūdžius, skaitymas suprantamas kaip ta sritis, kur gali būti padaryta nepataisoma „žala“. Kažkiek įtakos tokiai nuomonei tikriausiai turi ir tai, kad, rašant žemaitiškai, skiriasi kai kurie rašmenys<sup>12</sup>) – įrodo visišką kalbinių kodų skirtingumą. Pateikėjo pašamonėje abu kalbiniai kodai suvokiami kaip dvi atskiros kalbinės sistemos. Kyla asociacija su svetimumu, nes toks žmogus suprantamas jau kaip kitos tautos atstovas. Kalbos nemokėjimas šiuo atveju jau veda į kultūrų skirtumus, tautinę diferenciaciją. Tai priešingas variantas, kai ne tarmės neavartojimas, bet jos vartojimo formų išplėtimas atskiria žmogų nuo *savų* (plg. tarmės neavartojimą bendruomenėje).

Kaimo, labiau kaip socialinės kategorijos, o ne geografinės erdvės, samprata taip pat yra galima. P. Kalniaus teigimu, šiek tiek skiriasi mentalinis tipas, jo ryškumas tarp žemaičių, gyvenančių kaime ir mieste (2007: 108). Vis dėlto tikėtina, kad pateikėjai nesirinko šio apibūdinimo būtent dėl sąsajos su socialumu – dėl daiktavardžių *kaimietis*, *kaimas* asociacijos su tam tikru menkinimu. Daiktavardis *kaimas* suprastinas kaip 'prasčiokas, neišmanėlis, kvailys, mulkis, nevisprotis, bukaprotis, netikėlis, nevykėlis, žioplys' (*Lietuvių žargono bazė. Pa grindiniai duomenys* 2010: 88), nors nei Šiaurės vakarų žemaičių žodyne (Vanagienė 2014: 247), nei kituose žodynuose (DLKŽe; LKŽe) nenurodomos jokios neigiamos konotacijos.

Apskritai dauguma pateikėjų nelinkę tarminės kalbos sieti su socialiniu ar geografiniu kaimietiškuumu (svarbu, kad iš pasirinkusiųjų ši apibūdinimą yra tik po vieną vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovą, taigi jaunesnio amžiaus informantams tokia sąsaja gana nepriimtina), o tai reiškia, kad tarminį kalbėjimą respondentai supranta kaip visiškai galimą, netgi įprastą ir miestuose. Tai gana naujas, netradicinis požiūris, rodantis tarmės gyvybingumą, o ne atskirtį kaimuose: (48) *No pri kuo čia tas kaimietis? Kaimietis gal būtė ēr Aukštaitijuo* [V. B., m., 44 m., Y.]. Šiuo atveju apibūdinimas dar gretinamas su konkrečiu (respondentei gimtuoju) regionu – Žemaitija, todėl kelia neigiamą reakciją. Patvirtinama, kad pateikėjai tarmės nesieja su menkumu ar kitais neigiamais dalykais.

**Amžius.** Tik tris sykius tarmiškai kalbantis žmogus tapatintas su vyresniu amžiumi. Tai vienas iš tradicinio pateikėjo sampratos dėmenų pagal NORM'o kriterijų (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 32). Ir dabar dažnai vyrauja tendencija tarminį kalbėjimą sieti su pagyvenusiais žmonėmis. Didžiausia tikimybė, kad

<sup>12</sup> Plačiau žr. Girdenis, Pabrėža 1998.

būtent vyresnioji karta gerai moka tarmę, išlaikiusi daugiau jos ypatybių. Vis dėlto šis apibūdinimas pasirinktas retai (jį nurodė po vieną visų kartų atstovų), o tai rodo daugumos pateikėjų sąmonėje esant kitokią sampratą. Pavyzdžiui:

(49) *Tėisė švėisė pasakīsio – tarp savės jaunims rokujės žemaitėškā.* [V. M., v., 31 m., S.]

(50) *Vākā īr dėdesnė žemaitė negu tievā, negu, pavizdžiou, aš so žmuono.* [D. V., v., 51 m., Š.]

(51) *Vėsė rokujės poikiausē: ēr tuokėi, ēr mažesnė, ēr dėdesnė.* [Ž. V., v., 23 m., S.]

Tarmės vartojimas tapatinamas su įvairių kartų atstovais, skirtingo amžiaus žmonės suprantami kaip galintys kalbėti ir kalbantys tarmiškai. Kartu tai įrodo tarmės gyvybingumą. Sampratą taip pat patvirtintų kalbos vartojimo įvairiose sferose, kai tik kai kuriais atvejais galima svarstyti kartų įtaką pasirenkant kalbinį kodą, analizė. Reikšminga ir tai, kad dauguma pateikėjų yra vyresnio amžiaus, tačiau nemano, jog tarmės mokėjimas, vartojimas sietinas su vyresniu amžiumi. Jie tarsi nelinkę labai atskirti kartų ir apibendrinti kurios nors amžiaus grupės tarmės vartojimo, tik kartais tai pastebi. Esama požiūrio, kai jaunesnioji karta laikoma geresne tarmės mokove negu vidurinė (plg. 50 citatą). Kitais atvejais, kai į jaunesnę kartą žvelgiama kritiškai ar pastebimas jų nenoras kalbėti tarmiškai, „pamiršimas“, kartu matomas ir teigiamas pokytis, atsirandantis įgyjant patirties, bėgant laikui:

(52) *Labiausē gaila, kad parvažiavė vākā mūsa ēš miestelē praded nebmoukietē sava tievū tarmies, vuo praded šnekietē literatūrēnē kalbo. Ēš tēkrūju tas bēnt muni dėdėlē erzēn. Ēr nemaluonē ēš tēkrūju klausītēis, no īpač pu pērma, ontra kursa, paskou viel atvērst ligu i žemaitius, jau praded soprastē, kad nieks ēš anū nejouksēs tamē miestē, kad anēi nemuok rokoutēis literatūrēnē kalbo.* [V. Ž., m., 55 m., Y.]

(53) *Dabā jau kažkāp īr, matīt, tuoks omžios ar kas, matītēis, kad rēk brungintē sava kalba, mon atruoda, kad ēr omžios dara sava, kad rēk brungintē sava kalba.* [A. T., m., 75 m., Y.]

Vienu atveju susivokiama, „sugrįžtama“ į žemaitiškąją tapatybę ir kalbą, o kitu – ši tapatybė „įgyjama“. Galima diskutuoti apie jauną žmogų kaip ieškančią, neatskiriančią vertybių, kaip besiformuojančią asmenybę, kai tarmės vartojimas ir vertė gali svyruoti nuo „pametimo“, „grįžimo“ ar „atradimo“ iš naujo (plg. „sužemaitėjimo“ atvejį, 27 citata). Taigi būtų galima kalbėti tik apie laikinąją kalbinę ir / ar tapatybinę antiiniciaciją. Apskritai vyresnis amžius dar suprantamas kaip tikrųjų vertybių – šiuo atveju gimtosios tarmės – suvokimo laikas<sup>13</sup>.

<sup>13</sup> Plg. rytų ir pietryčių vilniškių skirtingų kartų atstovų palankumą tarmėms, atvirąjį prestižą, kai jį demonstruoja jaunimas, o ne vidurinė ir ypač vyresnioji karta (Urbanavičienė 2014: 72).

**Išsilavinimas.** Vieną kartą žmogus, kalbantis tarmiškai, apibūdintas kaip menkai išsilavinęs. Šiuo atveju menko išsilavinimo įtaka tarmės vartojimui gali būti aiškinama dvejopai: 1) tarmės vartotojas nemoka gerai kalbėti bendrine kalba, todėl kalba tarmiškai; 2) tarmės vartotojas gerai moka bendrinę kalbą, tačiau dėl tam tikro kultūringumo, inteligencijos stokos kalba tarmiškai. Kai kuriais atvejais žemesnis išsilavinimas laikytinas reikšmingesniu sociolingvistiniu kintamuoju negu aplinka (kaimas / miestas) (žr. Alfonzetti 2015: 26). Diskutuotina, ar tikrai išsilavinimas<sup>14</sup> turi įtakos požiūriui. Viena vertus, gana įprasta manyti, kad žemesnio išsilavinimo žmogus geriau mokės tarmę, tačiau požiūris į ją, į tarmiškai kalbantįjį ne visada bus prestižiškas. Tai patvirtintų ir mokslinio projekto *Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose* rezultatai<sup>15</sup>, kai menkesnio išsilavinimo žmonės labai nesureikšmino savo šaknų, tarmės, kalbos (Kliukienė 2010: 97). Kita vertus, tikėtina, kad labiau išsilavinęs žmogus itin gerai vertins tarminę kalbą<sup>16</sup>, nors ir dažniau vartodamas bendrinę, galbūt jau mažiau išlaikęs tarmei būdingų ypatybių (plg. „nors didokuose miestuose gyventojų etninė struktūra ir mišri, juose tarmių vartojimas taip pat palaikomas, siejant tai su aukštesniu gyventojų išsilavinimu“ (Baranauskienė, Krupickaitė 2012: 22). Vis dėlto nesama vienos ryškios tendencijos, todėl ir menkesnis išsilavinimas gali būti siejamas su labai teigiamu požiūriu į tarmę, o didesnis – tik su bendrinės kalbos laikymu prestižiška. Kadangi tėra vienas toks atsakymas (vyresniosios kartos atstovo), beveik visiems pateikėjams tarmė nesiasocijuoja su išsilavinimo lygiu. Tai reiškia, kad tiek bemokslis žmogus, tiek turintis puikų išsilavinimą vienodai gali mokėti ir kalbėti tarmiškai (plg.: (54) *Aplink mumis va čia tamė kraštė ir daug žemaitiu ēr gal būtė, ons turietė vėsus ēsšėlavėnėmus patius aukštiausius, būtė pasiekės sava profesinie sritie aukštumū ēr ons gal rokoutėis tik žemaitėškā* [G. J., m., 38 m., Y.]). Kaip priešpriešą neišsilavinimui iš dalies būtų galima suprasti dar vieną apibūdinimą – tai *protingas žmogus*. Tarmės vartojimas siejamas su protingu, išmintingu elgesiu. Tai tarsi geriausias pasirinkimas, sąmoningai suvoktas paties žmogaus. Galbūt manoma, kad vartojant bendrinę kalbą elgiamasi jau ne taip protingai ar visai kvailai. Protingumas visada labai vertinamas žmogaus bruožas, siekiamybė, o būti protingam, parodyti, kad toks esi, šiuo atveju galima kalbant tarmiškai. Taigi tarminis kalbėjimas suprantamas ne kaip tamsumo, kvailumo ženklas, bet, priešingai, išminties.

<sup>14</sup> Apie pačių pateikėjų išsilavinimą žr. Įvadą.

<sup>15</sup> Tirta tik didžiuosiuose Lietuvos miestuose: Vilniuje, Kaunė, Klaipėdoje

<sup>16</sup> Ypač teigiamas tarmės vertinimas būdingas šiaurės žemaičiams kretingiškiams, turintiems aukštesnįjį ar aukštąjį išsilavinimą (Lubienė, Pakalniškienė 2015: 108).

Apibendrinant galima sakyti, kad kaimietiškas labiausiai sietinas su išsiskyrimu iš kitų (socialiniu, kuris dažnai turi neigiamą atspalvį, ar geografiniu, pabrėžiančiu skirtį nuo miesto). Amžius laikytinas mažai įtakos turinčiu elementu arba, priešingai, tam tikrų pokyčių (paprastai teigiamų) veiksmu. Išsilavinimo lygio ir tarmės sąsaja kuria *geras mokovas / blogas mokovas, protingas / kvailas, kultūringas / nekultūringas* priešpriešas.

### 3. IŠVADOS

Skuodo apylinkių žemaičių kalbinės nuostatos apibendrintinos trinario modelio vaizdiniais, sudarančiais idealo, neišvengiamybės, ribotumo plotmes.

Tarmės, tarmiškai kalbančio žmogaus tapatinimas su idealo plotmės dėmenimis (pagarba, patriotizmu, tradicija) lemia tarmės svarbą jos vartotojui, gyvybingumą, tęstinumą. „Atstovavimas“ plotmei yra ir pačių žmonių sąmoningas pasirinkimas. Tarmės siejimas su pagarba, pasirinkta daugiausia kartų, sietinas su prestižu. Į tarmiškai kalbėti galinčius, bet nekalbančius žmones žiūrima gana neigiamai. Aktualizuojama *savas–svetimas* priešprieša, nes tarmės, laikomos pagrindiniu kalbiniu kodu, nevartojimas bendruomenės narį atskiria nuo įprastos tradicinės bendruomenės sistemos, ir, priešingai, kalbėjimas tarmiškai rodo priklausymą bendruomenei. Bendruomeninių ryšių pagrindžia ir tarmės sąsaja su patriotizmu, kai tarmė suprantama kaip žemaitiškumo, žemaitiškosios savimonės įrodymas. Toks požiūris sietinas su gimtosios kalbos samprata, tautine savimone, nes 39 (68 proc.) pateikėjai nurodė esą žemaičiai (oficialioji tautybė – lietuviai). Trečiasis dėmuo – tradicija, sudaranti sąsają tarp praeities, dabarties ir ateities, skirtingų kartų, yra akivaizdžiausia tęstinumo nuoroda. Kalbėjimas tarmiškai laikytinas tradicine elgsena, kuri reikšmingesnė už modernybę (šiuo atveju bendrinės kalbos vartojimą). Tradicijos laikymasis reiškia priklausymą *saviems*, o jos sulaužymas suprantamas kaip neigiamas dalykas.

Neišvengiamybės plotmės dėmenys (įpratimas, aplinka, prigimimas) atspindi neutralų, neidealizuotą tarmės vertinimo vaizdinį. Individo pasirinkimas turi mažiau (ar visai neturi) įtakos, priešingai nei idealiajai sferai, ją sudarantiems dėmenims. Svarbiu laikomas įpratimas, dėl kurio tarmė suprantama kaip vyraujanti, pagrindinė kalba. Tai patvirtina ir gimtosios kalbos samprata – dauguma pateikėjų (43; 75 proc.) gimtąja kalba laiko ir žemaičių tarmę. Tarmiškai kalbantis žmogus siejamas su vaikystės, brendimo laikotarpiu, augant įskiepyta kalba. Išryškėja ne tik šeimos (su jos nariais bendraujama tarmiškai), privačiosios erdvės, bet ir viešosios erdvės įtaka, geografinis veiksnys. Atspindima reali kalbinė situacija punktuose, nes vyrauja įvairiasferis tarminis bendravimas, tačiau bendrinė kalba kai kuriose vietose, situacijose taip pat laikoma priimtina,

vartotina. Taigi apskritai aplinka laikytina palankia tarminiam kalbėjimui terpe. Tarmės sąsaja su prigimimu išreiškia fatališkumą ir nekintamumą. Negalėjimas pakeisti tarminio kodo dažnai suprantamas ir kaip paprastumo, nuoširdumo, o pakeitimas – šiuo atveju bendrinės kalbos vartojimas – „poniškumo“ ženklas.

Ribotumo plotmė sietina su tokiais dėmenimis (kaimietišku, amžiumi, išsilavinimu), kurie tarmę ir jos vartojimą supaprastina, riboja, gali lemti ir tarmės nepatrauklumą, jos neperspektyvumą. Kaimietiško dėmenį galima supracuoti kaip konkrečią geografinę arba socialinę kategoriją. Kai kuriais atvejais miestas pabrėžiamas kaip tarmės nesupratimo, nevartojimo erdvė, todėl nesupratimas (galbūt kartais ir įsivaizduojamas) dažnai tampa esmine nekalbėjimo tarmiškai, derinimosi prie pašnekovo kalbinio kodo priežastimi. Neabejojama, kad bendrinė kalba bus suprasta, o žemaičių tarmė ne visada. Pateikėjai sąmoningai ar nesąmoningai atskiria tarmę ir bendrinę kalbą kaip dvi priešingas kalbines sistemas. Kaimo, labiau kaip socialinės kategorijos, o ne geografinės erdvės, samprata taip pat yra galima. Šiuo atveju tarmė būtų sietina su tam tikru menkinimu. Tarmės sąsaja su socialiniu ar geografiniu kaimietišku labiausiai nepriimtina jaunesnio amžiaus informantams, o tai reiškia, kad tarminį kalbėjimą respondentai supranta kaip visiškai galimą, įprastą įvairiose geografinėse ir socialinėse erdvėse. Tarmės vartojimas tapatinamas su įvairių kartų atstovais, skirtingo amžiaus žmonės vertinami kaip galintys kalbėti ir kalbantys tarmiškai. Vienu atveju vyresnis amžius suvokiamas kaip tikrasis tarmės vartojimo vertės supratimo tarpsnis, kitu – jaunesnioji karta laikoma geresne tarmės mokove. Reikšminga, kad dauguma pateikėjų yra vyresnio amžiaus, tačiau nemano, jog tarmė sietina su vyresniu amžiumi. Nelinkstama labai atskirti kartų ir apibendrinti kurios nors amžiaus grupės tarmės vartojimo. Amžius laikomas teigiamų pokyčių, atsirandančių įgyjant patirties, tam tikru laiko tarpu, veiksmu, kai „pamiršta“, „pamesta“ tarmė, jos vartojimas ir vertė gali „grįžti“ ar būti „atrasta“ iš naujo. Tarmės sieti su išsilavinimu, ypač menku, nelinkstama. Nesama vienos ryškios tendencijos, todėl ir menkesnis išsilavinimas gali būti siejamas su labai teigiamu požiūriu į tarmę, o aukštesnis – tik su bendrinės kalbos laikymu prestižiška arba atvirkščiai.

#### LITERATŪRA

Alfonzetti Giovanna 2015: Age-related Variation in Code-switching between Italian and the Sicilian Dialect. – *Athens Journal of Philology* 2(1), 21–34. Prieiga per internetą <http://www.athensjournals.gr/philology/2015-2-1-2-Alfonzetti.pdf>.

Aliūkaitė Daiva 2011: Kultūrinės tyrimų schemos geolingvistikos paradigmoje: dėl kai kurių sociolingvistinės anketos klausimų. – *Valoda* 21, 11–17.

Aliūkaitė Daiva 2013a: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/azalija.serveriai.lt/lt/2013/03/horizentalusis-ir-vertikalusis-kalbos-kontinuumo-skaidumas-xxi-amziaus-kalbejimo-variantai-paprastojo-kalbos-vertintojo-pozhuriu>.

Aliūkaitė Daiva 2013b: Kalbos variantiškumas paauglių akimis: lyties kintamasis. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 219–268.

Aliūkaitė Daiva, Rima Bakšienė, Jurgita Jaroslaviėnė ir kt. 2014: Punctų tinklo tankis geolingvistikos skirties *aukštaičiai* : *žemaičiai* požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, žemėlapius parengė V. Čėponis. Vilnius: Briedis, 129–196.

Aliūkaitė Daiva, Danguolė Mikulėnienė 2014a: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, žemėlapius parengė V. Čėponis. Vilnius: Briedis, 257–262.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014b: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, žemėlapius parengė V. Čėponis. Vilnius: Briedis, 29–47.

Auer Peter 2011: Dialect vs. standard: a typology of scenarios in Europe. – *The languages and linguistics of Europe. A comprehensive guide*, ed. by B. Kortmann and J. van der Auwera. Berlin: Mouton de Gruyter, 485–500.

Baranauskienė Viktorija, Krupickaitė Dovilė 2012: Lietuvos miestų gyventojų tarminės regioninės savimonės ypatumai (sociolingvistinio tyrimo duomenimis). – *Taikomoji kalbotyra* 1. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2012/10/lietuvas-miestu-gyventoju-tarmines-regionines-savimones-ypatumai-sociolingvistinio-tyrimo-duomenimis>.

Bliumas Remigijus 2000: Aukštaičių ir žemaičių etninės priklausomybės determinuotų psichinių reiškinių savitumai. – *Etniškumo studijos: teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai*. Vilnius: Eugrimas, 53–64.

Čėpaitienė Auksuolė 2001: Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10), 167–198.



Čepienė Irena 2014: Kai kurie mitinės pasaulėkūros aspektai lietuvių tradicinėje kultūroje. – *Geografija ir edukacija* 2, 56–65.

DLKŽe 2011 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, šeštas (trečias elektroninis) leidimas, vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011. Prieiga per internetą <http://dz.lki.lt>.

Garrett Peter, Coupland Nikolas, Williams Angie 2003: *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.

Girdenis Aleksas 2012: Šiaurės žemaičių Skuodo zona. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Girdenis Aleksas, Pabrėža Juozas 1998: *Žemaičių rašyba*. Vilnius, Šiauliai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija.

Gottlieb Nanette 2006: *Linguistic Stereotyping and Minority Groups in Japan*. London: Routledge.

Groves Julie May 2007: *A comparison of the attitudes of Hong Kongers and Mainland Chinese towards the status of Cantonese: Language or Dialect - or Topolect?* The Chinese University of Hong Kong.

Kalnius Petras 2007: Regioninių tapatumų judėjimo prieštaros dabartinėje Lietuvoje. – *Lituanistica* 53, 3(71), 92–112.

Kalnius Petras 2012: *Žemaičiai: XX a. – XXI a. pradžia*. Vilnius: Mintis.

Kliukienė Regina 2010: Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. – *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–101.

Kliukienė Regina 2014: Kalbėjimas su tėvais tarmiškai ir gyventojų požiūris į tarmes Žemaitijos miestuose (kiekybinė analizė). – *Taikomoji kalbotyra* 5. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/04/kalbėjimas-su-tevais-tarmiskai-ir-gyventoju-pozuris-i-tarmes-zemaitijos-miestuose-kiekybine-analize>.

*Lietuvių kalbos atlasas*, ats. red. Kazys Morkūnas. 1. *Leksika*. 1977; 2. *Fonetika*. 1982; 3. *Morfologija*. 1991. Vilnius: Mokslas.

*Lietuvių žargono bazė. Pagrindiniai duomenys* 2010. Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas. Prieiga per internetą <http://www.flf.vu.lt/mokslas/elektroniniai-istekliai#duomen%C5%B3-baz%C4%97s>.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė,

Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. Prieiga per internetą <http://www.lkz.lt>.

Lubienė Jūratė, Pakalniškienė Dalia 2015: Tarmė modernioje Lietuvoje: šiaurės žemaičių kretingiškių atvejis. – *Res Humanitariae* 17, 101–113.

*Miestai ir kalbos 2. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, sud. V. Baranauskienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

Mikulėnienė Danguolė 2015: Prognostiniai tarmių tyrimai daugiadimensės dialektologijos požiūriu. – *XII tarptautinis baltistų kongresas: pranešimų tezės (2015 m. spalio 28–31 d.)*, 103. Prieiga per internetą [http://www.baltistikongresas.flf.vu.lt/failai/XII\\_Tarptautinio\\_baltistu\\_kongreso\\_tezes.pdf](http://www.baltistikongresas.flf.vu.lt/failai/XII_Tarptautinio_baltistu_kongreso_tezes.pdf).

Pabrėža Juozas 2013: Šiaurės žemaičių gimtosios kalbos, tautinės ir tarminės savimonės vertinimas. – *Tarptautinė tarpdalykinė mokslinė konferencija XXI amžiaus tarmių tyrimai: geolingvistinė ir sociolingvistinė perspektyvos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1–9. Prieiga per internetą <http://www.tarmes.lt/images/Veikla/Juozo%20Pabrezos%20pranesimas.pdf>.

Pakalniškis Vaidotas 2001: Žemaitškumas globaliame pasaulyje. – *Lietuvos etnologija* 1(10), 199–216.

Petrulis Valdas 2005: Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. – *Geografijos metraštis* 38(1), 163–175.

Račiūnaitė-Vyčiniene Daiva 2014: Individuali tautinės savimonės raiška Lietuvos paribio bendruomenėje: *sava / kita*. – *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 209–236.

Ramonienė Meilutė 2010: Išvados. Kalbos didžiuosiuose Lietuvos miestuose: šiandiena ir perspektyvos. – *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 279–286.

Ramonienė Meilutė 2013: Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. – *Taikomoji kalbotyra 2*. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/08/tarmes-socialine-verte-lietuvos-miestu-jaunimo-kalbines-nuostatos>.

Savoniakaitė Vida 2013: Tradicijos: etnologų, antropologų metodologijos ir tyrimai. – *Res Humanitariae* 13, 246–266.

Unukovičius Jurijus 2014: Lietuvių įvaizdis Vilniaus krašto slavakalbių gyventojų akimis. – *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 183–205.

Urbanavičienė Jolita 2014: Rytų ir pietryčių vilniškių kalbinės nuostatos. – *Acta Linguistica Lithuanica* 70, 63–81.

Vaicekauskienė Loreta 2014: Didmiestis ir sostinė *geriausios lietuvių kalbos* percepcijose. – *Taikomoji kalbotyra* 6. Prieiga per internetą <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/52/47>.

Vaicekauskienė Loreta, Sausverde Ėrika 2012: Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2012/12/lietuvos-tarmiu-rezervatas-socialiniai-ir-geografiniai-tarmes-mobilumo-ribojimai-tiesioginiu-tyrimu-duomenimis>.

Vanagienė Birutė 2014: *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos. A–O*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Venskienė Asta 2008: Lokalus etnografinis jaunimo tapatumas XIX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje Lietuvoje: kultūros elementų savastis. – *Lituanistica* 54, 2(74), 69–81.

*Visos tarmės gražiausios* 2013. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Wardhaugh Ronald 2006: *An Introduction to Sociolinguistics*. Fifth Edition. Oxford: Blackwell.

## Language attitudes of Samogitians in Skuodas district

### SUMMARY

The article analyses the language attitudes of Samogitians in Skuodas district, namely the native dialects and the evaluation of people speaking a dialect. The broad-brush trino-mial model is applied in the analysis which helps to unveil different dimensions of dialect evaluation, such as ideal, inevitability, limitation. The analysis presents the conceptions of dialect evaluation and native language as well as the possible connections of psychological distinction.

It is concluded that the identification of a particular dialect or a person speaking a dialect with the elements of the dimension of ideal (respect, patriotism, tradition) determines or may determine the importance, vitality and continuity of the dialect to its user. The opposition of *own-strange* is highlighted since the disuse of the dialect, which is considered to be the main linguistic code, separates a community member from a common traditional community system. Usually, people who can but do not speak a dialect are judged on quite negatively. Contrary to the case of disuse of the dialect, speaking a dialect shows that

a person belongs to the community and it also becomes a sign of sincerity and simplicity. The elements of habit, surroundings and nature, which compose the dimension of inevitability, reflect a neutral and non-ideal image of dialect evaluation. The habit is related to the validity of the dialect as a concept of native language; surroundings are related to the use of the dialect in different spheres, and nature becomes a reference to the continuity of the dialect. The elements of the dimension of limitation, such as country, age, education, simplify and limit the dialect and its use and may determine the dialect's unattractiveness and its prospectlessness, or may be the factors of certain changes in the use and value of the dialect.

Įteikta 2016 m. liepos 8 d.

SIMONA VYNIAUTAITĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva*

*simona.vyniautaite@lki.lt*

RASA KURKAUSKIENĖ  
Lietuvos edukologijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, morfologija.

# RYTŲ AUKŠTAIČIŲ ŠIAURINIŲ PANEVĖŽIŠKIŲ DAIKTAVARDŽIO LINKSNIAVIMO TIPAI IR JŲ KITIMO TENDENCIJOS

Noun Declension Types in the Eastern  
Aukštaitian Subdialect of Northern  
Panevėžiškiai and the Tendencies of Their  
Change

## ANOTACIJA

Rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksniavimo sistema tirta labai menkai. Apskritai, iki šiol nėra paskelbta šios patarmės **išsamių** morfologijos tyrimų.

Analizuojant bei aprašant rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių kamienų tarpusavio sąveiką, jos tipus ir veikimo sąlygas, remiamasi natūraliosios morfologijos tyrimo metodais. Straipsnyje daiktavardžiai analizuoti sinchroniniu metodu, kurį 1977 m. pateikė Aleksas Girdenis ir Albertas Rosinas. Taikant maksimumų metodą, atliktas šiaurinių panevėžiškių patarmės hierarchinis fleksinių klasių grupavimas, nustatyti daiktavardžių linksniavimo tipai.

ESMINIAI ŽODŽIAI: šiauriniai panevėžiškiai, natūralioji morfologija, daiktavardžių kamienai, kamienų hierarchija.

## ANNOTATION

The noun declension system of the Eastern Aukštaitian Subdialect of Northern Panevėžiškiai has not been thoroughly studied. Generally speaking, there are no **comprehensive** studies addressing the morphology of this subdialect.

The analysis and description of the interaction of stems in the Eastern Aukštaitian Subdialect of Northern Panevėžiškiai, its types and conditions resort to the Natural Morphology research methods. Nouns are analysed using the synchronic method first proposed by Girdenis and Rosinas in 1977. The hierarchical clustering of inflectional classes of the Northern Panevėžiškiai Subdialect was performed and noun declension types were determined using the maximum method.

KEYWORDS: Northern Panevėžiškiai Subdialect, Natural Morphology, noun stems, stem hierarchy.

## ĮVADAS

Lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema lingvistų laikoma pačia archajiškiausia iš visų dabartinių gyvų indoeuropiečių kalbų, teigia Zigmas Zinkevičius (1980: 185). Pirmą kartą daiktavardžių linksniavimas aprašytas 1653-aisiais metais pirmojoje spausdintoje lietuvių kalbos gramatikoje *Grammatica Litvanica*. Tuomet Danielius Kleinas daiktavardžius suskirstė į penkis linksniavimo tipus (pagal daiktavardžių vienaskaitos vardininko, kilmininko ir naudininko galūnes) (Kruopas (red.): 1957). Gerokai vėliau, 1922 m., penkias linksniuotes *Lietuvių kalbos gramatikoje* išskyrė ir Jonas Jablonskis. Kitaip negu D. Kleinas, svarbiausiu rodikliu J. Jablonskis laikė vienaskaitos vardininko linksnį.

J. Jablonskio sudarytą lietuvių kalbos daiktavardžio linksniuotųjų sistemą randame ir 1965 metais išleistoje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red.: 1965). Joje pateikiami išsamesni linksniuotųjų aprašymai, akcentuojama ne tik vienaskaitos vardininko, bet ir vienaskaitos kilmininko galūnių reikšmė linksniuotei nustatyti.

*Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (2005: 68–81) aprašomos penkios linksniuotės: *(i)a*, *(i)u*, *(i)o*, *ė* ir *i*. Kiekvienos linksniuotės linksniavimo paradigmos skiriamos pagal atskirų linksnių formų ypatybes. Ši klasifikacija yra ne tik detalesnė už D. Kleino sudarytą linksniuotųjų sistemą, bet ir paprastesnė: norint nustatyti linksniuotę, užtenka vieno daugiskaitos naudininko linksnio.

Kalbininkai Aleksas Girdenis ir Albertas Rosinas pateikia visai kitokią, *natūraliosios morfologijos* metodais<sup>1</sup> tirtą, linksniavimo tipų klasifikaciją. Jų nuo-

<sup>1</sup> Šis metodas kilo ir ypač išplito Vokietijoje ir Austrijoje XX a. 8-to dešimtmečio pradžioje. Kalbamoji kryptis ir struktūrinės tendencijas kalbose apskritai, ir specifinius pakitimų procesus skirtingose kalbose aiškina iš dalies universaliais natūralumo principais.

mone (Girdenis, Rosinas 1977: 338), tradicinė, arba sąlyginė, daiktavardžių linksniavimo tvarka yra nemotyvuota ir neleidžia atskleisti skirtingų kamienų sąveikos, natūralios linksniavimo tipų klasifikacijos. Be to, tiriant daiktavardžius tradiciniu būdu, neatsižvelgiama į jų giminės, formų panašumą. Taigi remiantis A. Girdenio ir A. Rosino mokslinė idėja, šiame tyrime kiekviena daiktavardžių kaitybos klasė bus gretinama su visomis kitomis kaitybos klasėmis, aiškinamasi, koks yra sutampančių linksnių galūnių skaičius, skaičiuojamas linksnių vartojimo dažnis.

Artimą natūraliosios morfologijos teorijai daiktavardžio linksniavimo sistemą sudarė Adelė Valeckienė (1998). Jos pateiktoje klasifikacijoje atsižvelgiama į paradigmų tarpusavio panašumus. Kalbininkės teigimu, kai kurių skirtingų kamienų daiktavardžiai turi panašias galūnių sistemas, o kartais atvirkščiai – to paties kamieno daiktavardžiai skiriasi kuriomis nors galūnėmis (1998: 319).

Apskritai darbų, skirtų panevėžiškių patarnei, yra nemažai (Kačiuškienė 2000, 2006; Garšva 1982, 2000; Ručinskaitė 1984 ir kt.), daug apibendrinamosios medžiagos pateikta Z. Zinkevičiaus darbuose (1966, 1975). Vis dėlto reikia pasakyti, kad beveik visi kalbininkai daugiausia domėjosi panevėžiškių patarmės fonetika, morfologijai skirtas vos vienas kitas darbas (Šliavas 1974, Vidugiris 1964).

Taigi ir natūraliosios morfologijos teorija paremtų rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių patarmės daiktavardžio linksniavimo sistemos tyrimų dar nėra paskelbta<sup>2</sup>. Šiame straipsnyje, remiantis natūraliosios morfologijos teorinėmis nuostatomis, bus aprašoma minėtos patarmės daiktavardžio kaitybos klasių sistema, pateikta kamienų klasifikacija. Ji bus sudaroma atsižvelgiant ne tik į galūnes, bet ir į akcentinius bei morfonologinius kitimus tapačiose morfemose. Nuo įprastos (tradicinės) klasifikacijos ši skirsis tuo, kad ypatingas dėmesys bus skiriamas fleksijų panašumams paradigmose, bus bandoma išryškinti daiktavardžio kaitybos įvairovę.

---

<sup>2</sup> Natūraliosios morfologijos metodus, tirdamas bendrinės lietuvių kalbos, kai kurių žemaičių tarmės šnektų (Tirkšlių ir Šaukėnų), latvių bendrinės kalbos ir tarmių daiktavardžio linksniavimo tipų hierarchiją, naudojo A. Rosinas ir A. Girdenis (Girdenis, Rosinas 1977; Rosinas 1994, 2005: 47–51, 76–83). Taip pat Aurimas Markevičius, tyrinėdamas šiaurinius širvintiškius (Markevičius A. *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008; Markevičius A. *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009), taip pat Aušra Kaikarytė tirdama Joniškio šnektą (Kaikarytė A. *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010) bei Vitalija Karaciejūtė tirdama pietų aukštaičius (Karaciejūtė V. *Varėnos šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2013). Dar žr. Savickienė, Kazlauskienė, Kamandulytė 2004: 81 ir ten minimą literatūrą; apie pačią teoriją: Wurzel 1984.

## TYRIMAS

Tyrimė keliami keli uždaviniai: 1) ištirti šiaurinių panevėžiškių patarmės daiktavardžių linksniavimo tipus ir jų hierarchiją; 2) parodyti, kad tiriamojoje patarmėje egzistuoja ne tik sąlyginė, bet ir natūrali daiktavardžių linksniavimo tvarka; 3) pateikti rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių daiktavardžių kamienų kaitos tendencijas.

**Empirinė medžiaga.** Didžioji dalis garsinės tyrimo medžiagos surinkta straipsnio autorės (25 val.), kita dalis paimta iš Lietuvos kalbos instituto Tarmių archyvo (6 val.). Darbe tyrinėjami šie šiaurinių panevėžiškių punktai: Joniškėlio, Jūrgėnų, Pūmpėnų, Pāsvalio, Saločių, Geidžiūnų, Gailiūnių. Tyrimo medžiagą sudaro apie šimtas transkribuotų tarminių tekstų puslapių. Iš jų buvo išrinkti visi daiktavardžiai (iš viso 4961), kurie suskirstyti ir suskaičiuoti pagal kamienus (*ā* kamieno daiktavardžių rasta 832, *īā* kamieno – 197, *a* kamieno – 1891, *u* kamieno – 92, *īa<sub>2</sub>* kamieno – 799, *i<sub>f</sub>* kamieno – 46, *i<sub>m</sub>* kamieno – 17, *C<sub>m</sub>* kamieno – 59, *C<sub>f</sub>* kamieno – 25, *ē* kamieno – 903), giminę, skaičių, linksnį ir kirčiavimo tipus (baritoninį ir oksitoninį).

Nustatant linksniavimo tipus, remtasi šiais kriterijais ir sąlygomis:

1. Daiktavardžių kamienų skirtumus lemia fonologija, o ne fonetika. Pavyzdžiui, šiaurinių panevėžiškių daiktavardžių *šá.kę* „šakai“ ir *duōbę* „duobei“ galūnės balsiai laikomi tos pačios fonemos poziciniais variantais (dar plg. širvintiškių *žō.lbi.* „žolė“ ir *á.ki.* „akį“).

2. Daiktavardžių balsiniai kamienai nustatyti remiantis daugiskaitos naudinko, priebalsiniai – daugiskaitos kilmininko linksniu.

3. Šiauriniams panevėžiškiams būdinga itin stipri galūnės balsių redukcija, be to, veikia visuotinio kirčio atitraukimo dėsnis (t. y. atitraukiama ne tik iš trumpos, bet ir iš ilgos tvirtagalės galūnės ne tik į ilgąjį, bet ir į trumpąjį skiemenį, pvz.: *žmó·n<sup>b</sup>* „žmona“, *diēn<sup>ts</sup>* „dienas“, *ràs<sup>b</sup>* „rasa“, *kàte* „katė“). Dėl šios priežasties oksitoninio ir baritoninio kirčiavimo paradigmos suvienodėja, atsiranda daug sinkretinių linksnių. Taigi šiame darbe nustatant kamienus bus remiamasi baritoninio kirčiavimo daiktavardžiais<sup>3</sup>. Oksitoninio kirčiavimo

<sup>3</sup> Plg.: *Rytų aukštaičių šiaurinių širvintiškių ir pietų aukštaičių Varėnos šnektos* linksniavimo kamienai nustatyti remiantis tik oksitoninio kirčiavimo daiktavardžiais. Šiaurinių širvintiškių kirčiuotos galūnės išlaikytos geriau negu nekirčiuotos. Be to, širvintiškiai nekirčiuotus ilguosius balsius trumpina iki trumpųjų ir veikia sąlyginis kirčio atitraukimas (Markevičius 2006: 436). Varėnos šnekteje oksitoninio kirčiavimo daiktavardžiai pasirinkti dėl gerai atstovaujamos daiktavardžių paradigmos (Karaciejūtė 2011: 315). Pietų aukštaičiai galūnes išlaiko gerai, žodžiai daugeliu atvejų kirčiuojami kaip bendrinėje kalboje. Kartais gali skirtis kirčio vieta ar priegaidė, nes žodžiai priklauso kitoms kirčiuotėms ir yra susidarę nauji kirčiavimo modeliai, pvz.: *plī·tas* „plytās“, *stō·gūs* „stógūs“ ir kt. (LKTCh 2004: 81).



daiktavardžių pavyzdžiai pateikti tik palyginimui, t. y. kad būtų matyti abiejų kirčiavimo tipų panašumai. Rasti skirtumai pateikti pirmoje lentelėje.

1 LENTELĖ. Baritoninio ir oksitoninio kirčiavimo skirtumai šiaurinių panevėžiškių patarmėje

	Vienaskaita			Daugiskaita	
	BARITONINIS kirčiavimas	OKSITONINIS kirčiavimas		BARITONINIS kirčiavimas	OKSITONINIS kirčiavimas
<i>ā</i> kamienas					
			N.	<i>píevom</i>	<i>šakó-m</i>
Vt.	<i>píevø</i>	<i>šakõ·</i>	Vt.	<i>píevõs</i>	<i>šakõ·s<sup>b</sup></i>
<i>īā</i> kamienas					
Vt.	<i>sá.ujõ</i>	<i>dalõ·</i>	Vt.	<i>sá.ujõs</i>	<i>dalõ·s</i>
<i>ē</i> kamienas					
Vt.	<i>ù.pę</i>	<i>dõbę·</i>	Vt.	<i>ù.pęš</i>	<i>dõbęš</i>
<i>u</i> kamienas					
Vt.	<i>tõř.ġ<sup>b4</sup></i>	<i>dangù.ī</i>			
<i>i<sub>f</sub></i> kamienas					
			N.	<i>á.ntęm / ó.ntęm<sup>5</sup></i>	<i>aví.m</i>
			Įn.	<i>(sõ)_á.ntęm / (sõ)_ó.ntęm</i>	<i>(sõ)_aví.m</i>

Matyti, kad pagal kirčiavimo tipą nesutampa keturių kamienų (*ā*, *īā*, *ē* ir *u*) vienaskaitos ir daugiskaitos vietininko linksnių formos (*u* kamieno tik vienaskaitos); dviejų kamienų (*ā* ir *i<sub>f</sub>*) daugiskaitos naudininko linksnių formos ir tik vienas skirtumas rastas tarp *i<sub>f</sub>* kamieno daiktavardžių (nesutampa daugiskaitos įnagininko formos).

Svarbu paminėti, kad *i<sub>m</sub>*, *C<sub>m</sub>* ir *C<sub>f</sub>* kamienų daiktavardžiai šiaurinių panevėžiškių patarmėje yra tik oksitoninio kirčiavimo (*vàġ<sup>b</sup>š*, *àkmõ*, *dõkte*). Šių kamienų baritoninio kirčiavimo daiktavardžių nėra. Vienintelis *C<sub>m</sub>* kamieno žodis *mę·no*

<sup>4</sup> Daiktavardis *turgus* čia formaliai priskirtas prie *u* kamieno, tačiau tik vienaskaitos kilmininko linksnis turi išlaikęs šio kamieno galūnę, plg.: *tõř.gõs* „turgaus“ ir *víra* „vyro“. Visi kiti linksniai perėję į *a* kamieną.

<sup>5</sup> Daiktavardis *antis* šiaurinių panevėžiškių šnektoje priskirtas *i<sub>f</sub>* kamieno tipui, tačiau akivaizdus šio kamieno mišinys su *ē* kamieniu (plg.: vns. kilm. *á.ntęš* / *ó.ntęš* „anties“ ir *bí.tęš* „bitės“; vns. naud. *á.ntę* / *ó.ntę* „ančiai“ ir *bí.tę* „bitei“; dgs. naud. *á.ntęm* / *ó.ntęm* „antim“ ir *bí.tęm* „bitėm“; dgs. įn. *(sõ)\_á.ntęm* / *(sõ)\_ó.ntęm* „su antim“ ir *(sõ)\_bí.tęm* „su bitėm“). Čia murtamasis priešakinės eilės balsis kai kuriais atvejais gali atliepti tiek *ē*, tiek ir *i<sub>f</sub>* kamieno galūnę.

„mėnuo“ tik vienaskaitos vardininko linksnyje išlaikė šio kamieno formą. V isi kiti linksniai perėję į *ia*<sub>2</sub> kamieną. Tačiau vėl dėl galūnės balsių redukcijos ir visuotinio kirčio atitraukimo oksitoninio kirčiavimo daiktavardžiai panevėžiškių kirčiuojami šaknyje (*vàg̃<sup>o</sup>s* „vagis“, (*so*)*vàg̃<sup>o</sup>* „su vagimi“, *akmènu* „akmenų“, *àṽ<sup>o</sup>s* „avis“, (*so*)*àṽ<sup>o</sup>* „su avimi“ ir t. t.), todėl jais tyrime taip pat buvo remtasi.

4. Jei šiaurinių panevėžiškių daiktavardžiai turi dvi ar kelias paralelines linksnių formas (pavyzdžiui, *dú.kterę* ir *dú.kter̃<sup>o</sup>* „dukteriai“), kamieno atstovu laikoma dažnesnė forma. Wolfgango Ulricho Wurzelio teigimu, tokiais atvejais, kai žodis iš karto gali būti linksniuojamas ne pagal vieną tipą, susidaro papildomosios (komplementinės) fleksinės klasės (Wurzel 1984: 127). Tokių papildomų fleksinių klasių tirtroje patarmėje nerasta.

Išanalizavus empirinę medžiagą pastebėta, kad šiaurinių panevėžiškių patarmėje nėra *iu* ir *ia*<sub>1</sub> kamieno daiktavardžių. Jie linksniuojami pagal *ia*<sub>2</sub> kamieną, plg. *ké.l̃<sup>o</sup>s* „kelias“, *bró.l̃<sup>o</sup>s* „brolis“, *spič̃<sup>o</sup>s* „spiečis“ (spiečius), *á.m̃<sup>o</sup>s* „amžis“ (amžius). Išlikę šie daiktavardžių kamienai: *a* kamienas (*kaimí.n<sup>o</sup>s* „kaimynas“, *vai.k̃<sup>o</sup>s* „vaikas“, *prō.l̃<sup>o</sup>s* „protas“, *rá.l̃<sup>o</sup>s* „ratas“, *ia*<sub>2</sub> kamienas (*kó.lòk̃<sup>o</sup>s* „kolūkis“, *tėvėl̃<sup>o</sup>s* „tėvelis“, *pavá.sar̃<sup>o</sup>s* „pavasaris“, *á.rk̃<sup>o</sup>s* „arklys“), *ā* kamienas (*mèšk̃<sup>o</sup>* „meška“, *mukí.k̃<sup>o</sup>* „mokykla“, *galṽ<sup>o</sup>* „galva“, *ló.ṽ<sup>o</sup>* „lova“), *iā* kamienas (*bažñ<sup>o</sup>.č̃<sup>o</sup>* „bažnyčia“, *grí.č̃<sup>o</sup>* „gryčia“, *pō.ñ<sup>o</sup>* „ponia“, *kleboní.i* „klebonija“, *buré.i* „būrėja“), *ē* kamienas (*pardutú.ve* „parduotuvė“, *\*mažú.pe* „Mažupė“, *jāunī.ste* „jaunystė“, *stikli.ne* „stiklinė“), *i<sub>m</sub>* kamienas (*vàg̃<sup>o</sup>s* „vagis“), *i<sub>f</sub>* kamienas (*nàk̃<sup>o</sup>s* „naktis“, *klé.l̃<sup>o</sup>s* „klėtis“, *ú.ždō.l̃<sup>o</sup>s* „užduotis“), *u* kamienas (*àl̃<sup>o</sup>s* „alus“, *žmó.g<sup>o</sup>s* „žmogus“, *sū.n<sup>o</sup>s* „sūnus“, *liét̃<sup>o</sup>s* „lietus“), *C<sub>m</sub>* kamienas (*ròdō* „ruduo“, *mė.nō* „mėnuo“), *C<sub>f</sub>* kamienas (*sēsō* „sesuo“, *dōkte* „duktė“).

Toliau pateikiamos visų kamienų daiktavardžių linksniavimo paradigmos (atskirai baritoninio ir – palyginimui – oksitoninio kirčiavimo).

2 LENTELE. Baritoninio kirčiavimo daiktavardžių linksniavimo paradigmos

a kamienas		
	VIENASKAITA	DAUGISKAITA
V.	<i>ví.r̃<sup>o</sup>s</i>	<i>ví.r̃<sup>o</sup>ę</i>
K.	<i>ví.ra</i>	<i>ví.ru</i>
N.	<i>ví.r̃<sup>o</sup></i>	<i>ví.ram</i>
G.	<i>ví.rō</i>	<i>ví.r̃<sup>o</sup>s</i>
Įn.	<i>ví.r̃<sup>o</sup></i>	<i>ví.r̃<sup>o</sup>ęs</i>
Vt.	<i>só.d̃<sup>o</sup> / tep_sō.dā</i>	<i>sō.dōs / tep_sō.du</i>
Š.	<i>ví.r̃<sup>o</sup>!</i>	<i>ví.r̃<sup>o</sup>!</i>

<b><i>ā</i> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGSKAITA</b>
V.	<i>píev<sup>a</sup></i>	<i>píevos</i>
K.	<i>píevos</i>	<i>píevu</i>
N.	<i>píevę</i>	<i>píevom</i>
G.	<i>píevø</i>	<i>píev<sup>a</sup>s</i>
Įn.	<i>(sø)_píev<sup>a</sup></i>	<i>(sø)_píevom</i>
Vt.	<i>píevø / tep_píevos</i>	<i>píevos / tep_píevu</i>
Š.	<i>*lá.im<sup>a</sup>!</i>	<i>*lá.imos!</i>

<b><i>ē</i> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGSKAITA</b>
V.	<i>bī.te</i>	
K.	<i>bī.tēs</i>	
N.	<i>bī.tę</i>	
G.	<i>bī.tę</i>	
Įn.	<i>(sø)_bī.t<sup>b</sup></i>	
Vt.	<i>ú.pe / tep_ú.pēs</i>	
Š.	<i>bī.t<sup>b</sup>!</i>	

<b><i>i<sub>f</sub></i> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGSKAITA</b>
V.	<i>á.nī<sup>b</sup>š / ó.nī<sup>b</sup>š</i>	<i>á.nī<sup>b</sup>š / ó.nī<sup>b</sup>š</i>
K.	<i>á.ntēš / ó.ntēš</i>	<i>á.nī<sup>c</sup>ū / ó.nī<sup>c</sup>ū</i>
N.	<i>á.ntę / ó.ntę</i>	<i>á.ntēm / ó.ntēm</i>
G.	<i>á.nī<sup>b</sup> / ó.nī<sup>b</sup></i>	<i>á.nī<sup>b</sup>š / ó.nī<sup>b</sup>š</i>
Įn.	<i>(sø)_á.nī<sup>b</sup> / (sø)_ó.nī<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_á.ntēm / (sø)_ó.ntēm</i>
Vt.	–	–
Š.	<i>á.ntę / ó.ntę!</i>	<i>á.nī<sup>b</sup>š / ó.nī<sup>b</sup>š!</i>

<b><i>īa<sub>2</sub></i> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGSKAITA</b>
V.	<i>bró-ī<sup>b</sup>š</i>	<i>bró-lę</i>
K.	<i>bró-lę</i>	<i>bró-ī<sup>b</sup>u</i>
N.	<i>bró-ī<sup>b</sup></i>	<i>bró-lem</i>
G.	<i>bró-ī<sup>b</sup></i>	<i>bró-ī<sup>b</sup>s</i>
Įn.	<i>(sø)_bró-ī<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_bró-lęs</i>
Vt.	–	–
Š.	<i>bró-ī<sup>b</sup>!</i>	<i>bró-lę!</i>

<i>iā</i> kamienas		
	VIENASKAITA	DAUGISKAITA
V.	<i>sá.uj<sup>b</sup></i>	<i>sá.ujos</i>
K.	<i>sá.ujos</i>	<i>sá.uju</i>
N.	<i>sá.uję</i>	<i>sá.ujom</i>
G.	<i>sá.ujō</i>	<i>sá.uj<sup>b</sup>s</i>
Įn.	<i>(sō)_sá.uj<sup>b</sup></i>	<i>(sō)_sá.ujom</i>
Vt.	<i>sá.ujō / tep sá.ujos</i>	<i>sá.ujos / tep_sá.uju</i>
Š.	–	–

<i>u</i> kamienas		
	VIENASKAITA	DAUGISKAITA
V.	<i>tōř.g<sup>ns</sup></i>	<i>tōř.gę</i>
K.	<i>tōř.gos</i>	<i>tōř.gu</i>
N.	<i>tōř.g<sup>ns</sup></i>	<i>tōř.gam</i>
G.	<i>tōř.gō</i>	<i>tōř.g<sup>ns</sup></i>
Įn.	<i>(sō)_tōř.g<sup>ns</sup></i>	<i>(sō)_tōř.gęs</i>
Vt.	<i>tōř.g<sup>ns</sup> / tep_tōř.ga/an_tōř.gos</i>	<i>tōř.gōs / tep_tōř.gu</i>
Š.	–	–

3 LENTELĖ. Oksitoninio kirčiavimo daiktavardžių linksniavimo paradigmos

<i>a</i> kamienas		
	VIENASKAITA	DAUGISKAITA
V.	<i>vėļ.k<sup>ns</sup> / vōļ.k<sup>ns</sup><sup>6</sup></i>	<i>vėļkę / vōļkę</i>
K.	<i>vėļ.ka / vōļ.ka</i>	<i>vėļku / vōļku</i>
N.	<i>vėļ.k<sup>ns</sup></i>	<i>vōļkam</i>
G.	<i>vėļ.kō / vōļ.kō</i>	<i>vėļk<sup>ns</sup> / vōļk<sup>ns</sup></i>
Įn.	<i>(sō)_vėļ.k<sup>ns</sup> / vōļ.k<sup>ns</sup></i>	<i>(sō)_vōļkęs / vėļkęs</i>
Vt. <sup>7</sup>	<i>kiēm<sup>ns</sup> / tep_kiēma<sup>8</sup></i>	<i>kiēmōs / tep_kiēmu</i>
Š.	<i>vōļ.kę<sup>9</sup>!</i>	<i>vōļ.kę!</i>

<sup>6</sup> Šiauriniai panevėžiškiai lygiagrečiai vartoja abi formas. Antroji (vōļ.k<sup>ns</sup>) labiau paplitusi senosios kartos atstovų kalboje.

<sup>7</sup> Į linksnių sistemą neįtrauktas ilytyvo linksnis. Empirinėje medžiagoje tokių pasitaikė tik 9, pvz.: (i) *plī-tinė priĵeme o\_kolkō.zan nepriĵime* || (Joniškėlis); *tenā.ĭ vėš<sup>b</sup> remō.ntan ai.n<sup>ns</sup> bū-dava\_gi* || (Joniškėlis); *križė.ļ<sup>ns</sup> bū-dava prikabi.nt<sup>ns</sup> klā.sęs galañ* || (Geidžiūnai); *kiek\_mú.m prakajki.na | miškañ bū.vam išviĵi* || (Jūrgėnai). Tyrimui jie svarių rezultatų neteikia. Iliatyvas buvo pavartotas atsitiktinai senosios kartos atstovų.

<sup>8</sup> Skaičiuojant sutampančių linksnių galūnes remtasi pirmąja, įprasta (o ne prielinksninė) vietininko forma.

<sup>9</sup> Šiaurinių panevėžiškių plote įsigalėjusi šauksmininko forma su -ai, kuri iš vartosenos baigia išstumti senesnę formą (plg.: vns. š. vōļ.kę „vilkai“, o ne vīlke).

Rytų aukštaičių šiaurinių panevėžiškių  
daiktavardžio linksniavimo tipai ir jų kitimo tendencijos

<i>ia</i> <sub>2</sub> kamienas		
	VIENASKAITA	DAUGSKAITA
V.	<i>á.rk<sup>o</sup>l̃<sup>b</sup>š</i>	<i>ar̃klę</i>
K.	<i>á.rklę</i>	<i>ar̃klū</i>
N.	<i>á.rk<sup>o</sup>l̃<sup>b</sup></i>	<i>ar̃klėm</i>
G.	<i>á.rk<sup>o</sup>l̃<sup>b</sup></i>	<i>á.rk<sup>o</sup>l̃<sup>b</sup>š</i>
Įn.	<i>(sø)_á.rk<sup>o</sup>l̃<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_ar̃klęs</i>
Vt.	<i>uk̃i. / tep_ú.k̃ę</i>	<i>ú.k̃os</i>
Š.	<i>á.rk̃l̃o<sup>10</sup>!</i>	<i>ar̃klę!</i>

<i>ā</i> kamienas		
	VIENASKAITA	DAUGSKAITA
V.	<i>šāk<sup>b</sup></i>	<i>šā.kos</i>
K.	<i>šākos</i>	<i>šāku</i>
N.	<i>šā.kę</i>	<i>šakó-m</i>
G.	<i>šā.kø</i>	<i>šāk<sup>b</sup>s</i>
Įn.	<i>(sø)_šāk<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_šākom</i>
Vt.	<i>šakō- / tep_šākos</i>	<i>šakō-s<sup>b</sup> / tep_šāku</i>
Š.	<i>mā.m<sup>b</sup>!</i>	<i>mā.mos!</i>

<i>iā</i> kamienas		
	VIENASKAITA	DAUGSKAITA
V.	<i>dāl̃<sup>b</sup></i>	<i>dāl̃os</i>
K.	<i>dāl̃os</i>	<i>dāl̃ū</i>
N.	<i>dā.lę</i>	<i>dāl̃om</i>
G.	<i>dā.lę</i>	<i>dāl̃<sup>b</sup>s</i>
Įn.	<i>(sø)_dāl̃<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_dāl̃om</i>
Vt.	<i>dāl̃ō-</i>	<i>dāl̃ō-s<sup>b</sup></i>
Š.	<i>*dā.l̃<sup>b</sup>!</i>	<i>dāl̃os!</i>

<sup>10</sup> Bendrinėje kalboje įprasta *ia*<sub>2</sub> kamieno šauksmininko galūnė yra *-y* (oksitonų) arba *-i* (baritonų), pvz.: *arkly, ožy, broli*. Šiaurinių panevėžiškių patarmėje vietoj *ia*<sub>2</sub> kamieno vartojamas *u* kamieno šauksmininkas su galūne *-au* (*á.rk̃l̃o* „arkliau“, *bró-l̃o* „broliau“, *ki.š̃k̃o* „kiškiau“).

<b><i>ē</i> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGISKAITA</b>
V.	<i>dúobe</i>	<i>duôbęs</i>
K.	<i>dúobęs</i>	<i>dúobu</i>
N.	<i>duôbę</i>	<i>dúobęm</i>
G.	<i>duôbę</i>	<i>dúob<sup>ps</sup>s</i>
Įn.	<i>(sø)_dúob<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_dúobęm</i>
Vt.	<i>dôbĕ / tep_dúobęs</i>	<i>dôbĕs / tep_dúobu</i>
Š.	<i>vařl<sup>b</sup> / vařla!</i>	<i>vařļes!</i>

<b><i>i<sub>m</sub></i> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGISKAITA</b>
V.	<i>vàg<sup>b</sup>s</i>	<i>và.g<sup>ps</sup>s</i>
K.	<i>vàgęs</i>	<i>vàgu</i>
N.	<i>và.g<sup>b</sup></i>	<i>vagí.m</i>
G.	<i>và.g<sup>b</sup></i>	<i>vàg<sup>ps</sup>s</i>
Įn.	<i>(sø)_vàg<sup>b</sup></i>	<i>sø_vagí.m / sø_vàgęs</i>
Vt.	<i>debesĩ / tep_dē.besę</i>	<i>debesĩ.s / tep_debėsu</i>
Š.	<i>vàgø<sup>11</sup>!</i>	<i>và.g<sup>ps</sup>s!</i>

<b><i>u</i> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGISKAITA</b>
V.	<i>sú·n<sup>s</sup>s</i>	<i>sú·nę</i>
K.	<i>sú·nøs</i>	<i>sú·nu</i>
N.	<i>sú·n<sup>b</sup></i>	<i>sú·nam</i>
G.	<i>sú·nø</i>	<i>sú·n<sup>s</sup>s</i>
Įn.	<i>(sø)_sú·n<sup>s12</sup></i>	<i>(sø)_sú·nęs</i>
Vt.	<i>daņgú.į</i>	–
Š.	<i>sú·nę<sup>13</sup>!</i>	<i>sú·nę!</i>

<sup>11</sup> Čia taip pat pastebima kamienų migracija: *i<sub>m</sub>* kamienas (kaip ir *ja<sub>2</sub>*) perima (*i*)*u* kamieno šauksmininko galūnę *-au*.

<sup>12</sup> Vienaskaitos įnagininko linksnis turi jau ne *u* kamieno galūnę *-umi*, o *a* kamieno galūnę *-u*, t. y. ne *su sūnumi*, *žmogumi*, o *su sūnu*, *žmogu*. Ši forma – *a* ir *u* kamienų daiktavardžių mišimo rezultatas. Dar plg. *į* ir *įā* kamieno vienaskaitos įnagininką: *sø\_àò<sup>b</sup>* „su avimi“ ir *sø\_dâ<sup>b</sup>* „su dalia“. Čia taip pat ryškus kamienų mišimo atvejis.

<sup>13</sup> *u* kamieno vienaskaitos ir daugiskaitos šauksmininko formos sutampa. Čia *u* kamieno daiktavardžiai perima *a* kamieno daiktavardžių galūnę *-ai* (plg. vns. š. *ðòlķę* „vilikai“ ir *sú·nę* „sūnai“).

<b><math>i_f</math> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGISKAITA</b>
V.	<i>àv<sup>b</sup>š</i>	<i>á.v<sup>b</sup>š</i>
K.	<i>àvęs</i>	<i>àvū</i>
N.	<i>á.vę</i>	<i>aví.m</i>
G.	<i>á.vę / á.v<sup>b</sup></i>	<i>àv<sup>b</sup>š</i>
Įn.	<i>(sø)_àv<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_aví.m</i>
Vt.	<i>akĩ</i>	<i>akĩ.š</i>
Š.	<i>àvę!</i>	<i>á.v<sup>b</sup>š!</i>

<b><math>C_m</math> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGISKAITA</b>
V.	<i>àkmø</i>	<i>á.kmeñ<sup>b</sup>š</i>
K.	<i>á.kmeņ<sup>14</sup></i>	<i>akmènu</i>
N.	<i>á.kmeñ<sup>b</sup></i>	<i>akmeni.m</i>
G.	<i>á.kmeñ<sup>b</sup></i>	<i>á.kmeñ<sup>b</sup>š</i>
Įn.	<i>(sø)_á.kmeñ<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_á.kmeņš</i>
Vt.	<i>akmeniĩ / tep_á.kmeņ</i>	<i>akmeniĩš / tep_akmènu</i>
Š.	<i>á.kmeñø!</i>	<i>á.kmeñ<sup>b</sup>š!</i>

<b><math>C_f</math> kamienas</b>		
	<b>VIENASKAITA</b>	<b>DAUGISKAITA</b>
V.	<i>dòkte</i>	<i>dù.kter<sup>b</sup>š</i>
K.	<i>dòkteš</i>	<i>duktèru</i>
N.	<i>dù.ktere / dù.kter<sup>b</sup></i>	<i>dù.kterëm</i>
G.	<i>dù.kter<sup>b</sup></i>	<i>dù.kter<sup>b</sup>š</i>
Įn.	<i>(sø)_dù.kter<sup>b</sup> / (sø)_dòkĩ<sup>b</sup></i>	<i>(sø)_dù.kterëm</i>
Vt.	–	–
Š.	–	<i>dù.kter<sup>b</sup>š!</i>

Iš pateiktų baritoninio ir oksitoninio kirčiavimo daiktavardžių paradigmu matyti, kad vienu fleksinių klasių galūnės yra labai panašios (plg. 2 ir 3 lent. *ā* kamieno paradigmą su *īā* kamieno, *a* kamieno paradigmą su *u* kamieno), o kitų – skirtingos (plg. 2 ir 3 lent. *ē* kamieno paradigmą su *i\_f* kamieniu, 3 lent. *u* kamieną su *i\_m* kamieniu). Nustatant šiaurinių panevėžiškių patarmės linksniavimo

<sup>14</sup> Priebsalnio kamieno vyriškosios giminės daiktavardžių kilmininkas turi *īa\_2* kamieno galūnę (plg. *rù.dęņ* „rudenio“, *á.rklę* „arklio“, *bró-lę* „brolio“), o šauksmininkas (*i*)u kamieno galūnę (plg. *á.kmeñø!* „akmeniau“ \**daĩ.ñø* „Dainiau“).

tipų klasifikaciją ir jų tarpusavio hierarchiją, remtasi jau anksčiau minėta A. Girdenio bei A. Rosino 1977 m. aprašyta metodika (338–348). Tai yra kiekvienas kamienas gretintas su visais kitais kamienais. Svarbiausias dviejų kamienų panašumo rodiklis yra sutampančių linksnių galūnių skaičius (*m*). Palyginkime šiaurinių panevėžiškių *a* kamieną (*vėlkʰs* „vilkas“) su *ā* kamieniu (*šakʰ* „šaka“), žr. 4 lentelę:

4 LENTELĖ. *a* ir *ā* kamienų daiktavardžių paradigmos

	Vienaskaita		Daugiskaita	
	<i>a</i> kamienas	<i>ā</i> kamienas	<i>a</i> kamienas	<i>ā</i> kamienas
V.	<i>vėl.kʰs / vōl.kʰs</i>	<i>šakʰ</i>	<i>vėlkę / vōlkę</i>	<i>šá.kos</i>
K.	<i>vėl.ka / vōl.ka</i>	<i>šakos</i>	<i>vėlku / vōlku</i>	<i>šaku</i>
N.	<i>vėl.kʰ</i>	<i>šá.kę</i>	<i>vōlkam</i>	<i>šakó-m</i>
G.	<i>vėl.ko / vōl.ko</i>	<i>šá.ko</i>	<i>vėlkʰs / vōlkʰs</i>	<i>šakʰs</i>
Įn.	<i>(sø)_vėlkʰ / vōlkʰ</i>	<i>(sø)_šakʰ</i>	<i>(sø)_vōlkęs / vėlkęs</i>	<i>(sø)_šakom</i>
Vt.	<i>kiémʰ / tep_kiéma</i>	<i>šakō / tep_šakos</i>	<i>kiémos / tep_kiému</i>	<i>šakō-sʰ / tep_šaku</i>
Š.	<i>vōl.kę!</i>	<i>má.mʰ!</i>	<i>vōl.kę!</i>	<i>má.mos!</i>

Kaip matyti, *a* ir *ā* paradigmos turi keturias sutampančių linksnių galūnes (vienaskaitos galininkas ir įnagininkas, daugiskaitos kilmininkas, galininkas). Vadinasi, šių paradigmų panašumo indeksas (*m*) yra lygus 4. Tačiau šis indeksas nėra visiškai tikslus, nes visos fleksinės klasės turi vienodas *daugiskaitos kilmininko* ir, kas nebūdinga kitoms tirtoms aukštaičių šnektoms (šiaurinių širvintiškių, Varėnės, Jōniškio), *galininko* galūnes. Taigi tokių galininko formų kaip, pavyzdžiui: *sú-nʰs*, *âdʰs*, *vírʰs*, *bró-lʰs*, *pievʰs*, *sá.ujʰs*, *bėtʰs*, *tōr.gʰs*, galūnės yra redukuotos ir laikomos tapačiomis, o tiksliau – pozicininiais jų variantais. Šauksmininkas dažniausiai turi keletą paralelinių formų (pvz.: *varlʰ*, *varla* ~ *varle!*), o daugeliu atvejų įprastos šauksmininko formos (ypač priebalsinio kamieno daiktavardžių) šiaurinių panevėžiškių patarmėje visai nevartojamos. Šiaurinių panevėžiškių plote, kaip ir kitose patarmėse (uteniškių, šiaurinių vakarų aukštaičių ir kt.), įprasta šauksmininko forma keičiama mažybine-malonine: *varlí-tʰ* „varlyt“, *dukri-tʰ* „dukryt“, *sesí-tʰ* „sesyt“, *sesú.tʰ* „sesut“. Taigi minėtieji, dar anomaliais vadinami, linksniai iš paradigmų pašalinti. Šiuo atveju iš lentelės turime išbraukti daugiskaitos kilmininko ir galininko linksnį, tad sutampančių linksnių galūnių lieka 2.



Nustatant daiktavardžių linksniavimo tipų panašumą, reikšmingas ne tik sutampančių linksnių galūnių skaičius, bet ir linksnių vartojimo dažnumas (žr. 5 lentelę).

5 LENTELĖ. Šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksnių vartojimo dažnis

	Vienaskaita		Daugiskaita		Dviskaita	
V.	1035	20,71 %	635	12,71 %		
K.	750	15,01 %	516	10,33 %		
N.	59	1,18 %	41	0,82 %		
G.	833	16,67 %	359	7,18 %	29	0,58 %
Įn.	148	2,96 %	172	3,44 %		
Vt.	285	5,7 %	85	1,7 %		
II.	6	0,12 %	3	0,06 %		
Š.	39 <sup>12</sup>	0,78 %	2	0,04 %		

Iš lentelės matyti, kad linksniai nėra lygiaverčiai. Dominuoja vienaskaitos vardininkas, kilmininkas ir galininkas. Atsižvelgiant į linksnių formų vartojimo nevienodą dažnumą, įvesta kiekvieno linksnio pataisa ( $p_i$ ), kuri lygi dvigubam vienaskaitos linksnių santykiniam dažnumui, o daugiskaitos – pusei atitinkamų vienaskaitos linksnių pataisoms. Šiaurinių panevėžiškių fleksinių klasių panašumo indeksų pataisos pateikiamos 6 lentelėje:

6 LENTELĖ. Šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksniavimo tipų panašumo indeksų pataisos

	Vienaskaita	Daugiskaita
V.	0,7	0,33
K.	0,5	0,25
N.	0,04	0,02
G.	0,5	0,24
Įn.	0,1	0,06
Vt.	0,1	0,07

Toliau skaičiuojamas linksniavimo tipų panašumo indeksas ( $I$ ) pagal formulę:

$$I = m + \sum_{m}^{i=1} p_i$$

Prie sutampančių linksnių galūnių skaičiaus pridedamos tų pačių linksnių pataisos. Jau minėtos *a* ir *ā* paradigmos turi dvi sutampančių linksnių galūnes: vienaskaitos galininko ir įnagininko. *a* ir *ā* kamienų panašumo indeksas (*I*) gaunamas atlikus tokius veiksmus:  $2 + (0,5 + 0,1) = 2,6 \approx 2,7$ .

Palyginus visas šiaurinių panevėžiškių fleksines klases, gauti rezultatai pateikti 7 lentelėje:

7 LENTELĖ. Šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksniavimo tipų panašumo indeksai

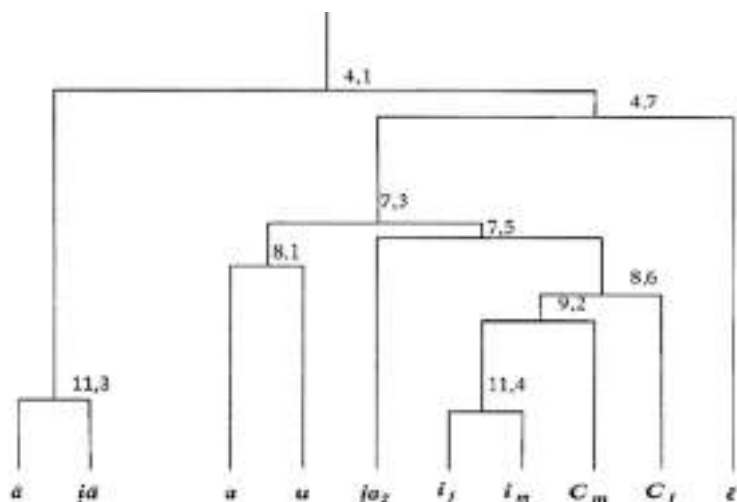
Tipai	<i>a</i>	<i>īa<sub>2</sub></i>	<i>ā</i>	<i>īā</i>	<i>ē</i>	<i>i<sub>m</sub></i>	<i>i<sub>f</sub></i>	<i>u</i>	<i>C<sub>m</sub></i>	<i>C<sub>f</sub></i>
<i>a</i>	-	7,3	2,7	2,8	1,1	4,9	2,8	8,1	3,2	1,1
<i>īa<sub>2</sub></i>		-	2,2	2,2	2,1	7,5	5,4	6,2	7,3	4,8
<i>ā</i>			-	11,3	2,1	1,1	2,1	4,1	1,1	2,1
<i>īā</i>				-	3,6	1,1	2,1	2,6	1,1	2,1
<i>ē</i>					-	2,6	3,6	1,1	1,1	4,7
<i>i<sub>m</sub></i>						-	11,4	4,9	9,2	7,6
<i>i<sub>f</sub></i>							-	2,8	7,1	8,6
<i>u</i>								-	3,2	1,1
<i>C<sub>m</sub></i>									-	7,8
<i>C<sub>f</sub></i>										-

Vertikaliosios ir horizontaliosios eilės susikirtimo taškai lentelėje rodo tų dviejų kamienų panašumo indeksą. Šiaurinių panevėžiškių patarmėje iš vyriškosios giminės aukštą panašumo indeksą turi *i<sub>m</sub>* ir *i<sub>f</sub>*, gana artimi *i<sub>m</sub>* ir *C<sub>m</sub>*, *a* ir *u* kamienai. Iš moteriškosios giminės labai artimi *ā* ir *īā*, *i<sub>f</sub>* ir *C<sub>f</sub>* kamienai. Išskirti galima *ē* kamieną, jo panašumo indeksas, palyginti su visais kamienais, yra žemiausias.

Tiksliau kamienų panašumą rodo hierarchinis grupavimas, kuris atliktas maksimumų metodu, t. y. sujungus panašiausius tipus, naujos klasės sudaromos pagal didžiausią iš ankstesnių indeksų. Tokiu būdu sudaryta šiaurinių panevėžiškių daiktavardžio linksniavimo tipų klasifikacija pateikiama 1 paveiksle.

Paveiksle išsiskiria trys daiktavardžių kamienų šakos: moteriškojo linksniavimo (*ā* ir *īā*), vyriškojo (*a* ir *u*) ir mišriojo linksniavimo (*i<sub>m</sub>*, *i<sub>f</sub>*, *C<sub>m</sub>*, *C<sub>f</sub>*). *īa<sub>2</sub>* kamienas atsiduria viduryje tarp vyriškojo ir mišriojo linksniavimo tipų. Šis kamienas aiškiai šlyja prie mišriojo linksniavimo daiktavardžių (*īa<sub>2</sub>* ir *i<sub>m</sub>* panašumo indeksas yra 7,5; *īa<sub>2</sub>* ir *C<sub>m</sub>* panašumo indeksas – 7,3), tačiau ir su kitais vyriškojo kamieno daiktavardžiais yra gana glaudžiai susijęs (*īa<sub>2</sub>* ir *a* kamieno panašumo indeksas yra 7,3; *īa<sub>2</sub>* ir *u* kamieno panašumo indeksas – 6,2). Hierarchinio

grupavimo „medyje“ atskira šaka brėžiama  $\bar{e}$  kamienui, kuris jungiasi prie vyriškojo ir mišriojo linksniavimo kamienų, o su  $\bar{a}$  ir  $\bar{i}\bar{a}$  kamienais bendrų linksnių galūnių turima iš viso labai mažai. Taigi panašu, kad šiaurinių panevėžiškių patarmės kamienų diferenciacija yra visai kitokia nei jau ištirtose kitose aukštaičių šnektose – šiaurinių širvintiškių (Markevičius: 2006, 445), Jōniškio (Kaikarytė: 2010, 112), Varėnės (Karaciejūtė: 2011, 321) ir bendrinėje kalboje (Girdenis, Rosinas: 1977, 341). Šiaurinių širvintiškių ir Varėnos šnektose  $\bar{e}$  kamienas yra izoliuotas ir labai menkai šlyja prie mišriojo ir moteriškojo linksniavimo daiktavardžių, o Jōniškio šnektose, kaip ir bendrinėje kalboje,  $\bar{e}$  kamienas sudaro labai kompaktišką grupę su  $\bar{a}$  ir  $\bar{i}\bar{a}$  kamienais.



1 PAV. Šiaurinių panevėžiškių linksniavimo tipų hierarchinio grupavimo „medis“

Taigi šiaurinių panevėžiškių patarmėje moteriškojo linksniavimo daiktavardžių kamienai skyla į dvi grupes: 1)  $\bar{e}$  kamieno daiktavardžiai, kurie turi daugiau bendrų galūnių su vyriškojo bei mišriojo linksniavimo kamienais; 2)  $\bar{a}$  ir  $\bar{i}\bar{a}$  kamienai, kurie apskritai yra gerokai nutolę nuo visų kitų kamienų, todėl ir sutampančių linksnių galūnių turi labai mažai.

Nesunku pastebėti, kad šiaurinių panevėžiškių hierarchinio grupavimo „medis“ nėra labai aukštas. Galima sakyti, „medis“ auga labai proporcingai. Daiktavardžių paradigmų tarpusavio suartėjimą rodo palyginti nemaži linksniavimo tipų panašumo indeksai (žr. 7 lentelę), nulių lentelėje iš viso nėra.

Apibendrinant galima teigti, kad visi šiaurinių panevėžiškių daiktavardžiai yra 3 trijų linksniavimo tipų: moteriškojo (*šakà, dalià*), vyriškojo (*žmogùs, výras*)

ir mišriojo (*akis, vagis, akmuo, duktė*). 1 paveiksle matyti ryški moteriškojo linksniavimo tipo  $\bar{a}$  ir  $\bar{i}\bar{a}$  kamienų paralelė, jų panašumo indeksas yra 11,3. Vyriškojo linksniavimo  $a$  ir  $u$  kamienai taip pat sudaro atskirą šaką, jų panašumo indeksas šiek tiek mažesnis – 8,1. Kaip jau buvo minėta,  $\bar{i}a_2$  kamienas turi panašų santykį tiek su vyriškojo, tiek su mišriojo linksniavimo tipo daiktavardžiais, todėl tarsi užima tarpinę poziciją (płg.  $\bar{i}a_2$  ir  $a$  kamienų panašumo indeksas yra 7,3;  $\bar{i}a_2$  ir  $i_m$  panašumo indeksas – 7,5). Akivaizdus mišriojo linksniavimo tipo kamienų artimumas ( $i_f$  ir  $i_m$  kamienų panašumo indeksas yra net 11,4;  $i_m$  ir  $C_m$  kamienų panašumo indeksas – 9,2;  $i_f$  ir  $C_f$  kamienų panašumo indeksas – 8,6).

## SVARBIAUSIOS IŠVADOS

1. Natūrali šiaurinių panevėžiškių patarmės daiktavardžių linksniavimo tipų pagal panašumą išsidėstymo tvarka yra tokia:  $\bar{a}$ ,  $\bar{i}\bar{a}$ ,  $a$ ,  $u$ ,  $\bar{i}a_2$ ,  $i_f$ ,  $i_m$ ,  $C_m$ ,  $C_f$ ,  $\bar{e}$ .
2. Šiaurinių panevėžiškių daiktavardžių linksniavimo kamienai susiskirstę į tris grupes: vyriškojo ( $a$  ir  $u$  kamieno daiktavardžiai), moteriškojo ( $\bar{a}$  ir  $\bar{i}\bar{a}$  kamienų daiktavardžiai) ir mišriojo ( $i_m$ ,  $i_f$ ,  $C_m$ ,  $C_f$ ). Iš visų išsiskiria  $\bar{e}$  kamienas, kuris šliejasi labiau prie vyriškojo ir mišriojo linksniavimo daiktavardžių nei prie moteriškojo linksniavimo kamienų.
3. Visiems tiriamosios patarmės daiktavardžio linksniavimo tipams – moteriškajam, vyriškajam ir mišriajam – būdingas laipsniškas suartėjimas.
  - 3.1. Aukštą panašumo indeksą turi ir yra artimi mišriojo linksniavimo daiktavardžių  $i_f$  ir  $i_m$  kamienai, moteriškojo linksniavimo daiktavardžių  $\bar{a}$  ir  $\bar{i}\bar{a}$  kamienai, vyriškojo linksniavimo daiktavardžių  $a$  ir  $u$  kamienai.
  - 3.2. Šiaurinių panevėžiškių moteriškojo linksniavimo daiktavardžių kamienai skyla į dvi grupes:  $\bar{e}$  kamieno daiktavardžiai turi daugiau bendrų galūnių su vyriškojo bei mišriojo linksniavimo kamienais, o  $\bar{a}$  ir  $\bar{i}\bar{a}$  kamienai apskritai yra gerokai nutolę nuo visų kitų kamienų.
  - 3.3. Kitaip negu kitose tirtose patarmėse, šiaurinių panevėžiškių  $\bar{i}a_2$  kamienas atsiduria viduryje tarp vyriškojo ir mišriojo linksniavimo tipų.  $\bar{i}a_2$  kamienas ir su vyriškojo, ir su mišriojo linksniavimo daiktavardžiais yra susijęs beveik vienodai (płg.:  $\bar{i}a_2$  ir  $a$  kamieno panašumo indeksas yra 7,3;  $\bar{i}a_2$  ir  $u$  kamieno panašumo indeksas – 6,2;  $\bar{i}a_2$  ir  $i_m$  panašumo indeksas yra 7,5;  $\bar{i}a_2$  ir  $C_m$  panašumo indeksas – 7,3).
4. Šiaurinių panevėžiškių linksniavimo tipų hierarchinio grupavimo „medis“, palyginti su Tirkšlių (Girdenis, Rosinas: 1977), šiaurinių širvintiškių (Markevičius: 2006), bendrinės kalbos (Girdenis, Rosinas: 1977), Varėnės (Karaciejūtė 2011) linksniavimo tipų hierarchinio grupavimo „medžiais“,

yra šiek tiek žemesnis. Gana nemaži linksniavimo tipų panašumo indeksai rodo ryškų šiaurinių panevėžiškių daiktavardžių paradigmų tarpusavio suartėjimą.

#### LITERATŪRA

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Garšva Kazimieras 1982a: *Joniškėlio apylinkės šnektos tekstai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Garšva Kazimieras 1982b: Svarbesnės šiaurės vakarų panevėžiškių fonologijos ypatybės. – *Baltistica* 18(1), 65–75.

Garšva Kazimieras 2000: Šiaurės vakarų panevėžiškių „murmamieji balsiai“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 43, 165–175.

Girdenis Aleksas, Rosinas Albertas 1977: Lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo tipų hierarchija ir pagrindinės jos kitimo tendencijos (bendrinės kalbos ir žemaičių tarmės duomenimis). – *Baltistica* 13(2), 338–348.

Kačiuškienė Genovaitė 2000: Nekirčiuotų *i/u* ir *e/o* vartojimas Joniškėlio ir Pakruojo apylinkių rišliuose tekstuose. – *Baltu filologija* 9, 25–31.

Kačiuškienė Genovaitė 2006: Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai. Mokslinė monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kaikarytė Aušra 2010: *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Karaciejūtė Vitalija 2011: Varėnos šnektos daiktavardžių fleksinės klasės ir jų hierarchija. – *Lituanistica* 57, 3(85), 314–324.

Kruopas Jonas (red.) 1957: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

LKE – Lietuvių kalbos enciklopedija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 1. Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis)*. Vilnius: Mintis, 1965.

LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

- Markevičius Aurimas 2006: Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio kamienai ir jų hierarchija. – *Baltistica* 41(3), 435–450.
- Rosinas Albertas 2005: Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: synchronija ir diachronija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Rosinas Albertas 1994: Simono Stanevičiaus tekstų daiktavardžio linksniavimo tipų hierarchija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 24, 112–117.
- Ručinskaitė I. 1984: „Murmamųjų“ balsių kokybinė opozicija šiaurės panevėžiškių tarmėje. – *Kalbotyra* 35(1), 72–76.
- Šliavas Juozas 1974: Žeimelio–Lauksodžio šnektos įvardžiutinių būdvardžių ypatybės. – *Baltistica* 10(1), 91–92.
- Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vidugiris Aloyzas 1964: Veikiamųjų dalyvių formos Karsakiškio tarmėje. – *Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida (Lietuvių kalbotyros klausimai 7)*, 187–192.
- Wurzel Wolfgang Ullrich 1984: *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit (Studia Grammatica 21)*. Berlin.
- Zinkevičius Zigmantas 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 1*. Vilnius: Mokslas

## Noun Declension Types in the Eastern Aukštaitian Subdialect of Northern Panevėžiškiai and the Tendencies of Their Change

### SUMMARY

The nouns of the Eastern Aukštaitian Subdialect of Northern Panevėžiškiai were analysed using the synchronic method first proposed by Girdenis and Rosinas in 1977. Each noun declension class was juxtaposed to all other declension classes; the number of coinciding case endings was examined; the frequency of the usage of cases was calculated.

The research made the following findings:

1. The natural order of the noun declension types of the Northern Panevėžiškiai Subdialect by similarity is as follows:  $\bar{a}$ ,  $\bar{i}\bar{a}$ ,  $a$ ,  $u$ ,  $\bar{i}a$ ,  $i_p$ ,  $i_m$ ,  $C_m$ ,  $C_p$ ,  $\bar{e}$ .

2. The noun declension stems in the Northern Panevėžiškiai Subdialect fall into three groups: masculine (*a* and *u* stem nouns), feminine ( $\bar{a}$  and  $\check{i}\bar{a}$  stem nouns) and mixed ( $i_m$ ,  $i_f$ ,  $C_m$ ,  $C_f$ );  $\bar{e}$  stem which is more approximate to the nouns of masculine and mixed declension rather than feminine declension stems stands out from other stems.

3. Gradual approximation is characteristic of all declensional types of nouns in the subdialect under analysis – feminine, masculine and mixed.

3.1. Stems  $i_f$  and  $i_m$  of mixed declension nouns, stems  $\bar{a}$  and  $\check{i}\bar{a}$  of feminine declension nouns, stems *a* and *u* of masculine declension nouns are closely linked and show a high similarity index.

3.2. Stems of feminine declension nouns of the Northern Panevėžiškiai Subdialect fall into two groups:  $\bar{e}$  stem nouns share more endings with the stems of masculine and mixed declension, whereas  $\bar{a}$  and  $\check{i}\bar{a}$  stems are generally more remote to all other stems.

3.3. In contrast to other subdialects analysed before, the stem  $\check{i}a_2$  of the Northern Panevėžiškiai Subdialect falls in between masculine and mixed types of declension. The linkage between the stem  $\check{i}a_2$  and masculine and mixed declension nouns is nearly identical (cf.:  $\check{i}a_2$  and *a* stem similarity index stands at 7.3;  $\check{i}a_2$  and *u* stem similarity index is 6.2;  $\check{i}a_2$  and  $i_m$  similarity index is 7.5;  $\check{i}a_2$  and  $C_m$  similarity index is 7.3).

4. Compared to the dendrograms of hierarchical clustering of declension types of Tirkšliai (Girdenis, Rosinas: 1977), Northern Širvintiškiai (Markevičius: 2006), standard language (Girdenis, Rosinas: 1977), Varėna (Karaciejūtė 2011), the dendrogram of the hierarchical clustering of declension types of the Northern Panevėžiškiai Subdialect is slightly lower. Rather high declension type similarity indices show evident approximation of noun paradigms in the Northern Panevėžiškiai Subdialect.

Įteikta 2016 m. balandžio 17 d.

RASA KURKAUSKIENĖ  
*Lietuvos edukologijos universitetas*  
*Taraso Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, Lietuva*  
*rasa.kurkauskiene@leu.lt*

AURELIJA GRITĖNIENĖ  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikologija ir leksikografija.

## ASMENŲ PAVADINIMAI ŠIAURĖS PANEVĖŽIŠKIŲ PATARMĖJE

Personal Names in the Northern Panevėžiskiai  
Subdialect

### ANOTACIJA

Straipsnio objektas yra gausi ir iki šiol plačiau netirta semantinė grupė – šiaurės panevėžiškių patarmėje užrašyti asmenų pavadinimai. Šiam tyrimui atrinkta 280 asmenų pavadinimų pagal žmogaus fizines savybes, amžių, atliekamą veiklą ir socialinius santykius. Tyrimu siekiama parodyti tokių pavadinimų gausą ir įvairovę, aptarti jų darybą, kilmę bei pabandyti nustatyti, kuriuos iš jų informantai dar aktyviai vartoja, o kurie yra nykstantys ar visai pasitraukę iš aktyviosios vartosenos.

ESMINIAI ŽODŽIAI: patarmė, leksika, nominacija, leksinė reikšmė, darybinė analizė, asmens pavadinimas

### ANNOTATION

The object of the article is a large semantic group lacking thorough studies – personal names recorded in the Northern Panevėžiskiai Subdialect. 280 personal names reflecting the person's physical properties, age, occupation and social relations were selected for the study. The study intends to show the abundance and diversity of such names, to discuss their formation and origin and to try to identify which of them are still actively used by informants and which are gradually going out from the active usage or are abandoned altogether.

KEYWORDS: subdialect, lexis, nomination, lexical meaning, derivational analysis, personal name.



## 1. ĮVADAS

Lietuvių kalbotyroje atlikta nemažai tyrimų, skirtų įvairiems asmenų pavadinimams. Plačiai ištirti lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai (aprašyta jų kilmė, raida, paplitimas, reikšmė bei ryšiai su kitomis kalbomis) (Buivydienė 1997). Išsamiai įvairiais aspektais aprašyti zoomorfizmai (Rosinienė 1987: 41–51; 1982: 78–87; 1989: 384–387). Ištyrinėti asmenų pavadinimai tradicinėje žemaičių dounininkų tarmėje (Babickienė 2015). Ypač išsamiai išanalizuoti neigiamieji žmogaus apibūdinimai endriejaviškių šnektoje (Jasiūnaitė 1999: 300–325). Aprašyta endriejaviškių leksika ir frazeologija, apibūdinanti žmogaus išorę ir charakterio ypatybes (Ruškys 2010). Ištirta lietuvių kalbos frazeologizmų, pejoratyviškai apibūdinančių žmogaus charakterį, semantika ir stilistinės ypatybės (Ruškys 1982: 88–95). Išanalizuoti bendrinės kalbos asmenų pavadinimai, reiškiami veiksmožodiniais mobiliaisiais daiktavardžiais (Džežulskienė 2001: 55–69). Aptarti dėmenį *bendr-* turintys asmenų pavadinimai ir jų darybos ypatumai administracinėje kalboje (Pečkuvienė 2014: 648 – 660). Studentų baigiamuosiuose darbuose aprašyta asmenis įvardijančių daiktavardžių sinonimija ir vartoseną (Klimavičiūtė 2012), analizuoti lietuvių kalbos žmogų apibūdinantys palyginimai (Zlatkutė 2011). Visų tarminę leksiką tyrusių autorių darbuose akivaizdi viena išvada: zoomorfizmais, somatiniais ar kitokiais frazeologizmais, tarmių vaizdingąja leksika asmenys dažniausiai apibūdinami neigiamai. Apskritai lietuvių kalboje, kaip ir daugelyje kitų kalbų, neigiamo emocinio vertinimo žodžių nepalyginamai daugiau negu teigiamų<sup>1</sup>. Šis faktas gali būti paaiškintas psichologinėmis ir socialinėmis priežastimis: visa, kas gera, paprastai laikoma normaliu dalyku, o ypatingų emocijų dėl normalių dalykų niekas nereiškia (Jakaitienė 1988: 51; 2010: 162). Kaimo kultūroje buvo stengiamasi nenukrypti nuo tradicinių dorovės normų, laikytis vadinamojo „aukso vidurio“, todėl „visa, kas neabejotinai gera, dora ir visiems aiškiai suprasta, atrodo, kelia mažiausiai rūpesčio“ (Ruškys 2010: 4). Šiaurės panevėžiškių patarmėje užrašyta 280 leksemų, kuriomis įvardijami žmonės pagal fizines savybes, amžių, atliekamą veiklą ir socialinius santykius. Juk ne veltui liaudies išmintis sako, kad *sutinka pagal rūbą, išleidžia pagal protą*. Žmogui išvaizda buvo svarbi visą laiką, nuo seniausių amžių iki mūsų – amžinos jaunystės kulto – laikų. Vertinant žmogų visais laikais lygiai taip pat svarbu buvo ir jo amžius bei socialiniai santykiai – žmogaus atliekama veikla, turtinė padėtis, priklausymas tam tikrai socialinei grupei. Pavienės šių semantinių grupių leksemos minimos atskiruose šiaurės panevėžiškių patarmės tyrėjų darbuose,

<sup>1</sup> Iš ryškų teigiamą vertinimą nusakančių žodžių galima paminėti tik gausius lietuvių kalbos deklinatyvus ir vieną kitą patetinės spalvos žodį (Jakaitienė 2010: 162).

tačiau išsamesnio minėtos leksikos aprašo iki šiol neturime. Tarmių niveliavimosi laikais tokie tyrimai labai aktualūs. Šnekamoji kalba kinta ir nepaliaujamai kis, todėl ypač svarbu „ištirti tą vyksmą, sukaupti duomenis, turtinančius lituanistiką ir prisidedančius prie mūsų tautos praeities pažinimo“ (Zinkevičius 2006: 255). Taigi ir šio straipsnio tikslas – plačiau aptarti, kokiomis leksemomis šiaurės panevėžiškiai įvardija asmenis pagal jų išorės bruožus, amžių, atliekamą veiklą ir socialinius santykius. Šiam tikslui įgyvendinti išsikelti tokie uždaviniai: suskirstyti pavadinimus pagal leksinę reikšmę į atitinkamas semantines grupes ir pogrupius, aptarti pavadinimų darybą bei kilmę, pabandyti nustatyti, kurie iš šių pavadinimų dar vartojami, o kurie yra nykstantys ar visai pasitraukę iš aktyviosios vartosenos. Autorės ekspedicijose užrašyta medžiaga ir *Lietuvių kalbos žodyno* Papildymų kartotekoje (LKŽP) rasti naujesni duomenys lyginami su senesniais *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽe) duomenimis. Jeigu žodis rastas žodyne, o per 20 metų ekspedicijose nepavyko jo užrašyti, taip pat jis nefiksuotas ir LKŽP, didelė tikimybė, kad jis pamažu traukiasi iš aktyviosios vartosenos. Straipsnyje taikomi aprašomasis, darybinės analizės ir medžiagos struktūrinimo metodai. Šis tyrimas gali būti įdomus ir vertingas ne tik leksikos, dialektologijos, bet ir etnolingvistikos specialistams. Jau seniai buvo pastebėta, kad „įvardijimas daugiau pasako apie įvardijantį (subjektą) negu apie patį įvardijimo objektą. Tai juo labiau įtikinama todėl, kad įvardijantysis perduoda ne tiek savo asmeninį įspūdį, kiek norom nenorom parodo savo pasaulėvaizdį, – vėlgi ne tiek savo asmeninį, kiek tą, kuriam jis priklauso“ (Civjan 1990: 54; cituota iš Gudavičius 2000: 17). Taigi, kaip jau minėta, šiam tyrimui surinkta 280 leksikos vienetų. Medžiaga iš šiaurės panevėžiškių patarmės (daugiausia iš Pāsvalio rajone esančių šnektų – Daujėnų, Grūzių, Joniškėlio, Krinčino, Kriklinių, Pūmpėnų, Pāsvalio, Pūšaloto, Skrebótiškio, Salōčių ir Vaškų parapijų) rinkta ekspedicijose (nuo 1998 m.) ir iš LKŽP bei LKŽe, į kurią galima žvelgti kaip į hipertekstą – tai duomenų šaltinis, kuriuo remiantis galima tyrinėti ne tik „naivųjį“, bet ir „mokslinį“ pasaulėvaizdį, reprezentuojamą nacionalinės kalbos leksika (Kravcova 2013: 5).

Straipsnyje aptariama tik vadinamoji tarminė (diferencinė) leksika – bendrinei kalbai nežinomas ar kuo nors (šaknimi, reikšme, žodžių daryba) nuo jos besiskiriantis leksikos sluoksnius (plg. Jakaitienė 2010: 176–177). Šių žodžių nerasime nei *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DŽe), nei *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BŽe). Straipsnyje analizuojami ir nekonotuoti, ir turintys neigiamą ar teigiamą atspalvį pavadinimai. Pagal leksines reikšmes skiriama keletas pavadinimų grupių. Kiekvienos grupės viduje leksemos dar smulkiau grupuojamos; prie atitinkamų poskyrių, norint parodyti kuo išsamesnį aptariamą leksikos

vaizdą, papildomai pateikiama patarmėje užrašytų ar žodynuose<sup>2</sup> rastų frazeologizmų ir palyginimų.

## 2. PAVADINIMAI, NUSAKANTYS ĮVAIRIUS ASMENS IŠORĖS TRŪKUMUS

Kaip jau minėta anksčiau, apibūdinant žmogaus išorę neigiamos reikšmės (menkinamųjų, pašėpiamųjų) leksemų visose mūsų tarmėse vartojama daug daugiau nei teigiamai konotuosios leksikos<sup>3</sup>. Normalaus sudėjimo ir įprastai atrodantys žmonės patarmėje lieka tarsi nepastebėti, į juos nekreipiama jokio ypatingo dėmesio, jiems pavadinti nereikia specialių leksemų. Vaizdingoji leksika pasitelkiama, kai kalbama apie regimąsias asmens ypatybes, t. y. apie neįprastą žmogaus išvaizdą (storus arba plonus, apžėlusius arba nuplikusius, turinčius kokią nors neįprastai didelę kūno dalį ir pan.) ir motoriką (tai dinaminė žmogaus išvaizda, jo eisena, judesiai, pavyzdžiui, šlubavimas, klišenimas ir pan.). Iš viso tarmėje užrašyta 111 pavadinimų, sietinų su įvairiais asmens išorės trūkumais.

Gausi semantinė grupė – leksemos, apibūdinančios **žmogaus kūno sudėjimą**. Jų fiksuota 18. Daugiausia žodžių skirta didesnio nei įprasta svorio asmenims pavadinti. Čia minėtini iki šių dienų gana plačiai vartojami įvairių priesagų ir galūnių vediniai: *apskrituōlis*, –ė „kas kresno, apvalaus kūno sudėjimo“ (Všk)<sup>4</sup>, *deriūgà* „labai tvirtas žmogus“ (Grž), *driūčkis*, –ė „storas žmogus“ (Grž), *išputėlis*, –ė „kas išputęs, storulis, storapilvis“ (Grž), *riebūckis*, –ė „riebulis“ (Grž). Tik LKŽe fiksuoti priesaginiai pavadinimai – *dūmza* „storas, nerangus, nevikrus žmogus“ (Ps) ir *sudubėlis*, –ė „kas sudubęs, susmukęs, sudribęs“ (Grž). Stambaus sudėjimo asmenys iki šių dienų vadinami ir dūriniais *keraplėšas* „mažas, drūtokas žmogus“ (Slč), *mėšpilvis*, –ė „storapilvis“ (Všk). Riebaus, stambaus

<sup>2</sup> Kai kurie pavyzdžiai imti iš *Frazeologijos žodyno* (FzŽ) ir *Palyginimų žodyno* (PlgŽ). Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt>.

<sup>3</sup> Patarmėje užrašyta visai nedaug diferencinių leksemų, frazeologizmų ir palyginimų, kuriais įvardijami gražios išvaizdos, fiziškai patrauklūs, stiprūs asmenys. Pavyzdžiui: *baltveidis*, –ė „balto veido žmogus“ (Grž), *skaidraveidis*, –ė „kas skaidraus, šviesaus veido“ (Grž), *želvys*, –ė „kas tvirtas, stiprus“ (Inšk), *kaip iš pieno plaukęs* „labai gražus, sveikas, skautus“ (Inšk), *kaip iš paveiksluko* „labai gražus“ (Grž) ir kt.

<sup>4</sup> Skliaustuose nurodoma vietovė, kurioje užrašytas žodis. Sutrumpinimai tokie patys kaip LKŽe. Visa autorės ekspedicijose užrašyta medžiaga yra patekusi į LKŽP, todėl straipsnyje iš asmeninės kartotekos imti pavyzdžiai neatskiriami nuo LKŽP ar LKŽe esančių duomenų. Žodyno medžiaga ir autorės surinkti duomenys straipsnyje akivaizdžiau atsiskiria kalbant apie pavadinimų traukimą iš aktyviosios vartosenos.

veido žmogus vadinamas *marmūzū* (Grž), o vulgarizmas *subinius*, *-ė* (Grž) vartojamas asmeniui dideliu užpakaliu pavadinti. Patarmėje užrašyti ir 7 perkeltinė reikšmė vartojami žodžiai: *arbūzas*, *moliūgas* „apie nutukusį, nerangų, tingų žmogų“ (Grž), *peniūkšlis*, *-ė* „apie nutukusį, riebę žmogų“ (Grž), *pumpūre* „apie mažą, storą merginą, moterį“ (Jnšk), *pūžlīs* „mažo ūgio, storas, silpnas vaikas“ (Ps), *kalādė*, *spīnta* „apie storą, nerangią moterį“ (Všk). Tai metaforinis reikšmių perkėlimas, kuris kognityvinėje lingvistikoje suprantamas ne kaip nominacijos būdas, o kaip vaizdingas situacijos ar įvykio supratimas, paslėptas palyginimas, vienas iš esminių pasaulio pažinimo būdų (Gudavičius 2000: 88).

Storam žmogui pavadinti šiaurės panevėžiškių patarmėje pasitelkiami ir zoomorfizmai<sup>5</sup>. Jų ekspedicijose užrašyta 7: *kiaulė*, *pařsas* 1. „apie nemandagų, mažai išmanantį žmogų“; 2. „apie drūtą, nutukusį žmogų“ (Ps, Všk), *kárvė*, *kumėlė* „apie nerangią, didelę, storą moterį“ (Grž), *jáutis*, *veřšis* „apie didelį, stambų vyrą“ (Všk), *meřká* „apie stambaus sudėjimo, didelį žmogų“ (Krč)<sup>6</sup>. Kaip matyti, drūtumas, storumas, nerangumas patarmėje dažniausiai nusakomas didelių, stambių, dažniausiai naminių gyvulių pavadinimais. Ši tendencija būdinga ne vienai tarmei (plg. Jasiūnaitė 1999: 306). Tokie pavadinimai rodo žmogaus gebėjimą išvelgti asmens ir atitinkamo gyvūno panašumą. Kadangi žmogus yra be galo sudėtinga būtybė, visa ko centras, todėl diduma metaforų esti „įcentrinės“, einančios į žmogų (Pikčilingis 1975: 279). Apskritai metaforų kūrimo tikslas – „pasakyti išraiškiau, efektyviau, kad klausytojui būtų padarytas didesnis poveikis, kad jis ne tik protu, bet ir emociškai suvoktų perduodamą informaciją“ (Gudavičius 2000: 90).

Šiaurės panevėžiškiai apkūniems asmenims pavadinti iki šių dienų vartoja ir skolinių: *pampuská* (bru. *namnyuka*<sup>7</sup>, le. *pampuszka*, pastarieji kildintini iš vo. Pfannkuchen) „apie storą moterį, merginą“ (Krč), *verbliūdas*, *verliūgas* (ru. *верблюд*) „apie tvirtą, storą, nerangų žmogų ar gyvulį“ (Krč, Pmp).

<sup>5</sup> Zoomorfizmai būdingi daugeliui kalbų, gal net visoms, tačiau jų realizacija kalbose esti skirtinga ir gali būti labai esminga tautos kultūrai pažinti. Mūsų arealo kalbose tokios metaforos dažnai sutampa ir paprastai turi neigiamas konotacijas. Tai, kad gyvūnų pavadinimai šiuo atveju yra labai produktyvūs, liudija iš esmės neigiamą lietuvių požiūrį į gyvūnijos pasaulį (Gudavičius 2000: 92, 94).

<sup>6</sup> Ypač vaizdingi, sodrūs didelių, apkūnių žmonių palyginimai su dideliais namų apyvokos daiktais (staklėmis, pečiūmi „krosnimi“, kubilu, bubinu „būgnu“) ar atitinkamais gyvūnais: *Merga kaip staklės* (didelė, stambi) (Grž). *Agi tavo pačios, vyrel, išsipenėjimas – kaip pečius!* (Jnšk). *Klebono drūtybė – kaip kubiliukas!* (Jnšk). *Jo pilvas išvirtęs kaip bubinas* (Jnšk). *Drūtas kaip meška* (Pmp). *Riebus kaip barsukas* (Pšl). *Didelė kaip kumelė, durna kaip višta* (Ps).

<sup>7</sup> Kitų kalbų atitikmenys pateikiami iš elektroninių ir spausdintų žodynų. Jų bibliografija pateikiama bendrame literatūros sąrašė.

Dažnai patarmėje įvardijant asmenį atskirai pabrėžiama ir kuri nors **nejprasto dydžio, storio ar ilgio kūno dalis**. Tokiais atvejais daugiausia vartojami dūriniai. Jų ekspedicijose užrašyta 11: *didžiadañtis*, –ė „kas su dideliais dantimis“ (Grž), *didžiakāktis*, –ė „kas su didele kakta“ (Grž), *driūtablauzdis*, –ė „storablauzdis“ (Jnšk), *gervakāklis*, –ė „kas ilgu kaklu, ilgakaklis“ (Jnšk), *išvirs-tapīlvīs*, –ė „kas išvirtusiu, dideliu pilvu“ (Grž), *nudribtapīlvīs*, –ė „kas su dideliu, nudribusiu pilvu“ (Grž), *pakabīngurklis*, –ė „kas nukabusiu gurkliu“ (Grž), *puo-dyngalvīs*, –ė „žmogus didele galva“ (Grž), *sausablauzdis*, –ė „kas ilgomis, plonomis kojomis“ (Jnšk), *smailasubīnis*, –ė „kieno siauras, smailus užpakalis“ (Grž), *plācijasubīnis*, –ė „kieno didelis, platus užpakalis“ (Všk)<sup>8</sup>.

Tarmėse iš karto pastebima ir **nejprasta žmogaus eisena**. Šlubuojantis, klumpantis, velkantis koją žmogus iš karto gauna atitinkamą pavadinimą: *kabālda* „kas eina iš lėto, šlubuodamas, šlubis“ (Jnšk), *klývīs*, –ė „kas klyvas, klišis, šleivys“ (Grž), *krāpas* „kas krapinėja, eina netvirtu, smulkiu žingsniu, pamažu, susilenkęs“ (Grž), *kreivūklis*, –ė „kas kreivuliuodamas eina“ (Grž), *kripīs*, –ė „kas krypuoja eidamas“ (Grž), *štapīētas* „negražios eisenos žmogus“ (Jnšk). Kaip matyti, negražios, nerangios eisenos žmonės dažniausiai vadinami iš vaizdingųjų veiksmožodžių pasidarytais priesagų ar galūnių vediniais. LKŽe rodo, kad patarmėje ypač populiarūs priesagos –ālis, –ė vediniai: *knapālis*, –ė „kas eidamas knapsi, klumpa, griuvinėja“ (Grž), *krapālis*, –ė „kas sunkiai eina, krapalioja“ (Jnšk), *kripālis*, –ė „kuriis vaikšto krypuodamas“ (Grž), *štapālis*, –ė „kas štapalinėja, krapalius“. Dūriniais įvardijami kreivomis, išklypusiomis kojomis asmenys: *išklyptkōjis*, –ė „kas išklypusiomis kojomis, kreivakojis“ (Grž), *klyptakōjis*, –ė „kas išklypusiomis kojomis“ (Jnšk), *klišakōjis*, –ė „kas kreivomis, klišomis kojomis“ (Ps). Deja, šios semantinės grupės pavadinimai iš aktyviosios vartosenos sparčiai traukiasi. Iš 13 čia minimų šios semantinės grupės pavadinimų net 9 fiksuoti LKŽe ir tik 6 (*išklyptkōjis*, *kabālda*, *klišakōjis*, *klývīs*, *krāpas*, *krapālis*) užrašyti per ekspedicijas. Apskritai mūsų kalboje „daugelis vaizdingųjų vardažodžių ir veiksmožodžių įgauna archaizmų statusą“ (Zabarskaitė 2006: 170).

Dar viena pavadinimų grupė – leksemos, žyminčios nejprastą žmogaus **plaukuotumą**. Dažniausiai vartojami sudurtiniai pavadinimai, kurių pagrindinis daiktavardinis dėmuo nurodo, kuri asmens kūno dalis yra plaukuota, o pirmasis dėmuo sietinas su veiksmožodžiu *apželti*. Autorės užrašyti 5 tokie dūriniai: *apželtkōjis*, –ė „kas su apžėlusiomis kojomis“ (Grž), *apželtkrūtīnis*, –ė „kas

<sup>8</sup> Kuri nors nejprastai didelė kūno dalis apibūdinama ir palyginimais. Dažniausiai žmogaus kūno dalys lyginamos su informantams gerai pažįstamais savos kaimo aplinkos buities daiktais, įrankiais, paukščiais: *Jam veidas išplerēs kaip naginė* (Jnšk). *Tavo pirštai kaip akėčkuoliai* (dideli, sugrube) (Pšl). *Kojos kaip dalgiakočiai* (ilgos ir plonos) (Jnšk). *Tavo akys kaip šakės* (žvairos) (Všk). *Akys kaip šakės, dantys kaip vargonai* (Ps). *Ko daba žiūri akis išpūtęs kaip špokas?!* (Jnšk).

su apžėlusia krūtine“ (Grž), *apžėltnugāris*, -ė „kas su apžėlusia nugara“ (Všk), *apžėltrañkis*, -ė „kas su apžėlusiomis rankomis“ (Grž), *apžėlveĩdis*, -ė „kas su apžėlusiu veidu“ (Grž). Priesagų -*otis*, -ė vediniais *ūsõtis*, -ė (Krč) ir *barzdõtis*, -ė dar ir šiandien patarmėje vadinamas ūsuotas ar barzdotas žmogus. Žymiai rečiau asmuo įvardijamas atskiru pavadinimu dėl menko plaukuotumo. Patarmėje užrašyti tik du šios semantinės grupės dūriniai: *skustagaĩvis*, -ė „kas nuskustais plaukais“ (Ps) ir *retabařzdis*, -ė „kas turi retą barzdą“ (Grž)<sup>9</sup>.

Liaudies išmintis sako, kad *sveikata ir už auksą brangesnė* (PPr223), todėl stiprus, sveikas žmogus tradicinėje kaimo bendruomenėje buvo reikalingas, gerbiamas, svarbus. Daugelis tradicinių apeigų, visas kompleksas papročių ir gausi žodinė liaudies kūryba buvo skirta užtikrinti žmonių sveikatai ir išlikimui (Trimakas 2008: 9). Jei žmogaus sveikata gera, tuomet apie jį patarmėje sakoma *sveikas kaip žuvis* (Pšl), *sveikas kaip ridikas* (Ps)<sup>10</sup>. Kai sveikata payra, žmogus iš *koto išviřsta* (Grž), tuomet ironizuojama: *Sveikas kaip ridikas kiauru viduriu* (Jnšk). Taigi **sergantis, negaluojuantis** žmogus nelikdavo nepastebėtas. Tokie asmenys dažniausiai buvo vadinami apibendrintu vardu, reiškiančiu apskritai ligotą, nesveiką žmogų. Tokių pavadinimų rasta 6, iki šių dienų tarmėje vartojami tik 3: tai priesagų vediniai *ligāšninkas*, -ė „nuolat sergantis, nesveikas žmogus“ (Grž, Ps), *sirgalỹnė* „dažnai sergantis žmogus, ligonis“ (Grž), *sirgũtis*, -ė „ligonis“ (Ps), tik LKŽe fiksuoti priesagų vediniai *pũkšlỹs*, -ė „kas vis pukši, negaluoja“ (Grž), *sučĩrpelis*, -ė „kas nesveikas, pasiligojęs“ (Pšl) ir galūnės vedinys *stėipė* „kas dažnai serga, negaluoja“ (Grž). 6 pavadinimai sietini su kokia nors konkrečia liga ar negalavimu. Tai LKŽe fiksuoti priesagų vediniai *krunklỹs*, -ė „kas vis krankia, kosti“ (Slč), *sprėngilas* „kas sprengeja, kosti“ (Grž), *šniaukšlỹs*, -ė „kas kvėpuodamas šniurkščia“ (Pšl); iki šiol patarmėje vartojamas priesagos vedinys *nuomarninkas*, -ė „epileptikas“ (Jnšk) ir dūriniai *viřtātupis*, -ė, *viřtakis*, -ė „kas neprimato sutemus, serga viřtakumu“ (Jnšk, Ps).

Patarmėje fiksuota 17 leksemų, kuriomis pavadinamas apskritai silpnas, sunykęs, mažesnės nei įprasta jėgos ar mažo ūgio žmogus. Minėtini LKŽe rasti priesagų -*ėlis*, -ė, -*la*, -*lė*, -*lys*, -ė, -*uoklis*, -ė vediniai: *čyplỹs*, -ė „nususėlis“ (Grž), *čĩrplỹs*, -ė „kas nučĩrpeš, sunykęs“ (Grž), *kliũrkla* „menkas, silpnas žmogus“ (Grž), *kniáuuklė* „labai sulysęs, nusibaigęs žmogus“ (Všk), *mauklỹs*, -ė „prastas,

<sup>9</sup> Kalbėdami apie nuplikusius, pasišiaušusius, ilgaūsius vyrus ar menkais, silpnais plaukais moteris informantai vartoja įvairių palyginimų, frazeologizmų: *Galva kaip kolis* (plika) (Grž). *Galvelėj mėnuo šviečia* (praplikusi galva) (Grž). *Jos kaselė nutriušus kaip katės uodega* (Jnšk). *Kasytė kaip pelės uodegytė* (Všk). *Pasišiaušęs lyg vilką vijęs* (Krč). *Apžėlęs kaip kelmas* (Jnšk). *Ūsai kaip kumelės uodega* (ilgi) (Ps).

<sup>10</sup> Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje kaip sveikatos požymis suvokiama raudona spalva, tvirtumas (Papaurėlytė-Klovienė 2007: 91).

sumauktas, sustumtinis žmogus“ (Jnšk), *nučypėlis*, -ė „nukeipėlis, išdžiūvėlis“ (Grž), *pagybėlis*, -ė „kas menkos sveikatos, silpnas“ (Grž), *pasūsėlis*, -ė „kas nusęsęs, apsileidęs, menkokas“ (Grž), *pašpógėlis*, -ė „kas pasiligojęs“ (Grž), *pūtuoklis*, -ė „kas greitai pailsta, pavargsta“ (Grž). Patarmėje autorė yra užrašiusi šiuos priesagų vedinius: *apnykėlis*, -ė „apnykęs, menkas, liguistas žmogus“ (Grž), *apsilpėlis*, -ė „kas apsilpęs, silpnas“ (Jnšk), *kvókšla* „kas vis stena, pukši“ (Grž), *nukārėlis*, -ė „perkarėlis, nusibaigėlis“ (Grž), *nusisūkėlis*, -ė „kas sunykęs, nuvargęs, menkos sveikatos, nuodvasa“ (Grž), *pėrkritėlis*, -ė „kas perkritęs, nusibaigęs“ (Grž), *sunykėlis*, -ė „kas sunykęs, nusilpęs, nusibaigęs“ (Jnšk). LKŽe fiksuoti galūnių vediniai: *keriaūžis* „neūžauga, sunykęs, sulinkęs žmogus“ (Grž), *kėžis* „neūžauga“ (Ps), *nykà* „sunkėlis, paliegėlis“ (Grž); ekspedicijose užrašyti šie galūnių vediniai: *išdvasa* „kas labai išdžiūvęs, silpnos sveikatos, nudvėsėlis, dvasna“ (Grž), *núodvasa*, *núogara*, *núogaras*, *núogaiša* „silpnas, sumenkęs, nesveikas žmogus, nuodvasa, sunkėlis“ (Grž, Všk). Iki šių dienų vartojami ir perkeltinės reikšmės žodžiai bei frazeologizmai: *kukūrbezdalis* „kas mažas, neūžauga“ (Grž, Pšl, Všk), *dvėseliena* „sulysęs, sumenkęs žmogus“ (Ps) (plg. *sprógeliena* „sulysęs žmogus“ (Grž)), *spirgūtis* „apie mažą, smulkaus sudėjimo žmogų“ (Všk), *žiaužerė* „kas menkas, sudžiūvęs, susitraukęs“ (Všk), *iš véido išbėgęs* „sulysęs, sumenkęs“ (Grž), *vėjo pėrpučiamas* „silpnas, menkas, liesas“ (Skrb), *bė savęs* „sunkiai sergantis“ (Jnšk). Patarmėje šia reikšme užrašyti ir 4 zoomorfizmai: *čivylis* „apie smulkų, silpną žmogelį“ (Dj), *kėkštas* „mažas, lengvas, sudžiūvęs, silpnas žmogus“ (Všk), *kirstukas* „mažas, susitraukęs vyras“ (Jnšk), *silkė* „apie ploną, sudžiūvusią, sunykusią moterį“ (Všk). Susisukęs, sukrypęs, nerangus, be sveikatos žmogus patarmėje apibūdinamas ir įvairiais palyginimais: *Persisukęs kaip Grįžalo ratai* (Pšl). *Iškrypęs kaip Grįžulo ratai* (į visas puses išsikėtęs, išpleręs) (Grž, Jnšk). *Susirietęs, susitraukęs kai kukurbezdalis* (Jnšk). *Vieno kaulo* (nejudrus, nerangus) – *kaip vilkas* (Pšl). *Pikšės* (jėgos) *neturi* – *kaip svirplys* (Grž). *Kiek tos mano sveikatos* – *kaip viščiuoko!* (Jnšk). *Ištižęs [žmogus] kaip karvašūdis* (Jnšk). Apie liesą, sudžiūvusį, susiraukšlėjusį sakoma: *Sudžiūvo moteris kaip tas šluotos kotas* (Ps). *Sudžiūvęs kaip šienas* (Pšl). *Sudžiūvęs kaip žaba* (Ps). *Dvėsinėja, nevalgo, užtata kaip permušta ir vaikšto* (Grž). *Parsmaugta kaip skruzdelė* (labai plona) (Krc). *Laibutis kaip mašalo žarna* (Jnšk). *Veidelis susirukšlijęs, mažutis kaip šaukštas* (Všk).

Sergantis, ligotas žmogus praranda sveiką veido spalvą. Tuomet jis lyginamas su žeme, drobe, numirėliu ir pan.: *Mano brolis arielką geria ir juodas kaip iš po žemių* (Slč). *Išbalus kaip brėzlės* (griežlės) *šūdas* (Všk). *Tas veido blyškumas – kaip numirėlio* (Grž). *Išbalęs kaip drobė* (Jnšk). *Merga ruda kaip linmarkofje] mirkusi, čiupryna* – *kaip sabalas* (Ps).

Įdomu tai, kad keletas pavadinimų priklauso gana siaurai semantinei grupei – **pamėlusiam, pašiurpusiam, sušalusiam** žmogui pavadinti. LKŽe rasti: *styrà* „sustirėlis“ (Grž), *sukembrėlis*, -ė „kas sustiręs, sugrubęs“ (Pšl), *šiūršis*, -ė

„kas pašiurpęs, šiurpis“ (Všk); ekspedicijose autorės fiksuotas *šaltakojis*, -ė „kieno vis šaltos kojos, kas greit atšąla kojas“ (Grž).

### 3. PAVADINIMAI PAGAL ASMENS ATLIEKAMĄ VEIKLĄ

Tai viena gausiausių semantinių grupių. Jai priklauso 109 leksemos. Patarmėje daugiausia fiksuota priesagų vedinių, kuriais įvardijamas **žmogaus užsiėmimas, profesija**<sup>11</sup>. Tai vieni dinamiškiausių pavadinimų, aiškiausiai rodantys tarminės leksikos pokyčius, kuriuos lemia nelingvistiniai veiksniai (Babickienė 2015: 379). Pirmiausia minėtini dariausias priesagos: *-ininkas*, -ė (ir jos varianto *-(n)inkas*, -ė) vediniai. Jų fiksuota 14, iš jų iki šiol gyvai patarmėje vartojamas tik *amatniñkas*, -ė „amatininkas“ (Grž). Likę pavadinimai fiksuoti LKŽe: *akmeniñkas*, -ė „akmenų vežėjas, rinkėjas“ (Grž), *cukrélninkas*, -ė „cukrelio (sacharino) pardavinėtojas“ (Jnšk), *dieniñkas*, -ė „padienis darbininkas“ (Grž), *óbuolninkas*, -ė „kas prekiauja obuoliais“ (Grž), *pyrāgininkas*, -ė „pyragų kepėjas ir pardavinėtojas“ (Grž), *rykštíninkas*, -ė „rykščių pjovėjas“ (Jnšk), *ruoštininkas*, -ė „kas atlieka namų apyvokos darbus“ (Grž), *siekélninkas*, -ė „kas rauna linų siekus“ (Grž), *skliutiniñkas* „su skliutu dirbantis, tašantis žmogus, dailidė“ (Pšl), *škuřlininkas*, -ė „skurlių supirkėjas, skudurininkas“ (Jnšk), *úogininkas*, -ė „kas uogauja, uogų rinkėjas“ (Pmp), *vĩřšininkas*, -ė „piemenų vyresnysis, kerdžius“ (Všk), *žuvélninkas*, -ė 1. „kas gaudo žuvis, žvejys“, 2. „kas verčiasi žuvų prekyba, žuvų pirklys“ (Grž, Jnšk, Ps).

Užrašyta 13 priesagos *-ėjas*, *-a* vedinių: *arėjas*, *-a* „kas aria, artojas“ (Grž), *bedėjas*, *-a* „kas beda, kasa daržoves“ (Grž), *iřdavėjas*, *-a* 1. „kas paduoda, išdalija maistą“; 2. „kas iškrauna vežimą“ (Jnšk), *kirtėjas*, *-a* „kas kerta medžius“ (Ps), *liuobėjas*, *-a* „kas liuobia gyvulius, šėrėjas“ (Grž), *metėjas*, *-a* „kas apmeta audeklo metmenis“ (Grž), *pasekėjas*, *-a* „senoviškų vestuvių palydovas“ (Ps), *plūkėjas*, *-a* „kas linus plūkia, bruka“ (Jnšk), *privežėjas*, *-a* „kas priveža pašarus“ (Všk),

<sup>11</sup> Dalis patarmėje fiksuotų priesaginės darybos asmenų pavadinimų yra padaryti iš veiksmazodžių. Jie žymi pamatiniu žodžiu pasakyto veiksmo atlikėją, tačiau turi apibendrintą, abstraktesnę reikšmę, todėl į bendrą analizuojamų leksemų sąrašą neįtraukiami, pavyzdžiui, *baigėjas*, *-a* „kas baigia“ (Jnšk), *pabaigėjas*, *-a* „kas pabaigia“ (Jnšk, Pšl), *bjaūrintojas*, *-a* „kas bjaurina, gadiną“ (Grž), *čiulpėjas*, *-a* „kas čiulpia“ (Grž), *čiupikas*, -ė „kas čiumpa, gaudo, griebikas“ (Grž), *daužytojas*, *-a* „kas muša“ (Jnšk), *dilintojas*, *-a* „kas dilina“ (Grž), *ėjikas*, -ė „kas eina, kas gali toli ar greitai nueiti“ (Grž), *gadintojas*, *-a* „kas gadina“ (Jnšk), *iřdaužėjas*, *-a* „kas išdaužia“ (Jnšk), *iřdavinėtojas*, *-a* „kas išdavinėja, įskundžia“ (Grž), *paródytojas*, *-a* „kas ką pateikia pažiūrėti, patikrinti“ (Pšl) ir kt.



*ravėjas*, -a „kas ravi, ravėtojas“ (Grž), *rietėjas*, -a „kas riečia audeklą“ (Grž), *užstojėjas*, -a „užtarėjas, gynėjas, globėjas“ (Jnšk), *verkėja* „mirusiojo garbstytoja, raudų sakytoja“ (Grž). Nemažai priesagos -ėjas vedinių tarmėje vartojama iki šių dienų, į užmarštį traukiasi tik *ravėjas*, *rietėjas*, *metėjas*, *pasėkėjas* ir *plūkėjas*.

Gausiai vartojami ir priesagos -ojas, -a vediniai. Jų fiksuota 14: *ařtintojas*, -a „taikintojas“ (Grž), *brūžuotojas*, -a „kas brūžuoja audeklą“ (Jnšk), *davinėtojas*, -a „kas davinėja žinias“, *dėstinėtojas*, -a „kas ką dėstinėja, dėliotojas“ (Grž), *ganytojas*, -a „kas gano gyvulius, piemu“ (Jnšk), *kirstojas*, -a „kas kerta medžius“ (Slč, Všk), *lākintojas*, -a „kas lakina, duoda lakti“ (Grž), *mitintojas*, -a „kas ką mitina“ (Grž), *nešiotojas*, -a „kas prižiūri, nešioja, supa mažą vaiką, auklė“ (Krč), *šaukin-tojas*, -a „kas šaukina, skelbia“ (Grž), *ūgintojas*, -a „kas ūgina, augintojas“ (Jnšk), *vařdytojas*, -a „kas vardija, buria, kerį, žavėtojas“ (Grž, Pšl), *višteliáutojas*, -a „kas per senovines vestuves eina per kaimynus ir „vagia“ marčiai vištas ir įvairius daiktus“ (Grž), *žárdytojas*, -a „kas žardo“ (Všk). Iš šių vedinių į pasyviąją vartoseną pasitraukę šie: *vařdytojas*, *višteliáutojas* ir *žárdytojas*.

Ne tokie darūs darybos formantai – priesagos -ieris, -ė, -inis, -ė, -ikas, -ė, -oklis ir jų vediniai: *arikas*, -ė „artojas, arėjas“ (Grž), *braukýtinė* „masažuotoja“ (Krč), *brukikas*, -ė „kas bruka išmintus linus, plūkėjas“ (Grž), *drėbikas*, -ė „kas drebia, krečia, tinkuoja“ (Jnšk), *žúklieris*, -ė „žvejys“ (Krč, Slč), *žuvòkklis*, -ė „žuvininkas, žvejys“ (Všk). Visi šie priesaginiai asmenų pavadinimai rasti LKŽe, patarmėje pavyko užrašyti tik šiuos: *panaktinis*, -ė „naktinis sargas, budėtojas“ (Jnšk) ir *pakaitinis*, -ė „kas pavaduoja darbe“ (Krč).

Sudurtiniai asmenų pavadinimai pagal vartojimo dažnumą nusileidžia tik priesagų vediniams. Jų užrašyta 19. Dalis šių pavadinimų fiksuoti tik LKŽe: *ākmenvertis*, -ė „kas verčia akmenis“ (Grž), *arkliāpjovis*, -ė „kas pjauna arklius“ (Dj), *aštúonduonis*, -ė „kas seniau misdavo eidamas per kiemus“ (Grž), *diēnganis*, -ė „kas gano tik dieną gyvulius, menkas piemu“ (Grž), *keliavedys*, -ė „kelio vadovas, kelio rodytojas“ (Ps), *kraujalaidis*, -ė „kraujo leidėjas“ (Ps), *kūliādaris*, -ė „kas daro kūlius“ (Grž), *laūksargis* „dvaro ar kaimo laukų pasėlių sargas, prižiūrintis, kad kas neganytų, žalos nedarytų“ (Jnšk, Ps), *medžiadārbis*, -ė „kas iš medžio ką nors dirba“ (Grž), *séngelėžis*, -ė „kuris verčiasi senomis geležimis“ (Ps), *titilvežis* „pamergių, svočios vežėjas“ (Krč, Skrb), *žirgvaikis* „raitelis“ (Grž). Kai kuriuos dūrinius informantai per ekspedicijas prisiminė kalbėdami apie jaunystės metus: *kalkdegis*, -ė „kas kalkes dega“ (Všk), *kraičkrovys* „kas krauna į vežimą jaunosios kraitį, vežamą į jaunikio namus“ (Grž), *kraičvežys* „senovinėse vestuvėse asmuo, kuris veždavo nuotakos kraitį į jaunikio namus“ (Grž), *līnbraukis*, -ė „kas braukia (plūkia) išmintus linus“ (Grž), *milavėlys*, -ė „kas velia milą“ (Všk), *šulniakasys*, -ė „šulinio kasėjas“ (Grž), *šūnadvokatis* „asmuo, kuris imasi advokatūros, nebūdamas advokatu“ (Skrb).

Žvelgiant į asmenų pavadinimus dar siauresniu semantiniu aspektu matyti, kad čia išsiskiria keli pogrupiai. Pirmiausia minėtini pavadinimai, susiję su žmogaus **darbu prie gyvulių** (įvairūs piemenų, gyvulių skerdėjų, gydytojų ir pan. pavadinimai): *arkliāpjovis*, -ė, *diēnganis*, -ė, *gānas*, -ė, *ganytojas*, -a, *liuobėjas*, -a, *viršininkas*, -ė. Kitas pogrupis – įvairių **prekiautojų** pavadinimai: *cukrėlninkas*, -ė, *pyrāgininkas*, -ė, *óbuolninkas*, -ė, *škuřlininkas*, -ė, *žuvėlninkas*, -ė. Pluoštelis su **lino, audimo ir rugiapjūtės** darbais susijusių asmenų pavadinimų: *brukikas*, -ė, *brūžúotojas*, -a, *kuliādaris*, -ė, *linbraukis*, -ė, *plūkėjas*, -a, *rietėjas*, -a, *siekėlninkas*, -ė, *žárdytojas*, -a. Tam tikrą **darbo pobūdį** nurodo bendresnės reikšmės leksemos: *amatniņkas*, -ė, *aštuónduonis*, -ė, *dieniniņkas*, -ė, *padiēnis*, -ė, *pakaitinis*, -ė, *pradiēnis*, -ė.

Patarmėje fiksuota apie 30 **hibridinės darybos leksemų ir skolinių**, įvardijančių asmenis pagal atliekamą veiklą, dalyvavimą kur nors. Nemažai skolinių ir hibridų patarmėje vartojama iki šiol: *aptiēkorka* (bru. *антэкарка*) „vaistininkė“ (Jnšk), *čeráunykas*, -ė (le. *czarownik*, bru. *чараўнік*) „burtininkas“ (Krč), *gaspadinė* (ru. *господыня*) „virėja, valgių taisytoja“ (Grž), *kriaūčius*, *kriaučkà* (le. *krawiec*) „siuvėjas“ (Grž, Všk), *kūpčius* (le. *kupiec*, bru. *купеу*) „pirklys, supirkėjas“ (Krč, Ps), *pačtaljōnas* (le. *pocztylion*) „paštininkas“ (Ps), *peřkupčius* (le. *przekupiec*) „perpirklis“ (Ps), *razbáinykas*, *rubaunỹkas* (bru. *разбойнік*, ru. *разбойник*, le. *razbojnik*) „plėšikas“ (Dj), *šiaūčius* (le. *szewc*) „batsiuovys, kurpius“ (Krč), *sliēsorius* (le. *ślusarz*, bru. *слесар*) „šaltkalvis“ (Všk), *istrebitėlis*, *stribas*, *skrėbas* (ru. *устрєбитєль*) „vadinamasis liaudies gynėjas, sovietinių okupantų talkininkas“ (Ps, Všk), *šóferis* (le. *szofer*) „vairuotojas“ (Krč, Ps), *vesėlninkas*, -ė (le. *weselnik*) „vestuvininkas, vestuvių dalyvis“ (Skrb, Všk), *zeļnius* (la. *zellis*) „mokinys, padėjęjas“ (Skrb), *žulikas* (bru. *жулік*, ru. *жулик*) „vagis, plėšikas“ (Dj). Didžioji dalis šių skolinių skirtini senajai bendratarmei<sup>12</sup> leksikai, t. y. jie sutampa ir aukštaičių, ir žemaičių tarmėse. Kai kurie iš šių skolinių pamažu užleidžia vietą lietuviškiems atitikmenims: *vaistininkė* mūsų dienomis jau daug populiariesnė už *aptiēkorką*, *paštininkas* už *pačtaljōną* ir pan. Slavizmų gajumas gali būti siejamas su slavų kalbų populiarumu (nemaža dalis vyresniosios kartos informantų dar neblogai moka rusiškai, jiems suprantamos ne tik paties pavadinimo, bet ir skolintos šaknies reikšmės). Tik LKŽe fiksuoti šie svetimės kilmės asmenų pagal atliekamą veiklą pavadinimai: *cigėlninkas*, -ė (bru. *цагельнік*) „plytininkas“ (Jnšk), *desetniņkas*, *desėtninkas* (bru. *дзясетнік*, ru. *десятник*) „seniūno padėjęjas, dešimtininkas“ (Grž, Jnšk), *pakajáuka* (le. *pokojowa*) „kambarinė“ (Ps), *pisorius* (bru. *пісар*) „raštininkas“, *pisorkà* (bru. *пісарыха*) „raštininkė“ (Dj), *prajōvas*, -ė (bru. *праявіць*) „pranašas, aiškiaregys, skelbėjas“ (Skrb), *razviēstis* (ru. *разведчик*) „žvalgas“ (Dj), *spėkorka* „spėjėja, pranašautoja“ (Ps), *špiēgas* (le. *spieg*) „šnipas, žvalgas“ (Slč), *tūlkininkas*, -ė (ru. *толковать*) „piršlio pasiuntinys“ (Ps).

<sup>12</sup> Plačiau apie tai žr. Kardelis 2003: 27.

Atskirą grupę sudaro **naujosios lekšemos**, tarmėje vartojamos dėl bendrinės kalbos įtakos. Iš bendrinės kalbos perimti žodžiai fonetiškai pritaikyti prie tarmės sistemos: *bugálteris*, -ė „buhalteris“ (Ps), *kirùrgas*, -ė „chirurgas“ (Všk), *špikuliántas*, -ė „kas verčiasi prekių spekuliacija“ (Krč, Ps), *veterinōrius*, -ė „veterinaras“ (Krč), *žiurnalistas*, -ė „žurnalistas“ (Skrb).

Prie šio semantinio poskyrio šliejasi keliolika pavadinimų, susijusių su **asmens pomėgiais**, atsidavimu kam nors. Patarmėje daugiausia užrašyta priesagų -ėjas, -a, -eklis, -ė, -ojas, -a, -ininkas, -ė, -(n)inkas, -ė, -išius, -lys, -ė vedinių: *baliainiñkas*, -ė, *baliušnykas*, -ė „kas mėgsta balius“ (Krš, Jnšk), *išdirbinėtojas*, -a „kas išdirbinėja (juokus, pokštus)“ (Grž), *išgalvotojas*, -a „kas išgalvoja ką nors, pramano“ (Jnšk), *merginiñkas*, *mergišius* „vyras, nuolat besisukantis apie merginas, moterų viliotojas“ (Jnšk, Všk). LKŽe rasti: *birbéjas*, -a, *birbėklis*, -ė „kas daug birbyne dūduoja“ (Grž, Všk), *šniaukšlỹs*, -ė „kas mėgsta tabaką šniaukšti“ (Grž), *vakarėlninkas*, -ė „kas vaikščioja į vakarėlius“ (Všk). Ten pat fiksuoti ir pagal mėgstamą valgį, polinkį į kokį žalingą įprotį sudaryti galūnių vediniai *buliāvis*, -ė „kas mėgsta bulves valgyti“ (Pšl), *tabōkius*, -ė „kas uosto ar rūko tabaką, tabakius“ (Grž). Žodyne rasta keletas skolinių ir hibridinės darybos žodžių, kuriais pavadinami asmenys pagal jų mėgstamą valgį ar palinkimą į kokį pomėgį, žalingą įprotį: *cukierkininkas*, -ė „saldainių mėgėjas“ (Jnšk), *dainuškinis*, -ė „kas mėgsta dainušką dainuoti, dainininkas“ (Grž), *rūkėščis* „rūkytojas“ (Ps), *vakarūškininkas*, -ė „kas lankosi vakarėliuose“ (Krč).

#### 4. PAVADINIMAI PAGAL ASMENS SOCIALINĮ STATUSĄ

Svarbus kriterijus, apibrėžiantis žmonių socialinę grupę, – jos narių materialiniai ištekliai (Vosyliūtė, Kasparavičienė, Maniukaitė, Kocai 2004: 5). *Lietuvių kalbos žodynas* sutelkia „savyje kalbą ir erdvėje, ir laike“ (Nepokupnas 2002: 1421). Tarminiai pavyzdžiai šiam žodynui rinkti daugiau nei 100 metų. Jie užrašyti daugiau kaip iš 500 gyvenamųjų vietų (Naktinienė 2015: 496–497). Daugiausia tarminės leksikos užrašyta XX a., tad žodyne gana vaizdžiai atspindėti ir XIX–XX a. žmonių socialiniai santykiai.

1897 m. gyventojų surašymo duomenys rodo, kad XIX a. antroje pusėje 93,2 proc. visų lietuvių sudarė valstiečiai, 3,9 proc. – miestiečiai, 2,5 proc. – kilmingieji bajorai ir 0,3 proc. – kiti luomai. Dar iki baudžios panaikinimo valstietija buvo suskilusi į sluoksnius. Tuo metu geriausia buvo valstybinių valstiečių padėtis. Po jų eina dvarininkams priklausę činčiniai valstiečiai ir pagaliau – lažiniai, buvę blogiausioje padėtyje (Vėbra 1990: 94–95). Vargą, bėdas žmonės pažįsta nuo seno; ankstesnėse bendruomenėse (pavyzdžiui, agrarinio

tipo) valstiečiai dažnai kentėjo nuo nederliaus, ligų, senatvėje vienišiams nebuvo jokių socialinių garantijų, išskyrus šeimos ar bendruomenės pagalbą, todėl natūralu, kad praeities visuomenotyros, publicistikos, grožinės literatūros darbuose nemažai dėmesio skiriama varguomenės gyvenimui (Vosyliūtė, Kasparavičienė, Maniukaitė, Kocai 2004: 10)<sup>13</sup>. Dėsninga, kad ir gyvojoje kalboje vartota kelios dešimtys asmenų pavadinimų, sietinų su žmogaus turtine padėtimi. Didžiąją dalį šios grupės asmenų pavadinimų sudaro leksemos, kuriomis pavadinami **vargstantys, neturtingi, mažai žemės**<sup>14</sup> turintys asmenys. Patarmėje fiksuota apie 30 šios semantinės grupės pavadinimų. Ekonominius santykius (tam tikros nuosavybės neturėjimą) žymi priešdėlio *be-* vediniai: iki šiol vartojami artimi litotei pavadinimai *bekėlnis*, *-ė* „neturtingas, nuskurdęs, nusigyvenęs žmogus“ (Grž), *beskatikis*, *-ė* „kas neturi nė skatiko, bepinigis“ (Grž), *betriūbis*, *-ė* „kas neturi savo trobos“ (Grž). Neturtėliai dar ir šiandien vadinami ir perkeltinės reikšmės žodžiais bei frazeologizmais: *sūšlamos* „nusigyvenę žmonės“ (Jnšk), *šāšas* „apie menką, silpną, vargingą žmogų“ (Jnšk), *plīkas nuogas* „neturtingas“ (Ps), *plīkas bāsas* „neturtingas“ (Krč), *kaip tilvikas* „apie neturtingą“ (Všk). LKŽe rodo, kad vargstantiems pavadinti vartotas ir ne vienas dūrinys: *kiškiāponis* „menkas ponas, šunbajoris“ (Všk), *pūšzemis*, *-ė* „ūkininkas, turintis mažai žemės, pusininkas“ (Ps), *utėlgriaužis*, *-ė* „skurdžius, driskius“ (Grž); iki mūsų dienų vartojamas tik *juodnāgis*, *-ė* „kas juodais nagais, juodadarbis“ (Grž). Iš aktyviosios vartosenos traukiasi ir galūnių vediniai: *šliūdris*, *-ė* „apskurdęs, apiplyšęs žmogus“ (Ps), *trāknis*, *-ė* „apsileidęs, nuskurdęs ūkininkas“ (Pšl). Iš aktyviosios vartosenos jau pasitraukė dalis šios semantinės grupės skolinių ir hibridinės darybos žodžių: *čiēlininkas*, *-ė*, *čiēlāzemis*, *-ė*, „valakininkas, nepadalytos dubos žmogus“ (Jnšk), *susiēdas*, *-ė* (bru. *cyced*, *oced*) „bežemis, nuomininkas, kampininkas“ (Pmp), *trijākas*, *-ė* „valstietis, valdantis trečdalį valako“ (Grž, Skrb). Platesnės reikšmės skoliniai ir hibridai informantų gyvai vartojami iki šių dienų: *kiauraklūnis*, *-ė* „kas su kiauru, išplyšusiu klynu, nusūsėlis, driskis“ (Grž, Jnšk), *plīkarūris*, *-ė* „kas plīkas, beturtis“ (Jnšk), *ūbagas*, *-ė* (bru. *y6oz*, 1e. *ubogi*) 1. „elgeta“, 2. „beturtis, varguolis, vargšas“ (Jnšk, Ps, Všk).

Patarmėje fiksuota nemažai leksemų, įvardijančių **tarnaujantį, kam nors priklausantį** žmogų. Priesagų vediniai vyresniosios kartos informantų vartojami iki šiol: *mergēsė, mergiūtė* „tarnaitė, samdinė“ (Grž, Ps, Všk), *tarnáutojas*, *-a* „samdiny“ (Všk), *vaikēsas, vaikēzas* „samdiny, bernas“ (Grž, Jnšk). Tik LKŽe

<sup>13</sup> Apie etnografinėje, grožinėje literatūroje ir *Lietuvių kalbos žodyne* susiklosčiusią neturtingiausios visuomenės grupės – elgetų ir atstumtųjų – sampratą žr. Vosyliūtė, Kasparavičienė, Maniukaitė, Kocai 2004: 12–16, 25–30.

<sup>14</sup> 1905 m. mažažemių valstiečių žemė sudarė 51,7 proc. visų ūkių; vidutinių valstiečių – 23,8 proc., turtingesnių ūkių skaičius sudarė 24, 4 proc. visų ūkių (Vėbra 1990: 11).

rasime galūnės vedinį *taŕnė* „tarnaitė“ (Ps) ir determinatyvinį dūrinį *žydmėrgė* „žydo tarnaitė“ (Skrb). Ekspedicijose užrašyti keli skoliniai iš latvių ir slavų kalbų: *andanárščikas*, *-ė*, *andinárčikas*, *-ė* (bru. андынарнік) „dvaro darbininkas“ (Dj), *paslūgōčius* (bru. паслугач) „tarnas“ (Pšl), *zėnas* (la. *zēns*) „vaikinas, samdinys, bernas“ (Jnšk), *zeŕkis* (la. *zeŕkis*) „samdinys, vaikinas, bernas“ (Dj). LKŽe rodo, kad tris dienas per savaitę dirbęs samdinys vadintas hibridinės darybos žodžiu *trijākas*, *-ė* (Grž).

**Kilmingi, pasiturintys** vadinti sudurtiniais žodžiais. Informantai dar šiandien atsimena tokius pasiturinčių asmenų pavadinimus: *didžbajoris*, *-ė* „įžymus bajoras“ (Grž), *didžturtis*, *-ė* „turingas žmogus, turtuolis“ (Grž), *dvižemis*, *-ė* „kas turi dvi žemes, du ūkius“ (Jnšk), *savižemis*, *-ė* „kas turi savo žemės, žemės savininkas“ (Jnšk). Neištekęjusi dvarininko, pono duktė vadinta priesagos vediniu *panėlė* (Grž). Pasiturintys vadinti ir frazeologizmais: *nuō sūolo* „iš gero ūkio, iš turtingos šeimos“ (Všk), *pilnomis kišėnėmis* „turingas“ (Krč). Tik LKŽe fiksuotas dūrinys *mėšpilois*, *-ė* „turtuolis“ (Všk).

Prie šios semantinės grupės šliejasi ir keletas LKŽe fiksuotų asmenų pavadinimų pagal apsirengimą ir apsiavimą. Dalis šių pavadinimų netiesiogiai atspindi žmogaus socialinį statusą: *atlapkākklis*, *-ė* „kas vaikščioja atlapu kaklu“ (Grž), *striumbis*, *-ė* „kas trumpais drabužiais apsirengęs“ (Všk), *pūrakelnis*, *-ė* „kas dėvi plačias kelnes“ (Krč), *vyžakōjis*, *-ė* „kas avi vyžomis, vyžotas“ (Ps), *vyžiuōtis*, *-ė* „kas su vyžomis, vyžius“ (Pšl); taip pat plg. hibridinės darybos žodį *pūraklynis* (le. *klin*) „kas dėvi plačias, apsmukusias kelnes, nudribtkelnis“ (Jnšk, Všk).

Pavadinimai *cielāžemis*, *dvižemis*, *pūsžemis*, *savižemis* rodo, kad pagrindinis turtingumo / neturtingumo požymis Lietuvos kaime buvo žemė, jos dydis.

## 5. PAVADINIMAI PAGAL AMŽIŲ

Patarmėje užrašyta daugiau nei 30 asmenų pavadinimų pagal amžių. Šios semantinės grupės lekšemos smulkiau dar skirstytinos į kelis pogrupius.

**Mažo, jauno, nesubrendusio žmogaus** pavadinimai. Patarmėje fiksuoti keli sudurtinės darybos žodžiai: *aštuntamētis*, *-ė* „kas aštuntų metų“ (Grž), *dešimtmetinis*, *-ė* „kuris dešimties metų“ (Grž), *papžindys*, *-ė* „kas jaunas, nepatyręs, geltonsnapis, pienburnis“ (Jnšk). LKŽe rasti: *glitlaižis*, *-ė* „kas laižo glietę, apsisnarglėjęs, snarglius; vaikigalis, pienburnis“ (Pmp), *šėškabandis*, *-ė* „kas dar nesubrendęs, piemengalys“ (Grž), *žaliaglītis*, *-ė*, *žaliapūrviois*, *-ė* „pienburnis“ (Jnšk). Iš 6 galūnių ir priesagų vedinių per ekspedicijas užrašyti šie: *mergė-sė*, *mergiōtė* „paaugusi mergaitė, mergiotė, mergina“ (Grž, Jnšk), *paauguōlis*, *-ė* „paauglys“ (Grž), LKŽe fiksuoti: *bambōkas*, *-ė* „vaikėzas“, *glīčas*, *-ė* „snarglius, nesubrendęs žmogus, piemengalys“ (Pmp), *šnabždūkas* „apie mažą vaiką“ (Ps).

Jauni, nesubrendę asmenys iki šių dienų vadinami perkeltinės reikšmės žodžiais bei frazeologizmais: *māžas* „kūdikis“ (Jnšk), *snargl̥ys*, *-ē*, *snerg̥l̥ys*, *-ē* „nesubrendęs žmogus, piemengalys“ (Grž, Pšl), *snāpo nekàkelia nuõ žēmės* „apie jauną, nesubrendusį“ (Ps), *tik iš kiaušinio išsirietęs* „neprityręs, jaunas“ (Jnšk), *kūmelio šūdo neiššikęs* vlg. „apie ką nesubrendusį“ (Jnšk), *pienas nenudžiūvo nuõ lūpų* „apie jauną, nesubrendusį“ (Ps), *panósė šlapià* „apie labai jauną, pienburnį“ (Ps). Vartojama ir skolinių bei hibridinės darybos žodžių: *mergáička*, *mergáičkà* „paauglė mergaitė, mergiotė“ (Ps, Všk), *smalapil̥vois*, *-ė* „nesubrendęs žmogus, geltonsnapis“ (Grž), *zēkis*, *zeñkis* (la. *zeņķis*) 1. „vaikinas, jaunuolis“ (Dj, Ps, Skrb, Slč), 2. „berniukas, paauglys“ (Krc, Všk).

**Pagyvenusio, seno žmogaus pavadinimai.** Daugiausia patarmėje užrašyta priesaginės darybos ir galūnių vedinių: *bobul̥ytė* „senutė“ (Ps, Všk), *bobuliukas* „apie susenusią, sudžiūvusią moterį“ (Jnšk), *sen̥ylis*, *-ė* „senasis“ (Grž), *seniōkas* „senis“ (Krc), *seniūgas* „senis“ (Pšl); LKŽe rastas *dūmza* „nevikrus, senas žmogus“ (Ps). Patarmėje per ekspedicijas užrašyti keli sudurtinės darybos žodžiai: *bóbapalaikė* „sena, menka boba“ (Jnšk), *diēngalis*, *-ė* „esantis arti amžiaus galo, senas, perkaršęs“ (Dj), *sénbizda* „persenėlis, išpenda“ (Grž). Kalbant apie seną žmogų neapsieinama ir be įvairių palyginimų, frazeologizmu: *sēnas dáiktas* „senis“ (Ps). *Žmogus senatvėj kaip koks drēbalas* (nebesivaldo) (Jnšk). *Suvaikėji, suvaikėji [senatvėj], kaip mažas palieki* (Jnšk). *Kvakšia, pukši kaip perekšlė višta* (apie seną moterį) (Grž). *Jaunas kaip kvietkelis, senas kaip šaknelė* (susitraukęs) (Ps).

## 6. APIBENDRINIMAS

Straipsnyje aptarti asmenų pavadinimai rodo, kad tarmėje, įvardijant asmenis pagal kokį nors ryškų išorės požymį, amžių, atliekamą veiklą ar socialinius santykius, ypač gausiai vartojami sudurtiniai žodžiai (šiame straipsnyje jų aptarta daugiau nei 80) ir priesagų vediniai (jų užrašyta apie 120). Priesagų vediniai paprastai sudaromi iš atitinkamų veiksmažodžių ar būdvardžių.

Gausiausia ir ne taip sparčiai kintanti semantinė grupė – pavadinimai, nusakantys įvairius asmens išorės trūkumus. Gana plačiai patarmėje paplitę metaforizacijos būdu atsiradę asmenų pavadinimai. Gausiai vartojami zoomorfizmai, dažnas ornitomorfinis žmogaus apibūdinimas. Didžioji dalis tokių perkeltinės reikšmės pavadinimų gyvai patarmėje vartojama iki šių dienų. Pastebėta, kad mažiau vartojama vaizdingųjų veiksmažodžių žmogaus eisenai (šlubavimui, krypavimui į šalis ir pan.) nusakyti. Traukiantis iš vartosenos šiems veiksmažodžiams, vis retesni tampa ir iš jų padaryti asmenų pavadinimai *kripālis*, *kl̥yvis*, *štapīetas* ir kt.

Sparčiausiai kinta su asmens veikla, pomėgiu ir socialiniu statusu susiję pavadinimai. Nykstant ar visai išnykus atitinkamos srities veiklai, nebevartojami arba prisimenami tik kalbant apie praeitį ir su ta veikla susijusių asmenų pavadinimai: *akmeniniškis, arkliapjovis, aštuonduonis, bimbėjas, gānas, dieniniškis, kálkdegis, kraujalaidis, kūliādaris, laūksargis, siekėlninkas* ir kt. Nemažai asmenų pavadinimų pagal atliekamą veiklą vyresniosios kartos informantai vartoja tik kalbėdami apie praeityje dirbtus darbus, pavyzdžiui, prisimindami linarovių, rugiapjūtę ir pan. Nykstant seniesiems vestuvių, laidotuvių papročiams, iš vartosenos traukiasi ir atitinkami asmenų pavadinimai: *kraičkrovys, kraičvežys, palýdas, pasekėjas, titilvežis, verkėja, višteliāutojas*.

Dalis leksemų iš sistemos traukiasi kartu su išnykusiomis arba nebe tokiais populiariomis realijomis, pavyzdžiui, nebenešiojamos vyžos, tad nebeaktualūs darosi *vyžakōjo* ir *vyžiūočio* pavadinimai, niekas atskirai nebepardavinėja sacharino, skurlių, senų geležų, tad imami pamiršti *cukrėlninkai, séngeležiai* ir *škuřlininkai*.

Ypač daug iš aktyviosios vartosenos pasitraukusių pavadinimų pagal socialinę statusą. Didžioji dalis straipsnyje analizuotų šios semantinės grupės pavadinimų surinkta iš LKŽ, tik keli pavadinimai užrašyti iš informantų klausinėjant juos apie vaikystės ar jaunystės laikus. Iki mūsų dienų aktyviai vartojamos bendresnės reikšmės šios grupės leksemos (*bekeřnis, juodnāgis, kiauraklėnis, plikarūris, ūbagas*).

Palyginti neblogai patarmėje išsilaikę asmenų pavadinimai pagal amžių. Pastebėta, kad iš vartosenos sparčiau traukiasi tie asmenys pagal amžių pavadinantys dūriniai, kurių leksinė reikšmė skiriasi nuo darybinės, pavyzdžiui, *glitlaižis, šėškabandis, žaliaglitis, žaliapuřvis*.

Kalbant apie skolintinę leksiką pastebėta tendencija, kad dalis slavizmų iki šių dienų dar gana aktyviai vartojami vyresniosios kartos informantų. Iš vartosenos sparčiau traukiasi vartotojams nebeaktualūs slavizmai: *cigėlninkas, desetniškis, desetninkas, pakajāuka, špiėgas, tūlkininkas, zėlnius* ir pan.

## LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Babickienė Zofija 2015: Asmenų pavadinimai tradicinėje žemaičių (dounininkų) tarmėje. – *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 370–393. Prieiga internete: <http://ebooks.mruni.eu/pdfreader/tarms-europos-taut-kultros-paveldas-dialects-cultural-heritage-european-nations>.

Buivydienė Rūta 1997: *Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

BŽe – rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), G. Naktinienė, R. Petrokienė, D. Svetikienė, K. Vosylytė, J.

Zabarskaitė. Programuotojas V. Satkevičius. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012–2016. Prieiga internete: <http://bkzd.lki.lt>; BŽe rankraštis.

Civjan Tatjana 1990: Цивян Т. В. *Лингвистические основы балканской картины мира*. Москва: Наука.

Dzežulskienė Judita 2001: Asmenų pavadinimai, reiškiami veiksmažodiniais mobiliaisiais daiktavardžiais (*substantiva mobilia*). – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 55–69.

DŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas, vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt>.

FzŽ – *Frazeologijos žodynas*. Rengė Irena Ermanytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas (red.), Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/>

Gudavičius Aloyzas 2000: *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jakaitienė Evalda 1988: *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.

Jasiūnaitė Birutė 1999: Endriejaviškių pejoratyvinė leksika (neigiamieji žmogaus apibūdinimai). – *Lietuvių dialektologijos skaitiniai* 1. Vilnius: Vilniaus universitetas, 300–325.

Kardelis Vytautas: 2003: *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Klimavičiūtė Rūta 2012: *Asmenis įvardijantys daiktavardžiai: sinonimija ir vartosena*. Bakalauro darbas. Vilniaus universitetas.

Kravcova Liudmila: 2013: *Šiuolaikinės rusų kalbos asmenis įvardijantys daiktavardžiai kaip pasaulėvaizdžio atspindis (pagal „XXI amžiaus aiškinamąjį rusų kalbos žodyną. Aktuali leksika“)*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universitetas.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Rītutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: [www.lkz.lt](http://www.lkz.lt).

LKŽP – „*Lietuvių kalbos žodyno*“ *Papildymų kartoteka*. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt>.

Naktinienė Gertrūda 2015: Tarmių faktų pateikimas akademiniam *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas*. Vilnius: Mykolo



Romerio universitetas, 494–515. Prieiga internete: <http://ebooks.mruni.eu/pdfreader/tarms-europos-taut-kultros-paveldas-dialects-cultural-heritage-european-nations>.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2007: *Linguistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Pečkuvienė Laima 2014: Dėmenį *bendr-* turintys asmenų pavadinimai ir jų darybos ypatumai administracinėje kalboje. – *Socialinių mokslų studijos* 6(3), 648–660. Prieiga internete: <file:///C:/Users/vartotojas/Downloads/4059-8713-1-SM.pdf>.

Pikčilingis Juozas 1975: *Lietuvių kalbos stilistika 2*. Vilnius: Mokslas.

PPr – *Patarlės ir priežodžiai*. Rengė K. Grigas ir A. Jonynas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

Rosinienė Gražina 1978: Žmogaus sudėjimo, jėgos, sveikatos, amžiaus, veiklumo ir darbštumo apibūdinimas zoomorfizmais. – *Kalbotyra* 29(1), 41–51.

Rosinienė Gražina 1982: Zoomorfinis žmogaus apibūdinimas lietuvių kalboje (psicholingvistinio eksperimento duomenimis). – *Kalbotyra* 33(1), 78–87.

Rosinienė Gražina 1989: Lietuvių kalbos zoomorfizmų semantinės struktūros sistemiškumas. – *Baltistica* 3(2), Priedas, 384–387.

Ruškys Algirdas 1982: Lietuvių kalbos frazeologizmų, pejoratyviškai apibūdinančių žmogaus charakterio bruožus, semantika ir stilistinės ypatybės. – *Kalbotyra* 33(1), 88–95.

Ruškys Algirdas 2010: Žmogaus pasaulio atspindžiai endriejaviškių šnektoje. – *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Kalba*. Prieiga internete: [http://www.llt.lt/pdf/endriejavas/endriejavas\\_kalba.pdf](http://www.llt.lt/pdf/endriejavas/endriejavas_kalba.pdf).

Vėbra Rimantas 1990: *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje. Socialinės struktūros bruožai*. Vilnius: Mokslas.

PlgŽ – Vosyltė Klementina. *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/>

Vosyliūtė Anelė, Kasparavičienė Vida, Maniukaitė Gražina, Kocai Elena 2004: *Varguomenė: gyvensena ir vertybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Zabarskaitė Jolanta 2006: Ekspresyvioji lietuvių kalbos leksika ir vartosenos žodynai. – *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 170–180.

Zinkevičius Zigmas 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zlatkutė Eglė 2011: *Žmogų apibūdinantys palyginimai lietuvių kalboje*. Bakalauro darbas. Vilniaus universitetas.

INTERNETO RESURSAI:

*Русско-белорусский словарь*. Prieiga internete: <http://www.skarnik.by>.

*Словари русского языка*. Prieiga internete: <http://www.gramota.ru/slovari>.

*Słownik języka polskiego*. Prieiga internete: <http://sjp.pwn.pl/> <http://sjp.pwn.pl>.

*Wielki słownik języka polskiego*. Prieiga internete: <http://www.wsjp.pl>.

## Personal Names in the Northern Panevėžiškiai Subdialect

### SUMMARY

The article discusses 280 personal names from the Northern Panevėžiškiai Subdialect and *Dictionary of the Lithuanian Language* which reflect the person's physical properties, age, occupation, and social relations. The material collected for the study shows that compound words (more than 80 of them are discussed in the present article) and suffixal derivatives (about 120 of them were recorded) are frequently employed for naming people in the traditional dialect. If the base word of a derivative or a compound word is still used in the subdialect, personal names formed from them tend to remain in use as well.

Names denoting various external defects constitute the largest semantic group which is not prone to rapid changes. Personal names formed through metaphorisation are rather widely spread in the subdialect. Zoomorphisms are frequently used; personal ornomorphic descriptions are also common. Age-denoting personal names are rather well preserved in the subdialect.

The names linked to an occupation, hobby and social status are subject to most rapid changes. As the occupations of a certain sphere gradually disappear, the names related to those occupations are no longer used or are only remembered with reference to the past.

A part of lexemes withdraw from the system together with the realia which are either defunct or no longer popular.

Įteikta 2016 m. liepos 14 d.

AURELIJA GRITĖNIENĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva*

*aurelija.genelyte@gmail.com*

DALIA SVIDERSKIENĖ  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: onomastika (tikrinių žodžių darybos, kilmės, motyvacijos tyrimai).

# SUDURTINIŲ MARIJAMPOLĖS APSKRITIES HELONIMŲ MOTYVACIJA

Motivation of Compound Helonyms of  
Marijampolė County

## ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama sandūros būdu padarytų tarpukariu *Žemės vardų* anketose užrašytų Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. Šis šaltinis toponimizacijos tyrimams ypač tinkamas, nes anketose yra išlikę užfiksuoti onomastinę situaciją paaiškinantys aprašai, vietovardžių pateikėjų komentarai, leidžiantys pažvelgti į toponiminę medžiagą per etninės srities atstovų patyrimo, vertinimo prizmę.

Siekiant išaiškinti pelkėtų vietų įvardijimo dėsningumus, vietovardžių analizė grindžiama topoobjektų nominacijos principų, paremtų kraštovaizdžio ypatybių, lokaliųjų, nuosavybės, kultūrinių-istorinių santykių, išskyrimu. Atkreipiamas dėmesys ir į kalbinės bendruomenės (tautos) atstovo *savojo aš* deklaravimą kalbiniuose vienetuose. Taip pat pirmą kartą lietuvių toponimikoje išskirti ir aptarti *situaciniai* helonimai, kai tipizuota situacija ar įvykis paženklina mažai žinomą, menkai pažįstamą objektą.

ESMINIAI ŽODŽIAI: vietovardžiai, vandenvardžiai, helonimai, dūriniai, motyvacija, įvardijimo situacija, nominacijos principai, tarpukario laikotarpis.

## ANNOTATION

The article analyses the motivation of helonyms from Marijampolė County formed by means of compounding and recorded in the “Land Names” questionnaires during the interwar period. It is an excellent source for the research of toponomination because the questionnaires record the descriptions explaining the onomastic situation and the commentaries of informants providing place names which enable us to take a look at the

toponymic material through the prism of experience and evaluations of representatives of the ethnic region.

In order to find out the tendencies of naming swampy places, the analysis of place names is based on the distinction of the principles of topoobject nomination according to landscape peculiarities, local, ownership-related, cultural-historical relations. Attention is also paid to the declaration of *self* by a member of the linguistic community (nation) in linguistic units. It is also the first time when *situational* helonyms in which a typified situation or event marks a little known and poorly familiar object are distinguished and discussed in Lithuanian toponymy.

KEYWORDS: place names, hydronyms, helonyms, compounds, motivation, naming situation, nomination principles, interwar period.

## 0. ĮVADAS

Tam tikro ploto sandūros būdu padarytų helonimų (pelkėtų vietų vardų)<sup>1</sup> analizė motyvacijos aspektu – ankstesnių tarpukario Marijampolės apskrities vietovardžių tyrimų darybos ir kilmės požiūriu tąsa.

Be Laimučio Bilkio vykdytų lietuvių helonimų tyrimų (Bilkis 2008), kelių Lietuvos plotų helonimija analizuota regioninės toponimikos studijose (Mickienė 2001; Endzelytė 2005; Bartkutė 2008) ir atskirame straipsnyje (Adamonytė 2013). Dalis sudurtinės toponimijos – oikonimų ir oronimų – taip pat yra su-  
laukusi mūsų tyrėjų dėmesio (Razmukaitė 2002; Sviderskienė 2006; Kačinė 2008). Atsižvelgiant į esamą pelkėtų vietų ir kitų klasių (poklasių) sudurtinių vietų vardų tyrimų padėtį<sup>2</sup>, tenka konstatuoti, kad vieno darybos būdo toponimų motyvacijos analizė ne tik papildytų iki šiol aktualiais ir įprastais (darybos ir kilmės) aspektais vykdytus lietuvių toponimijos tyrimus, bet atsižvelgus į kalbos vartotojų kalbinės sąmonės duomenis, padėtų atskleisti tam tikro ploto vietovardžių motyvaciją. Tarpukario *Žemės vardų* anketos<sup>3</sup>, kaip šaltinis, nominacijos tyrimams ypač tinkamos, nes jose yra išlikę užfiksuoti onomastinę situaciją paaiškinantys aprašai, vietovardžių pateikėjų komentarai, leidžiantys pažvelgti į toponiminę medžiagą per etninės srities atstovų patyrimo, vertinimo prizmę. Be to, motyvaciją kalboje suprantant ir kaip tam tikros atrankos mechanizmą, šį tyrimą ypač paremia Prano Skardžiaus sudurtinių žodžių vertę

<sup>1</sup> Dėl termino žr. Bilkis 1997: 35–57.

<sup>2</sup> Dėl helonimų tyrimų padėties plačiau žr. Bilkis 2008: 27–29.

<sup>3</sup> Plačiau dėl tyrimui naudojamos medžiagos dar žr. Sviderskienė 2015: 170.

pagrindžiantys argumentai: „jie savo pobūdžiu daugiausia tinka tikslesniam, kondensuotesniam ir turtingesniam, prasingesniam reiškimo būdai. Dėl to sudėtiniai žodžiai labai dažnai turi daug gausesnį, turtingesnį ir tuo pat metu specialesnį turinį, negu atskiros, dar vienoje neaperceptuotos žodžių grupių dalys“. „Tuo būdu sudėtiniai žodžiai sudaro vieną iš pagrindinių specialių raiškos <...> priemonių, <...> jie dažniausiai turi ką nors pasirinkta“ (Skardžius 1943: 396–397).

Svarbus ir lokalinis vykdomo tyrimo aspektas. Pastarojo pamatą sudaro ne helonimų reikšmių arealų identifikavimas, bet motyvacinių požymių nustatymas, jų hierarchijos išryškinimas, nes „dėsningas motyvacinių požymių pasikartojimas atspindi tam tikrus tautos polinkius, dėmesį vienai ar kitai tikrovės sferai“ (Gudavičius 2007: 221). Dėstomas nuostatas paremia Aleksandro Vanago hidronimų semantikos tyrimų atžvilgiu išsakyta mintis, galiojanti ir helonimų motyvacijos tyrimo kontekste: „sunku įsivaizduoti, kad sudarytų arealus patys semantiniai fenomenai“. „Juk svarbiausios hidronimų reikšmės – iš prigimties „antiarealus“ reiškiny, neabejotina hidroniminė universalija. Kalbėti galima daugiausia tik apie įvairių semantinių kategorijų kiekybinį (tam tikra prasme ir kokybinį) santykį“ (Vanagas 1981: 124).

Straipsnio **tikslas** – išaiškinti sandūros būdu padarytų tam tikro ploto helonimų motyvaciją, atskleisti tikrovės fragmento kategorizacijos kalboje savitumą, išryškinti pelkėtų vietų vardų atsiradimo motyvų hierarchiją, nustatyti įvardijimo polinkius.

Tiriamajai medžiagai taikomi toponimų darybinės analizės metodas, tiriamos etninės srities vietovardžių pateikėjų komentarų interpretacijos metodas, komponentinės analizės metodas, aprašomasis metodas su lyginamojo metodo elementais.

Pirmiausia tiriamoji medžiaga buvo vertinama laikantis A. Vanago hidronimų klasei tirti sudarytos struktūrinės-gramatinės klasifikacijos (dėl jos plačiau žr. Vanagas 1970: 21–27), kuri, kaip rodo lietuvių toponimijos tyrimai, lengvai pritaikoma ir kitų klasių (poklasių) vietų vardų analizei. Tokiu būdu buvo išskirti determinatyviniai<sup>4</sup> dariniai, kurių pirmieji sandai – apeliatyvai (daiktavardžiai, būdvardžiai ir kt.) ir onimai (mūsų atveju pasitaikė tik asmenvardžiai). Kadangi tiriamieji vietovardžiai užrašyti iš gyvosios kalbos, bene svarbiausiu apeliatyvų, iš kurių jie padaryti, reikšmių išaiškinimo šaltiniu laikyti tiriamos etninės srities vietovardžių pateikėjų komentarai, lydintys vietų vardus, užfiksuotus *Žemės vardų* anketose. Tačiau, kaip rodo patirtis, komentarai, nėra absoliutus rodiklis. Kalbos vartotojai dažnai stengiasi išgalvoti semantinę ryšį ir jį pritaikyti pagrįsdami vietų vardų motyvacijos aiškinimus. Taigi pamatinių

<sup>4</sup> Dėl termino žr. Urbutis 1978: 173.

žodžių (apeliatyvų) reikšmių išaiškinimą rėmė vieno ar kito žodžio vartosenos atvejų fiksavimas kituose šaltiniuose – tarminiuose žodynuose<sup>5</sup>, *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽe). Svarbus šaltinis, parėmęs toponimų motyvacijos tyrimą – įvairiais laikotarpiais iš gyvosios kalbos užrašytų vietovardžių sanaupa (*Vietovardžių kartoteka*; toliau – VK), saugoma LKI Vardyno fonduose<sup>6</sup>. Pagrindiniai asmenvardžių šaltiniai – lietuvių antroponimijos žodynai *Lietuvių pavardžių žodynas* (LPŽ), *Lietuvių vardų kilmės žodynas* (LVKŽ)<sup>7</sup>, abėcėlinė istorinių asmenvardžių kartoteka, saugoma Lietuvių kalbos instituto Vardyno fonduose (IAK). Tyrimas parodė, kad ieškant apeliatyvų ir asmenvardžių pamatiniam žodžiui (etimonui) pagrįsti neapsieita be lenkų kalbos žodynų<sup>8</sup>.

Išskirtų dūrinių antrieji sandai – *-bal-*, *-pelk-*, *-plyn-*, *-raist-*, parodantys jų priklausomybę pasirinktam pelkėtų vietų vardų poklasiui. *Pėlkė* reiškia ‘klampi vieta su stovinčiu vandeniu, liūnas’. Kaip matyti, šia reikšme vartojamas fiziografinis terminas *pėlkė* įeina į tam tikrą semantinę paradigmą – pelkėtos vietos reiškia gimininę sąvoką ir apima kitas rūšines sąvokas pavadinančius fiziografinius terminus: *balà* ‘klampi vieta, dažniausiai su stovinčiu joje vandeniu; pelkė, raistas; klanas, valka’, *plýné* ‘pelkė, raistas’, *raistas* ‘klampi vieta, apaugusi krūmais ar medžiais, pelkė, lieknas’. Į tiriamąją medžiagą buvo įtraukti ir objektų vardai su antruoju sandu *-kamp-*, padarytu iš apeliatyvo lie. *kaĩpas* ‘pakraštys’, reiškiančio tam tikros erdvės dalį – jos kraštą, pakraštį (mūsų atveju – pelkėtų vietų dalį, nes tai paliudijo objektinės nuorodos – b., rst., užfiksuotos anketose).

Analizuojant medžiagą motyvacijos aspektu, remtasi ne tik savos onomastikos praktika, t. y. A. Vanago vandenų vardų semantine klasifikacija (plačiau žr. Vanagas 1981: 4–153), bet ir rusų toponominacijos tyrimuose taikomo klasifikavimo pavyzdžiais (dėl kvalifikavimo ir klasifikavimo žr. Sviderskienė: 2014). Šiame straipsnyje vien helonimų atsiradimo motyvų išskyrimu neapsiribojama. Topoobjektų nominacijos principų (iš)skyrimas suteikė papildomą semantinį kriterijų aiškinantis vietovardžių motyvaciją. Taigi pelkėtų vietų vardai straipsnyje skirstomi ir pagal nominacijos principus: 1) pagal objektų ypatybes, 2) pagal objektų santykį su kitais objektais, 3) pagal santykį su žmogumi. Toks onimų klasifikavimas yra nulemtas pačių realiųjų ypatybių bei požymių.

Tyrimo metu problemiškas pasirodė dalies helonimų pirmojo apibrėžiančiojo sando leksinio statuso nustatymas – apeliatyvinis jis ar oniminis (mūsų

<sup>5</sup> Dėl jų žr. šaltinių sąrašą straipsnio gale.

<sup>6</sup> Plačiau apie šią kartoteką žr. Maciejauskienė 2002: 57; 2002a: 103–105; LVŽ I: XIII–XIX.

<sup>7</sup> Straipsnyje šių santrumpų atsakyta dėl dažno jų pasikartojimo.

<sup>8</sup> Dėl jų žr. šaltinių sąrašą straipsnio gale.

atveju – antroponiminis). Pasitaikė ir kitokio pobūdžio motyvacijos išaiškinimo keblesnių atvejų, sietinų su pirmojo apeliatyvinio sando polisemija bei homonimija. Neužfiksuoti *Žemės vardų* anketose komentarai šią problemą tik pagilino. Metaforinė motyvacinio požymio raiška, kaip yra žinoma, pagrįsta palyginimu, kuris iš vienos pusės suteikia asociacinę kryptį, iš kitos – interpretacijos laisvę. Taigi, neturint užfiksuotų papildomų duomenų anketose, beliko argumentuotai spėlioti, kuri vietos ypatybė inspiravo vietų vardų atsiradimą perkeltine reikšme.

Kadangi aiškumo ir neaiškumo požiūriu medžiaga yra nevienalytė, straipsnyje skiriami sandūros būdu padarytų helonimų du skyriai: aiškios motyvacijos helonimai (I) ir dvejetainiai (keleriopai) paaiškinamos, t. y. dabar ne visai aiškios, motyvacijos helonimai (II).

## 1. AIŠKIOS MOTYVACIJOS SUDURTINIAI HELONIMAI

### 1.1. Pagal objektų ypatybes

1.1.1. **Su gyvūnų pavadinimais susijusios motyvacijos helonimai** – gausiausiai paliudyti analizuojamų vietų vardų reprezentantai: *Añč-balė* b. Ss<sup>9</sup>; *Anč-plynė* b. KzR: lie. *ántis*; *Avìn-a-raistis* b. Gdl: lie. *ávinas* ‘avių patinas’<sup>10</sup>; *Barsùk-raistis* rst. Gdl: lie. *barsùkas*; *Bùl-ia-raistis* rst. Brb: lie. *bùlius* ‘karvių patinas’<sup>11</sup>; *Gaidž-iã-raistis* b. Ss: lie. *gaidžys*; *Gérv-a-balė* rst. Igl; *Gérv-a-raistis*

<sup>9</sup> Nominacinės semantinės grupės išdėstomos pagal reprezentantų skaičių kiekvienoje. Helonimai straipsnio skyriuose dažniausiai rašomi abėcėlės tvarka; kitaip, jeigu to reikalauja analizuojamos medžiagos specifika. Vienas sandas nuo kito dūrinuose atskiriami brūkšneliu. Vietovardžiai, patikimai sukirčiuoti *Žemės vardų* anketose, kirčiuojami. Jeigu tarpukario duomenimis toponimas nesukirčiuotas arba jo kirčiavimas neaiškus, straipsnyje jis nekirčiuojamas. Jeigu priegaidė kelia abejonių, pabraukiamas kirčiuoto skiemens pagrindas. Prie visų vietų vardų pateikiamos įvardijamų objektų ir jų lokalizacijos nuorodos. Jos bei objektų nuorodų sutrumpinimų sąrašai iš naujo sudaromi nebuvo, remtasi jau sudarytais *Lietuvos vietovardžių žodynui* (toliau – LVŽ) rašyti. Straipsnyje naudojamų santrumpų sąrašas pateikiamas straipsnio gale.

<sup>10</sup> Dar žr. LVŽ I 244–245.

<sup>11</sup> Žr. LVŽ I 612–613, kur greta bendrašaknių vv. apeliatyvinės kilmės galimybės dar pripažįstamas ir jų siejimas su asmenvardžiais. Helonimų *Bulinė* plk. Gir, Pdv; *Buliùkas* b. Pkn darybos pamatas, manoma, neaiškus (dar žr. Bilkis 2008: 48, 185).

rst. Brb: lie. *gėrvė*; **Karōs-balė** 2 b. Klvr; **Karos-balė** b. Klvr: lie. *karōsas* ‘kaulin-goji atvirapūslė karpinių (*Cyprinidae*) šeimos žuvis, krakė, krekė (*Carassius carassius*); **Kiaūl-ia-balė** b. Igl, Mrj<sup>12</sup>: lie. *kiaūlė*; **Kiel-a-balė** b. Mrj; **Kiel-ia-balė** b. Ldvn: lie. *kíelė*; **Krek-a-balė** b. Prn: lie. *krėkė* ‘karosas (*Carassius carassius*); **Kumėl-balė** b. Lbv, Ss; plk. Ss; **Kumel-balė** b. Brb: lie. *kumėlyš* ‘paaugęs arklys; eržilas’, *kumėlė* ‘naminis darbinis gyvulys – patelė (*Equa*); **Kuřk-a-balė** b. Mrj: lie. *kūrka* ‘kalakutė’; **Ož-ia-raistis** rst. Prn, Vv: lie. *ožyš* ‘ožkos patinas’<sup>13</sup>; **Ūžk-a-raistis** rst. Brb: lie. *ožkà*; **Pařp-plynė** (< \**Pařpl-plynė*) plk. KzR: lie. *parplyš* ‘kurklys’<sup>14</sup>; **Pelėd-balė** b. Ss: lie. *pelėda*; **Šark-a-balė** b. Lbv; **Šark-a-raistis** rst. Prn: lie. *šarka*; **Špók-a-raistis** b. Ss: lie. *špókas* ‘varnėnas (*Sturnus vulgaris*); **Stirn-a-plynė** b. KzR: lie. *stirna*; **Varn-a-balė** b. Klvr; **Varn-a-balė** b. Klvr; **Várn-a-plynė** b. KzR; **Varn-ã-plynė** rst. KzR; **Varn-a-plynė** b. KzR: lie. *várna* ‘varnių šeimos paukštis pilkomis ir juodomis plunksnomis (*Corvus corone*), *vařnas* ‘varnių šeimos didelis juodas paukštis, kranklys, juodvarnis (*Corvus corax*); **Višt-a-balė** b. Mrj: lie. *vištà*; **Žalč-ia-balė** b. Brb: lie. *žaltys* ‘nenuodingas į gyvatę panašus roplys (*Natrix*); bet koks gyvatėms priklausantis gyvūnas; **Žvairbl-ia-raistis** rst. Brb: lie. *žvairblis*.

1.1.2. Tiriamame plote užrašyti keli helonimai, nominuoti **pagal jų apimtį** (gabaritus): **Didž-balė** b. Igl, KzR, Mrj; rst. KzR; **Didž-plynė** b. KzR – prie balovardžio *Didžbalė* KzR Velnialknio girininkijos anketoje objekto nuorodos skiltyje rašoma *didelė bala*. Remiantis šia informacija apie denotatą, galima manyti, kad vv. pamatinis žodis lie. *didis*, *-ė* (*-ė̃*, *-ì*, *didžià*) reiškia ‘žymus savo apimtimi, stambus’.

Būdvardis *ilgas* be *erdvės* semos turi ir *kiekio* semą. Greičiausiai dėl šios priežasties ir A. Vanagas dvejojo, kvalifikuodamas ir klasifikuodamas hidronimus, padarytus iš pastarojo būdvardžio: ar juos laikyti konfigūracinės reikšmės (kaip *pailgus* hidroobjektus), ar apimties (gabaritiškumo) reikšmės reprezentantais<sup>15</sup>. Manant, kad topoobjektas kaip *ilgas* gali būti kvalifikuojamas nepriklausomai nuo jo padėties erdvėje, nes svarbesni yra objekto dalių kiekybiniai santykiai, helonimai (kaip ir hidronimai), kurių pirmasis sandas *ilg-*, straipsnyje kvalifikuojami kaip nominuoti **pagal apimtį** (gabaritus): **Ilg-a-balė** b. KzR, Lbv, Prn; rst. Igl; **Ilg-a-balė** b. Lbv; **Ilg-a-plynė** rst. KzR; **Ilg-a-raistis** rst. Gdl;

<sup>12</sup> *Užakusi*; *seniau čia anksti pavasarij ganydavo kiaules* – rašoma Dambraukos k. anketoje.

<sup>13</sup> Kadangi raisto vardas užrašytas Prienų-Ašmintos girininkijos anketoje, neatmestina siejimo su lie. *ožyš* ‘stirninis’ galimybė.

<sup>14</sup> Dėl pelkėvardžio darybos dar žr. Bilkis 2008: 296. Čia jis vertinamas kaip priesagėtasis.

<sup>15</sup> Dar žr. Vanagas 1981: 108.



**Ilg-a-raistis** b. Prn; 2 rst. Prn, rst. Šil; **Ilg-a-kampis** b. KzR: lie. *ilgas*, -à ‘kas tęsiasi į ilgumą, tolį (erdvėje)’.

Kiti analizuojamojo semantinio būrio reprezentantai – **vandens mažumo** motyvacijos helonimai<sup>16</sup>: **Saūs-balė** rst. Igl; **Saūs-plynė** b. KzR; 3 rst. KzR; **Saus-plynė** 2 rst. KzR: lie. *saūsas*, -à ‘be drėgmės, be vandens, nesušlapęs, išdžiūvęs’. **Vandens gilumo** motyvacijos helonimas užfiksuotas tik vienas – **Gil-ì-balė** b. Lbv. Būdvardis *gilūs* (kaip ir *ilgas*) be *erdvės* semos (plg. *giliai*) turi ir *kiekio* semą. Šiuo atveju, greičiausiai, ir aktualizuota pastaroji.

1.1.3. **Su augalų pavadinimais susijusios motyvacijos** helonimai gausumu mažai nusileidžia „gyvūniniams“: **Alksn-io-balė** b. Prn: lie. *alksnis*; **Bėrž-balė** b. Klvr: lie. *bėržas*; **Buil-ia-raistis** b. Brb: lie. *builys* ‘augalas, augantis pelkėtose vietose’ (DKŽ 39), lie. *builė* ‘balos žolė, panaši į samanas’, lie. *builis*, *builys* ‘skėtinių šeimos augalas (*Chaerophyllum*); pelkinis gailis (*Ledum palustre*); **Gail-ia-raistis** b. Krsn: lie. *gailė* ‘pelkėtų pušynų, durpynų stipriu kvapu augalas (*Ledum palustre*); **Geguž-balė** b. Krsn: lie. *gegužė* ‘tokios žolės, augančios pūdymuose; **Yo-ā-raistis** rst. Šil – galbūt sietinas su le. *iwa* ‘gluosnis’ (SJP II 116, VII 587), ‘gluosnių rūšis (*Salix caprea*)’ (LLKŽ 162); **Kanā-plynis** (< \**Kanāpl-plynis*) b. Prn: lie. *kanāplė* ‘kultūrinis augalas, iš jo stiebo gaunamas pluoštas, o iš sėklų spaudžiamas aliejus (*Cannabis sativa*); **Karkl-a-balė** b. Mrj: lie. *kaĩklas*; **Nendrìn-balė** b. Mrj: lie. *nėndrinis*, -ė, *nendrìnis*, -ė, plg. *nėndrė* ‘varpinių šeimos vandens augalas ilgu tuščiaviduriu stiebu (*Phragmites communis*); **Plov-a-balė** b. Krsn: lie. *plovà*, *plòvos* ‘vandenyje augančios žolės, maurai; **Pùp-a-balė** b. Igl; **Pùp-a-raistis** rst. Brb: lie. *pupà*.

Kiek kitokios semantikos šiam pogrupiui priskirtinas balovardis: **Lapìn-balė** Mrj: lie. *lapìnė* ‘lapuota vytis, šaka’. Šunskų girininkijos anketos duomenimis, bala *apaugusi juodalksniais*. Iš motyvuotės<sup>17</sup> aiškėja, kad nominacinis požymis čia reiškiamas metonimiškai visumos ir dalies santykio pamatu: augalo dalies (lapuotos vyties, šakos) pavadinimas pakeičia viso augalo (juodalksnio) pavadinimą.

Dar vieno helonimo pirmasis sandas – iš objektų kuopą reiškiančio vietos pavadinimo<sup>18</sup>: **Beržyn-balė** b. Krsn: lie. *beržynas* ‘beržų miškas’, *beržynė* ‘beržų miškas; vieta, kur daug beržų auga’ (motyvuotė – *seniau buvęs beržynas*).

<sup>16</sup> Dėl tokio hidronimų semantinio kvalifikavimo ir klasifikavimo dar žr. Vanagas 1981: 108–110.

<sup>17</sup> Konkretūs motyvacijos atvejai nusakomi terminu *motyvuotė* (dėl jo žr. Drotvinas 1987: 33).

<sup>18</sup> A. Vanago teigimu, hidronimai, kilę iš kuopinės reikšmės augalų pavadinimų, turi vietos, kurioje tų augalų daug, reikšmę. Bet toji vieta nebūtinai yra pats vanduo, nes kalbama ne apie vandens augalus. Bet, šiaip ar taip, šios rūšies topoobjektai apibūdinami pagal augalus <...> (dar žr. Vanagas 1981: 90).

1.1.4. **Fiziografinės motyvacijos helonimai.** Šių pelkėtų vietų vardų semantika susijusi su dugno ir paviršiaus (dangos) fiziografinėmis charakteristikomis (forma, konfigūracija ar pan.)<sup>19</sup>.

1.1.4.1. Užfiksuoti du topoobjektai, vardus gavę **dėl dugno ypatybių: *Grįst-a-balė*** 2 b. Ss<sup>20</sup>: lie. *grįstas* ‘raštas tilto (kelio, klojimo...) grindiniui, grinda’ (motyvuoatė – *senovėje buvusi grįsta medžiais*). Greta šių, regis, galima aptarti ir kitus analizuojamųjų objektų vardus, įgytus dėl paviršiaus ypatybių, nes **paviršius helonimų atveju dažniausiai ir yra dugnas**<sup>21</sup>. Kaip matyti toliau, dalies dūrinių apibrėžiančiuoju sandu gali būti nusakomas **nelygus dugnas / paviršius** (1) ***Kūpst-a-balė*** b. Vv: lie. *kūpstas* (motyvacijos požymis išreikštas tiesiogiai); ***Park-a-balė*** b. Ss: lie. *párkai* ‘tokia odos liga, niežai, šašai’<sup>22</sup> (motyvacijos požymis išreikštas metaforiškai – nelygumai, iškilimai kaip šašai)<sup>23</sup> ir **paviršius / dugno kokybė** (2) ***Šlėn-a-raistis*** rst. Brb: lie. *šlėnas* ‘pilkšvai melsvas arba balkšvas glitus molis su organinių medžiagų priemaišomis <...>’.

1.1.4.2. Toliau aptarsimi topoobjektai – nominuoti **pagal formą**. Daugelio iš jų motyvacinio požymio raiška – metaforinė. Greičiausiai dėl išgaubto paviršiaus pelkėtos vietos gavo vardus *Bōsiraistis* ir *Plaūčiabalė*. Išgaubtas, „išsipūtęs“ paviršius galėjo būti dėl augalų dangos ar durpių sluoksnio<sup>24</sup>. ***Bōs-ia-raistis*** rst. Šil<sup>25</sup>: lie. *bōsas* ‘statinė, bačka’<sup>26</sup> – tokį vv. motyvacijos aiškinimą paremia ir tiriamame plote iš gyvosios kalbos užrašytas sakiny: *Išsipūtus karvė kaip bōsas* Gs<sup>27</sup>. Šioje grupėje minėtino balovardžio ***Plaūč-ia-balė*** Krsn motyvacijos pamatas – vidaus organo pavadinimas (lie. *plaūčiai* ‘kvėpavimo organas’). Šis pavartotas

<sup>19</sup> Plg. A. Vanago nuostatą dėl hidronimų motyvacijos: nors hidroobjektas fiziografiškai gali būti apibūdinamas įvairiai, vienos svarbiausių hidroobjekto ypatybių yra konfigūracija bei dugno kokybė (plg. Vanagas 1981: 67).

<sup>20</sup> Vv. užrašyti Nuoragėlių ir Pavengliskos kaimų anketose.

<sup>21</sup> Straipsnio autorė už šį pastebėjimą dėkoja slaptajam recenzentui.

<sup>22</sup> Serbentiškių k. anketos informanto liudijimu.

<sup>23</sup> A. Vanago tyrime hidronimai, apibūdinantys topoobjektus pagal krantų apaugimą tam tikra augalija, pagal krantų plikumą ar pan., pateikiami *aplėnką apibūdinančios reikšmės hidronimų* poskyryje (žr. Vanagas 1981: 112–113).

<sup>24</sup> Dėl šio teiginio dar žr. Jarašius 2012: 60.

<sup>25</sup> Liepaloto k. anketos duomenimis, *anksčiau ten buvo daug storų alksnių, iš kurių dirbo bosus-statinės*. Šis informanto liudijimas – puikus tarpinės motyvacijos pavyzdys, kada motyvuojuantis požymis (*išsipūtęs*) etninės srities atstovų priskiriamas kitam denotatui (ne topoobjektui, bet toje vietoje augantiems alksniams).

<sup>26</sup> Dar žr. LVŽ I 541.

<sup>27</sup> Motyvacijos aiškinimus pagrindžiančių sakinių santrumpos kaip LKŽe. Jos atskirai neaiškinamos.

sudarant vietos vardą perkeltine reikšme, regis, ne tik dėl asociacijos **pagal formą**, bet ir **pagal funkciją**.

Pogrūpį papildo keletas tiriamojo ploto objektų, nominuotų **dėl išsidėstymo (konfigūracijos) erdvėje**: *Kryž-balė* b. Prn: lie. *kryžius* ‘kryžmų linijų figūra’ (DŽe); *Kuk-ia-balė* b. Prn: lie. *kùkis* ‘kablys, vašas’. Vieno balovardžio motyvacinis požymis išreikštas būdvardžiu: *Kuñ-balė* (< \**Kuñp-balė*) b. Lbv: lie. *kuñpas*, -à ‘kreivas, lenktas’ (KzRŠŽ II 405), ‘lenktas, sulinkęs, kreivas’<sup>28</sup>.

1.1.5. Dar keli objektai vardus gavo dėl paviršiaus / dugno / vandens **spalvos**. Kadangi informantų liudijimų, pagrindžiančių raisto vardo *Raudón-plynė* KzR atsiradimą, neužfiksuota, motyvaciją bandoma perprasti remiantis tiriamame plote užrašyto priesaginio balovardžio *Raudonė* Krsn motyvuote: *greta balos esanti dirva yra rausvos spalvos ir baloj atsiranda rūdys*. Iš jos galima numatyti, kad *raudonu*, -a (*rausvù*, -à) greičiausiai vadinamos pelkėtos vietos, kuriose yra ištirpusios geležies rūdos ir dėl prastos pelkėtos žemės su durpių priemaišomis.

Kaip ir aprašytu atveju, dėl paviršiaus, kuris greičiausiai buvo pilkšvai melsvo molio **spalvos**, topoobjektas gavo vardą *Palš-a-raistis* rst. Brb: lie. *pálšas*, -à, *palšas* ‘pilkšvas’ *Mrj* (plg. *Šlýnaraistis* rst. Brb: lie. *šlýnas* ‘pilkšvai melsvas arba balkšvas glitus molis su organinių medžiagų priemaišomis <...>’).

Šią grupę papildo vietų vardai su pirmuoju sandu *juod-*: *Júod-balė* b. KzR; *Júod-a-raistis* rst. Brb; *Júod-a-raistis* plk. Igl; *Juod-raistis* rst. Vv; rst. Šil. Pastaruosius du vietovardžius lydintys komentarai užfiksuoti anketose: *priau-gęs alksnių, bet šlapias* – rašoma Skriaudžių k. (Vv), anketoje; kitos (Šil) anketos duomenimis, *raisto žemė juoda – durpė*. Kaip yra žinoma, durpių spalva – tamsiai ruda, lie. *júodas*, -à reiškia ‘anglies spalvos, tamsus’ (LKŽe). Ko gero, ši motyvacijos aiškinimą geriausiai paremia raistavardžio *Júodraistis* gretybė *Rùdraistis*, užrašyta Mauručių k. anketoje – *Júod-raistis* || *Rùd-raistis* Vv. Iš užfiksuotos helonimų poros aiškėja, kad leksema *júodas* reiškia ne tik ‘anglies spalvos, tamsus’, bet ir įvairius tamsių spalvų atspalvius (mūsų atveju – tamsiai rudos). Taigi tiek vieniems, tiek kitiems objektams su determinaciniu sandu *juod-* vardai galėjo būti suteikti dėl tamsios vandens ar dirvožemio **spalvos**<sup>29</sup>.

<sup>28</sup> Kita vertus, galbūt įmanomas vv. motyvacijos paaiškinimas, paremtas kita lie. *kuñpas*, -à reikšme – ‘su iškilimu, kauburiu, nelygumu’. Pastarojo spėjimo teko atsisakyti, kadangi iš gyvosios kalbos tiriamame plote iliustracinių sakinių, paliudijančių minėto būdvardžio vartoseną šia reikšme, neužrašyta. Informantų liudijimai anketoje taip pat neužfiksuoti.

<sup>29</sup> I. S. Prosvirina, tyrusi rusų sudėtinių vietovardžių savitumą, pastebi, kad vandenvardis *Juoda upelė* (Черная речка) terminologizavosi. Toponiminis terminas *juoda upelė* (черная речка) reiškia upes juodu vandeniui, surenkančias balų vandenį, upes, tekančias atkampiomis vietomis, taip pat šaltiniuotas, neužšalančias upes, upes, kurių žiotys – šaltiniai. Čia tyrėja pasiremia kito rusų toponimijos tyrėjo E. M. Murzajevo nuomone: juodų upelių yra daug, bet nėra nė vienos didelės upės (dar žr. Просвирнина 2001: 47).

Balovardis **Rūd-balė** KzR: lie. *rūdas*, -à ‘tamsiai geltonas’ greičiausiai nominuotas dėl rudos objekto vandens / dugno **spalvos**<sup>30</sup>.

1.1.6. **Demonologinės motyvacijos helonimai.** Šlapios vietos vertinamos pritaikant tam tikrą standartinį požiūrį *balai esant, kipšo netrūks*. Šios grupės reprezentantai: **Vaidyk-raistis** rst. Vv: lie. *vaidyklė* ‘vaizduotės regima nesanti būtybė, šmėkla, baidyklė’ (dėl semantikos plg. Šatinskų k. anketoje užrašytą vv. *Vaidenỹčia* pv. Klvr – *seniau joj vaidendavęsi*); **Vėln-ia-balė** b. KzR<sup>31</sup>; Mrj<sup>32</sup>; **Vėln-ia-balė** 2 b. Krsn; b. KzR<sup>33</sup>; **Vėln-ia-plynė** plk. KzR<sup>34</sup>; lie. *vėlnias* ‘žemės ir požemio dievaitis, kipšas, pinčiukas; religijose – piktoji dvasia, nelabasis’<sup>35</sup>. Čia užfiksuotas ir balovardis **Vėln-ia-bliūdis** Prn. Šio vardo formą sudaro ne vienas, o du požymiai: vienas sandas remiasi į mitinės būtybės pavadinimą, kitas – į indo<sup>36</sup>. Metaforiškai išreikštas antrasis sandas (*bliūdas* ‘dubuo; į jį telpantis kiekis’) vietovardžiui suteikia emocinį ir konotacinį krūvį.

Balovardžio **Pėkl-ia-raistis** Šil etimonas – žodis *peklà*, reiškiantis ‘pragaras’<sup>37</sup>, suponuoja prarają, bedugnę ar pan. ir taip paveikia vaizdinį vardo turinį. Ne-

<sup>30</sup> Kaip parodė kitų helonimų motyvacijos analizė, dugnas ir vanduo galėjo būti rudi dėl baloje atsirandančių rūdžių.

<sup>31</sup> Vv. užrašytas Runkių girininkijos anketoje.

<sup>32</sup> Šunskų girininkijos anketos duomenimis, *apaugusi medžiais*.

<sup>33</sup> Vv. užrašytas Velniakalnio girininkijos anketoje.

<sup>34</sup> *Pasakojama, kad čia vaidenasi* – rašoma Jūrės girininkijos anketoje.

<sup>35</sup> Jelena L. Berezovič, tyrusi Rusijos šiaurės toponimijos dalį, sietiną su leksema *velnias* (*чёрт*), pastebi, kad ši dažnumu pranoksta kitas „demonologines“ bei „sakralines“ topoleksemas. Kalbamieji toponimai buvo tiriami, siekiant išsiaiškinti dėsningumus, kokie objektai gauna šiuos vardus, kokia jų motyvacija. Papildžius turimą medžiagą 1999–2015 m. lauko tyrimų metu surinktais duomenimis, iš motyvacinių aprašų paaiškėjo, kad *velnias* pirmiausiai suvokiamas kaip vandens dvasia. Taip pat „velniškų“ toponimų atsiradimas siejamas ir su miškų valymo darbais. Šie galėjo būti pragariškai sunkūs, todėl ir sieti su *velniu*. Pagaliau, plotus pavertus dirbamais, juos „atkovojus“ iš pelkių ir miškų, žemdirbystės plotai likdavo „blogos vietos dvasios“ apsuptyje, nes dirvos greitai išdžiūdavo, tapdavo nederlingomis, dėl ko ir buvo siejamos su *velniais*. Čia tyrėja daro prielaidą, kad reikšmės „žemdirbiška“ ir „demoniška“ galėjo atsirasti paeiliui arba kaip perkodavimo rezultatas, bet iš pradžių turėjo suaugtinę reikšmę. J. L. Berezovič atkreipia dėmesį į dar vieną kalbinį faktą, apibrėžiantį „velniškųjų“ vardų motyvaciją rusų toponimijoje – tai asociaciniai žodžių *velnias* ↔ *juodas* (*чёрт* ↔ *чёрный*) ryšiai, kurie pasireiškia tuo, kad „velniški“ toponimai reiškia tamsias miško vietas (kampus), bedugnius ežerus, upes su nešvariu vandeniu. Vietoms, nominuotoms „velniškais“ vardais, būdinga nelygus paviršius, paprastai šlapias, ūkinės veiklos žemdirbiškas pobūdis tose vietose yra neįmanomas arba reikalaujantis didelių, t. y. pragariškų, pastangų (dar žr. Бerezович 2010: 47–57; 2015: 187–206).

<sup>36</sup> Dėl struktūrinio modelio panašumo lietuvių frazeologijoje žr. Jasiūnaitė 2007: 112.

<sup>37</sup> Dar plg. sakinį, užrašytą iš gyvosios kalbos: *Ištrauk iš vandens agurką – tuo kai peklà (juodas) pasidaro* Jrb; iš tautosakos: *Tamsu kai pėkloj (labai tamsu)* [paryškinta mano – D. S.]; taip pat kitas

sunku pastebėti, kad metaforiškai įvardyta išraiškingiau, efektyviau, šiuo vardu padaromas didesnis poveikis, ne tik protu, bet ir emociškai suvokiama vietos vardu „perduodama“ informacija<sup>38</sup>. Dūrinio pirmasis sandas *pekl-* daro vietovardį gyvesnį, nes turi ryškesnį šnekamosios kalbos atspalvį. Pastarojo vardo ryšį su šnekamąja kalba rodo ir frazeologizmas *gyvą peklà*. Šio sustabarėjusio žodžių junginio reišksmė – ‘(ko) labai, be galo daug’. Taigi *peklà* – vieta, kurioje daug velnių, tam tikra velnių „gyvenamoji vieta“. Be to, neišleistina iš akių determinatyvinio sando *pekl-* vartojimo eufemistiniais sumetimais galimybė<sup>39</sup>.

1.1.7. **Vandens kokybės motyvacijos** helonimai įvairūs. Daugelis iš jų reiškia kokią nors **vandens ypatybę** (1), išreikštą būdvardžiu (a) ar daiktavardžiu (b): a) ***Klamp-ã-balis*** b. KzR: lie. *klampùs*, -ì ‘sunkiai tekantis, *tãsus* (apie skysčius); ***Skýst-a-balè*** Mrj: lie. *skýstas*, -à ‘turintis ypatybę tekėti, lietis, takus; turintis savyje daug vandens, vandeningas, pavandenijęs; b) ***Pūsl-ia-raistis*** b. Gdl: lie. *pūslè* ‘oro prisipildęs rutulys, atsirandantis skystyje (ir ant jo) ar skystoje masėje’ (heloobjektas nominuotas dėl vandeningo, su besiveržiančiais oro burbulais dirvožemio<sup>40</sup>); ***Turl-a-balè*** b. Igl: lie. *tuřlè* ‘skystas purvas’ (DKŽ 154)<sup>41</sup>. Dėl vandens skaidrumo topoobjektas nominuotas metaforiškai ***Cidabr-a-balè*** b. Brb: lie. *cidãbras* ‘sidabras’.

Kiti šio semantinio pogrupio reprezentantai vandenį apibūdina ne pagal paties vandens ypatybę, bet **pagal medžiagų, daiktų pavadinimus, kurių gausu / randama vandenyje**<sup>42</sup> (2): ***Rūd-balè*** b. Ss: lie. *rūdys* ‘pelkėse ištirpusi geležies rūda; ***Žagar-balè*** plk. Klvr: lie. *žãgaras* ‘be lapų šakutė (ppr. sausa), žabaras’.

1.1.8. Šio ploto sandūros būdu padarytoje helonimijoje pasitaikė atvejų, kai topoobjektai nominuoti pagal jų **padėtį erdvėje**. Balovardžio ***Aukšt-a-raistis*** Krsn reišksmė – esantis aukštai. Dar dviejų pogrupio reprezentantų

LKŽe žodžio *peklà* reišksmės ‘labai nuošali, toloma vieta; prastas, vargingas kelias, klampynė’.

<sup>38</sup> Dėl panašių metaforų kūrimo tikslų dar žr. Gudavičius 2009: 115.

<sup>39</sup> Šiuos pasvarstymus paremia Birutės Jasiūnaitės žemaičių formulinių keiksmų tyrimas (žr. Jasiūnaitė 2007a: 257–262). Mokslininkės teigimu, **pekloje**, tradicinėje pomirtinės bausmės vietoje, **laikosi, gyvena velniai** [paryškinta mano – D. S.] – nusidėjėlių kankintojai. Tai žinoma kiekvienam valstietiškosios kultūros atstovui, todėl tokia „topografinė“ substitucija visiškai suprantama. Iš dalies kalbėtojas taip elgiasi ir eufemistiniais sumetimais, vengdamas pavojingo personažo paminėjimu užsitraukti šio rūstybę (dar žr. ten pat, 260).

<sup>40</sup> Leono Jarašiaus (Gamtos tyrimų centro, Botanikos instituto darbuotojo) teigimu, gausus vandens kiekis dirvožemyje išstumia orą, todėl pablogėja aeracija ir ima telktis kenksmingi anaerobinio kvėpavimo produktai (dar žr. Jarašius 2012: 61).

<sup>41</sup> Dėl semantikos plg. tiriamajame plote užfiksuotą ežero vardą *Purvònis* Lbv (LUEV 130), kurį A. Vanagas aptaria *vandens kokybės reišksmės hidronimų* poskyryje (žr. Vanagas 1981: 102).

<sup>42</sup> Anot A. Vanago, šios ypatybės neišplaukia iš vandens prigimties, jos yra vėlesnės, antrinės (dar žr. Vanagas 1981: 103).

**Púodž-ia-plynė** b. KzR ir **Púodž-ia-raistis** b. KzR reikšmė – esantys žemai. Čia aktualizuotas vertikalumo, nutolimo, ėjimo aukštyn ir ėjimo žemyn nuo paviršiaus pamatinių žodžių reikšmių komponentas. Pastarąjį spėjimą patvirtina ir Papilvio girininkijos anketos informanto liudijimas: *Púodžiaplynė* – kalvo mis apsupta plynė, *Púodžiarastis* – gilus raistas. Motyvacinis požymis čia (iš) reiškiamas metaforiškai.

1.1.9. **Fizinę vandens būseną apibūdinančios motyvacijos** raistavardis **Sklydž-ia-raistis** Gdl sietinas su lie. *sklydėti, sklydi, -ėjo* ‘būti išsiliejusiam, tyvu liuoti, plytėti’, plg. *Vanduo sklydi lankose* DŽ<sup>1</sup> (dėl šaltinio santrumpos žr. LKŽe).

## 1.2. Pagal santykį su kitais objektais

1.2.1. **Posesyvumo ir vietos motyvacijos** helonimai<sup>43</sup>: **Bùkt-a-raistis** rst. Igl: lie. *buktà, bùktas* ‘upės, ežero ar balos įlanka; užtakys; gili vandens išsukta vieta’; **Darž-a-balė** b. Klvr: lie. *daržas*; **Degim-balė** b. Ss: lie. *degimas, dėgimas* ‘išdegusi vieta (pieva, pelkė, miškas), degesė’; **Degim-balė** b. Mrj – dūrinio sandą *degim-* laikant atsiradusiu iš \**degim-*, vv. greičiausiai sietinas su lie. *degimas*<sup>44</sup>; **Dvą-raistis** (< \**Dvár-raistis*) b. Prn: lie. *dvāras* ‘<...> dvarininko ūkis, sodyba; kiemas; sodyba’; **Eglýn-balė** plk. Ldvn: lie. *eglynas, eglýnė* ‘eglių miškas’; **Ėžer-balė** plk. Klvr: lie. *ėžeras*; **Lank-a-balė** b. Prn: lie. *lankà* ‘didelė lygi pieva, dažniausiai prie upės, potvynio metu užliejama vandens’; **Lyg-plynė** b. KzR: lie. *lygė, lýgė* ‘girios aikštelė, laukymė’<sup>45</sup>; **Naujien-balė** rst. KzR: lie. *naujiēna, naujiēnà* ‘naujai išarta žemė; plėšinys’; **Plyn-balė** b. Brb: lie. *plýnė* ‘pelkė, raistas’<sup>46</sup>; **Prūd-balė** rst. Igl: lie. *prūdas*; **Rubež-balė** b. Ss: lie. *rubėžius* ‘teritorijos riba, siena’; **Šaltin-balė** b. Ss: lie. *šaltinis* ‘iš žemės tekanti vandens versmė’; **Trāk-balė** b. Mrj: lie. *trākas* ‘aukšta, sausa pieva, apaugusi retais krūmais bei medžiais,

<sup>43</sup> A. Vanagas šiuos vandenvardžius analizuoja *Hidroobjekto buvimo vietos reikšmės hidronimų skyriuje*. Jis teigia, kad vandenų vardų pirminės reikšmės buvo susijusios ne tik ir net ne tiek su pačių hidroobjektų ypatybėmis, kiek su upių ir ežerų aplinką apibūdinančiomis apeliatyvinėmis reikšmėmis (Vanagas 1981: 104). Dauguma jų yra susidarę iš fiziografinės arba artimos reikšmės apeliatyvų (ten pat, 105). Kadangi helonimai, kaip ir kiti hidronimai, gali būti ir lokalinės, ir posesyvinės reikšmės (pavyzdžiui, gali reikšti viso dvaro, kaimo ar pan. nuosavybę), bet tai atskirti, nustatyti yra sunku, mes skyrių pavadinome kiek kitaip.

<sup>44</sup> Dėl balos vardo aiškinimo dar žr. LVŽ II 182.

<sup>45</sup> Balovardis užrašytas Agurkiškės girininkijos anketoje.

<sup>46</sup> Vietovardžio motyvacijos aiškinimą patvirtina Balbieriškio girininkijos anketos duomenys *neišdžiūstama bala* ir paremia iš gyvosios kalbos užrašytas sakinytis tiriamame plote: *Ajerai auga plýnėse, kur jau niekad neišdžiūsta* Jrb.

miško aiškštelė; pieva, kur yra beržų' (Šunskų girininkijos anketos duomenimis, bala *apaugusi medžiais*).

1.2.2. **Aplinką apibūdinančios motyvacijos** sudurtinių helonimų pirmųjų dėmenų etimoniai – statinių (1), vietos palei statinį (2) pavadinimai bei pavadinimai, reiškiantys kitas topoobjektų aplinkos ypatybes (3).

1) **Būd-baliai** b. Klvr; **Būd-baliai** b. Klvr: lie. *būdà, būdė* 'palapinė, pastogė, namelis (sargo, piemens ar kt.); **Tilt-a-balė** b. Krsn: lie. *tiltas*;

2) **Paklúon-raistis** rst. Gdl: lie. *paklúonė* 'vieta palei kluoną'.

3) Atributinės reikšmės helonimai, **nusakantys vietos ypatybę pagal tai, ko joje yra: Kiaušin-raistis** rst. Vv: lie. *kiaušinis* (Būdelės k. anketos duomenimis, *laukinės antys ant kupstų dėdavę kiaušinius*); **Láuž-a-plynė** b. Mrj: lie. *láužas* 'krūva virbų, žabų, šakų, medgalių'<sup>47</sup>; **Spal-iā-kampis** rst. KzR: lie. *spāliai* 'tokių šapelių masė', plg. lie. *spālis, spalys* 'minant atsiskiriantis nuo pluošto linų ar kanapių sumedėjusio stiebo šapelis'.

### 1.3. Pagal santykį su žmogumi

#### Dėl nuosavybės ir kultūrinių-istorinių santykių atsiradę helonimai.

Toliau aptarsimų helonimų pirmieji sandai yra nevienodi kilmės požiūriu. Vieni atsiradę iš apeliatyvų (1), kiti – iš onimų (2).

1) Šios grupės reprezentantai taip pat yra skirtingi: (a) vv. iš apeliatyvinių asmenų pavadinimų: **Čypl-ia-balė** b. Lbv – greičiausiai sietinas su lie. *čyplė* 'kas per daug kalba'<sup>48</sup>; **Duidž-ia-balė** b. Prn: lie. *duidė* 'apykvailė, apdujusi moteris, kvaišė'<sup>49</sup>; **Keřdž-ia-balė** b. Mrj: lie. *keřdžius* 'piemenų vyresnysis'; (b) iš etnonimų: **Cigōn-raistis** b. Vv lie. *cigōnas, -ė*; **Maskōl-raistis** rst. Vv: lie. *maskōlis, maskōlius* 'caro kariuomenės kareivis; rusas'. Prancūzmečio, t. y. Napoleono vadovaujamos prancūzų kariuomenės žygio per Lietuvą XIX a. pradžioje, ženklus liudija Runkių girininkijos anketoje užfiksuotas balovardis **Prancūz-balės** KzR su priedašu: *sakoma, kad buvo stovykla*. Šis vietos vardas vertintinas kaip **etnokultūrinės atminties liudytojas**.

<sup>47</sup> Šunskų girininkijos anketos duomenimis, bala *apaugusi medžiais*.

<sup>48</sup> Tokį spėjimą, atrodo, paremia ir LVŽ užfiksuotas, VK duomenimis paremtas, balovardžio *Čypliabalė* Lbv gyvojoje kalboje vartojamas variantas *Čipliabalė* (žr. LVŽ II 70). Asmenvardinės kilmės dūrinys, turintis posesyvinę reikšmę 'Čipliui priklausantis', vartojamas su gretimine lytimi *Čypliabalė*. Determinatyvinio darinio pirmasis sandas *čypl-*, kaip jau buvo minėta, sietinas su apeliatyviniu asmens pavadinimu *čyplė* 'kas per daug kalba'. Nesunku pastebėti, kad vieno vietovardžio pamatinis žodis leksiškai neutralus, o kito – turi neigiamą emocinę konotaciją.

<sup>49</sup> Plg. tiriama plote iš gyvosios kalbos užrašytus sakinius: *Ką tu klausai tos duidės!* Vv; *Su tokia duidė nėr ko kalbėt* Vv.

2) Iš asmenvardžių: **Agot-plynis** pln. Vv: v. *Agotė, Agotà*; **Bākš-a-balė** b. Ldvn<sup>50</sup>: *Bakšà*; **Banión-balė** b. Prn: avd. *Baniónis*<sup>51</sup>; **Bařtk-a-balė** b. Lbv: pvd. *Bařtkus*; **Bruzg-a-raistis** rst. Šil: pvd. *Brùzgas*; **Čekausk-a-balė** (t. *Čekauckabalė*) b. Lbv: pvd. *Čekáuskas, Čekaũskas*; **Čiũkn-a-raistis** b. Šil: pvd. *Čiuknà*; **Daniël-plynė** b. KzR<sup>52</sup>: avd. *Daniėlius*; **Gerũl-raistis** rst. Vv: pvd. *Gerũlis*; **Gib-a-balė** b. Lbv: pvd. *Gibas*; **Grig-a-raistis** rst. Gdl: pvd. *Grigas*; **Grišk-a-raistis** b. Brb: pvd. *Griškà*; **Grũm-balė** b. KzR: pvd. *Grũmas*; **Jũn-balė** plk. Mrj: v. *Jũnas*; **Kačėrg-ia-raistis** rst. Gdl: pvd. *Kačėrgis*; **Kajãck-a-raistis** b. KzR: pvd. *Kajãckas*; **Kaũn-a-balė** b. Klvr: pvd. *Kaũnas*; **Kazl-ã-plynė** b. KzR: pvd. *Kãzlas*; **Kirvãl-balė** rst. Ss – greičiausiai asmenvardinės kilmės vv., sietinas su pvd. *Kirvėlis*<sup>53</sup>; **Klim-a-balė** b. KzR: pvd. *Klĩmas*; **Kliũč-balė** b. Mrj: pvd. *Kliũčius*; **Kundok-raistis** rst. Vv: pvd. *Kuĩdoka, Kundõkas*; **Laĩdž-ia-balė** plk. Klvr<sup>54</sup>: avd. \**Landys*, plg. pvd. *Laĩdžius*; **Luck-a-balė** b. Klvr: pvd. *Lũckus*; **Maũš-ia-raistis** rst. Vv: avd. \**Maušius* ar pan., plg. avd. *Woicich Mauszas* 1662 m. (IAK); **Micũt-raistis** plk. Gdl: pvd. *Mĩcuta, Mĩcutà*; **Nãik-a-raistis** rst. Brb: avd. *Nãikus*; **Pataš-a-raistis** rst. Krsn: pvd. *Patašius*, plg. le. pvd. *Patasz* (SNP VII 224); **Paũl-ia-balė** b. Ldvn: avd. *Paũlius*; **Pečk-a-balė** b. Ss: avd. *Pečkỹs* ar pan.; **Rač-balė** b. Klvr: pvd. *Rãčius*; **Ramõšk-a-balė** b. Mrj: pvd. *Ramosškà*; **Seĩnk-a-balė** b. Ldvn: pvd. *Seĩnkus*; **Šãb-a-balė** b. Mrj: pvd. *Šãbas*; **Šãln-a-plynė** b. KzR: pvd. *Šãlnà*; **Vasiliãusk-a-raistis** rst. Brb: pvd. *Vasiliãuskas*; **Valent-raistis** rst. Gdl: avd. *Valentà* ar pan.

#### 1.4. Situaciniai helonimai

Toponimai, atspindintys tipizuotą situaciją (ši gali būti nereali, išgalvota arba įprastas reiškiny), sietiną su objektu, galėtų būti vadinami **situaciniais**<sup>55</sup>:

<sup>50</sup> *Joje merga vaiką apturėjusi* – rašoma Ažuolyno k. anketoje. Plg. lie. *apturėti, àpturi, -ėjo* ‘pagimdyti’ [*Merga apsiturėjo* Mrj]. Dar plg. balovardžio pirmojo sando struktūrą su lie. *bakščiòti, -iòja, -iòjo* ‘baksėti, baksnoti, badinėti’. Tokius reiškinius kalboje yra aprašiusi Birutė Kabašinskaitė. Jos teigimu, kalbos vartotojas stengiasi išgalvoti semantinį ryšį ir jį pagrįsti specialiais aiškiniimais (Kabašinskaitė 2013: 73). Iš mūsų rasto pavyzdžio matyti, kad pagal vv. *Bākšabalė* formos panašumą tiriamojo ploto atstovai atranda semantinę asociaciją su minėtu veiksmažodžiu.

<sup>51</sup> Po kiekvieno lietuvių antroponimijos reprezentanto jo šaltinio nuoroda (LPŽ I, II; LVKŽ) nepateikiama. Jas galima rasti straipsnio gale, šaltinių sąrašė.

<sup>52</sup> Papiilvio girininkijos anketos duomenimis, *gyveno Danielius, jo vardu ir pavadintas gretimas miškas ir plynia*.

<sup>53</sup> LPŽ duomenimis, Sasnavos apylinkėse gyveno dvi šeimos šia pavarde (žr. LPŽ I 1003).

<sup>54</sup> *Prieš šimtą metų gyvenęs ūkininkas Landys* – rašoma anketoje.

<sup>55</sup> Dėl termino ir šių vv. dar žr. Березович 1998: 136–142. Čia rusų mokslininkė pastebi, kad toponimų vidinė forma neturi situacinių žymiklių, kurie yra akivaizdūs motyvuotėse, taigi



**Meřg-a-raistis** rst. Vv: lie. *meřgà* ‘suaugusi netekėjusi moteris, mergina; ūkininko, buožės samdoma mergina darbininkė, samdinė, tarnaitė’. *Mergos maudydavosi, viena prigėrė* – rašoma anketoje. **Žyd-balė** b. Šil – Juodaraiščio k. anketos duomenimis, *pasakoja, kad prigėrė žydas su kumele*. Taigi **situacija ar įvykis gali paženklinti mažai žinomą, menkai pažįstamą objektą**<sup>56</sup>.

### 1.5. Toponiminis kompleksas (mikrosistema)

Tarpukario anketose užfiksuota ir helonimų mikrosistema<sup>57</sup>. Ar dėl prasto kvapo, išplatėjusios formos<sup>58</sup>, ar dar dėl kurių kitų galimų priežasčių<sup>59</sup> vienas šio mikrokomplekso elementas gavo vardą **Šikn-ā-balė** plk. KzR. Toje pačioje Jūrės girininkijos anketoje užfiksuotas balovardis *Uodegėlė* KzR. Anketoje rašoma: *tai Šiknābalės iškyšulys. Nuo to ir vardas*. Semantiškai susiję vardai, dažniausiai atsiranda kaip įsivaizdavimo apie objektus rezultatas: nominacijos procese toponiminės sistemos susidarymo metu iš pradžių „nubrėžiami“ kraštovaizdio kontūrai, ir tik vėliau, geriau susipažinus su tam tikro ploto topoobjektais, juos įsisavinus, pradedama detalizuoti (plg. Березович 1991: 77). Atrodo, taip yra nutikę ir šiuo atveju. Nominacinis procesas vyko gana specifiškai. Topoobjektų ypatybės **dėl konfigūracijos** (tarp savęs susijusių objektų išsidėstymo) nominatoriui atrodė susijusios<sup>60</sup>, taigi iš pradžių pirmajam mikrosistemos elementui buvo suteiktas vardas *Šiknābalė* (kaip jau minėta, dėl dabar tiksliai nežinomų priežasčių) ir tik po to vardą gavo greta buvusi bala<sup>61</sup> – *Uodegėlė*: lie. *uodegà* ‘žemės, pievos, dirvos, miško siaurėjanti dalis’. Taigi tiriamoje medžiagoje užfiksuota mikrosistema – *Šiknābalė* ir *Uodegėlė* – žmogaus siekio palyginti, susieti, **sukonkretinti** rezultatas.

— — — — —  
pabrėžtinai situaciniams vv. būdingas disbalansas tarp nominacijos ir motyvacijos (ten pat, 142).

<sup>56</sup> Dėl šio teiginio dar žr. Березович 2008: 278. Čia minimos ir nekalbinės situacinių toponimų atsiradimo priežastys. Sėslus gyvenimo būdas, anot kalbininkės, lemia gana uždara gyvenimą uždaroje erdvėje, kuri ir parodo žmogaus ir erdviųjų realijų vienus ryšį. Be to, pasakojimai (mitai) formuojasi apie visus dalykus, apie kuriuos trūksta informacijos.

<sup>57</sup> Semantiškai susijusius vietų vardus J. L. Berezovič (Jekaterinburgas) vadina semantinėmis mikrosistemomis. Dėl jų rusų toponimijoje žr. Березович 1991: 75–90.

<sup>58</sup> Plg. lie. vlg. *šiknà* ‘kokio daikto storagalys, apačia’ Mrj.

<sup>59</sup> Dar plg. *kaip šiknojė* vlg. ‘labai, visiškai tamsu’ Šk.

<sup>60</sup> Dėl šio nominacinio komplekso elementų semantinių ryšių dar žr. Sviderskienė 2015: 178–179.

<sup>61</sup> J. L. Berezovič yra pastebėjusi, kad toponiminės mikrosistemos gali būti sudarytos iš dviejų arba keleto toponimų, susijusių įvairaus pobūdžio leksinio sistemiškumo santykiais (plačiau žr. Березович 1991: 75–90).

## 2. DABAR NE VISAI AIŠKIOS MOTYVACIJOS SUDURTINIAI HELONIMAI

Laikantis vieningų analizės nuostatų, išdėstyty straipsnio įvade ir taikytų pirmosios grupės reprezentantams, bandoma interpretuoti šių helonimų motyvaciją. Kai kuriais atvejais, dėl papildomos informacijos, paremiančios vieną ar kitą motyvacijos aiškinimo versiją, stokos, apsiribojama tik *galimumo* konstatavimu.

2.1. Ne visai aiškus dūrinių pirmojo sando darybos pamato leksinis pobūdis, jo priklausymas apeliatyvų ar antroponimų klasei: **Barôn-plynė** rst. KzR: lie. *barônas* ‘avinas, tekis’ /<sup>62</sup> avd. *Barônas*, lie. *plýnė* ‘pelkė, raistas’<sup>63</sup>; **Môrk-a-balė** b. KzR: lie. *morkà, môrkas* / avd. *Môrkus*<sup>64</sup>; **Ragaiš-balė** rst. Prn: lie. *ragaišis* ‘rupių kvietinių ar miežinių miltų duona, karaišis’<sup>65</sup> / pvd. *Ragaišis*; **Rož-balė** b. Mrj<sup>66</sup>: lie. *rôžė* ‘vandens lelija (*Nymphaea*)’, dėl semantikos plg. vv. su *Rožýnas* b. Dg (VK), kuris, regis, galėtų būti sietinas su lie. *rôžė* ‘t. p.’<sup>67</sup> / pvd. *Róžas*, plg. pvd. *Rožėnas*.

2.2. Kita galimos dvejopos motyvacijos vietovardžių grupė taip pat negausi. Čia įmanomas helonimų motyvacijos aiškinimas remiantis tiek viena, tiek kita pamatinio žodžio reikšme: **Bais-raistis** b. Vv: lie. *baisùs*, -i ‘keliantis baimę, gąsdinantis’ – emocinio vertinimo reikšmės helonimas<sup>68</sup> / lie. *baisùs*, -i ‘labai didelis’ – motyvacija pagal objekto parametrus (dydį); **Čyst-a-balė** b. Lbv; **Čyst-a-balė** b. Igl: lie. *čýstas*, -à ‘švarus, nesuterštas’ – vietai vardas suteiktas

<sup>62</sup> Kadangi abi motyvacijos aiškinimo galimybės yra tikėtinos, jos pateikiamos greta atskiriant vieną nuo kitos sutartiniu ženklu /, reiškiančiu „kita vertus, galima motyvacija iš“. Ši pasirinkimą lėmė noras išvengti itin dažno šio žodžių junginio pavartojimo straipsnyje ir bereikalingo straipsnio apimties plėtimo.

<sup>63</sup> Dar žr. LVŽ I 379–380, kur spėjamai pateikiama dar viena kilmės versija – iš lie. *barônas* ‘bajorų titulas, žemesnis už grafo; asmuo, turintis tą titulą’.

<sup>64</sup> LPŽ duomenimis, tiriamame plote užfiksuota pvd. *Morkúnas* (žr. LPŽ II 271), greta nagrinėjamų toponimų lokalizacijos – ir *Morkėlis* (žr. ten pat, 270).

<sup>65</sup> Apeliatyvinės kilmės atveju motyvacinis požymis, anot rusų tyrėjo N. V. Ovčiaro (Sverdlovskas), sietinas su vandens telkinio žuvingumu (plačiau žr. Овчар 1991: 62, 71). Kita vertus, galbūt įmanoma paaiškinti raistavardžio motyvaciją ir dėl galimai apvalios topoobjekto formos.

<sup>66</sup> Informanto teigimu, seniau valdęs ūkininkas *Rožėnas*. LPŽ duomenys tai patvirtina – greta nagrinėjamų toponimų lokalizacijos ši pavardė užfiksuota (žr. LPŽ II 625).

<sup>67</sup> Kitaip L. Bilkio – siejama su lie. *rožýnas* ‘vieta, kur auginamos rožės’ (žr. Bilkis 2008: 282).

<sup>68</sup> Dėl emocinio vertinimo reikšmės hidronimų dar žr. Vanagas 1981: 115–116.

dėl vandens kokybės<sup>69</sup> / lie. *čystas*, -à ‘tuščias’<sup>70</sup> – vietai vardas gali būti suteiktas dėl kitos priežasties: bala be žuvies<sup>71</sup>; ***Degūs-balė*** b. Klvr: lie. *dėgus* ar pan., plg. *dėgti* ‘būti ugnies veikiamam, nykti ugnyje, liepsnoti’<sup>72</sup> [Samaninės durpos gerai dėga, tik nekaitrios Gs; Balos dega, ką nori, kad kalnai nedegtų *Dkš*] (galimas motyvacijos aiškinimas – išdegusi bala) / lie. *dėgti* ‘švytėti, žerėti, blizgėti, spindėti’, plg. Jau dega žaromis saulėleidžio kraštai *V. Myk-Put.* (galimas motyvacijos aiškinimas – dėl balos vandens ypatybių).

***Tašs-plynė*** b., plk. KzR: lie. *tamsūs*, -i ‘kuris ne šviesios spalvos, juosvas’. Remiantis šia pamatinio žodžio reikšme, galima manyti, kad helonimai gavo vardus dėl tam tikrų vandens ypatybių, t. y. dėl neskaidraus vandens. Kadangi balos vardas užrašytas Runkių girininkijos anketoje, galbūt įmanoma ir kita motyvacijos aiškinimo versija – dėl topoobjekto apšviestumo / neapšviestumo. Šiuo atveju vv. galėtų būti sietinas su lie. *tamsūs*, -i reikšme ‘menkai apšviestas ar neapšviestas’.

2.3. Dėl vienodos raiškos leksemų, turinčių skirtingas reikšmes (lie. *kulė*, *kulė* ‘medinis įrankis kalti tvoklė’ / lie. *kulė*, *kulė* ‘krepšys viduryje bradinio, į kurį sulenda žuvis; žvejų samtis’), galinčių eiti determinatyvinio darinio ***Kul-ia-raistis*** rst. Vv pirmuoju sandu, įmanomas dvejopas jo motyvacijos aiškinimas. Skirtingos leksemų reikšmės realizuoja skirtingą motyvacijos aiškinimą: **pagal formą (konfigūraciją)** arba **pagal gylį**. Pastaruoju atveju metaforinio erdvinio įvardijimo pamatą sudarytų vertikalumo, nutolimo, ėjimo nuo paviršiaus žemyn komponentas, plg. *Púodžiaplynė* b. KzR ir *Púodžiaraitis* b. KzR (dėl jų žr. I. 1.1.8). Deja, neturint tikslesnių duomenų apie denotatą, apie geografines kraštovaizdžio ypatybes bei duomenų apie įvardijimo situaciją, tiksliai nustatyti, kuris iš minėtųjų požymių inspiravo vietos vardo *Kuliaraitis* atsiradimą, neįmanoma.

2.4. Saviti raiškos požiūriu dar du balovardžiai ***Lašiš-balė*** b. Mrj: lie. *lašiniai* ‘poodinis skerdiens (ppr. kiaulės) riebalų sluoksniš; juok.’<sup>73</sup> menk. kūno riebalai; ***Smeton-balė*** b. Prn: lie. *smetonà* ‘grietinė; grietinėlė’. Dėl šių helonimų semantikos plg. *Sviestakalnis* kln. Klvr, *Sviestinė* pv. Lbv. Žodžio *sviestas* reikšmė – ‘iš grietinės gaunami standūs riebalai’, plg. sakinį, užrašytą iš smulkiosios tautosakos *Žemė kai sviestas* ‘derlinga, gerai įdirbta’. Iš reikšmės matyti, kad sviestas, kaip ir lašiniai, grietinė, yra riebalai, o *riebūs*, -i reiškia ‘turintis gausiai

<sup>69</sup> Dar plg. *čystai*: *Čystai nusimazgojau rankas* Kt.

<sup>70</sup> Dar plg. *Nė gyvulio, nieko nēr – čystà žemė* Prn; *Oi sunku sunku dideliam medeliui vidur čysto laukelio* Mrs.

<sup>71</sup> Dėl tokio vandenvardžių motyvacijos aiškinimo rusų toponimijoje dar žr. Овчар 1991: 62, 71.

<sup>72</sup> Dėl vv. darybos ir kilmės dar žr. LVŽ II 191.

<sup>73</sup> Pažymos (santrumpos) kaip LKŽe, jos atskirai neaiškinamos.

maisto medžiagų augalams, trąšus, įtręštas' (apie žemę), plg. *Riebūs kai Šakių laukai* (iš raštų), 'sodrus, tarpus, vešlus', dėl kurio dar plg. pievos vardą *Taukióji* Mrj (lie. *taukióji*, plg. *taukùs*, -ì 'vešlus, tarpus'). Kita vertus, toks aiškinimas, regis, semantiškai artimesnis žemėvardžiams (dar plg. *Lašinynas* drb. ž. Klvr). Pelkėtų vietų vardų motyvacijai paaiškinti tinkamesnės, ko gero, sąsajos su vandens kokybe<sup>74</sup> ar žuvies gausa<sup>75</sup>, o galbūt ir paviršiaus / dugno (kaip sluoksniu) kokybe. Kuri motyvacijos aiškinimo versija bepatvirtintų, aišku viena: metaforų ištakos srities (maisto produktų pavadinimų)<sup>76</sup> perkeliamųjų požymių raiška balovardžių *Lašınbalė*, *Smetonbalė* darybinėje struktūroje (jų vidinėje formoje) pasinaudota siekiant pabrėžti **paviršiaus / dugno / vandens kokybę**.

2.5. Ne visai aiškios motyvacijos balovardis *Skalk-a-balė* KzR, greičiausiai sietinas su apslavintu \**skalka*, plg. lie. *skalà* 'skeltinis šakalys, deginamas pasišviesiti ar ugniai įkurti, balana'. Dėl semantikos plg. toje pačioje Velniakalnio girininkijos anketoje užrašytą kalno vardą *Skalkakalnis* KzR, kurio motyvuotė – *per vidurį persiskyręs*. Taigi pastarasis vietovardis, remiantis minėtu pateikėjo liudijimu, vertintinas kaip gavęs vardą dėl savo formos ir skirtinas konfigūracinės reikšmės toponimams. Kadangi balovardžio motyvuotė anketoje neužfiksuota, galima tik spėjamai manyti, kad jis galbūt vertintinas kaip išsišakojusios formos topoobjektas, arba svarstyti dėl kitų šio nominacinio vieneto atsiradimo priežasčių.

Raisto vardo *Smal-ia-raistis* Šil struktūroje, jo vidinėje formoje užfiksuota leksema *smalà*<sup>77</sup>. A. Vanagas hidroobjektų vardus, kurių darybos pamatas *smalà*, vertina kaip vandens kokybės reikšmės hidronimus (žr. Vanagas 1981: 102)<sup>78</sup>. Tokį onomasto apsisprendimą lėmė viena iš aktualizacijos pusių – vandens kokybės ypatybė – klampumas, plg. sakinį iš *Lietuvių tautosakos rankraštyno*: Tu jodamas rasi plačią upę, smala tekančią Lš (dėl šio sakinio žr. LKŽe), dar plg. lie. *klampùs*, -ì 'sunkiai tekantis, tąsus (apie skysčius)'. Mūsų manymu, suteikiant raistui vardą, ko gero, galėjo būti aktualizuota tiek smalos konsistencija, t.

<sup>74</sup> Plg. kitame plote užfiksuotą upėvardį *Riebgalys* Dt (LUEV 135), kurį Vanagas skiria *vandens kokybės reikšmės hidronimams* (žr. Vanagas 1981: 102).

<sup>75</sup> Plg. *Mėsinė* rst. Žž (VK).

<sup>76</sup> „Etnografiniai maisto sistemų tyrimai liudija, jog maisto prasmės nusidriekia į visas žmogiškąsias sritis“ (Mintz Du Bois, cit. iš Čepaitienė 2013: 255). Be to, etnologės teigimu, šventinėmis progomis valgytas geresnis maistas, kuris, valstietišku supratimu, buvo riebesnis ir gausesnis: daugiau riebalų, grietinės, sviesto (dar žr. ten pat, 266).

<sup>77</sup> Lie. *smalà* 'kaitinimu gaunama derva, degutas', 'derva' (DKŽ 129). LKŽe duomenimis, kitame Lietuvos plote vartojamas apeliatyvas *smàlis*, *smalyš* 'velnias, nelabasis (keikiant)': *Na, kurgi tavo dabar smàlis neša?* Dl.

<sup>78</sup> Dar plg. ir vandenvardžius su darybos pamatu *dervà*; jie šio mokslininko semantiškai vertinami taip pat – kaip vandens kokybės reikšmės vandenų vardai (dar žr. Vanagas 1981: 101).

y. klampumas, tiek jos spalva<sup>79</sup>, t. y. tamsumas<sup>80</sup>. Taigi, be Pajiesio girininkijos anketoje užfiksuotų informantų liudijimų, tiksliai pasakyti, į kurį denotato požymį (o gal ir į abu) – **fizines ypatybes** ar **spalvą** – buvo atsižvelgta nominacijos procese<sup>81</sup>, yra sunku.

Dar vienas ne visai aiškus nominacijos požūriū atvejis – raisto vardas **Vargōn-balē** KzR: lie. *vargōnai* ‘pučiamasis klavišinis muzikos instrumentas’. Kadangi jokie informantų liudijimai neužfiksuoti, plg. sakinį, užrašytą iš gyvosios kalbos LKŽe: Mūs klebonas kap vargōnas gieda *Vlk*<sup>82</sup>, tačiau dar plg. lie. *vargonadantis*, –ė ‘kas negražiais, dideliais dantimis’ [Pažinom brolius vargonadančius *Btr*], lie. *vargonēliai* prk. ‘drabužio klostės’ *Sn*<sup>83</sup>. Taigi lieka neaišku, ar dėl vandens telkinio skleidžiamų garsų, ar dėl jo formos, ar dėl nelygaus dugno paviršiaus, ar dar dėl kurių kitų (šiuo metu nežinomų) priežasčių, topoobjektas buvo pavadintas *Vargōnbale* iš perkeltine reikšme pavartoto muzikos instrumento pavadinimo.

2.6. Tam, kad būtų argumentuotai paaiškinta helonimų su *mešk-* motyvacija, prireiktų informantų paliudijimų. Deja, jokių komentarų, be to, kad *meškos vaikus vedžiodavę*, anketose neužfiksuota. Kadangi, Lietuvos gamtininko Tado Ivanausko teigimu, paskutinis lokys Lietuvoje nušautas 1883 m.; lokiai tik retkarčiais užklysta iš kitur (plg. cit. iš Papaurėlytė-Klovienė 2007: 91), pastarasis argumentas vietų vardų **Mēšk-a-balē** b. Mrj; **Mešk-ā-balē** b. Klvr; **Mēšk-a-raistis** rst. Gdl; 2 plk. Krsn<sup>84</sup>; **Mešk-a-raistis** rst. Brb sąsajoms su šio žvėries gyventomis vietomis, atrodo, mažiausiai įtikimas. Nominacijos vienetuose su

<sup>79</sup> Priskiriant helonimus semantiniam tipui *pagal spalvą*, turima galvoje dėl žemės paviršiaus rūšies, vandens spalvos – plg. I. 1.1.5 reprezentantus.

<sup>80</sup> Dar plg. lie. *smalinis*, –ė ‘prk. juodas, tamsus’.

<sup>81</sup> Toje pačioje Pajiesio girininkijos anketoje užrašytas raisto vardas *Juodvandenis* Šil. Kodėl realija buvo taip pavadinta, aiškiai parodo jo vidinė forma – dėl juodo vandens.

<sup>82</sup> Vandens garsų reikšmės hidronimų A. Vanagas yra užfiksavęs per 85 (dėl jų žr. Vanagas 1981: 114–115). Greta nagrinėjamų vv. lokalizacijos Čepkelių raisto „grožybėms“ apdainuoti Mardasavo dainininko Petro Zalansko poetiniame kūrinyje „Gudo šalis“ minimos „balos burbeklės“ [paryškinta mano – D. S.] – plačiau žr. Vaitkevičienė 2012: 34, 35. Mokslininkė straipsnį parengė skaityto pranešimo „Girdėti vietą ir būti išgirstam“ pagrindu.

<sup>83</sup> Konstantinas A. Heinas (Rusija), tyręs Vologodsko srities toponimus, pastebi, kad topoobjektų palyginimai su muzikos instrumentais gali būti inspiruoti paties topoobjekto formos arba žemės paviršiaus išvaizdos, dėl žemės dirbimo būdo. Pavyzdžiui, kalvoto reljefo ir išsišakojusių krantų topoobjektai įvardijami kaip *Armonika*, *Armonikos* (*Гармошки*, *Гармонь*), netaisyklingos trapecijos formos žemės plotas gali būti pavadintas *Guslėmis* (*Гусли*) [guslės – styginis rusų liaudies instrumentas, panašus į kankles; jos būna stačiakampio, sparno ir kt. pavidalo – D. S.] ir pan. (plačiau žr. Гейн 2014: 73).

<sup>84</sup> Išlandžių k. anketos duomenimis vv. *meškos vaikus vedžiodavę*.

*mešk-*, ko gero, gali būti užfiksuotos kitos šio žvėries ypatybės – **susijusios su didesnėmis nei įprasta realijų** (šiuo atveju heloobjektų) **apimtimis**<sup>85</sup>. Kokie kiti motyvacijos požymiai galėjo inspiruoti vietos vardo atsiradimą, šiandien pasakyti yra sunku<sup>86</sup>.

Raistavardis **Mėšk-a-kampis** KzR, dėl neužfiksuotų motyvacijų paaiškinančių aprašų taip pat nėra išimtis. Aleksandros J. Baranovos teigimu, vietovardis *Медвежий Угол* (semantiškai „artimas“ mūsų *Mėškakampiui*) gana dažnas ir rusų toponimijoje. Anot tyrėjos, *Медвежий* reikšmė – ‘nuošalus, atkampus’ (*глухой, отдалённый*), kampas (*угол*) čia pavartotas perkeltine reikšme – ‘užkampis’ (*местность, обычно глухая*) (dar žr. Баранова 2012). Kita rusų lingvistė I. S. Prosvirnina pastebi, kad glaudūs semantiniai sudėtinių toponimų dėmenų ryšiai gali nulemti jų frazeologizaciją (Просвирнина 2001: 44)<sup>87</sup>. Remiantis tuo, kas buvo pasakyta, ir turint galvoje tai, kad „skirtingose kalbose ekvivalentiškai žodžiai gali kelti skirtingas asociacijas“, o „leksinis fonas turi tautinę specifiką“ (Gudavičius 2009: 101), vietos vardas *Mėškakampis* motyvacijos požiūriu kol kas vertintinas kaip neaiškus. Viena yra akivaizdu – tiek lietuvių vietovardžio, tiek rusų toponimijos reprezentanto semantika turi kompleksinę pobūdį.

Šią grupę, regis, papildoma vietų vardai su pirmuoju sandu *žyd-*. Trempinių k. anketos duomenimis, bala **Žyđ-balė** Lbv vardą gavo dėl *šienaujamos šerinės* [= **prastos** – D. S.] *žolės*. Dėl panašių priežasčių vardai galėjo būti suteikti ir kitiems tarpukario anketose užfiksuotiems topoobjektams. Kadangi duomenų, leidžiančių spręsti apie implicitinę vertinamąją motyvaciją anketose neužfiksuota, išlieka ir kita motyvacijos aiškinimo galimybė – helonimai **Žyđ-balė** b. Lbv, Krsn, Mrj, Šil; rst. KzR; **Žyđ-balė** b. Klvr; **Žyđ-a-raistis** b. Krsn, užrašyti *Žemės vardu* anketose, galėtų būti vertinami kaip **posesyvinės reikšmės** vv., kurių pirmojo sando etimonas – lie. *žyđas*, –ė ‘žydu tautybės žmogus’. Pastarąją versiją paremia su tiriamu plotu sietini demografiniai duomenys: tiriamoji etninė sritis tarpukario laikotarpiu apibūdinama kaip tautiškai mišri terpė, 1923 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Marijampolės apskrityje gyveno 6,42 % žydu<sup>88</sup>.

<sup>85</sup> Plg. tiriamojo ploto vv.: *Kurapkėlis* kl. Gdl: lie. *kurapkā*; *Rupužkėlis* kl. KzR: lie. *rupūžė*. Kaip rodo šie nominaciniai vienetai, gyvi padarai kurapka ir rupužė yra maži, galbūt dėl šios priežasties būtent jų pavadinimai pavartoti įvardijimo procese norint nusakyti mažesnes negu įprasta topoobjektų (kelių) apimtis (plg. Sviderskienė 2015: 182).

<sup>86</sup> Dėl sudurtinių grybų pavadinimų su *mešk-* motyvacijos lietuvių mikonimų nominacijos sistemoje žr. Lubienė 2012: 111–112.

<sup>87</sup> Tai, regis, galioja ir šiuo atveju.

<sup>88</sup> Dėl šių ir kitų demografinių duomenų dar žr. Subačius 2009: 228.

Pogrupyje aptariami ir dūriniai **Šùn-a-balė** b. Klvr; **Šùn-ia-balė** b. Mrj; lie. *šuo*, *šùns*<sup>89</sup>; **Vilk-a-balė** 2 b. Brb; lie. *vilkas*<sup>90</sup>. Nors anketų įrašų, leidžiančių spręsti apie implicitinę vertinamąją motyvaciją, nerasta, pastebėtoji vietų vardų dalis ją greičiausiai turi<sup>91</sup>. Neigiamas vietų vertinimas, ko gero, nulemtas prastos žemės kokybės – šlapios, netinkamos žemdirbystei, niekam tikusios tos vietos augalijos ar pan.

### 3. REZULTATŲ APTARIMAS

3.1. Didžiausia nominacijos įvairove pasižymi sandūros būdu padaryti helonimai pagal objektų ypatybes (192 / 64 %).

Gyvūnų pavadinimai inspiravo 38 (20 %) pelkėtų vietų įvardijimus. Analizuota medžiaga parodė, kad „gyvūniniams“ toponimams būdingi implicitinės motyvacijos požymiai – konotacija ir dydis. Kaip yra žinoma, šiuos požymius padeda išaiškinti informantų liudijimai. Dėl pastarųjų skurdumo kai kurie iš požymių galėjo likti neatskleisti. Taigi ir kalbamojo pogrupio reprezentantų skaičius, ko gero, nėra tikslus.

Dėl apimties (gabaritų) (dėl ilgumo<sub>12</sub><sup>92</sup>, didumo<sub>5</sub>, gilumo<sub>1</sub>, vandens mažumo, t. y. sausumo<sub>7</sub>) nominuotos 25 (13 %) pelkėtos vietos. Išskirtinai dažnai fiksuojamas *ilgis*.

Augalų pavadinimai inspiravo 14 (7 %) pelkėtų vietų nominaciją.

Dėl išskirtinių fiziografinių ypatybių (dugno / paviršiaus ypatybių<sub>5</sub>, formos / išsidėstymo erdvėje<sub>5</sub>) vardus gavo 10 (5 %) objektų.

Tiriamąjį plotą sandūros būdu padarytų topoobjektų varduose užfiksuoti šie spalvos kategorijos reprezentantai: juodas<sub>6</sub>, rudas<sub>2</sub>, raudonas<sub>1</sub>, palšas<sub>1</sub> (iš viso 10 (5 %)). Pirmieji trys – daugiareikšmiai. Jais nusakoma pelkėtų vietų paviršiaus / dugno / vandens spalva.

---

<sup>89</sup> Dėl sudurtinių augalų pavadinimų su *šun-* motyvacijos lietuvių fitonimų nominacijos sistemoje dar žr. Gritėnienė 2010: 163–181. Jūratės Lubienės teigimu, lietuvių kalboje tipiškiausias ypač neigiamai konotacijai mikonimų sistemoje perteikti yra zoonimas *šuo* (plg. Lubienė 2012: 111).

<sup>90</sup> Upės vardas *Волчи Воды* (Rusija) turi pejoratyvinę reikšmę, rodančią, kad jos vanduo netinkamas gerti (dar žr. Березович 1991: 86). Lubienės teigimu, „rusų kalbos fitonimų ir mikonimų neigiamas emocinis vertinimas ypač akivaizdžiai perteikiamas būtent vilko pavadinimu, nuodingieji augalai ar grybai vadinami „vilkiniais“ (Lubienė 2012: 111).

<sup>91</sup> Šį sprendimą paremia Aloyzo Gudavičiaus teiginys „gyvūnai kalboje paprastai vertinami neigiamai“ (Gudavičius 2007: 87) bei lietuvių fitonimų ir mikonimų motyvacijos tyrimai (plačiau žr. Gritėnienė 2006; 2010: 163–181; Lubienė 2012: 99–122).

<sup>92</sup> Skaičius apačioje rodo reprezentantų skaičių.

9 (4,5 %) įvardijimai, sietini su leksemomis *velnias*<sub>7</sub>, *pekla*<sub>1</sub>, *vaidyklė*<sub>1</sub>, greičiausiai nulemti pačios pelkėtų vietų vardų klasės (poklasio) specifikos<sup>93</sup>.

Atsižvelgus į pelkėtų vietų vandens kokybę, nominuoti 7 (4 %) topoobjektai: dėl vandens klampumo (tąsumo)<sub>1</sub>, skystumo<sub>1</sub>, skaidrumo<sub>1</sub> ir kt. (iš viso 5). Kitos nominacijos atsirado pelkėtų vietų vandenį apibūdinant pagal medžiagų, daiktų pavadinimus, kurių gausu / randama vandenyje<sub>2</sub>.

Užfiksuoti 3 (1,5 %) helonimai, reiškiantys padėtį erdvėje. Vieno iš jų reikšmė – esantis aukščiau<sub>1</sub>, kitų – esantys žemiau<sub>2</sub>.

Vienas atvejis liudija, kad pelkėta vieta buvo nominuota dėl fizinės vandens būsenos.

3.2. Pagal santykį su kitais objektais pelkėtos vietos nominuojamos kur kas rečiau (23 / 13 %). Iš jų gausiau paliudyti posesyvumo ir vietos motyvacijos helonimai<sub>15</sub>. Jie ir yra šios reikšmės dominantai (65 %). Aplinką apibūdinančios motyvacijos helonimų<sub>4</sub> ir helonimų, nusakančių vietos ypatybę pagal tai, ko joje yra<sub>4</sub>, fiksuojama mažiau.

3.3. Už pastarąją intensyvesnę analizuojamų objektų nominacija dėl nuosavybės ir kultūrinių-istorinių santykių (43 / 23 %). Absoliuti dauguma – dėl nuosavybės.

3.4. Semantikos savitumu išsiskiria tiriamoje medžiagoje užfiksuota mikrosistema *Šiknābalė* ir *Uodegėlė*, atsiradusi dėl tarp savęs susijusių objektų išsidėstymo erdvėje, ir *situaciniai* helonimai, atsiradę dėl menko objektų pažinimo.

Rezultatų aptarimas parodė, kad tyrimo metu buvo išaiškinta sandūros būdu padarytų helonimų motyvacijos įvairovė, atskleistas tikrovės fragmento kategorizacijos kalboje savitumas, išryškinta pelkėtų vietų vardų atsiradimo motyvų hierarchija.

<sup>93</sup> „Tais atvejais, kai kultūrinė erdvė yra teritorinio pobūdžio, sava, uždara, kultūrinė ir saugia erdve paprastai laikoma žmonių gyvenvietė, kuri priešinama tam, kas yra už jos sienų (miškui, <...>) – svetimai, atvirai nekultūrinei erdvei“ (J. Lotmanas, cit. iš Masiulionytė 2008: 77). Tačiau, remiantis surinktos medžiagos analize, galima daryti atsargią išvadą: balos, pelkės, raistai ir kitos šlapios vietos tautos atstovų, ko gero, suvokiamos kaip tarpinė zona, atsiverianti kitokybei. Virgīnija Masiulionytė, siekusi nustatyti, ar lietuvių kultūroje galima kalbėti apie ribos simbolių, ženklinančių perėjimą iš vienos erdvės į kitą (autorės terminai *šiapus* ir *anapus* žymi ne tik gyvųjų ir mirusiųjų pasaulį, jie vartojami ir *savai* bei *svetimai* erdvei apibūdinti), pastebi, kad tiek tautosakoje, tiek frazeologijoje „žmonės susiduria su kito pasaulio atstovais prie vandeninių kraštovaizdžio objektų: miškuose prie balų, pelkių, raistų ir pan.“, „pelkės ne savo pasaulio prieangis“ (plačiau žr. Masiulionytė 2008: 77–91). Kadangi šio straipsnio tema ir keltas tikslas su tuo, kas pasakyta, tiesiogiai nesisieja, apsiribojama pastebėjimu, kad ateityje platesnis folklorinis bei etnologinis kontekstas kalbamojo pobūdžio toponimijos tyrimus paremtų ir padėtų tiksliau atskleisti motyvacijos ypatumus ir dėsningumus.



## 4. IŠVADOS

Pelkėtų vietų vardų analizė yra sąlygota šios klasės (poklasio) sistemos kalbinės sandaros (struktūros) ir istorinio, etninio, socialinio pobūdžio ekstralingvistinių veiksnių visumos tarpusavio santykių. Jų paisymas – būtina sąlyga pagrindžiant vietų vardų motyvacijos aiškinimus.

Sandūros būdu padarytų helonimų motyvacijos analizė (dar žr. 3. *Rezultatų aptarimas*) padėjo atskleisti pelkėtų vietų įvardijimo polinkius tam tikrame plote. Nustatyta, kad dėl pačių realiųjų ypatybių nominuoti 64 % objektų, dėl santykio su žmogumi – 23 %, dėl tirtų realiųjų santykio su kitais objektais – 13 %. Kiekvieno iš jų dominantai byloja apie kalbinės bendruomenės atstovų dėmesį vienai ar kitai tikrovės sričiai. Nominacijos principo, sietino su kraštovaizdžio ypatybėmis, persvara susijusi su pačios realijos – pelkėtų vietų – specifika.

Pelkėtų vietų vardų parinkimą lėmė vizualieji (regimieji) pastebėjimai.

Objektų požymiai, labiausiai išskiriantys šiuos tiek iš aplinkos, tiek iš būrio kitų topoobjektų, reiškiami *tiesiogiai* ir *netiesiogiai*. Metaforiškai įvardijama įtikinamiau, sužadindamos papildomos asociacijos. Perkėlimo pamatu pasirenkamas tipiškiausias vienos ar kitos ypatybės „reiškėjas“ (skaidrumo – sidabras, klampumo, tamsumo – smala ir kt.) lengvai suprantamas kalbinės bendruomenės atstovų. Tokiu būdu fiksuojamas per amžius susiklostęs tautos pasaulėvaizdis, susijęs su etninės srities (tautos) atstovų materialine bei dvasine kultūra.

Nominaciniais vienetais *Pėkliaraistis*, *Vaidykraistis*, *Vėlniaplėnė* ir kt. (iš viso 4,5 %) parodomas *stereotipiškas*, emociškai nuspalvintas vietos įsivaizdavimas ir neigiamas vertinimas, nekreipiant dėmesio į nominuojamų vietų skiriamąsias specifines ypatybes. Pastebėta, kad didžioji dalis dūrinųjų su *veln-* pirmajame sande užrašyta girininkijų anketose. Regis, tokiu būdu kalbiniuose vienetuose (mūsų atveju vietovardžiuose) fiksuojamos „savų“ ir „svetimų“ erdvių ribos.

Pagal savo fizines ir funkcines charakteristikas analizuojamieji topoobjektai kalbos vartotojų suvokiami kaip *turintys vidinę erdvę* (*Vėlniablūdis* : *vėlnias*, *bliūdas* ‘dubuo; į jį telpantis kiekis’ ir kt.) ir *patys kaip erdvės*, santykiaujančios su aplinka: (a) kitais objektais (*Beržynbalė*, *Daržabalė*, *Tiltabalė* ir kt.) ir (b) žmogumi (*Duidžiabalė*, *Jōnbalė*, *Keždžiabalė*, *Micūtraistis* ir kt.).

Tyrimo metu pastebėtas reiškinys, kai leksema *jūodas*, einanti apibrėžiančiuoju dūrinio sandu, reiškia ne tik ‘anglies spalvos, tamsus’, bet ir tamsių spalvų atspalvius (mūsų atveju – tamsiai rudos), leksema *rūdas* – ‘juodas, tamsus’ ir kt., interpretuotinas kaip *polimotyvacija*.

Pelkėtų vietų vardų analizė motyvacijos aspektu padėjo atskleisti įvardytojo (kalbos vartotojo, tam tikros etninės srities kalbinės bendruomenės atstovo) poziciją santykyje su heloobjektais: *objektyviai* – pagal jo realius būties ryšius su pelkėtomis vietomis (lokatyvinius, posesyvinius ir kt.), ir *subjektyviai* – pagal

savo santykio (dažniausiai vertinamojo) su vienu ar kitu kraštovaizdžio elementu išraišką.

Kalbinės bendruomenės (tautos) atstovo *savojo* aš deklaravimas nominacijos vienetuose skatina ateityje atlikti tam tikras vietovardžių klasifikacijos, paremtos topoobjektų nominacijos principų ir atsiradimo motyvų išskyrimu, korekcijas, t. y. papildymus, padėsiančius aprėpti toponimijos įvairovę. Šioje klasifikacijoje vietos ieškos lietuvių toponimikoje pirmą kartą (kiek yra žinoma) išskirti bei aptarti *situaciniai vietovardžiai, vietovardžių mikrosistemos*.

## OBJEKTŲ NUORODŲ IR KITI SUTRUMPINIMAI

avd. – asmenvardis

b. – bala

drb. ž. – dirbama žemė

k. – kaimas

kln. – kalnas

plk. – pelkė

pv. – pieva

pvd. – pavardė

rst. – raistas

t. – taria

v. – vardas

vv. – vietovardis

## LOKALIZACIJOS NUORODŲ SUTRUMPINIMAI

- Brb – Balbiėriškis (Priėnų r.)  
Brt – Bařtninkai (Vilkaviřskio r.)  
Dg – Daūgai (Alytaūs r.)  
Dl – Dėltuva (Ukmergėės r.)  
Dmk – Domeėkava (Kaūno r.)  
Ds – Dūsetos (Zarasų r.)  
Dt – Dotnuvą (Kėdąinių r.)  
Gdl – Gudėliai (Marijampolės sav. ter.)  
Gir – Girininkai (Tauragėės r.)  
Grř – Griřkabūdis (řakių r.)  
Igl – Igliřkėliai (Marijampolės sav. ter.)  
Jrb – Jūrbarkas  
Jrgř – Jūrgeřeriai (Kalvarijos sav. ter.)  
Klvr – Kalvariją (Marijampolės sav. ter.)  
Krsn – Krosną (Lazdių r.)  
Kt – Ketūrvalakiai (Vilkaviřskio r.)  
KzR – Kazlų Rūdą  
Lbv – Liubāvas (Kalvarijos sav. ter.)  
Ldvn – Liudvināvas (Marijampolės sav. ter.)  
Lp – Lėipalingis (Drūskininkų sav. ter.)  
Mrj – Marijampolė  
Pdv – Pādievytis (řilālės r.)  
Pdvn – Padovinys (Marijampolės sav. ter.)  
Pkn – Pakūonis (Priėnų r.)  
Prn – Priėnai  
Ss – Sasnavą (Marijampolės sav. ter.)  
řil – řilavotas (Priėnų r.)  
řn – řunskai (Marijampolės sav. ter.)  
Vlkv – Vilkaviřkis  
Vv – Veiveriai (Priėnų r.)  
řř – řieřmāriai (Kaiřiadorių r.)

## ŠALTINIAI

- DKŽ – Labutis Vitas. *Daukšių krašto žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2002.
- DŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internete: <http://www.lki.lt/dlkz/>.
- IAK – *Istorinių asmenvardžių kartoteka*. Lietuvių kalbos instituto Vardyno fondas.
- KzRŠŽ I – Pupkis Aldonas. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- KzRŠŽ II – Pupkis Aldonas. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 2*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*, redaktorių kolegija: G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, Z. Šimėnaitė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, elektroninis variantas (antras elektroninis leidimas). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- LLKŽ – Vaitkevičiūtė Valerija. *Lenkų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1979.
- LPŽ I–II – Vanagas Aleksandras, Maciejauskienė Vitalija, Razmukaitė Marija. *Lietuvių pavardžių žodynas 1–2*. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- LUEV – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, atsak. red. E. Grinaveckienė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- LVKŽ – Kuzavinis Kazys, Savukynas Bronys. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- LVŽ I – *Lietuvos vietovardžių žodynas 1*, redaktorių kolegija: L. Balode, V. Blažek, G. Blažienė, V. Kardelis, A. Ragauskaitė, S. Temčinas, J. Udolph. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- LVŽ II – *Lietuvos vietovardžių žodynas 2*, autoriai L. Bilkis, G. Blažienė, M. Norkaitienė, A. Ragauskaitė, M. Razmukaitė, D. Sviderskienė, atsak. red. L. Bilkis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- SJP I–VIII – *Słownik języka polskiego 1*, Warszawa: Nakładem prenumeratorów, 1900; 2–6, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, 1902–1915; 7, Warszawa: Przez K. Króla i W. Niedźwiedzkiego, z zapomogami Kasy im. Mianowskiego, 1919; 8, Warszawa: Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, 1927.
- SNP I–X – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych 1–10*. Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1992–1994.
- VK – *Vietovardžių iš gyvosios kalbos kartoteka*. Lietuvių kalbos instituto Vardyno fondas.

LITERATŪRA

- Adamonytė Veronika 2013: Daujėnų valsčiaus vietovardžiai. Prieiga internete: [http://www.llt.lt/pdf/daujenai/daujenai-1\\_kalba-2013.pdf](http://www.llt.lt/pdf/daujenai/daujenai-1_kalba-2013.pdf) (žiūrėta 2016-07-04).
- Bartkutė Nerija 2008: *Joniškio rajono teritorijos toponimija: daryba ir raidos polinkiai* (daktaro disertacija). Šiaulių universitetas ir Vytauto Didžiojo universitetas.
- Bilkis Laimutis 1997: Lietuvių helonimai: termino teikimas, sąvoka, vieta toponiminėje sistemoje. – *Lituanistica* 1(29), 35–57.
- Bilkis Laimutis 2008: *Lietuvių helonimų daryba: priesaginiai ir priesagėtieji helonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Čepaitienė Auksuolė 2013: *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas*. Vilnius: LII leidykla.
- Drotvinas Vincentas 1987: Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija.
- Endzelytė Renata 2005: *Šiaurės vidurio Lietuvos vietovardžiai* (daktaro disertacija). Lietuvių kalbos institutas ir Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Gritėnienė Aurelija 2006: *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Gritėnienė Aurelija 2010: Sudurtiniai augalų pavadinimai su sandais *šun-* ir *kal-*. – *Leksikografija ir leksikologija* 2, 163–181.
- Gudavičius Aloyzas 2007: *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Gudavičius Aloyzas 2009: *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Jarašius Leonas 2012: Lietuvos pelkių būklė ir ateities perspektyvos. – *APLINKA: Darna. Atsakomybė. Apsauga* 11, 58–62.
- Jasiūnaitė Birutė 2007: „Velnio kėdė“ (mitologinių personažų aplinka frazeologijoje: namai, sodyba, bažnyčia). – *Baltistica* 42(1), 89–115.
- Jasiūnaitė Birutė 2007a: Žemaičių formuliniai keiksmai. – *Tautosakos darbai* 34, 257–262.
- Kabašinskaitė Birutė 2013: *Etimologija: istorijos ir teorijos bruožai lietuvių kalbos kontekste*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kačinė Dalia 2008: Lietuvių sudurtinių oronimų darybos bruožai. – *Baltistica* 43(2), 275–288.

- Lubienė Jūratė 2012: Žvėrių pavadinimai lietuvių kalbos mikonimų motyvacijos sistemoje. – *Res Humanitariae* 12, 99–122.
- Maciejauskienė Vitalija 2002: Lietuvių vietovardžiai – visuomenei ir mokslui. – *Kalbos kultūra* 75, 56–65.
- Maciejauskienė Vitalija 2002a: „Lietuvos vietovardžių žodynas“: pobūdis ir sandara. – *Lituanistica* 2(50), 102–117.
- Masiulionytė Virginija 2008: Riba tarp šiapus ir anapus bei ją ženklinantys simboliai lietuvių tautosakoje ir frazeologijoje. – *Filologija* 13, 77–91.
- Mickienė Ilona 2001: *Telšių rajono toponimų daryba* (daktaro disertacija). Lietuvių kalbos institutas ir Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2007: *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Razmukaitė Marija 2002: Lietuvos sudurtinių oikonimų darybos bruožai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 121–130.
- Skardžius Pranas 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Subačius Kęstutis 2009: *Marijampolės miestas. Priešistorė, miesto ištakos, istorija, mintys, kūrėjai*. Marijampolė: Piko valanda.
- Sviderskienė Dalia 2006: Marijampolės apskrities sudurtiniai oronimai. – *Lituanistica* 4(68), 47–59.
- Sviderskienė Dalia 2013: Sintautų valsčiaus vandenvardžiai. – *Sintautai* 2. Vilnius: Versmė, 2011–2022.
- Sviderskienė Dalia 2014: Dėl Marijampolės apskrities žemėvardžių semantinės motyvacijos (kvalifikavimo ir klasifikavimo problema). Tarptautinės mokslinės konferencijos „Onomastikos dabartis: inovacijos ir tradicijos“ tezės 2014 m. lapkričio 20–21 d., Vilnius. Prieiga internete: [http://www.lki.lt/LKI\\_LT/images/Instituto\\_darbai/Konferencijos/onomastikos\\_dabartis\\_tezes.pdf](http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Instituto_darbai/Konferencijos/onomastikos_dabartis_tezes.pdf) (žiūrėta 2015-08-14).
- Sviderskienė Dalia 2015: Dėl pragmatinės lingvistinės vietovardžių analizės (remiantis Marijampolės apskrities vietovardžiais). – *Acta Linguistica Lithuanica* 73, 166–199.
- Urbutis Vincas 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.
- Vaitkevičienė Daiva 2012: Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje. – *Liaudies kultūra* 4(145), 30–49.
- Vanagas Aleksandras 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis.

Vanagas Aleksandras 1981: Lietuvių hidronimų semantika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 4–153.

Баранова А. Ю. 2012. Топонимия как средство актуализации ментальности в русско-адыгской лингвокультуре. Prieiga internete: [http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2012.3/2017/baranova2012\\_3.pdf](http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2012.3/2017/baranova2012_3.pdf) (žiūrėta 2013-10-14).

Березович Е. Л. 1991: Семантические микросистемы топонимов как факт номинации. – *Номинация в ономастике: Вопросы ономастики* 19, 75–90.

Березович Е. Л. 1997: О специфике топонимической версии этнокультурной информации. – *Известия Уральского государственного университета* 7, 90–106.

Березович Е. Л. 1998: Семантическая типология русских топонимов: проблемы, возможности, перспективы. – *Ономастика и диалектная лексика*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 129–148.

Березович Е. Л. 2008: *Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек*, под ред. А. К. Матвеева. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ.

Березович Е. Л. 2010: *Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Мифопоэтический образ пространства*. Москва: КомКнига.

Березович Е. Л., Макарова А. А., Муллонен И. И. 2015: „Демонологические“ названия в русской и субстратной топонимии Русского Севера и Карелии (на материале основ черт- и hiisi-). – *Linguistica* 55, 187–206.

Гейн К. А. 2014: О некоторых проблемах идеографического описания топонимического материала. – *Вопросы ономастики* 2(17), 68–77.

Просвирнина И. С. 2001: Особенности семантики русских составных топонимов. – *Известия Уральского государственного университета* 20, 35–48.

## Motivation of Compound Helonyms of Marijampolė County

### SUMMARY

The motivational analysis of the helonyms formed through compounding enabled the distinction of the tendencies of naming swampy places in a certain area. It was determined that 64 per cent of the objects were nominated according to the peculiarities pertaining to specific realia (when the name is given according to dimensions with *length* (Lith. *ilgis*) predominating in linguistic units); 23 per cent of the objects were nominated by their relationship to the human being (an absolute majority of them pertain to ownership); 13 per cent of the objects were nominated with reference to the relationship of the realia in question with other objects (helonyms of possessiveness and place motivation were mentioned most commonly). The dominants of each of them testify to the attention paid by linguistic community members to one or another sphere of reality. The domination of the principle of nomination associated with landscape peculiarities is most likely related to the specificity of the realia – swampy places – themselves.

The selection of names for swampy places was determined by visual observations.

The features of objects which best distinguish them from the environment and a group of other topoobjects are expressed both directly and indirectly. Metaphorical nominations are more persuasive; they trigger additional associations. The most typical ‘expresser’ of one or another property easily understood by the linguistic community is selected as the basis of the transfer (transparency – silver; viscosity, darkness – tar). In this way, the nation’s worldview developed through ages and concerned with the material and spiritual culture of its representatives is recorded.

Nominative units such as *Pėkliaraistis*, *Vaidykraistis*, *Vėlniaplynė* and others (a total of 4.5 per cent) reflect a stereotypical, emotionally shaded perception of the place and its negative evaluation without regard to the distinctive properties of the places being nominated. It was observed that the majority of compounds including *veln-* in the first component were recorded in the questionnaires completed by forestry officers. It seems to be a way to record the boundaries of “familiar” and “unfamiliar” spaces in place names.

By their physical and functional characteristics the topoobjects under analysis are perceived by language users as *having an internal space* (*Vėlniablūdis* : *vėlnias*, *blūdas* ‘bowl; the quantity it can contain’) and *as being spaces themselves* interacting with the environment: (a) other objects (*Daržabalė*, *Tiltabalė*) and (b) the human being (*Jōnbalė*, *Micūtraistis*).

The phenomenon identified during the study according to which the lexeme *jūodas* used as a defining component in a compound does not only mean ‘of coal colour, dark’ but also the shades of dark colours (dark brown) and the lexeme *rūdas* also implies ‘black, dark’, etc. should be interpreted as *polymotivation*.



A microsystem recorded in the material under analysis, which resulted from naming the interrelated objects arranged in space, as well as situational helonyms resulting from the lack of knowledge on the objects stand out by their peculiar semantics.

The analysis of swampy place names from the perspective of motivation helped to reveal the position of the name-giver (language user, member of a linguistic community from a certain ethnic region) in relation to topoobjects: *objective* – based on the actual relationship of his/her existence with the places (locative, possessive, etc.) and *subjective* – based on the expression of the personal relationship (usually evaluative) with one or another landscape element.

The analysis of helonymy is determined by the relationships between the linguistic composition (structure) of the system of this class (subclass) as well as the entirety of extralinguistic factors of historical, ethnic and social nature. Their consideration is a prerequisite for validating the interpretations of the motivation of place names.

Įteikta 2016 m. spalio 14 d.

DALIA SVIDERSKIENĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva*

*dalia.sviderskiene@lki.lt,*

*daliasviderskiene@gmail.com*

LAIMUTIS BILKIS  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: toponimika, antroponimika.

## IGNALINOS MIESTO IR JO VARDO RAIDA BEI KILMĖ

Development and Origin of Ignalina  
and Its Name

### ANOTACIJA

Straipsnyje sujungiami istoriniai ir kalbiniai (vietovardžių kilmės) tyrimai. Remiantis gausiais istoriniais dokumentais tiriama Ignalinos miesto raida: nustatoma, kada įkurta pirmoji gyvenvietė, kas buvo jos įkūrėjai, pateikiama Ignalinos savininkų dvarininkų Kamenskių giminės istorija nuo palivarko atsiradimo iki Vidiškių dvaro pardavimo laikotarpio. Taip pat nustatomas vietovės vardo kilmės šaltiniu buvęs asmenvardis, aiškinama dabartinio miesto vardo *Ignalinà* ir kitų vartotų jo variantų kilmė.

ESMINIAI ŽODŽIAI: gyvenviečių istorija, gyvenamųjų vietų vardų raida, gyvenamųjų vietų vardų kilmė.

### ANNOTATION

The article brings together historical and linguistic (origin of place names) research. Based on abundant historical documents, the study addresses the development of Ignalina: it traces the establishment of the first settlement and its original founders and presents the history of Ignalina owners, the noble *Kamenskis* family, from the establishment of the folwark to the period of selling Vidiškės manor. It also determines the personal name considered the source of origin of the locality's name and explains the origin of the present name *Ignalinà* and its other variants.

KEYWORDS: history of settlements, development of settlement names, origin of settlement names.

1. Mokslinėje literatūroje apie Ignalinos miesto vardą rašyta nedaug. Aleksandras Vanagas monografijoje *Lietuvos miestų vardai* trumpai apžvelgė vietovės

ir jos vardo raidą, pateikė labiausiai tikėtiną toponimo kilmės aiškinimą (Vanagas 1996: 77–78). Jo teigimu, miestas pradėjo kurtis prie geležinkelio stoties, pastatytos XIX a. antroje pusėje, nutiesus Peterburgo–Varšuvos geležinkelį. Toliau, remiantis *Lietuvos urbanistikos paminklų* V tomo informacija, rašoma, kad pats vardas pirmą kartą paminėtas 1810 m., kai Ignas Tyzenhauzas nusipirko Gineitiškių palivarką ir prijungė jį prie Ignalinos arba Vyžuonos. Manoma, jog toponimas neabejotinai yra asmenvardinės kilmės, o tas asmenvardis galėjo būti ir didiko Igno Tyzenhauzo vardas. Miestovardis kildinamas ne iš formos *Ignas*, o iš mažiškinio varianto *Ignėlis* ar *\*Ignalis* ir laikomas priesagos *-in-* vediniu. Be to, teigiama, kad iš gyvosios kalbos žinomi dar du vardo *Ignalinà* variantai – *Ignālina* ir *Ignalīnė*, ir spėjama, jog lytys su priesaga *-ina* bus atsiradusios dėl lenkų ar kitų slavų kalbų įtakos. Marija Razmukaitė daktaro disertacijoje, skirtoje Lietuvos priesaginių gyvenamųjų vietų vardų darybos analizei, miestovardį taip pat veda iš asmenvardžio *\*Ignalis*, kurio galimumą remia pvd. *Ignaliukas* (Razmukaitė 1998: 82).

Vėliau vietinėje periodinėje spaudoje, interneto tinklapiuose pasirodė informacijos, susijusios su gyvenvietės pirmuoju paminėjimu, kitais istorijos bruožais, patikslinančiais kai kuriuos A. Vanago teiginius. Todėl šio straipsnio tikslas yra remiantis prieinamais istorijos šaltiniais kiek galima tiksliau ir išsamiau ištirti miesto (gyvenvietės) atsiradimo aplinkybes, raidą, nustatyti jos vardo kilmės šaltiniu buvusį asmenvardį ir dabartinio miesto vardo *Ignalinà* galimus susidarymo būdus.

Visuose enciklopediniuose leidiniuose žinių apie Ignalinos istoriją nėra daug. Pažymima, kad gyvenvietė pradėjo augti 1857–1862 m. pastačius geležinkelio stotį ir nutiesus Sankt Peterburgo–Varšuvos (Vilniaus–Daugpilio) geležinkelį (LTE IV 401; VLE VII 744; IEŽ 17, 19). Dar pastebima, kad ji iš pradžių priklausė Vidiškių parapijai (Kviklys I 729).

2. Gyvenvietės raidos tyrimą reikėtų pradėti nuo jos pirmojo paminėjimo istorijos dokumentuose. Kaip matyti, anksčiau būta teiginių, kad Ignalina pirmą kartą paminėta 1810 m. Taip teigiama ne tik XX a. pabaigoje išleistoje A. Vanago knygoje, bet ir vėliau publikuotoje Rytų Lietuvos miestų ir miestelių tyrimui skirtoje monografijoje, kurioje aiškinama, jog Ignalinos (Ignalinkos) vardas tais metais minimas dokumente apie „Lukštą, Vyžuonėles ir Ignaliną“ (Miškinis 2005: 76). Pasak autoriaus, čia rašoma, kad „Vyžuonėlės padidėjo, kai Ignas Tyzenhauzas <...> įsigijo iš Mstislavlio ginklininko Justino Saurinavičiaus už 3000 sidabro Rb Gineitiškių palivarką su Šemetos kaimu ir prijungė juos prie Vyžuonėlių (Vyžuonų) arba Ignalinos“. Remiantis šiuo įrašu daroma išvada, jog *Ignalina* pavadinta vieta atsirado iki 1810 m. Tačiau regioninėje spaudoje tam prieštaraujama ir aiškinama, kad šiame dokumente minima ne ta Ignalinos

vietovė, o Ignas Tyzenhauzas su gyvenvietės įkūrimu nėra susijęs (Matkevičius 2014).

Minėtasis istorijos dokumentas yra didesnio dokumentų rinkinio apie Tyzenhauzų genealogiją ir valdas dalis. Jis vadinasi „Žinios apie Lukštus, Vyžuonėles ir Ignaliną“ (*Wiadomość o Luksztach, Wiżunkach i Ignalinie*). Čia remiantis įvairiais kitais istorijos šaltiniais aprašoma šių dvarų (*majętność*) geografinė padėtis, nurodomi buvę ir esami savininkai. Teigiama, kad Lukštų ir Vyžuonėlių dvarai yra Ukmergės apskrityje (*powiecie Witkomierskim*), tačiau pažymima, jog pagal pirminius dokumentus nėra visiškai aiški jų buvimo vieta, nes pasak vienų šaltinių, gyvenvietė, vardu *Vyžuonos (Wiżuny)*, buvo prie Vyžuonos ežero (*jeziora Wiżuny*), viena mylia nuo Latgalos (*o mile od granicy Inflantskiej*), o pasak kitų – šalia Vyžuonos ežero, tarp Iciūnų kaimo (*wsią Iciuny*), Ūdrupio upelio (*ruczajom Udrupis*) ir Vyžuonos upės (*rzeczką Wiżunką*). Toliau rašoma, jog greičiausiai buvo du dvarai, vardu *Vyžuonos (Wiżuny)*: pirmas iš jų – prie Skiauteriško ežero (*koło jeziora Skiauteryski*), maždaug toje vietoje, kur dabar pastatytas Ignalino palivarkas (*f. Ignalin*), o antras – *Vyžuonos* arba *Vyžuonėlės (Wiżuny v Wiżunki)* – prie Vyžuono ežero (*nad <...> jeziorem Wiżuńskim*) (ŽTz 265). Dar dokumente aiškinama, kad prie Vyžuonos ežero esanti gyvenvietė 1810 m. išaugo, nes jos savininkas gvardijos viršininkas Ignacijus Tyzenhauzas (*Ignacy Tyzenhauz*) nupirko iš Justino Saurimavičiaus<sup>1</sup> (*od Justyna Sawrymawicza*) Gineitiškių palivarką (*folwark Ginejtyzski*) su Šemetų kaimu (*z siołem Szemety*) ir prijungė jį prie Vyžuonėlių arba Ignalino (*do Wizunek czyli Ignalina*) (ŽTz 266).

Šaltinio analizė leidžia pakoreguoti keletą A. Vanago ir Algimanto Miškinio darbuose minimų dalykų. Pirmiausia dokumente vartojama vietovardžio forma *Ignalinas (Ignalin)*, o ne *Ignalina*. Antra, gyvenviečių geografinės padėties aprašas akivaizdžiai rodo, kad čia minimas Ignalinas nėra tapatus Ignalinos miesto pirmtake buvusiai vietai. Vietovardžių identifikavimas leidžia daryti išvadą, jog 1810 m. užrašytas palivarkas *Ignalinas* buvo dabartinio Rokiškio r. teritorijoje prie Juodupės, Rokiškio. Dokumento vietovė (vietovės) *Wiżuny, Wiżunki* greičiausiai tapatintina su dabartiniu Vyžuonos kaimu (Rokiškio kaimiškoji sen.), šalia kurio yra ir ežeras bei upė, vardu *Vyžuonà*, dar turintys variantus *Vyžunka* (LUEV 199–200), ir kaimas *Iciūnai*, ir upelis *Ūdrupis*. Šaltinyje paminėtas Šemetų kaimas iš gyvosios kalbos užrašytas Kazimiero Būgos tikrinių žodžių kartotekoje: *Šemetai, k. Rokiškio parapijoje* (BgK), jis, kaip neįteisintas

<sup>1</sup> Atsižvelgiant į tai, kad slaviskai rašytuose istorijos šaltiniuose lietuvių asmenvardžiai buvo įvairiais būdais slavinami, straipsnyje vartojamos galimos jų lietuviškos formos skliaustuose nurodant užrašytas tuose šaltiniuose.

kaimas, ir dabar išlikęs Juodupės seniūnijoje, į rytus nuo Ignotiškio ežero<sup>2</sup>. Istorijos šaltinyje teigiama, kad Ignalino palivarkas įkurtas prie Skiauteriško ežero. Gyvosios kalbos duomenimis, šis ežeras turi tris vardus *Skiauteriškis*, *Tauterīškis* ir *Ignōtiškis*, taigi jis neabejotinai tapatintinas su dabartiniu Ignotiškio ežeru, kuris taip pat yra prie Ičiūnų ir Vyžuonos kaimų. 1882 m. Lenkijoje išleistame geografiniame žinyne rašoma, kad šis palivarkas (*Ignalin*) su gražiu vasarnamiu yra Zarasų apskrityje (*pow. nowoaleksandrowski*), Rokiškio parapijoje ir priklauso grafo Tyzenhauzo Rokiškio dvaro valdoms (SG III 249). Kauno gubernijos gyvenviečių sąrašė, išleistame 1892 m., Rokiškio valsčiuje taip pat yra Ignalino palivarkas (*Игналіно*) (KnGGs 272). Be to, K. Būgos kartotekoje XX a. I pusėje Rokiškio parapijoje užfiksuotas palivarkas *Ignōtiškis* (BgK), 1935 m. sudarytoje Rokiškio apskrities Rokiškio valsčiaus Ragučių kaimo vietovardžių anketoje užrašytas palivarkas (dvaro centras) *Ignōtiškis*, kurį, anot žinių pateikėjo, pastatė Ignas Tyzenhauzas (LŽVA), o tarpukariu veikusios Pavardžių ir vietovardžių komisijos apie 1935 m. pagal apskritis ir valsčius sudarytuose Lietuvos gyvenamųjų vietų sąvaduose (bylose) Rokiškio valsčiuje įrašytas, bet redaguojant išbrauktas viensėdis *Ignotiškis* (VB IV 84), todėl labai gali būti, kad tai yra ta pati gyvenamoji vietovė, kuri 1810 ir 1882 m. vadinta *Ignalinu*. Lokalizuojant Ignalino palivarką tyrėjus galėjo suklaidinti paminėtas Gineitiškių palivarkas, nes kaimas *Gineitiškis* iš tikrųjų yra Ignalinos rajone, tačiau istoriniai duomenys rodo, kad gyvenvietės tokiu vardu būta ir prie Rokiškio: 1784 m. Kupiškio dekanato Rokiškio parapijoje užrašytas palivarkas *Gineytyszki* (VDV 146).

3. Išsami istorijos šaltinių analizė rodo, kad gyvenvietės, išaugusios į Ignalinos miestą, atsiradimas ir raida susijusi su Vidiškių dvaru ir jo savininkais dvarininkais Kamenskiais (Kaminskiais)<sup>3</sup>. Turimais duomenimis, ši giminė Daugėliško parapijoje atsiranda XVIII a. II pusėje<sup>4</sup>. Breslaujos dekanato vizitacijų, vykdytų 1783 m., knygoje aprašant Daugėliško parapiją pažymėta, jog ponas Kaminskis iš Daugėliško seniūno Pliaterio nuomojo (*w arędzie WIP Kaminskiego*) Janavo miestelį (*miasteczko Janow*), Antalgės (*Antalgie*), Nagėnų (*Nagiany*), Rudžių (*Rudzie*), Tripuckų (*Trypuckie*), Girdžiūnų (*Gierdziuny*), Žibakių (*Zybakie*), Vigutėnų (*Wigutany*), Vilkuočių (*Wilkoocie*), Bieniūnų (*Bieniuny*), Romantiškių (*Romantyszki*) kaimus ir Paraklio (*Paraklis*) vienkiemį (BrslVA 71). Vidiškių dvarą tuo metu valdė Breslaujos gorodnyčius ponas Rahoza (*WImęPa Rohozy*)

<sup>2</sup> Dėl visų čia suminėtu vietovių geografinės padėties žr. <http://lkiis.lki.lt/lietuvas-vietovardziu-geoinformacine-duomenu-baze>.

<sup>3</sup> Šios giminės pavardė istorijos dokumentuose buvo užrašoma dvejopai: *Kamenskiai* ir *Kaminskiai*, plg. Kamiński 1850.

<sup>4</sup> Kamenskių giminės atsiradimą Lietuvoje yra tyręs Albertas Kojalavičius–Vijūkas – žr. Narbutas 2010: 189–190.

(BrslVA 72). Ankstyvesniame 1775 m. Gardino apskrities kūrenamų sodybų (dūmų) sąrašė nurodoma, kad Vidiškių dvarą valdo jau minėtas Rahoza (*J:P: Rohozy*), o gyvenvietės, kurias 1783 m. nuomojo Kaminskis, kartu su kitomis priklauso Daugėlišio seniūnui Kazimierui Pliateriui (GrdnDT 43). Vadinasi, 1775 m. minėtų vietovių Kaminskiai (Kamenskiai) dar nevaldė. Panašiu metu ši pavardė paminėta ir Daugėlišio parapijos krikšto metrikų knygoje: 1784 m. įrašytos *Anna Kaminska* ir *Ludovica Kaminska*, kurios Daugėlišio gyventojų Juozapo Grubnickio ir jo žmonos Praksedijos Kozlovskos sūnaus krikštynose dalyvavo kaip asistentės (DglšKr 65).

1795 m. Užnerio apskrities (*Pow: Zawileyskiego*) dvarų sąrašė Vidiškių palivarko (*Folwark Widziszki*) savininkais nurodomi Simonas Rahoza (*Symona Rahozy*) ir Juozapas Rahoza (*Iósefa Rahozy*) (UDS<sub>I</sub> 12). Iš minėtos apskrities 1811 m. dvarininkų sąrašo matyti, kad dvaro savininke yra tapusi grafiene Marija Pliaterienė (*Графини Маріи Плятеровой*), be to, jis jau pradėdamas vadinti Pšijazne (*Пржіязна*)<sup>5</sup> (UDS<sub>II</sub> 46). Dvarininkų pasikeitimą patvirtina ir tų pačių metų Daugėlišio parapijos revizinio surašymo duomenys: rašoma, jog paveldimas Pšijaznės dvaras priklauso grafienei Marijai Pliaterienei (*Maryi Hrabiny Platerowey*) (DglšRS 28). Svarbių duomenų galima rasti 1816 m. Užnerio apskrities dvarų registre, kuriame įrašytas Marijos Pliaterienės dvaras Pšijaznė, arba Vidiškės (*Пржіязнь или Видзишки Графини Маріи Платеровой*), tačiau yra prierašas, jog pagal 1832 m. rezoliuciją jis priskirtas dvarininkams Jonui ir jo žmonai Kamenskiams (*Иваномъ и женою его Каменскими*) (UDS<sub>III</sub> 22). Kamenskių tapimo Vidiškių dvaro savininkais aplinkybės išsamiai išdėstytos šios vietovės 1846 m. inventoriuje. Čia Pšijaznės, arba Vidiškių, dvaras (*Имению Пржіязни, или Видзишкамъ*) apibūdintas kaip Vilniaus gubernijoje, Švenčionių apskrityje<sup>6</sup>, Daugėlišio ir Palūšės parapijose esanti perduoti pagal paveldėjimą, perduoti, užstatyti galima valda (*вотченничества*), priklausanti dvarininkams Jonui, Rapolo sūnui, ir Brigitai, Vikentijaus dukrai, Kamenskiams (*Ивана Рафаилова сына и Бригиды Викентьевой дочери изъ дома Каменскихъ Каменскихъ*). Ši nuosavybė jiems priklauso pagal 1827 m. gruodžio 2 d. nekilnojamojo turto pirkimo sutartį (*изъ купчей крепости*), kuri sudaryta Vilniaus pilietinio teismo palatoje. Dvarą Kamenskiai supirko iš grafiens Marijos Pliaterienės, grafų Vžostovskių giminės (*отъ Графини Маріи, изъ Графовъ Бржостовских, Плятеровой*) (VdšI 10). Šiame inventoriuje jau paminėtas ir Ignalinos vardas: rašoma, jog Pšijaznės, arba Vidiškių, dvarui priklauso du

<sup>5</sup> Iš le. *przyjaźń* 'nuoširdūs santykiai su kuo, draugystė; palankumas, rūpestingumas, nuoširdus būdas' (SJP V 296).

<sup>6</sup> Švenčionių apskritis atsirado pertvarkius Užnerio apskritį.

palivarkai – Janapolis<sup>7</sup> ir Ignalinas (*состоит из двух отдельных фольварков Янополя и Игналина*) (VdšI 2). Vidiškių dvarui tuomet priklausė Balaveckių, arba Vėlūnų (*Балавецкие, или Велуны*), Rimšėnų, arba Navikų (*Римшанце, или Новики*), Ažušilės (*Заборце*) ir Poviliškės (*Павилишки*) kaimai, Janapolio palivarkui – Gaveikėnų (*Гавейкяны*), Petravo<sup>8</sup>, arba Kojažino (Kojašino?) (*Пiotрово, или Кояжинъ*) kaimai ir dalis Strigailiščio (*Стригалишки*) kaimo, Ignalino palivarkui – Budrių (*Будры*) kaimas ir dalis Strigailiščio (*Стригалишки*) kaimo. Ignalino palivarke tuo metu gyveno du dvariškiai – 41 metų piemuo Laurynas Karneckis (Karneckas?) (*Лаврентий Карнецкий*) ir 15 metų tarnaitė Petronėlė Bubinaitė (*Петронелля Бубинувна*). Inventoriuje surašyti duomenys patvirtinti dvaro savininkų Jono Kamenskio (*Явань Каменский*) ir Brigitos Kamenskienės (*Бригида Каменска*) parašais.

Tačiau Vidiškių dvarui priklausančio Ignalinos palivarko paminėjimas 1846 m. nėra pirmasis. 1827–1841 m. Palūšės parapiinės bažnyčios krikšto metrikų knygoje įrašyta, kad 1840 m. rugsėjo 1 d. krikštijamas Mykolas (*Michał*), Fabijono ir Kristinos, Bernatavičių giminės, Lukauskių (*Fabijana i Krystyny z Bernatowiczow Łukowskich*) sūnus, gimęs palivarke, vardu *Ignalinek (w Folwarke Ignalinek)* (PlšKr<sub>I</sub> 90; Matkevičius 2014). Palivarko ryšį su Vidiškių dvaru paliudija faktas, jog Fabijonas Lukauskis (Lukauskas?) čia gyventi atsikėlė iš šio dvaro. Tai įrodo įrašas 1827–1857 m. Palūšės parapiinės bažnyčios jungtinių knygoje: 1836 m. registruojant Fabijono ir Kristinos santuoką vyras gyveno Pšijaznėje (*ze Dworu Przyiazni*), žmona – Budriuose (PlšJn<sub>I</sub> 25). Labai gali būti, kad tai pirmieji palivarko *Ignalinek* gyventojai. Taigi, turimais duomenimis, Ignalinos vardas (*Ignalinek*) pirmą kartą istorijos dokumentuose paminėtas 1840 m., po to (*Игналин*) – 1846 m. Vidiškių dvaro inventoriuje.

1848 m. palivarkas užrašytas Vidiškių filijinės bažnyčios krikšto metrikų knygoje: tie patys jo gyventojai Fabijonas ir Kristina Lukauskiai kovo 8 d. krikštijo kitą sūnų – Juozapą (*Józef*), kurio gimimo vieta nurodyta *w Ignalinku* (VdšKr<sub>I</sub> 26). 1848–1854 m. minėtos bažnyčios krikšto knygoje užrašyta, kad 1853 m. valstiečiai Kristupas ir Agota, Juodagalvių giminės, Karaliūnai (*Кржиштофа и Аготы изъ Јодегалвьіовъ Каралюнецвъ*) pakrikštijo dukrą Kotryną (*Катаржина*), gimusią Ignalino (Ignalinos?) vienkiemyje (*въ Мызль Игналинъ*) (VdšKr<sub>II</sub> 76). 1880 m. tokio paties pobūdžio dokumente rašoma, jog dvarininkų Vikentijaus ir Juzefos, Petkevičių giminės, Savickių (*Викентія и Јозефы урожденной Петкевичевны Савицкихъ*) sūnus Juozapas (*Јосифъ*) gimė Ignalino (Ignalinos?) palivarke (*въ Фольваркѣ Игналинѣ*), bet gretimame įrašė

<sup>7</sup> Janapolis tapatintinas su dab. Jonalaukio k. (Ignalinos sen.).

<sup>8</sup> Dabar tai Petriškės kaimas (Ignalinos sen.).

jau minimas ir sargo namelis, vadinamas Ignalinu (*въ Караулкѣ Игналино*), kuriame gimusį sūnų Juozapą (*Иосифъ*) pakrikštijo Zablatiškės valsčiaus (*Заблотишской Волости*) valstiečiai Simonas ir Domicelė, Rastenių giminės, Semionkai (*Сымеона и Домицели изъ Растеневъ Семіонковъ*) (VdšKr<sub>v</sub> 23). 1886 m. užrašytas Ignalino palivarkas (*въ Фольваркѣ Игналино*), kuriame gimė dvarininkų Ignacijaus ir Veronikos, Minkevičių giminės, Petkevičių (*Игнацего и Вероники изъ Минкевичовъ Пѣткевичовъ*) dukra Marijona (*Маріянна*), ir Ignalino geležinkelio stotis (*въ Воззале Игналино, на станціи Игналино, въ Игналинѣ Ста: Варшав: жел: дороги*), kurioje gimė kareivio Antano ir Marijonos, Gudelių giminės, Girdžiukų (*Антонего и Маріяанны урожденной Гудельовны Гурдзюковъ*) dukra Kazimiera (*Казимѣра*), dvarininkų Jeronimo ir Vladislavos, Giedraičių giminės, Slobodinskių (*Гѣронима и Владыславы урожденной Гѣдройцѣ Слободинскихъ*) sūnus Ričardas (*Ришардъ*) bei Juozapo ir Liudvikos, Tanajevskių giminės, Podoleckių (*Иосифа и Людвики урожденной Танаевской Подолеукихъ*) dukra Albertina (*Альбертина*) (VdšKr<sub>v</sub> 178, 180, 184). 1866 m. Vilniaus gubernijos Švenčionių apskrities antrosios administracinės-policijos nuovados (stano) gyvenamųjų vietovių sąrašė nurodytas prie Palaukinio (*Пашаукинисъ*<sup>9</sup>) ežero esantis dvarininkui priklausantis Ignalino (*Игналинѣ*) palivarkas ir Ignalino (*Игналинѣ*) geležinkelio stotis (ŠvncGVS 400). Nuo palivarko iki Švenčionių – 23 varstai, iki stano – 12 varstų. Jame tuo metu buvo 1 sodyba (kiemas), gyveno 16 žmonių: 9 vyrai ir 7 moterys. Geležinkelio stotis nuo Švenčionių nutolusi 22  $\frac{1}{4}$  varsto, nuo stano – 12  $\frac{1}{4}$  varsto. Šioje gyvenvietėje būta 6 kiemų, kuriuose gyveno 39 žmonės, iš jų 17 stačiatikių rusų, 13 katalikų lietuvių ir 9 žydai; 21 vyras ir 18 moterų. Pažymėta, kad abi vietovės išsidėsčiusios prie Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio. 1882 m. jau minėtame lenkiškame geografiniame žinyne rašoma, kad Ignalinas (*Игналин*) yra Švenčionių apskričiai priklausantys palivarkas ir geležinkelio stotis. Šiose vietovėse 1866 m. gyveno 42 katalikai, 9 žydai, 34 stačiatikiai, buvo 7 namai. Atstumas nuo palivarko iki Švenčionių – 23 varstai, nuo stoties iki Švenčionių – 22  $\frac{1}{4}$  varsto, iki Vilniaus – 95 varstai (SG III 246). Be to, atskirai paminėtas per 23 varstus nuo Švenčionių nutolęs to paties pavadinimo šlėktų palivarkas, kuriame 1866 m. buvo 1 sodyba, gyveno 16 žmonių katalikų. 1905 m. išleistame Vilniaus gubernijos gyvenviečių sąrašė nurodomi prie Gavio ežero esantys, Daugėlišio valsčiui priklausantys Ignalino (*Игналино*) geležinkelio stotis, kaimas ir palivarkas. Stotyje ir kaime yra 328 gyventojai, 144 vyrai ir 184 moterys, gyvenvietėms priklauso 19 dešimtinių žemės. Palivarko savininkas – Kamenskis (*Каменскаго*), jame gyvena 18 žmonių, 10 vyrų ir 8 moterys, priklauso 69 dešimtinės žemės, atstumas iki geležinkelio stoties – 0,5 varsto

<sup>9</sup> Ši forma greičiausiai yra klaidinga, atsiradusi neteisingai išgirdus ežero vardą *Palaukinis*.



(VGGs 269). Pagal 1923 / 1924 m. nubraižytą planą Ignalino palivarkas buvo išsidėstęs tarp Gavio, Palaukinio ir Gavaičio ežerų (VdšHKn). Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą 1940 m. sudarytame šios teritorijos gyvenviečių sąvade įrašyti Švenčionių (vėliau Švenčionėlių) apskrities Ignalinos valsčiui priklausantys Ignalinos (*Ignalinà, -inos*, le. *Ignalino*) geležinkelio stotis ir miestelis bei kaimas *Ignōtiškė* (le. *Ignalinka*) (VSV 1940 7; 1945 15). 1949 m. Ignalina buvo to paties pavadinimo valsčiaus ir apylinkės centras (LATP 144), o 1950 m. ši gyvenamoji vietovė pertvarkyta iš pradžių į apskrities, o kiek vėliau – į rajoninio pavaldumo miestą (LATS 8, 1025). 1962 m. iš gyvosios kalbos užrašytas sodybos prie Ignalinos miesto vardas *Ignalinka* (VK<sup>10</sup>). Tai gali būti paskutinis buvusio Ignalinos (Ignalino) palivarko pėdsakas.

4. Iš Ignalinos istorinės raidos analizės matyti, kad gyvenvietė atsiradimo metu priklausė Vidiškių dvarininkui Švenčionių apskrities maršalkai Jonui Kamenskiui ir jo žmonai Brigitai, įsigijusiems Vidiškių dvarą 1827 m., todėl, norint nustatyti miesto vardo kilmės šaltiniu buvusį asmenvardį, reikalinga apžvelgti šios šeimos (giminės) tolesnę istoriją.

Jonas ir Brigita Kamenskiiai sulaukė 80 m. mirė Ignalino palivarke (*въ имѣнїи Игналинѣ*) 1869 m.: žmona (*Констанція Бригида изъ Каменскихъ Каменская*) sausio 1 d. nuo plaučių uždegimo, vyras (*Іоаннь Каменский*) – sausio 2 d. nuo senatvinės džiovos. Abu palaidoti Vidiškių kapinėse sausio 4 d. (VdšMrt<sub>I</sub> 30; MI). Jų mirties įrašuose nurodyta, kad paliko sūnų Ignacijų Liudviką (*Игнатія Людвика*) ir dukterį Konstanciją (*Констанцію*)<sup>11</sup>. Po Jono Kamenskio mirties dvarą paveldėjo sūnus Ignacijus. Duomenų apie jo gausią šeimą taip pat galima rasti metrikų knygoje. 1849 m. gegužės 4 d. Vidiškių filijinėje bažnyčioje pakrikštyta sutuoktinių Ignacijaus Liudviko Kamenskio ir Marijos Piotuchaitės (*Игнатія Людвика и Марїи Піотухувны Каменскихъ*) dukra Marija Brigita Juozapa (*Марія-Бригида-Іозефа*). Krikštatėviai buvo Ignacijaus tėvai Jonas ir Brigita Kamenskiiai (VdšKr<sub>II</sub> 15). 1851 m. gruodžio 18 d. toje pačioje bažnyčioje įvyko antros Ignacijaus ir Marijos Kamenskių dukters Monikos Justinos Konstancijos (*Моника-Юстина-Констанція*) krikštytos, kurios krikštatėviais įvardyti grafas Sigizmundas Pliateris (*Сигизмундъ Плятеръ*) ir Jono Kamenskio žmona Brigita (VdšKr<sub>II</sub> 57). Trečia dukra Justina Malvina Kotryna (*Юстина-Мальвина-Катаржина*) krikštyta 1854 m. gruodžio 28 d. dalyvaujant krikštatėviams – buvusiam Ukmergės miesto teisėjui Justinui Piotuchui (*Юстинъ Піотухъ*) ir Kazimiero Kamenskio žmonai Malvinai – bei gausiam būriui

<sup>10</sup> Užrašė kalbininkė Evalda Strazdaitė (Jakaitienė).

<sup>11</sup> Duomenų apie Ignacijaus ir Konstancijos gimimą Daugėlišio parapijos, kuriai tuo metu priklausė Vidiškių dvaras, krikšto metrikų knygoje nėra. Galbūt jie pakrikštyti Vidiškių koplyčioje arba kurioje kitoje parapijoje.

liudininkų (VdšKr<sub>III</sub> 8). Justinos tėvas Ignacijus ir jo tėvas Jonas Kamenskiai čia jau įvardyti kaip užimantys gubernijos sekretorių pareigas. 1864 m. liepos 3 d. Švenčionių Romos Katalikų bažnyčioje pakrikštijama ketvirta kolegijos asesorių Ignacijaus ir Marijos Kamenskių dukra Konstancija Brigita Gabrielė (*Констанція Бригида Габріеля*). Jos krikštatėviais įrašytas maršalas Jonas Kamenskis ir Stefanija, netekėjusi Piotuchų giminės mergina (*съ Стефанією Піотухъ дъвицею*) (VdšKr<sub>IV</sub> 117). Dar po dvejų metų – 1866 m. spalio 19 d. – Vidiškių bažnyčioje įvyko rūmų tarėjų (*надворныхъ Совѣтниковъ*) Ignacijaus Liudviko ir Marijos Kamenskių vienintelio sūnaus Jono Marijono Petro Liudviko (*Іоанъ-Маріянъ-Петръ-Людвикъ*) krikštytos, kuriose krikšto tėvai buvo Kazimieras Kamenskis su Elena, netekėjusia Piotuchų giminės mergina (*съ благородною Еленая Піотухъ дъвицею*) (VdšKr<sub>IV</sub> 168). Jauniausioji Ignacijaus ir Marijos dukra Konstancija mirė Vidiškių dvare nuo kokliušo sulaukusi tik 4 mėnesių ir palaidota vietos kapinėse (VdšMrt<sub>I</sub> 9). Vyriausioji dukra Marija 1870 m. Vilniaus katedroje susituokė su 32 m. Napoleonu Žaba (*Наполеона Жабъ*) iš Vilniaus Antakalnio Šv. Petro ir Povilo parapijos (VdšJn<sub>I</sub> 17), Monika 1872 m. Vidiškių bažnyčioje ištekėjo už kilmingo Henriko Javlovskio (*Генрика Явловскаго*) iš Ignalino (*изъ Игналина*) (VdšJn<sub>I</sub> 23), o 1874 m. Vidiškių bažnyčioje užfiksuota Justinos santuoka su 46 m. kolegijos asesoriumi Vikentijumi Kvinta (*Викентія Квинты*) iš Bėčiūnų dvaro (*изъ мызы Бѣцунъ*) (VdšJn<sub>I</sub> 32). 1888 m. kovo 14 d. Vidiškių dvare sulaukusi 59 m. nuo širdies ligos mirė Ignacijaus Kamenskio žmona dvarininkė Marija Kamenskienė (*Марія урожденная Піотухъ Камѣнска*), palikusi našlį rūmų tarėją Ignacijų, Jono sūnų, Kamenskį (*Игнатія Иванова Камѣнскаго Надворнаго совѣтника*), sūnų Joną (*Ивана*), dukteris Mariją Žabienę (*Марію Жабу*), Moniką Javlovskienę (*Монику Явловскую*) ir Justiną Kvintienę (*Юстыну Квинто*) (VdšMrt<sub>II</sub> 29). Palaidota kovo 17 d. Rimšėnų (*деревни Римшаны*) kapinėse. Pats Vidiškių (Pšijaznės) dvaro savininkas rūmų tarėjas Ignacijus Liudvikas Kamenskis (*Игнатій-Людвик двухъименный Каменскій*) mirė nuo plaučių uždegimo 1900 m. kovo 12 d. sulaukęs 78 m. Paliko sūnų Joną Marijoną Petrą Liudviką ir dukteris Mariją, Moniką ir Justiną<sup>12</sup> (VdšMrt<sub>III</sub> 3). Palaidotas kovo 15 d. Rimšėnų kapinėse (*на Римшанском кладбище*). Po Ignacijaus Kamenskio mirties dvarą paveldėjo sūnus Jonas, valdęs jį iki 1913 m.

Tolesnę dvaro istoriją galima atsekti iš jo hipotekos knygoje esančio dokumentų išrašų rinkinio. Išrašas iš Vilniaus notarinio archyvo 1913 m. Švenčionių apskrities pirkimo ir pardavimo sutarčių knygos liudija, kad 1913 m. sausio 22 d. Vilniaus notaro kontoroje Jono, Ignacijaus sūnaus, Kamenskio

<sup>12</sup> Dukra Justina (*Иустина Игнатъевна изъ Каменскихъ Квинто*) jau būdama našlė mirė 1906 m. Vilniuje ir taip pat palaidota Rimšėnų kapinėse (VdšMrt<sub>III</sub> 55).

patikėtinis miestietis Jurgis Jokūbas, Roberto sūnus, Šafas (*мѣщанинъ Георгъ-Якубъ Робертвичъ Шаафъ*), gyvenantis Pšijaznės dvare, ir kilmingas pilietis Aristarchas, Moisejaus sūnus, Pimonovas (*потомственный гражданинъ Аристархъ Моисеевичъ Пимоновъ*), gyvenantis Vilniuje, Georgijaus prospekte, sudarė pirkimo ir pardavimo sutartį. Dvarininkas Jonas Kamenskis pardavė Aristarchui Pimonovui Pšijaznės, arba Vidiškių, dvarą su Ignalino palivarku ir Beržasalio bei Beržyno sklypais (*имение „Пржіазнь“ или Видзишки“ съ фольваркомъ Игналинъ и участками Бржесіоло и Лѣзбржезь*) (VdšHKn, sutarties p. 1). Toliau pažymima, kad dvaras, kuris Jonui Kamenskiui atiteko pagal paveldėjimą po tėvo dvarininko Ignacijaus Kamenskio mirties, perduodamas su visu turtu, kurį vardijant paminėtas ir miestelis (*мѣстечкомъ*) (VdšHKn, sutarties p. 2). Naujasis Vidiškių dvaro ir Ignalino palivarko savininkas Aristarchas Pimonovas 1913 m. spalio 14 d. sudarė sutartį su seserimi Elena, Moisejaus dukra, Dorochova (*Елена Моисеевна Дорохова*), kurioje nurodoma, jog Pimonovas pasiskolino iš Dorochovos 156 000 rublių ir kaip užstatą jai atiduoda Pšijaznės, arba Vidiškių, dvarą su Ignalino palivarku (*съ фольваркомъ „Игналинъ“*) ir minėtais sklypais (VdšHKn). 1915 m. kovo 3 d. sudarytame testamente Aristarchas Pimonovas (*Arystarch, syn Mojżesza, Pimonow*) Pšijaznės dvarą, nusipirkta iš Jono Kamenskio, užrašė seseriai Elenai Dorochovai (*Helenie, córce Mojżesza, Dorochowej*) (VdšHKn). Kamenskių giminės sąsajų su Vidiškių dvaru dar galima rasti praėjus beveik dešimtmečiui po jo pardavimo. 1921 m. Monikos Javlovskienės (*Moniki Jawłowskiej*), Ignacijaus Kamenskio dukters, Jono Kamenskio sesers, advokatas padavė prašymą Apygardos (*Okręgowego*) teismo Civiliniam skyriui dėl gimtojo dvaro „*Przyjaźn*“, kurį valdo Elena Dorochova, išpirkimo. Prašyme paaiškinta, kad Vidiškių dvaras buvo Monikos tėvo Ignacijaus Kamenskio (*Ignacego Kamińskiego*), kuris mirė 1900 m. kovo 12 d., valda. Po mirties dvarą paveldėjo sūnus, jos brolis, kuris 1913 m. šią valdą pardavė Aristarchui Pimonovui už 200 000 rublių. 1915 m. kovo 5 d. Pimonovas mirė ir pagal testamentą dvaras atiteko Elenai Dorochovai. Apygardos teismo Civilinis skyrius 1922 m. pripažino Monikai Javlovskienei (*Moniki z Kamińskich Jawłowskiej*) teisę išpirkti dvarą, tačiau 1923 m. Apeliacinis teismas Vilniuje nusprendė Apygardos teismo sprendimą panaikinti, nes praleistas 3 m. terminas, per kurį galima paduoti tokį prašymą (VdšHKn).

5. Kamenskių giminės istorija rodo, kad Ignalinos palivarko atsiradimo metu (apie 1840 m.) Vidiškių dvarą valdė Jonas ir Brigita Kamenskiai, turėję sūnų Ignacijų Liudviką ir dukrą Konstanciją. Taigi Ignalinos vardas neabejotinai sietinas su pirmųjų palivarko valdytojų sūnaus pirmuoju vardu *Ignacijus* (ru. *Игнамиѹ, le. Ignacy*). Kaip jau minėta, Ignacijus mirė 1900 m. būdamas 78 metų, vadinasi, turėjo būti gimęs 1821 ar 1822 m., o atsiradus Ignalinos palivarkui jis dar nebuvo sulaukęs 20 m. Palivarkas, matyt, buvo tėvų taip pavadintas

sūnaus, ateityje pavaldėsiančio visą dvarą, garbei. Tokiu būdu atsiradusių dvarininkams priklausančių gyvenamųjų vietovių vardų Lietuvoje greičiausiai yra ir daugiau: pavyzdžiui, teigiama, kad Alizavos gyvenamoji vietovė (Kupiškio r.) anksčiau vadinta *Pakape*, o XVIII a. pabaigoje dvarininkas Antanas Koscialkovkis čia pastatė bažnyčią ir kuriamą bažnytkaimį savo sūnaus Aloyzo garbei pavadino *Alizavà* (VLE I 358).

Iš gausių istorinių duomenų galima rekonstruoti tokią Ignalinos gyvenvietės ir jos vardo raidos seką: palivarkas *Ignalinek* (*w Folwarke Ignalinek*) (1840 m.) → palivarkas *\*Ignalinas* (*составит из двух отдельных фольварков Янополя и Игналина*) (1846 m.) → palivarkas *Ignalinek* (*w Ignalinku*) (1848 m.) → palivarkas (vienkiemis) *\*Ignalinas* (*\*Ignalina*) (*въ Мызъ Игналинъ*) (1853 m.) → palivarkas, geležinkelio stotis *\*Ignalinas* (*Игналинъ*) (1866 m.) → palivarkas *\*Ignalinas* (*\*Ignalina*) (*въ имъни Игналинъ*) (1869 m.) → *\*Ignalinas* (*изъ Игналина*) (1872 m.) → palivarkas, sargo namelis *\*Ignalinas* (*\*Ignalina*) (*въ Фольваркѣ Игналинъ, въ Караулкѣ Игналино*) (1880 m.) → palivarkas, geležinkelio stotis *\*Ignalinas* (*Ignalin*) (1882 m.) → palivarkas, geležinkelio stotis *\*Ignalinas* (*\*Ignalina*) (*въ Фольваркѣ Игналино, въ Воззале Игналино, на станціи Игналино, въ Игналинъ Ста: Варшав: жел: дороги*) (1886 m.) → geležinkelio stotis, kaimas, palivarkas *\*Ignalinas* (*Игналино*) (1905 m.) → *\*Ignalinas* (*съ фольваркомъ Игналинъ*) (1913 m.) → geležinkelio stotis, miestelis *Ignalinà*, *-inos* (le. *Ignalino*), kaimas *Ignōtiškė* (le. *Ignalinka*) (1940 m.) → valsčiaus ir apylinkės centras *Ignalina* (1949 m.) → miestas *Ignalinà* (1950, 1959 m.).

XX a. I pusės lietuviškoje spaudoje vartoti du gyvenvietės (miestelio, geležinkelio stoties) vardo variantai: *Ignalina* ir *Ignalinas*. Dažniau buvo rašoma moteriškoji forma. Visų pirma pastebėtina, kad ją 1907 m. leidinyje *Lietuvių tauta* vartojo K. Būga: *netoli nuo Ignalinos* (Būga RR I 141). Ši forma dažnesnė ir periodikoje: *Ignalina* (LŽ 1912 m., nr. 135, p. 3; Auš 1937 m., nr. 9, p. 130; Trim 1939 m., nr. 45, p. 1088; ŪP 1939 m., nr. 52, p. 12; Amž 1939 m., nr. 240, p. 8), *Ignalina*, *Ignalinos* (VR 1934 m., nr. 44, p. 3; Aid 1938 m., nr. 20, p. 3), *Ignalina*, *Ignalinoj*, *Ignalinos miestely* (VR 1933 m., nr. 92, p. 3). Variantas *Ignalinas* vartotas rečiau: *miestelyje Ignaline*, *Ignalino*, *Ignalino stoties* (VR 1930, nr. 6, p. 4), *Ignalinas* (VR 1932, nr. 33, p. 3). Būta atvejų, kai tame pačiame straipsnyje pavartotos abi vardo formos: *Ignalina*, *Ignalinton*, *Ignalinos*, *Ignalino turguose* (VR 1937 m., nr. 78, p. 3).

Senų gyvosios kalbos vardo užrašymų yra labai nedaug. Galima pasiremti tik kalbininko Antano Vireliūno XX a. pradžioje užrašyta kortele: *Ignalinas* („*Ignalino*“) m. Vil. g. (BgK) (= miestelis Vilniaus gubernijoje). Kiti duomenys gana vėlyvi. Jau minėta, kad 1962 m. užrašytas sodybos vardas *Ignalinka*, kuris, matyt, sietinas su istorijos šaltinių palivarko pirmuoju įvardijimu *Ignalinek*. A. Vanago monografijoje rašoma, kad be formos *Ignalinà* vietinių gyventojų dar

vartojamos *Ignālina* ir *Ignalīnė*. Taip pat teigiama ir kraštotyros darbuose (Martinkėnas 1979: 53). XXI a. pradžios tarminiai įrašai liudija, kad senieji Ignalinos ir gretimų Palūšės, Vidiškių, Ceikinių apylinkių gyventojai vartoja formą *Ignalinà*: *\*ignali.na.i* (*Ignalinoj*) (Klimiškės k.), *\*ignali.na.i, in\_ \*ignali.nu.* (*Ignalinoj, in Ignaliną*) (Dindų k.), *\*ignali.na.n* (*Ignalinon*) (Sabališkės k.), *\*ignali.na.i, prie\_ \*ignali.nai* (*Ignalinoj, prie Ignalīnai*) (Lobinių k.) (ŠRAV 70, 103, 86, 89, 51, 75, 197), *ignalinà, \*i.gnalinà, ignalīn.ɔ.i, i.gnālīn.ɔ.i, \*i.gna.lī.nā.i, \*i.gnālī.nā.s, i.gnālī.nā.n* (*Ignalinà, Ignalinoj, Ignalinos, Ignalinon*) (Ažušilės k.), *\*ignali.na.n* (*Ignalinon*) (Maksimonių k.), *\*ignali.na.n, \*ignali.na.i* (*Ignalinon, Ignalinoj*) (Paulaukiškės k.), *\*ignali.na.s, \*ignali.nā.s* (*Ignalinos*) (Šileikiškės k.) (ŠRV, RAV 101, 94, 80, 102), *\*ignali.na.n, \*ignali.na.i* (*Ignalinon, Ignalinoj*) (Lepšių k.) (TA RAV 19). *Ignalinà* sakoma ir kiek toliau esančiuose Mielagėnų, Daugėliščio, Linkmenų apylinkių kaimuose: *\*ignali.na.n, \*ignali.na.i, \*ignali.nu.* (*Ignalinon, Ignalinoj, Ignaliną*) (Molykų k.), *\*ignali.na.n* (*Ignalinon*) (Guntauninkų k.), *\*ignali.n.ɔ.i* (*Ignalinoj*) (Vingirių k.), *\*ignali.na.i* (*Ignalinoj*) (Grikiapelės k.) (ŠRV, RAV 61, 27, 97, 129). Kita vertus, netoli Mielagėnų esančiame Kalninės kaime užfiksuotas kirčiavimo variantas *Ignālina*: *\*ignā.lin.ɔ.i* (*Ignālinoj*) (ŠRV, RAV 67). Taip pat kirčiuojama ir su Ignalinos r. Ceikinių seniūnija besiribojančiame Švenčionių r. Stoniūnų kaime: *\*ignā.lina.s* (3 kartus), *\*ignā.lin.ɔ.i* (*Ignālinos, Ignālinoj*), nors to paties kalbėtojo vienąkart tarta ir *\*ignali.na.s* (*Ignalinos*) (ŠRV, RAV 51). Priesagos variantas *Ignalīnė* pastebėtas tik vieną kartą: *vaikùs niēnčijau / \*ignali.ne.i* (*Ignalīnėj*) (Dindų k.) (ŠRAV 95). Tačiau to paties tarmės atstovo tame pačiame įrašė vartojama ir *\*ignali.na.n* (*Ignalinon*) (ten pat, 97), todėl iš vienkartinio formos su *-inė* pavartojimo negalima spręsti, ar ji buvo bent kiek plačiau paplitusi<sup>13</sup>.

Istorijos šaltinių, rašytų nelietuviškai, duomenys fiksuoja dvi gyvenvietės vardo formas: *Ignalinek* ir *Ignalin*. Kaip jau minėta, vardo *Ignalinek* atitikmuo gyvojoje kalboje yra *Ignalinka*<sup>14</sup>, o forma *Ignalinas* iš vietinių gyventojų kalbos užfiksuota XX a. pradžioje, periodinėje spaudoje ji vartota XX a. I pusėje. Istorinių užrašymų, iš kurių būtų galima neabejotinai atstatyti moteriškos giminės variantą, lyg ir nėra. Kita vertus, forma *Ignalinà* vartota K. Būgos, taip pat spaudoje bent jau nuo XX a. pradžios, teikta tarpukario lietuvių kalbininkų 1940 m. parengtame žinyne *Vilniaus srities vietovardžiai*, visuotinai vartojama gyvojoje kalboje, todėl jos autentiškumas nekelia abejonių. Taigi pagal istorijos šaltinių ir gyvosios kalbos duomenis galima išskirti tris pagrindinius lietuvių kalboje vartotus ar vartojamus formas variantus: *Ignalinas*, *Ignalinka* (palivarko, vėliau

<sup>13</sup> Tarminių įrašų leidinio autorių pažymėta, jog tai yra fonetiškai nedėsinga forma.

<sup>14</sup> 1940 m. *Vilniaus srities vietovardžiuose* siūlytas jo variantas *Ignōtiškė* (le. *Ignalinka*) daugiau niekur nepaliudytas, todėl greičiausiai yra dirbtinė atlietuvinta forma.

sodybos vardas) ir *Ignalinà* (*Ignālina*). Dar vienos formos *Ignalinė* tikrumui pagrįsti trūksta gyvosios kalbos duomenų.

Kaip jau minėta, Ignalinos vardo (vardo formų) kilmė sietina su gyvenvietės (palivarko) savininko Jono Kamenskio sūnaus vardu *Ignācijus*. Darybiškai vietovardžiai laikytini priesagų *-inas*, *-in-ka*, *-ina* vediniais iš kamieno *ignal-*, todėl, be abejo, kildintini iš kitos kanoninio vardo *Ignācijus* formos, turinčios kamieną *ignal-*. Galimos dvi vardo *ignal-* kilmės interpretacijos – lenkiškoji ir lietuviškoji. Istoriniai duomenys liudija, kad gyvenamosios vietos vardai yra „dvarininkiškos“ kilmės, todėl gali būti, kad Kamenskiei vardus *Ignalinek*, *Ignalin* palivarkui suteikė remdamiesi slavų (lenkų) kalbų ištekliais: prie lenkiškų vardo Ignacijus (le. *Ignacy*) formų *Ignal*, *Ignala* (plg. Gala 1985: 109) pridėdant lenkų kalbos žodžių darybai būdingas priesagas *-in* ir *-ek*. Tokią galimybę paremtų analogiškas kaimo, buvusio palivarko, Lenkijoje vardas *Ignalin*, kildinamas iš le. avd. *Ignal*, kuris kilęs iš v. *Ignacy* (NMP III 521). Lenkų avd. *Ignal*, *Ignala*, matyt, yra dabartinių lenkų pvd. *Ignal* (Rospond 1973: 163), *Ignal*, *Ignalewski*, *Ignalski*, *Ignalyk* (SNP IV 206) kilmės pagrindas. Analogiška kanoninio vardo Ignacijus (bru. *Игнацѣѣ*) forma *Игналя* vartojama ir baltarusių kalboje, Pastovių apylinkėse (Biryla 1982: 70–71). Tokiu atveju gyvenamųjų vietų vardai *Ignalinas*, *Ignalinà* (*Ignālina*), *Ignalinka* taip pat laikytini susidariusiais iš slaviškų vardo *Ignācijus* formų. Kita vertus, vietovardžių *ignal-* susidarymo pagrindas galėjo būti lietuviška tarminė deminutyvinė kanoninio vardo *Ignācijus* forma *Ignālis*, išsirutuliojusi iš trumpinio *Īgnas* : *Ignācijus* → *Īgnas* → *Ignālis*. Tokios formos atsiradimą būtų galima paaiškinti rytų aukštaičių šnektose pasitaikančiais priebalsio *n* kietinimo prieš *e* reiškiniais. Šis kietinimas yra dėsningas aukštaičių vilniškių šiaurės rytų kampe (Urbanavičiūtė 1978: 69), tačiau priesaga *-alis* (*-ė*) po *n* nedėsningai apibendrinama žymiai didesniame plote: pavyzdžiui, Ignalinos apylinkėse sakoma *kalnā-li.s* (LTA III 132; žem. Nr. 117), Vidiškėse<sup>15</sup> – *vilnā.la*. (*Vilnėlė*, upėvardis) (ŠRV, RAV 149). Po *g* einančio *n* kietinimas užfiksuotas Rimaldiškės kaime (Didžiasalio seniūnija): *iž \*bugnā.Ķu*. (iš Būgnėlių<sup>16</sup>) (ŠRV, RAV 19). Todėl labai tikėtina, kad vietiniai gyventojai dvarininko Jono Kamenskio sūnų Ignacijų vadino (pavadindavo) mažybiniu vardu *Ignālis*. Tokiu atveju gyvosios kalbos kirčiavimo variantas *Ignālina* gali būti išlaikęs pamatinio žodžio kirčio vietą ir priegaidę<sup>17</sup>. Be to, visiškai neatmestina,

<sup>15</sup> Pateikėja gimusi šalia Ignalinos esančiame Girminių kaime.

<sup>16</sup> *Būgnėliai* – kitas Spijotiškės kaimo vardas.

<sup>17</sup> V. Martinkėnas (1979: 53) tokį kirčiavimą laiko keistoku ir nevykusiu.

kad Ignacijaus tėvai mokėjo lietuviškai ir patys galėjo jį taip vadinti<sup>18</sup>. Kaip netiesioginį tokios tarminės formos patvirtinimą galima nurodyti pietų aukštaičių tarmės plote (Varėnoje) esančią pvd. *Ignaliūkas*, kuri gali būti kilusi iš tarminių sukietintą *n* turinčio avd. *Ignālis* (LPDB). Iš tokio paties vardo galėjo susidaryti Panemunėlio apylinkių moters prvd. *Ignalyčia* (tėvas buvo Ignas), prvd. *Ignaliōkas* (Želva, jo vardas Ignas), *Ignālius* (Aristava, pagal tėvo vardą) (LPrK). Iš mažybinio varianto *Ignēlis* ar *\*Ignalis* miesto vardą *Ignalinà* kildina ir A. Vanagas. Kadangi antrasis variantas čia pateikiamas rekonstruotas ir neapibūdintas (Vanagas 1996: 77), jo statusas nėra visai aiškus, bet greičiausiai taip pat turima omenyje dėl galimo *n* kietinimo prieš *e* (*-elis*) atsiradusi tarminė forma.

## IŠVADOS

1. Ignalinos gyvenvietė (palivarkas) pirmą kartą istorijos dokumentuose paminėta 1840 m., o 1810 m. šaltinyje minimas Ignalinas nėra tapatus Ignalinos miesto pirmtake buvusiai vietovei.
2. Ignalinos palivarką įkūrė Vidiškių dvaro savininkai Jonas ir Brigita Kamenskiiai. Šio vietovardžio kilmė sietina su dvarininkų sūnaus Ignacijaus Kamenskio vardu. Kamenskių giminei gyvenvietė priklausė iki 1913 m.
3. Istorijos šaltinių ir gyvosios kalbos duomenys suponuoja 3 lietuvių kalboje vartotas pagrindines vietovardžio formas: *Ignalinka* (palivarko, sodybos vardas), *Ignalinas* (palivarko, geležinkelio stoties, sargo namelio, kaimo, miestelio vardas), *Ignalinà* (*Ignālina*) (geležinkelio stoties, miestelio, miesto vardas).
4. Vietovardžiai *Ignalinka*, *Ignalinas*, *Ignalinà* (*Ignālina*) laikytini priesagų *-inas*, *-in-ka*, *-ina* vediniais iš kanoninio vardo *Ignācijus* formos, turinčios kamieną *ignal-*, kuris gali būti kilęs iš lenkiškų vardo Ignacijus (le. *Ignacy*) variantų *Ignal*, *Ignala* arba iš lietuviškos tarminės dėl *n* kietinimo prieš *e* susidariusios formos *Ignālis*, išsirutuliojusi iš trumpinio *Īgnas*: *Ignācijus* → *Īgnas* → *Ignālis*.

<sup>18</sup> Pavyzdžiui, tarminiam įrašė Ažušilės kaime gyvenantis 1927 m. gimęs pateikėjas teigia, kad Vidiškės dvaro savininkas *Kamiņskas buvo lietuvis* (RAV 101), t. y. lietuvis. Čia turimas omenyje Ignacijaus Kamenskio sūnus Jonas.

## LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

BgK – K. *Būgos nomina propria kartoteka*, saugoma Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve.

Biryła 1982: Бірыла Мікалай Васілевіч. *Беларуская антрапанімія 3. Структура ўласных мужчынскіх імен*. Мінск: Навука і тэхніка.

Būga RR I – Būga Kazimieras. *Rinktiniai raštai 1*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.

Gala Sławomir 1985: Polskie nazwy osobowe z podstawowym *-l-/-ł-* w części sufiksальной. – *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Linguistica* 10, Łódź: Uniwersytet Łódzki.

IEŽ – *Ignalinos krašto enciklopedinis žinynas*. Vilnius: Žuvėdra, 2015.

Kamiński Julian Aleksander 1850: *Przegląd do monografii i historyi rodzin Kamińskich i Kamińskich*, Lwów: Nakładem autora.

Kviklys Bronius 1964: *Mūsų Lietuva 1*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

LPDB – *Lietuvių pavardžių duomenų bazė*. Prieiga internete <http://lkiis.lki.lt/pavardziu-duomeniu-baze>

LPrK – *Lietuvių pravardžių kartoteka*, saugoma Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve.

LTA – *Lietuvių tarmių atlasas 3. Morfologija*. Vilnius: Mokslas, 1991.

LTE – Aničas Jonas ir kt. (red.). *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 4*. Vilnius: Mokslas, 1978.

LUEV – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

LŽVA – *Lietuvos žemės vardyno anketos*, saugomos Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve.

Martinkėnas Vincas 1979: Apie Ignaliną. – *Kraštotyra* 9, 53–56.

Matkevičius (Matusa) Romutis 2014: Nauji Ignalinos istorijos štrichai. – *Mūsų Ignalina*, vasario 19 d. Prieiga internete <http://www.mignalina.lt>

MI – [Laikraščio „Mūsų Ignalina“ informacija]. – *Mūsų Ignalina*, 2014 m. sausio 4 d. Prieiga internete <http://www.mignalina.lt>

Miškinis Algimantas 2005: *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės 2. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai 2*. Vilnius: Savastis.



Narbutas Sigitas 2010: Alberto Kojalavičiaus Šventasis Lietuvos Didžiosios Kuni-  
gaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas: pažintis su kil-  
mingaisiais nuo Kačano iki Kvaso. – *Senoji Lietuvos literatūra* 29, 185–256. Prieiga in-  
ternete [http://www.liti.lt/failai/Publ\\_Kojalavicius.pdf](http://www.liti.lt/failai/Publ_Kojalavicius.pdf).

NMP III – *Nazwy miejscowe Polski* 1. Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka  
Polskiego, 1999.

Razmukaitė Marija 1998: *Lietuvos priesaginiai oikonimai. Daktaro disertacija*. Vil-  
nius: Lietuvių kalbos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas.

Rospond Stanisław 1973: *Słownik nazwisk śląskich* 2. Wrocław-Warsza-  
wa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

SJP V – *Słownik języka polskiego* 5. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im.  
Mianowskiego, 1912.

SNP – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* 4. Kraków: Polska Akademia  
Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1993.

ŠRAV – Kardelis Vytautas, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Navickaitė Agnė, Strun-  
gytė Inga. *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos  
institutas, 2006.

ŠRV – *Šiaurės rytų aukštaičių vilniškių tekstynas*. Prieiga internete <http://www.baze.vilniskiai.eu/>

TA – *Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo duomenų bazė*. Prieiga internete <http://tarmes.lki.lt>

Urbanavičiūtė Žaneta 1978: Priebalsių *t, d, n* ir *b, p, m, v* kietinimas lietuvių kal-  
bos tarmėse. – *Baltistica* 29(1), 69–78.

Vanagas Aleksandras 1996: *Lietuvos miestų vardai*. Vilnius: Mokslo ir enciklope-  
dijų leidykla.

VK – *Abėcėlinė vietovardžių, surinktų iš gyvosios kalbos, kartoteka*, saugoma Lietuvių kal-  
bos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centre.

VLE – Razumas Valdemaras ir kt. (red.). *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 7. Vilnius:  
Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

## ISTORIJOS ŠALTINIAI

Aid – *Aidas*.

Amž – *XX amžius*.

Auš – *Aušrelė*.

BrsIvA – *Wizyty Calego Dekanatu Brasławskiego przezemnie Dziekana nizey na podpisaniu wyrażonego, wszystkich Kosciółow z Parafiami w nim Zostaiacemi Z woli Dyspozycyi J. O. Xiążęcia Jm̃ci Ignacego Jakuba Masalskiego porządnie opisane. w Roku 1784*, LVIA F. 694, Apr. 1, B. 3505.

DglšKr – *Księga Metryk Chrzestnych Kościoła Parafialnego Dawgielskiego Od roku 1774. Januar~. 16<sup>o</sup> Do roku 1790. Maia: 2<sup>o</sup>. dnia*. LVIA F. 1329, Ap. 1, B. 10. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

DglšRS – *Ревизские сказки Даугелишскаго, Годушишскаго и др. приходов Завилейского у[...] за 1811 г.* LVIA F. 515, Apr. 15, B. 218.

GrdnDT – *Taryffa kurzących się Dymow w Powiecie Grodzieskim znajdujących się z przyłączonemi Dwóma Guberniami, Bartnicką, y Olitską. Dóbr stołowych IKMĘ extensyą w Wwdztwie Trockim mającemi ad Corpus Ekonomy IKMĘ Grodzieńskiey należącemi z dystynkcyą w Rubrykach wyrażoną de przepisow Prawa stosowaną, z Lustracyi za Konstytucyą naupoznieyszego Seymu 1775. R<sup>u</sup> przez nas tąż Konstytucyą wyznaczonych, y nizey podpisaney da Kancellaryi Grodz: Pttu: Grodzien' in 1775 R<sup>u</sup> Sporządzona*. LVIA F. SA, B. 18584.

KпGGS – *Списокъ населенныхъ местъ Ковенской Губерніи*. Ковна: Въ Типографіи Губернскаго Правленія, 1892.

LATP – *Lietuvos TSR administratyvinis-teritorinis padalinimas*. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidinys, 1949.

LATS – *Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.

LŽ – *Lietuvos žinios*.

PlšJn<sub>1</sub> – *Księga Metryk ślubnych Kościoła Parafialnego Rzymsko-Katolickiego Połusze Zwanego od Roku 1827<sup>o</sup>*. LVIA F. 1330, Ap. 1, B. 8. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

PlšKr<sub>1</sub> – *Księga Metryk Chrzestnych Kościoła Parafialnego Rzymsko-Katolickiego Połuskiego od Roku 1827*. LVIA F. 1330, Ap. 1, B. 7. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

SG – Sulimierski Filip, Chlebowski Bronisław, Walewski Władysław (red.). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 3. Warszawa: Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, Druk „Wieku“ Nowy-Świat, 1882.

Švnc̄GVS – *Списокъ О населенныхъ мѣстностяхъ Састаяицхъ ва 2 Станѣ Свенцянскаго Угъзда. Составленъ въ 1866 году.* CVIA (ЦГИА) F. 1290, Apr. 4, B. 101. Prieiga internete <http://www.prlib.ru>

Trim – *Trimitas.*

UDS<sub>I</sub> – *Summaryafz przy Alfabet ułożony Maiątkow nieruchomych Obywatelskich Pow: Zawileyskiego.* 1795. LVIA F. 515, Apr. 5, B. 4.

UDS<sub>II</sub> – [1811 m. Użnerio apskrities dvarininkų sąrašas]. LVIA F. 515, Apr. 5, B. 15.

UDS<sub>III</sub> – *Алфавитъ Завилейскаго Угъзда 1816 Года.* LVIA F. 515, Apr. 5, B. 18.

ŪP – *Ūkininko patarėjas.*

VB – *Pavardžių ir vietovardžių komisijos Rokiškio, Seinų, Šakių apskričių gyvenamųjų vietų sąrašai (bylos) 4, saugomos Lietuvos kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve.*

VdšHK<sub>n</sub> – *Нip. Nr. 607. Zbiór dokumentów księgi wieczystej dóbr ziemskich „Przyjaźń“ vel „Widziszki“ pow. Święciański tom I.* CVA F. 130, Apr. 1, B. 20562.

VdšI – *Статистическое свѣденіе имению Пржіязни, или Видзишкамъ, вотченничества Помъциковъ Ивана Рафаилова сына и Бригиды Викентьевоы дочери изъ дома Каменскихъ Каменскихъ Виленской Губерніи, Свенцянскаго Угъзда Давгелишискаго, и Полушкаго Приходовъ, во 2<sup>омъ</sup> Станѣ состоящему, дня 18<sup>ого</sup> Декабря 1846 года составленное.* LVIA F. 394, Apr. 6, B. 80.

Vdš<sub>n</sub><sub>I</sub> – *Метрическая книга Пржіязненской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть Вторая. О Бракосочетавшихся. Съ 4 числа мѣсяца Сентября 1866 года.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 10. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšK<sub>r</sub><sub>I</sub> – *KSIĘGA Metryk Chrzestnych Kościoła Filialnego Przyjaznienskiego od roku 1845 Mesiąca Lutego 12 dnia.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 1. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšK<sub>r</sub><sub>II</sub> – *Метрическая книга Пржіязненской Римско-Католической филиальной Церкви. Часть Первая. О Родившихся. Съ 1<sup>ого</sup> числа мѣсяца Іюля–1848 года.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 4. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšK<sub>r</sub><sub>III</sub> – *Метрическая книга Пржіязненской Римско-Католической филиальной Церкви. Часть Первая. О Родившихся. Съ 26 числа мѣсяца Сентября 1854. года.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 7. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšK<sub>r</sub><sub>IV</sub> – *Метрическая книга Пржіязненскаго Р. К. костела о родившихся съ 1860 года.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 8. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšKr<sub>v</sub> – *Метрическая книга Пржіязненской Римско-Католической приходской церкви. Часть первая. О Родившихся. Съ 20 числа января мѣсяца 1879 года.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 13. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšMrt<sub>I</sub> – *Метрическая книга Пржіязненской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть третья. О Умершихъ. Съ 17. числа мѣсяца Мая.– 1863. года.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 9. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšMrt<sub>II</sub> – *Метрическая книга Пржіязненской Римско-Католической филиальной Церкви. Часть третья. О Умершихъ. Съ 19. числа февраля 1882 года.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 14. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VdšMrt<sub>III</sub> – *Księga metryk pogrzebowych Przyjaznińskiego Rz–Kat. Kościoła. od 1900 do 1913 roku.* LVIA F. 1331, Apr. 1, B. 19. Prieiga internete <http://www.epaveldas.lt>

VDV – [*Vilniaus vyskupystės dekanatų vietovių sąrašai. 1784 m.*]. LVIA F. SA, B. 19253.

VGGS – *Виленская губернія. Полный списокъ населенныхъ местъ со статистическими данными о каждомъ поселеніи, составленный по офиціальнымъ свѣдѣніямъ I. I. Гошкевичемъ.* Вильна: Губернская Типографія, 1905.

VR – *Vilniaus rytojus.*

VSV: *Vilniaus srities vietovardžiai.* Vilnius, 1940 (mašinarštis); 1945 (korektūra).

ŽTz – *Wiadomość o Łuksztach, Wiżunkach i Ignalinie.* VUBRS F. 5, B. 28–2334.

## Development and Origin of Ignalina and Its Name

### SUMMARY

Until now there were statements in scientific literature that the name of Ignalina was first mentioned in historical documents in 1810 and this place name can be traced to the name of Ignacy Tyzenhauz. In fact, the settlement (folwark) of Ignalina was first mentioned in historical documents in 1840. Meanwhile, *Ignalinas* mentioned in the source of 1810 is not equivalent to the settlement considered the predecessor of the city of Ignalina. The Ignalina folwark was established by the owners of Vidiškės manor – the Kamenskis family, Jonas and Brigita. The origin of the place name can be linked to the name of the noble family's son, Ignacy Kamieński. The Kamenskis family owned the settlement until 1913.

The data of historical sources and the living language entail three major forms of the place name used in the Lithuanian language: *Ignalinka* (name of folwark, homestead), *Ignalinas* (name of folwark, railway station, watcher's house, village, township), *Ignalinà* (*Ignālina*) (name of railway station, township, city).

Place names *Ignalinka*, *Ignalinas*, *Ignalinà* (*Ignālina*) are considered derivatives with the suffixes *-inas*, *-in-ka*, *-ina* from the form of the canonical name *Ignācijus* with the stem *ignal-*, which could have originated from the variants of the Polish name *Ignacy* – *Ignal*, *Ignala* – or the Lithuanian dialectal form *Ignālis* resulting from *n* hardening before *e* and deriving from the abbreviated form *Īgnas*: *Ignācijus* → *Īgnas* → *Ignālis*.

Įteikta 2016 m. gegužės 15 d.

LAIMUTIS BILKIS

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva*

*laimutis.bilkis@lki.lt*



*Recenzijos*  
*Reviews*





DALIA PAKALNIŠKIENĖ

Klaipėdos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: baltistika, geolingvistika,  
veiksmažodžio istorija.

## SIMAS KARALIŪNAS BALŲ ETNONIMAI

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 620 p.

ISBN 978-609-411-150-1

**K**lasikinės baltų genčių ir tautų vardų etimologijos, dažniausiai sietos su hidronimija<sup>1</sup>, XX a. II pusėje imtos aktyviai verifikuoti. Vienas ryškiausių baltiškojo onomastikono „revizorių“ – garsus baltistas Simas Karaliūnas<sup>2</sup>, kelis dešimtmečius „drumsčiantis“ etnonimų problematiką.

Monografijoje baltų etnonimai aptariami labai plačiame istoriniame lyginamajame kontekste. Daugelį metų nepaprastai kruopščiai tyrinėta tematika, pažįstama Lietuvos ir pasaulio mokslo bendruomenei iš pranešimų konferencijose, straipsnių<sup>3</sup>, *opus magnum* „Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose“<sup>4</sup>, čia esmin-

---

<sup>1</sup> Kazimieras Būga, Janis Endzelynas, Antanas Salys, Jerzy Nalepa, Kazimieras Kuzavinis, Jonas Kabelka, Bronys Savukynas, Vilius Pėteraitis, Zigmas Zinkevičius ir kiti.

<sup>2</sup> Apie monografiją rašyta gerbiamam autoriui dar esant gyvam. Gyvas jis pasaulio lingvistų bendruomenės atmintyje ir šiandien.

<sup>3</sup> Karaliūnas S. Dėl prūsų etnonimo reikšmės ir kilmės. – *Baltistica*, 13(2), 1977, 372–373; Karaliūnas S. Aisčiai ir jų vardas (Kritiška lingvistinių tyrimų apžvalga). – *Mokslas ir Lietuva*, 1991, nr. 2(3), 4–12; Karaliūnas S. Lietuvos vardo kilmė. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 1995, 55–99; Каралюнас С. Из проблематики формирования балтийских и славянских этнонимов. – *Slavistika Vilnensis* [= *Kalbotyra* 47(2)], 1998, 7–28; Каралюнас С. Этнонимы в т. н. польско-явтяжском словарики. – *Полутролов. К 70-летию Владимира Николаевича Топорова*, Москва, 1998, 154–156; Karaliūnas S. Etnonimo gūdai kilmė. Iš baltų-germanų ir baltų-slavų praeities kontaktų. – *Darbai ir dienos* 10(19), 1999, 7–54; Karaliūnas S. Etnonimai Latvijos teritorijoje. – *Tarptautinis baltistų kongresas „Baltų kalbos amžių kaitoje“*. Pranešimų tezės. Rīga, 2000, 125–129; Karaliūnas S. Dėl pavadinimo Aismarės kilmės ir darybos. – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Antano Salio 100-osioms gimimo metinėms. Konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 2002, 7–8; Karaliūnas S. Dainava. Vardo reikšmė, istorija ir kilmė. – *Baltistica* 41(1), 2006, 103–117.

<sup>4</sup> Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 1, 2. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, 2005.

gai išplėtota ir papildyta naujais tyrimais. 14-oje skyrių nuosekliai pristatoma etnonimų istoriografija, arealinė variantų distribucija, kritinė visų etimologijų apžvalga ir pateikiamos naujos originalios etnonimų kilmės hipotezės.

Pirmajame skyriuje nagrinėjami duomenys apie pirmuosius baltų etnonimų paminėjimus keliuose svarbiausiuose istoriniuose šaltiniuose: Klaudijaus Ptolemajo „Geografijoje“ (II a., Γαλίνδαι καὶ Σουδινοί, Βοροῦσκοι), Adomo Bremeniečio „Hamburgo bažnyčios vyskupų darbuose“ (XI a., *Churland, Chori, Semland, Sembi vel Pruzzi*), skandinavų šaltiniuose (XI–XIV a., *SæimgaliR, Kúrland, Vitland, Sámland, Ermland, Lifland*), danų šaltiniuose (XII a., *Pruscia, Prycia, Prussia, Samland, Semlandia, Sembi, Kurland, Semigalia*), Alberiko „Pasaulio kronikoje“ (XIII a., *Prutia, Curlandia, Lethovia, Withlandia et Sambia*), nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašymų pradžioje“ (XIII a., *Pruscia, Prutheni, Jetwisia, Ituesi, Zambia, Curlandia, Samoitia, Lectauia, Lectai* ir *Nalsani*), Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ (XIV a., *Sudowia, Galindia*).

Antrajame skyriuje pristatoma *galindų* problematika. Vokiečių Ordino dokumentų ir kitų geografinių bei istorinių šaltinių, kartais ir archeologijos duomenimis lokalizuojama jų gyventa teritorija ir istorijos faktai, nagrinėjamos vardo variantų fiksacijos ir jų patikimumas, sąsajos su antroponimais, toponimais ir apeliatyvais, vakarų ir rytų galindų santykiai. Atmesdamas egzistuojančias etimologijas kaip nepakankamai pagrįstas, S. Karaliūnas siūlo naują hipotezę. Suponuojama galindų etnonimo formų *\*Galindā / \*Gelindā, \*Galendā / \*Gelendā* ar *\*Galandā / \*Gelandā, \*Gilandā* senoji reikšmė – ‘tolimės apylinkės, atkampaus krašto gyventojai kaip nedaloma visuma’, iš kurio atsiradusi krašto reikšmė ‘tolima apylinkė, atkampus kraštas’. Šio toponimo motyvacija grindžiama lyginamuoju istoriniu tos pačios šaknies baltų, graikų ir slavų kalbų vidurių (skrandžio, žarnų) pavadinimu, eksplikuojančiu sememos ‘pilvas, skrandis; iščios’, ‘viduriai; žarnos’ ir ‘gili vieta, dubuma’, ‘giluma, gelmė’, ‘dugnas (indo, jūros ir kt.)’, ‘žemė, dirva, gruntas; pamatas, pagrindas...’ semantinę filiaciją.

*Sūduviams* skirtas trečiasis monografijos skyrius. Kruopščiai ištyrinėjęs šaltinių užrašymus, sūduvių vardo refleksus Prūsijos ir Lietuvos oikonimuose, aptaręs galimas sūduvių etimologijas, autorius vėl teikia naują šio etnonimo kilmės hipotezę, rekonstruodamas baltų adj. *\*sūdas* ‘tarpus, vešlus, derlus; storas, apvalus (apie vyrą, vaiką, mergaitę); kietas, sukrus, tankus (apie drobę, siūlus, ataudus)’ (greta liet. *sūdras / sūdrūs*) kaip veiksmazodžio *sūdyti* ‘berti druskos, daryti sūrų, konservuoti druska...’ vedinį ir iš jo kildina etnonimą bei kraštavardį *Sūdava* ir *Sūduva*. Semantinę tipologinę tokios motyvacijos paralelę autorius remia kitų tautų etnonimų kilme – Sibiro tautės encų, nencų giminaičių pasakymu *моду ноггои нэва* ‘mano giminė stora (tai yra gausi, skaitlinga)’, s. turkų subst. *türk* ‘genčių sąjunga’ greta adj. *türk* ‘stiprus, tvirtas, galingas; gausus’.

Dar pridedamos Petro Dusburgiečio paminėtų sūduvių žemių vardų *Pokima*, *Kymenov* ir *Kirsnovia* kilmės interpretacijos.

Ketvirtajame skyriuje nagrinėjamas *jotvingių* etnonimas. Su nenuilstamu atkaklumu autorius inventorizuoja visas jotvingių vardo etimologijas, parododamas jų spragas. Jotvingių etnonimo ryšys su upėvardžiais *Jatfa*, *Jōtupis*, *Jotijà*, *Jotulė* atmetamas, esą etnonimas ir hidronimai nepriklausomai pasidaryti iš tos pačios veiksmažodinės šaknies \**jā-* ‘vykti, važiuoti, joti’. Pasiremdamas Kazimiero Būgos hipoteze apie jotvingių vardo giminingumą su apeliatyvais rus. *ямбá*, *ямбо* ‘didelis žuvų būrys’, bulg. *ямо* ‘vora, virtinė, tumulas’, serb.-kroat. *jàto* ‘būrys, pulkas (žuvų, paukščių); banda, kaimenė (avių, galvijų arklių)’, slovn. *játo*, *játa* ‘didelis plaukiančių ar skrendančių tos pačios rūšies gyvų daiktų (žuvų, paukščių...) būrys, pulkas’, S. Karaliūnas rekonstruoja jotv. \**jātvā* ‘kariai, karių būrys’, visus apeliatyvinius daiktavardžius kildindamas iš tos pačios veiksmažodinės šaknies kaip ir hidronimus. Mokslininko teigimu, baltų kalbose iš \**jā-* ‘vykti, važiuoti, joti’ pasidaryti *i* ir *u* kamienų vardažodžiai \**jāti-* ir \**jātu-* reikšmėmis ‘būrys, banda (judančių gyvų daiktų)’ ir ‘kariai raiteliai, raitųjų kariuomenė’. Jotvingių kalboje *u* kamieno forma \**jātu-* gavusi kuopinį formantą \**-ā* (< ide. \**-aH*), o iš *u* kamienės formos buvęs pasidarytas \**jātv-ingas* ‘jotvai priklausantis’.

*Dainavos* ir *dainavių* vardų kilmė pristatoma penktajame skyriuje. Autorius siūlo nesieti istorinių šaltinių fiksacijų su Lietuvos oikonimais *Dainava*, *Dainiai* ir atitinkamais hidronimais, turimais baltų areale. Remdamasis lietuvių būdvardžių *dienì* ‘turėsianti, vesianti, laukianti (apie kumelę)’ ir *dienė* ‘tvinkstanti, greitai atsivesianti (apie kumelę)’ vartosena ir semantika bei korespondencijomis indoiranėnų kalbose kalbininkas suponuoja baltų šaknį \**dēi-n-* ir rekonstruoja daiktavardžius liet. \**diena*, \**dienė* ‘karvė’, besiremiančius pirmine, etimologine reikšme ‘kuri žindo, kuri yra žindanti’. Taigi gyventojų vardą \**dainiaĩ* ‘dainaviai’ jis sieja su baltų \**dāinē*, \**dēinā*, \**dēinē* subst. fem. ‘karvė, kuri veršiuojasi; jauna, melžiama karvė’, \**dēinī* adj. fem. ‘turėsianti, vesianti, laukianti (apie kumelę)’. Priesaginės lytys *Dainavà*, *Dainuvà* galėjusios įforminti kuopinę genties visumos reikšmę. Semantinė etnonimo \**dainiai* motyvacija iš subst. \**dāinē* ‘karvė’ aiškinama reikšme ‘karvėms priklausantys, su karvėmis susiję, t. y. piemenys, kerdžiai’.

Šeštajame ir septintajame skyriuje tęsiama jotvingių tematika – aptariami kalbos reliktai, fiksuojami Pietų Lietuvos, Baltarusijos tarmėse ir vardyne, ypač hidronimijoje. Remiantis istorine dokumentacija ir archeologija bandoma lokalizuoti jotvingių gyventa teritorija bei teikiamos naujos *Polesės*, slavų etnonimų *вельняне*, *древляне*, *дregовићи*, *Pollexiani* kilmės hipotezės, analizuojami kairiųjų Pripetės intakų vardai, rodantys teritorijos nuo Nemuno šiaurėje ligi Pripetės ir jos kairiųjų intakų pietuose baltiškumą nuo seniausių laikų. Atnaujinta

baltų ir slavų santykių problematika<sup>5</sup>: slavų etnoso chronologijos, protėvynės, migracijų klausimai, beje, gerokai disonuojantys su naujesniais archeologų tyrinėjimais<sup>6</sup>.

Aštuntasis monografijos skyrius skirtas *prūsų* etnonimo ir *prūsų žemių vardų* problematikai. Prūsiškoji tematika tikslingai pradedama leksemos *prūsas* fikscijomis senuosiuose lietuvių ir latvių žodynuose, kituose raštuose ir tarmėse, tautosakoje. Išsamiai eksplikuojama etnonimo reikšmės raida (nuo senosios baltų genties iki Rytprūslių vokiečio ar konfesinės priklausomybės atstovo) ir formalioji struktūra. Po detalios istorinių šaltinių analizės daroma išvada, kad prūsai turėję būti socialinio prestižo grupė, vitingų rūšis, kariai raiteliai, susiję su žirgais bei jų auginimu, dresavimu, bet ne su kuria nors sritimi, žeme. Hipotezė remiama germanų, slavų kalbose fiksuojamomis šaknies *prus-* leksemomis, turinčiomis reikšmę ‘prūsas; arklys, žirgas, eržilas’. Kritiškai įvertinęs visas prūsų etnonimo kilmės interpretacijas (net ir ankstesnę savąją<sup>7</sup>), S. Karaliūnas išryškina su etnonimu siejamų vardažodžių rekonstruojamo pamatinio veiksmožodžio *\*prus-* ‘šlėkti, tėkšti, purkšti; prunkšti (apie arklius)’ semantiką, ypač sąsają su vandens liejimu, atspindimą s. ind. *pruṣṇóti* ‘jis šlaksto, purškia, lašina, drėkina’, serb.-kroat. *prskām, prskati* ‘trykšti’, liet. *praūsti (-ia, -ė)* ‘vandeniu valyti, mazgoti, plauti (veidą); mazgoti (rankas, kojas, galvą, visą kūną), maudyti; plauti, skalbti (skalbinius, indus)’ ir t. t. Pasiremdamas tipologinėmis paralelėmis germanų, indoiranėnų, anatolių ir kitose indoeuropiečių kalbose, mokslininkas teikia naują etimologiją: prūsų etnonimo pirminė reikšmė galėjusi būti ‘drėkinantys, purškiantys, sėklas liejantys (*semina emittentes*)’, tai yra ‘vyrai’.

Toliau naujai interpretuojama Petro Dusburgiečio kronikoje išvardytų prūsų žemių vardų kilmė. Svetimos kilmės laikytiems *Kulmui* ir *Liubavui* teikiamos baltiškos etimologijos. Tačiau Liubavo siejimas su liet. *liubėti* nepatikimas, mat šis veiksmožodis LKŽ paliudytas vieninteliu sakiniu, atstatytas iš vienintelės esamojo laiko formos, o su juo siejamas *liūbyti* laikomas slavizmu<sup>8</sup>. S. Karaliūno manymu, prūsiškų žemių vardų motyvą dažniausiai lėmė gyventojų užsiėmimas, veikla (*Liubavas, Varmė, Notanga, Semba, Nadruva, Barta, Skalva*), rečiau – fiziografinės, topografinės ypatybės (*Kulmas, Pamedė, Pagudė*). Kituose šaltiniuose minima žemė *Sasna*, atmetus vandenvardinę ir „zuikinę“ kilmę,

<sup>5</sup> Žr. išsamiai ir aktualumo neprarandančią publikaciją: Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10, 1968, 7–100.

<sup>6</sup> Pavyzdžiui, Eugenijus Jovaiša slavų gimimą datuoja V a. (Jovaiša E. *Aisčiai. Kilmė*. Vilnius: Edukologija, 2012, 44–55).

<sup>7</sup> Karaliūnas S. Dėl prūsų etnonimo reikšmės ir kilmės. – *Baltistica* 13(2), 1977, 372–373.

<sup>8</sup> Fraenkel E. *Litauisches Etymologisches Wörterbuch* 1. Heidelberg: Winter; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962, 378.

taipogi aiškinama naujai – rekonstruota leksema pr. \**sasnā* ‘medžio brazdas; pušis’ siejama su sl. \**sosna* ‘pušis’.

Istoriniuose šaltiniuose minimą *Vitlandą* S. Karaliūnas sieja su *vingių* kaip socialinės grupės vardu, kurį kildina iš \**vītā* (ar *vītja-* ‘vijimas, gynimas, varymas šalin, lauk...’) ir priesagos *-ing-*: *vingiai* – ‘vytai priklausantys, vytos vyrai’.

*Lietuvos* vardas ir *lietuvių* etnonimas devintajame skyriuje aiškinamas pasitelkiant istoriko Artūro Dubonio tyrimus apie leičius ir jų socialines funkcijas bei istoriniuose šaltiniuose minimus faktus apie tikėtinus Lietuvos valdovo tarnybinius žmones. Būtent ši profesinė-socialinė kategorija galėjusi duoti vardą lietuviams kaip etnosui. Zigmo Zinkevičiaus argumentą dėl priegaidžių skirtumo, neleidžiančio sieti *leitį* ir *Lietuvą*, Karaliūnas atmeta kaip nereikšmingą – esą tai reguliarius lietuvių kalbos šaknies vokalizmo apofonijos ir intonacinės sistemos dalykas, nekliudantis šiuos pavadinimus laikyti bendrašakniais. Dar pasitelkiami struktūriniai analoginiai variantai, pgl. *vīenas*, *vič-vīenas* ir *vič-veīnelis*, *šiekštas* ir *šeikštis*, *priėmenę* ir *preiėmenę*, *mīelas* ir *meīlas* ir pan.

Liet. \**leitis* autoriaus kildinamas iš ide. šaknies \**leit-* ‘eiti, vykti, keliauti; lydėti’ (kaip ir got. *ga-leipan* ‘(iš)vykti, (iš)eiti’, s. skand. *líða* ‘(pra)eiti, (iš)vykti; išnykti, dingti, prapultį’, s. ang. *(3e)līðan* ‘(iš)eiti, (iš)vykti, (iš)keliauti; plaukti’, s. saksų *lithan*, *līðan* ‘eiti, vykti’, s. fryzų *lītha* ‘(pa)kėsti, nenoriai leisti’, s. vok. aukšt. *ga-līdan* ‘(iš)keliauti’ ir pan.). Forma liet. \**leit-(i)iai* viename lietuvių tarmėse virtusi *leičiai* ‘valdovo tarnybiniai žmonės, žirgų šėrikai’, kitose – \**liėčiai* ‘lietuviai’. Atskirose lietuvių tarmėse su kiekybine šaknies balsių kaita susidare *\*leit(i)iai* > *\*léit(i)iai*, iš kurio, pridėjus priesagą *-uv-*, kilęs liet. *Lietuvà* kaip visumos pavadinimas (pgl. *bernàvà* ‘jaunų vyrų, bernų būrys’, *brolavà*, *broliavà* ‘brolija, broliai ir jų vaikai’).

Dešimtojoje dalyje aptariama *latvių* ir *latgalių* etnonimų problematika, dalijama į tris dalis – istorinių šaltinių fiksacijos bei paliudytų formų interpretacijos, etnonimų kilmė ir apeliatyvo *lata* baltiškumo pagrindimas.

Mokslininkas laikosi VII Tarptautiniame baltistų kongrese Rygoje pasiūlytos latvių etnonimo kilmės hipotezės<sup>9</sup>, remiamos apeliatyvais la. *lata* ‘žemės rėžis; laukas, dirva’, *late* ‘dirvos, arimo, lauko dalis’. Vardas *latuvā* ‘latviai’, \**latā* ‘latviai’ etimologiškai reiškęs ‘žemės žmonės’. Pateikiamos tipologinės to paties arealo paralelės: estų *marahvas* ‘savo žemės žmonės (die Leute (unseres) Landes)’, *ziemgaliai* (*zemgaļi*), *žemaičiai* (*žemaiši*).

Vienuoliktasis skyrius pradedamas *sėlių* lokalizacijos, etninės priklausomybės, istorinių šaltinių duomenų analize. Vietoj tradicinio etnonimo kildinimo iš atitinkamų vandenvardžių teikiama nauja kilmės hipotezė, siejanti Ptolemajo Σάλοι su apeliatyvais liet. *salà* ‘kaimas’, lat. *sala* ‘tas pat’, autoriaus manymu,

<sup>9</sup> VII Starptautiskais baltistu kongress 1995. g. 13.–15. jūnijā. Referātu tēzes, Rīga, 1995, 47–49.

galėjusi būti kuopinė daugiskaita *\*salaĩ* ‘kaimas kaip neskaidoma visuma’, vėliau vardas perkeltas vadinti jo gyventojams. Minėti apeliatyvai siejami su liet. *salà* ‘iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilėsnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste...’, lot. *solum* ‘žemė, dirvožemis; (kambario) asla, grindys; (kojos) padas; pamatas; dugnas; apačia’, s. vok. aukšt. *sal* masc. ‘butas; būstas, buveinė; salė’, s. sl. *selo* ‘dirva, laukas; ganykla; kaimas, gyvenvietė’, rus. *селó* ‘kaimas, bažnytkaimis; butas, būstas, buveinė; gyvenvietė, sodžius; laukas, dirbama žemė, žemės sklypas’ ir t. t., kilusiais iš veiksmažodinės ide. šaknies *\*sel-* ‘gyventi, būti’. Gausiuose Latvijos, Lietuvos ir Kuršo hidronimuose ir toponimuose (*Sėlnieki, Sėli, Sėliētis, Sėlu muiža, Sėlēki, Sėlis, Sėles, Sėļi, Sėļa purvs, Sėliesi, Sėliškas, Sėliesi, Sėli, Sėleiši, Sėliesi, Sėlaiši, Sėlas, Sėleki, Sėliupis, Sėliupys, Sėlē, Sėliškēs*) S. Karaliūnas nemato *sėlių* etnonimo, bet rekonstruoja baltišką apeliatyvą *\*sėlā* ‘sala; iškilimas, kalva pelkėje; miško, girios žemė; pelkė, liūnas ir pan.’, kiekybine šaknies balsių kaita susijusį su liet. *\*selā, \*seljo-, \*seliā-* ‘kaimas’, s. sl. *selo* ‘dirva, laukas; ganykla; kaimas, gyvenvietė’. Jo manymu, „istorinių šaltinių sėlių etnonimas lot. *Selones*, vok. *Sēlen* ir latvių oikonimas *Sēlpils* gali remtis tiek baltiškąja prolyte *\*sėl(i)jiai*, kuri su priklausymą reiškiančia priesaga *\*(i)ja-* greičiausiai yra išsivesta iš *\*sėlā* resp. *\*sėl(i)jā* „sala; iškilimas, kalva pelkėje; pelkė, liūnas ir pan.“, tiek ir baltų *\*sėlā* nom. plur. neutr. ‘sėliai kaip neskaidoma visuma“.

Sėlių problematika baigiama trumpučiu skyreliu apie sėlių kalbos liekanas, šiaip jau žinomas iš kitų tyrinėjimų.

Dvyliktoji monografijos dalis gvildena žiemgalių etnonimo kilmę. Mokslininkas mano, kad žiemgalių krašto vardo etimologinis atitikmuo galys būti Raseinių apylinkių oikonimas *Žemýgala*, taigi žiemgalių krašto pavadinimas sudėtas iš žodžių liet. *žėmė*, lat. *zeme* ir *gālas*, lat. *gals* ‘sritis, kraštas’ – žiemgaliai ‘žemės žmonės’. Kalbos vartotojų sąmonėje dėl panašaus skambėjimo sutapus žodžiams liet. *žėmė*, lat. *zeme* ir liet. *žiemiaĩ* ‘šiaurė’, lat. *ziemeļi* ‘šiaurė’, žiemgalių genties ir krašto vardas galėjęs būti perinterpretuotas kaip ‘žiemiuose, šiaurėje esantis’. Kaip tipologinės paralelės teikiami etnonimai *žemaitis, \*latuvā, \*latā* bei *\*talavā*, galėję susidaryti pagal tą patį semantinį modelį – iš bendrinių žodžių *žėmė, \*lat(av)ā, \*talavā*, žyminčių žemę (dirvą, lauką).

Gana išsamiai aptariami žiemgalių kalbos refleksai tarmėse, vadyne: anapiksė, tautosilabinių junginių su *n* likimas, bl. š, ž, minkštųjų *k, g* tęsiniai ir t. t.

Tryliktajame skyriuje pristatoma paskutinio baltų etnonimo – *kuršių* – problematika. Etnonimas siejamas su apeliatyvu *\*kurša-*, plg. liet. *kuřšas* ‘vąšas (Haken)’. Hipotetinio pamatinio žodžio *kuřšas* reikšmės ‘pleištas, kablys’, ‘kuolas, baslys; stulpas’ kildinamos iš veiksmažodinės šaknies reikšmės ‘skelti; skilti’, taigi *kuřšas* – ‘kas atskilę, atskelta’, ‘kas atsišakoję’. Tokia reikšmė galėjusi būti pagrindas atsirasti reikšmėms ‘žmonių būrys, kuopa’, ‘giminė, padermė,

(žmonių) karta', 'gentis'. Iš baltiškojo \**Kuršā* 'kuršių gentis kaip nedaloma visuma' (rekonstruojama iš tokių fiksacijų kaip *Kursa* Dunika, liaudies dainos; tamniekų *Kuorsa* 'kuršių kraštas (Kurland)') galėję būti pasidaryti gyventojų pavadinimai liet. *kuŗšiai*, *kuŗšai*, lat. *kursi*. Naujoji etimologija (per) gausiai iliustruojama indoeuropiečių ir finų kalbų tipologinėmis semasiologinėmis paralelėmis, eksplikuojančiomis reikšmių 'pleištas, kablys', 'kuolas, baslys; stulpas' ir 'žmonių būrys, kuopa', 'giminė, padermė, (žmonių) karta', 'gentis' filiaciją. Be to, savitai susiejamos Jono Kazlausko ir Makso Fasmerio hipotezės, teigiant, kad liet. *kuŗšas* 'vašas' ir sl. \**κρχъ* (< ide. \**k̑rso-*) 'lenktas, sulinkęs, kreivas' (> 'kairias, kairus') yra bendrašakniai žodžiai.

Naujai etimologizuojami du kuršių žemių vardai – *Ceklis* ir *Vannenia*.

Trumputis keturioliktasis skyrelis skirtas baltų kaimynams *lyviams*. Etnonimai ir kraštavardžiai lyv. *līvā*, *lībā*, est. *liivi*, *liivolane* 'lyviai', suom. *liivi*, *Lüvinmaa* 'Lyvių kraštas', *liiviläinen* 'lyviai' siejami su apeliatyvais est. *liiv*, suom. *liiva* 'smėlis; dumblas, purvas' ir kt., etimologiniame suomių kalbos žodyne laikomų baltizmais<sup>10</sup>, plg. lat. *glīve* 'žalios gleivės ant vandens, mulvė, dumblas; spalva' (ME I 628) ir liet. *glyvas* (be kirčio) 'gleivės?' (LKŽ III 428). Priebalsių junginys *gl* dėl fonotaktinių finų kalbų taisyklių pakeistas *l*. Šiam skyreliui pritiktų ir *Kuršių* skyriuje minima kita etimologija, *lyvių* etnonimą siejanti su apeliatyvais la. *līvis* (*līve*, *līvens*) 'velkamas tinklas, bradinys žvejoti sekliame vandenyje (ein Stossnetz); trikampis bučius, varža (eine dreieckige Garnreuse); keturkampis tinklas' (ME II 491), *slīvis* 'taip pat' (Rauna – ME II 937), liet. *nu-leivėti*, *su-leivėti* (*-leivė*, *-ėjo*) 'nusilpnėti, sumenkėti, sutįžti' (< \*'sulinkti, susilenkti') (LKŽ VII 297), (*iš-*)*lāivėti* (*-ėja*, *-ėjo*) 'išdraikyti, išvartyti (apie rugius); išgulti, išviršti', *iš-laivėti* (*-ója*, *-ójo*) 'daryti vingius (Biegungen machen)' (LKŽ VII 74), rus. dial. *ливый* 'nuolaidus, nuožulnus, nuotakus', s. sl. *lěvъ* 'kairias, kairus', lot. *laevus* 'kairias, kairysis' (ir 'kreivas, lenktas, nulinkęs žemyn'), gr. *λαίος* 'kairias, kairysis'. Autorius mano, kad est. *līv* 'tinklas' galįs būti skolinys iš latvių kalbos (kaip ir liet. dial. *lyvas* 'kelių bradinių (tinklų, tvirtinamų prie karties) junginys sekliame vandenyje žvejoti' (LKŽ VII 631)), tapęs pamatu lyb. *līvā*, *lībā*, est. *liivi* ir A. Breidako rekonstruotos vakarų finų genties šiaurės rytų Latvijoje vardui *leivi* rastis.

Apibendrinamas savąją baltiškų etnonimų etimologizavimo metodologiją ir praktiką, S. Karaliūnas pasiremia garsaus prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu'o kultūrinio kapitalizmo teorija, leidžiančia paaiškinti funkcinis ir struktūrinius etnonimų santykius: „Pirmąsą patriarchalinės bendruomenės valdomas kapitalas buvęs jų *žemė*, žemė motina, žemė maitintoja, kurią skirtingos baltų bendruomenės vadino skirtingais vardais. Tokių bendruomenių *habitų*

<sup>10</sup> *Suomen sanojen alkuperä*. Etimologinen sanakirja 2. Helsinki, 1995, 75, 76.

formavo jų valdoma žemė ir jos pobūdis. Tą *habitą* plėtė ir gilino gentinės bendruomenės nuosavybės santykiai, taip pat santykiai šeimoje ir su kitomis šeimomis, kultūra (religija) ir kalba, kaip tarpusavio bendravimo ir susižinojimo priemonė, kurios valdomą žemę ar patrimoniją žymintis žodis daugeliu atvejų tapdavęs ir genties pavadinimu“. Tačiau toli gražu ne visi monografijoje aptariami baltų etnonimai atspindi šį modelį.

Akademinė Lietuvos bendruomenė seniai jautė išsamaus baltiškųjų etnonimų sąvado poreikį. Baltų kalbų įvaduose ir kalbotyros vadovėliuose suminėtos etnonimų kilmės hipotezės, straipsniuose ir pranešimų tezėse išbarstytos pastabos negali pateikti visuminio vaizdo, neleidžia įvertinti atskirų etimologijų patikimumo. S. Karaliūno monografijoje preciziškai surinkti ir verifikuojami visi tyrinėjimai. Bibliografijos ir šaltinių gausa liudija tyrimo išsamumą ir gilumą. Daug dėmesio skirdamas vidinei rekonstrukcijai ir pasitelkdamas platų istorinį lyginamąjį kontekstą, tipologiją, mokslininkas siūlo naujas drąsias etimologijas, atmetančias dominuojantį vandenvardinės etnonimų kilmės modelį: „<...> turimais duomenimis, nėra nė vieno baltų etnonimo, kuris būtų hidroniminės kilmės“. Mokslo ir plačiosios visuomenės valia – priimti ar atmesti naująsias etimologijas.

Ši monografija neabejotinai taps visuomenės *habitu*, veiksiančiu mūsų kultūros *lauką*. Už tai norisi nuoširdžiai padėkoti gerbiajamam autoriui Simui Karaliūnui.

Įteikta 2016 m. rugsėjo 30 d.

DALIA PAKALNIŠKIENĖ

*Klaipėdos universitetas*

*Salomėjos Nėries g. 5, LT-92227 Klaipėda*

*dalia.pakalniskiene@gmail.com*



LAIMA KALĖDIENĖ  
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: sociolingvistika, taikomoji kalbotyra, dialektologija, onomastika, fonetika ir fonologija, kompiuterinė lingvistika.

## EMIGRANTAI: KALBA IR TAPATYBĖ

Kolektyvinė monografija

Mokslinė redaktorė Meilutė Ramonienė,  
žemėlapius parengė Viktorija Baranauskienė,  
autorės: Viktorija Baranauskienė, Eglė  
Gudavičienė, Kristina Jakaitė–Bulbukienė,  
Dovilė Krupickaitė, Meilutė Ramonienė,  
Loreta Vilkienė

Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 232 p.  
ISBN 978-609-459-543-1

**E**migracija yra šių dienų Lietuvos aktualija, dabar vykstantis galingas procesas, kurio mastai dar gali didėti, todėl tirti su šiuo procesu susijusius reiškinius yra ne tik būtina, bet ir neišvengiama. Vilniaus universiteto mokslininkės, kalbininkės ir geografės, talkinamos sociologų, sumanė ir 2011–2013 m. įvykdė Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remtą sociolingvistinį projektą *Emigrantų kalba* (vadovė Meilutė Ramonienė). Jo metu ekspedicijose Vokietijoje, Amerikoje ir Tasmanijoje buvo sukaupta daugybė duomenų remiantis giluminais interviu, be to, gausybė atsakymų į klausimus gauta internetu – užpildytos 2026 anketos, toks standartizuotas apklausas (p. 209–221), aprėpęs 61 klausimą. Didelis nagrinėjamų gautų duomenų privalumas yra tai, kad jie surinkti beveik tuo pačiu metu, per porą metų.

Apgalvotas kiekybinių ir kokybinių sociolingvistikos metodų taikymas yra šio projekto sėkmės laidas. Projekto vadovė jau įgijusi didelę tokio darbo patirtį<sup>1</sup>, kuria ji ir remiasi drauge su Dovile Krupickaite pristatydama emigrantų kalbos tyrimo metodologiją (p. 19–40). Jau pačioje pradžioje, p. 19, paaiškėja, kas yra viso šio tyrimo Achilo kulnas – tai emigranto samprata. Emigrantais čia laikomi visi „ne trumpiau kaip 3 metus ne Lietuvoje gyvenę asmenys“ (p. 19). Vadinasi, tiek patys emigravusieji iš Lietuvos, tiek jų vaikai ir vaikaičiai, pripažįstantys lietuvių tapatybę, siejantys save su Lietuva (taip, kaip *Globalios Lietuvos* programoje). Čia ir yra slidžiausia atspirties vieta – kiek patys save sieja su Lietuva, kokius ryšius palaiko ar kokiais jaučiasi esą susaistyti. Neabejotina, kad apklausiant net kelis tūkstančius emigrantų, būtent šiuos saitus su lietuvių gyvenimu buvo sunkiausia, o kartais net ir neįmanoma nustatyti, kai tuo tarpu atsakymų patikimumas didžiąja dalimi nuo to ir priklausė: tai nori ar net nenori emigrantas būti siejamas su Lietuva, apie ką ir užsimena savo straipsnyje D. Krupickaite (p. 26), išsamiai apžvelgusi šiuo aspektu emigracijos bangas ir kryptis. Duomenų trūkumu ir jų nepatikimumu mokslininkė pagrindė jų vykdyto tyrimo teritorijos pasirinkimą ir atrankos matricos sudarymo principus (p. 27–28).

M. Ramonienės straipsnis „Kiekybinis ir kokybinis emigrantų kalbos tyrimai“ (p. 31–40) pačia geriausia prasme yra tiesiog chrestomatinis kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų taikomojoje kalbotyroje derinimo metodologijos aprašas šios krypties studentams ir doktorantams bei visiems besidomintiems. Ir detalus sumanaus vadovavimo projektui aprašymas.

Antroje knygos dalyje „Kalba ir kalbinės nuostatos emigracijoje“ analizuojamas pagrindinis tyrimo klausimas – kalbų vartojimas emigracijoje. Eglė Gudavičienė savo straipsnyje „Bendrosios emigrantų kalbinio elgesio ir nuostatų tendencijos“ (p. 43–58), remdamasi kiekybinės apklausos duomenimis, prieina prie, galima būtų sakyti, banalokų išvadų: „bėgant laikui darosi sunkiau išlaikyti lietuvių kalbą nepakitusią“ ir „vaikus, ypač jei jų daugiau nei vienas, [darosi sunkiau] išmokyti gimtosios tėvų kalbos“. Tačiau ji padaro išvadą iš tyrimo gautų atsakymų į anketos klausimus ir paaiškina, kodėl taip atsitinka: „Net 90 proc. respondentų norėtų, kad jų vaikai, taip pat anūakai ir

---

<sup>1</sup> Ta patirtis M. Ramonienės pradėta kaupti bendradarbiaujant su Olandijos Tilburgo universiteto mokslininkais, kai Lietuvoje sėkmingai pirmąkart buvo pritaikyta olandų sukurta kiekybinių tyrimų metodologija tiriant vaikų namų ir mokyklos kalbas didžiuosiuose miestuose (Ramonienė M., Extra G. *Multilingualism in Lithuanian Cities. Languages at home and school in Vilnius, Kaunas and Klaipėda*. Vilnius/Tilburg, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, 92 p.). M. Ramonienės vadovauta dar dviem dideliems tyrimams, kuriuose naudoti ne tik kiekybiniai, bet ir kokybiniai tyrimo metodai: *Miestai ir kalbos*, moksl. red. M. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla 2010, 312 p.; *Miestai ir kalbos 2. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, moksl. red. M. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 318 p.

proanūčiai mokėtų lietuvių kalbą, ir aiškina, kaip tai svarbu, tačiau tik 66 proc. pirmosios emigrantų kartos tėvų stengiasi, kad vaikai namuose kalbėtų lietuviškai, 31 proc. – antrosios, 10 proc. – trečiosios“ (p. 58). Todėl ir ne vien todėl gana abejotina atrodo E. Gudavičienės daroma prielaida, kad „[G]ali būti, kad kuo ilgiau gyvenama užsienyje, kuo stipriau veikiama gimtoji kalba, tuo ji darosi emigrantams svarbesnė – kaip tapatybės išsaugojimo garantas“ (p. 57). Juk straipsnyje remiantis apklausos duomenimis daromas apibendrinimas, kad „kaip tik antrajai ir trečiajai kartoms nebūdinga nuostata tapatinti tautybę su lietuvių kalba – kad lietuvis turi mokėti lietuvių kalbą, teigė tik trečdalis apklaustų respondentų“ (p. 52). Anketose būta daug duomenų apie mišriose šeimose, kuriose vienas yra emigrantas lietuvis, gimusių vaikų gimtąsias kalbas ir kalbų mokėjimą. Šiame straipsnyje jų panaudota visai nedaug, bene svarbiausi iš jų – kad mišriose šeimose 74 proc. vaikų gimtoji kalba būna lietuvių, jei motina lietuvė, ir 54 proc. – jei tėvas lietuvis (p. 66). Todėl didaktinio pobūdžio pamąstymai apie tai, kad „[G]yvenamojoje šalyje vartojamos kalbos mokėjimas neužtikrina „savumo“ jausmo“ ar kad „[T]aip pat klaidinga manyti, kad geras ar itin geras gyvenamosios šalies kalbos mokėjimas visais atvejais padės žmogui pritaipyti svečioje šalyje ir į ją įsiliesti“ (p. 47), nėra niekaip pagrįsti nagrinėjamojo tyrimo duomenimis, remiamasi tik garsiąja Jimo Cumminso tarpusavio priklausomybės, arba ledkalnio, hipoteze. Šis tyrimo aspektas – mišrių šeimų įtakos – yra nepaprastai svarbus, todėl turėtų dar susilaukti atskirų studijų, remiantis sukauptąja medžiaga, kurios, tikėtina, dar daug yra nė nepristatytos šiame straipsnyje, bet apie tai nemažai kalbama kitos šio rinkinio autorės – Kristinos Jakaitės–Bulbukienės straipsnyje (p. 67–114).

Dar vienas antrosios knygos dalies straipsnis apie kalbų vartojimą ir kalbines nuostatas skirtas emigrantų kalbų mokėjimo ir vartojimo pasaulio regionuose ypatumams (autorės D. Krupickaitė ir V. Baranauskienė, p. 59–65). Tai tarsi Egidijaus Aleksandravičiaus *Karklo diego* (2013) iliustruojamoji medžiaga – „pirmosios kartos emigrantai neretai nelinkę savęs tapatinti su lietuviais būdami Lietuvoje, mažiau dalyvauja bendruomenės veikloje ir pan., rodo, kad jų tapatinimasis su Lietuva ar lietuvių kalba nėra labai tvirtas ir tai gali lemti greičiau mažėjantį lietuvių kalbos mokėjimą ir vartojimą nei tarp ankstesnės kartos emigrantų“ (p. 65). Tai lyg ir prarastoji karta, vis dėlto atkakliai reikalaujanti Lietuvos pilietybės kaip gretutinės.

Aptariamame D. Krupickaitės ir V. Baranauskienės straipsnyje ypač aiškiai atsiskleidžia, iš kur ir kodėl realiai buvo gauti atsakymai į apklausą: „[I]š 2026 respondentų daugiau negu pusė (60,2 proc.) gyvena Vakarų ir Pietų Europos šalyse, į kurias intensyviausia emigracija vyko per pastaruosius 25 metus (...). Absoliuti dauguma, net 78,5 proc., respondentų atstovauja pirmajai emigrantų kartai, t. y. respondentai yra gimę Lietuvoje (...). Tokia šios emigrantų

kartos respondentų dalis gerokai didesnė, negu buvo planuota jų apklausti. Panaši situacija ir Vidurio ir Rytų Europos šalyse“ (p. 59–60). Paaškinama, kad palyginti daug apklausta ir antrosios kartos emigrantų, bet toli gražu ne trečiosios. Mažai apklausta ir iš Azijos (tik iš azijinės Rusijos dalies). Visos šios pastabos atsispindi labai informatyviuose žemėlapiuose („Respondentų pilietybė“, p. III, „Šalis, kurioje respondentas užaugo (gyveno iki 16 m.)“, p. X).

Labai įdomus šio tyrimo aspektas buvo klausimas dėl emigrantų savijautos jų gyvenamose šalyse ir pačioje Lietuvoje: gautas skaudus patvirtinimas to, kad priešingai nei ankstesnių kartų emigrantai, dažnai išvykę iš Lietuvos ir dėl politinių priežasčių, „didelė dalis naujosios kartos emigrantų, išvykusių iš Lietuvos dėl ekonominių sunkumų, nesijaučia savi nei Lietuvoje, nei šalyje, kurioje gyvena“ (p. 65). Taigi mokslinė prognozė, nors ir liūdna, bet pagrįsta: „Tai leidžia manyti, kad lietuvių kalbos vartojimo reikšmė tarp trečiosios emigracijos bangos lietuvių gali mažėti daug greičiau nei tarp antrosios bangos emigrantų ir jų palikuonių“ (p. 65). Tai jau moksliniais faktais grįsta rekomendacija Lietuvos užsienio politikos kūrėjams ir vykdytojams.

Trečiasis antrosios knygos dalies straipsnis skirtas šeimos kalbų politikai ir vadybai (autorė K. Jakaitė-Bulbukienė, p. 67–114). Remdamasi kiekybiniais ir kokybiniais (pastaraisiais itin sėkmingai) duomenimis, K. Jakaitė-Bulbukienė atskleidžia, kokios nuostatos lemia emigrantų pasiryžimą išlaikyti lietuvių kalbą, ypač JAV ir Vokietijoje. Tam tikra prasme banalios tiesos – tokios kaip „Norima perduoti lietuvių kalbą kitoms kartoms“, „Kalbėjimas lietuviškai yra suvokiamas kaip natūralus“ ir kt. (p. 113) lyg ir mažai paaškina lietuvių kalbos išlaikymo priežastis, tačiau tai ir yra vadinamosios subjektyviosios nuostatos, kurių jėga yra didžiulė. Įsigilinus į straipsnį paaškėja, kad daugiausiai tokio pobūdžio duomenų surinkta iš tų, kurie itin noriai atsakinėjo į anketos klausimus – pokario bangos emigrantai, jų vaikai ir anūakai (p. 113). Taigi vaizdas iškreiptas – gautasis atspindys yra ne objektyvi nuotrauka, o prijauniančiųjų klubo atvaizdas. Tai vienas iš tyrimo metodikos minusų – klausimas, kaip suvaldyti respondentų atranką, tebelieka neatsakytas.

Trečioji knygos dalis – „Tapatybė ir kalbos išlaikymas“ (p. 117–185) – susideda iš trijų Loretos Vilkienės straipsnių apie tautinę, kalbinę ir kultūrinę tapatybę. Ši knygos dalis pasižymi teorinių svarstymų gausa ir gilumu, gautų duomenų aptarimu platesniame pasauliniame ir moksliniame kontekste. Kritiškas požiūris į gautuosius sociolingvistinius duomenis tik padidina darbo vertę ir atskleidžia kitokių tyrimų perspektyvą: „Primintina, kad projekto „Emigrantų kalba“ kokybinėse apklausose dalyvavo tik socialiai aktyvūs asmenys, kuriems svarbi jų etninė tapatybė, be to, spėtina, kad tokie individai gerokai aktyviau pildė ir kiekybinių apklausų anketas. Tačiau negalima manyti, kad jų nuomonė atspindi visų svetur gyvenančių lietuvių / lietuvių kilmės asmenų poziciją,

nes, kaip jau minėta, ta dalis lietuvių, kuri yra sąmoningai nutraukusi ryšius su Lietuva ir lietuvybe, projekto tyrimo metu turbūt liko menkai pasiekta, o gal ir nepasiekta. Taigi visi apibendrinimai taikytini tik kalbant apie dalį svetur gyvenančių lietuvių / lietuvių kilmės asmenų, kuriems lietuviškumas svarbus vienokiu ar kitokiu mastu“ (p. 133).

Itin vertingi yra Priedai, kuriuos sudaro 18 V. Baranauskienės nubraižytų sociolingvistinių žemėlapių; „Lietuvių kilmės emigrantų kalbinės elgsenos tyrimo“ klausimynas iš 61 klausimo; informacija apie 177 kokybinius interviu ir projekto *Emigrantų kalba* kokybinių interviu scenarijus.

Straipsnių analizė rodo, kad aprašytasis emigrantų kalbos tyrimas yra labai sudėtingas – visų pirma metodologijos požiūriu – dalykas. Ko paklausi, tą ir gausi.

Įteikta 2016 m. gruodžio 23 d.

LAIMA KALĖDIENĖ

*Lietuvių kalbos institutas*

*Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva*

*kaledienei@gmail.com*



*In memoriam*







## SIMAS KARALIŪNAS

1936–2015

LAIMA KALĖDIENĖ  
Lietuvių kalbos institutas

2015 metų rugsėjį buvo išleista Simo Karaliūno monografija *Baltų etnonimai* (Lietuvių kalbos institutas, 620 p.), o metų pabaigoje, lapkričio 28 d., jau netekome šio žymaus Lietuvos baltisto, etimologo ir kalbos istoriko. Knyga *Baltų etnonimai* yra apibendrinamasis daugelį metų rašytas darbas, tapęs virtualiu paminklu ant Profesoriaus kapo Vilniaus Antakalnio kapinėse: jis išėjo Amžinybėn paskui savo žiemgalius, sėlius, kuršius, galindus, sūduvius, dainavius, jotvingius...

Simas Karaliūnas gimė 1936 m. sausio 20 d. Žiemgalos krašte, Joniškio valsčiaus Vaineikių kaime, prie pat Latvijos sienos. Baigęs pradžios mokyklą gretimame Tautginių bažnytkaimyje, toliau mokėsi Joniškio 1-ojoje vidurinėje. Nuo

1956 m. išvykęs į Vilnių, į gimtus namus kasmet grįždavo mažiausiai porai savaičių birželį ir rugsėjį – šienauti, arti, derliaus doroti. Ryšiai su gimtine niekada nebuvo nei apsilpę, nei nutrūkę. Kita vertus, nuo pat studijų Vilniaus universitete laikų šis įgimtų aristokratiškų manierų žmogus labai gerai jautėsi sostinėje, o, kaip pats sakėsi, mėgstamiausias jo laisvalaikio užsiėmimas buvo vaikštinėti po miestą ir apylinkes, paprastai be draugijos.

Tik to laisvalaikio šis labai darbštus ir talentingas mokslininkas turėjo nedaug, nes buvo išsiugdęs nepaprastą vidinę discipliną, todėl daugiasluoksnius jo mokslinis palikimas yra gausus ir reikšmingas. Karaliūno mokslinių tyrimų sritys buvo kelios: seniausi baltų kalbų santykiai su kitomis indoeuropiečių, visų pirma slavų, kalbomis; baltų kalbų istorija; baltų kalbų struktūrų esminių elementų raida; semantinė etimologinė lietuvių kalbos analizė; baltų etnonimų kilmės ryšys su socialine senovės baltų organizacija; sociolingvistikos – kalbos ir visuomenės santykių – teorija. Visa tai sugulė į monografijas, studijas, straipsnius.

Didžiausią įtaką būsimam etimologui, kalbos istorikui ir diachroninės kalbotyros specialistui yra padarę jo studijų metais Vilniaus universitete dirbę dėstytojai, tada patys buvę dar labai jauni ir veržlūs, tik vėliau tapę pripažintais docentais ar profesoriais: Jonas Kazlauskas, Zigmas Zinkevičius, Vytautas Mažiulis, Vincas Urbutis, Jonas Palionis, Juozas Pikčilingis, Donatas Sauka, vyrėlesni Jonas Kabelka ir Jurgis Lebedys. Visų šių dėstytojų dėka prasidėjo Lietuvos baltistikos *Sturm und Drang* laikotarpis. Kaip tik tuomet dar prieškarinį universitetinį išsilavinimą gavę Jonas Dumčius su Leonu Valkūnu klasikinių kalbų studijas sugebėjo kilsterėti į deramą lygį ir paversti vėl privalomomis visiems filologams. Taigi Simas Karaliūnas Vilniaus universitete gavo visapusiškai puikų filologinį išsilavinimą ir persiėmė Istorijos ir filologijos fakultete tvyrojusia perfekcionistine dvasia<sup>1</sup>.

1962 m. Karaliūnas atėjo dirbti jaunesniuoju mokslo darbuotoju į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą<sup>2</sup>, Kalbos istorijos ir dialektologijos sektorių. Kaip

<sup>1</sup> Taip daug visai dar jaunų lietuvių dėstytojų į universitetą buvo priimta ne vien todėl, kad intelektualinis lituanistikos žiedas buvo priverstas emigruoti ar atsидūrė Sibire, bet ir todėl, kad 1953 m. mirus Stalinui jį pakeisti siekęs Lavrentijus Berija buvo nurodęs sąjunginėse respublikose, taip pat ir Lietuvoje, Maskvos jau atsiųstus kitataučius bent iš dalies pakeisti vietiniais kadrais. Todėl kai nuo 1956-ųjų dar prasidėjo ir vadinamasis Nikitos Chruščiovo „atšilimo laikotarpis“, universitete jau buvo įvykę ir dar tebevyko daug permainų. Tiesa, daugelis jų buvo sustabdytos ir sužlugdytos, sulaužyti žmonių likimai.

<sup>2</sup> Kad ir varžomo, bet Vilniaus universitete vis dar pulsavusio akademinės minties laisvės siekio nė iš tolo nebuvo galima lyginti su Lietuvių kalbos ir literatūros institute tvyrojusia tiesiaieigės tolyginės lietuvių kalbos meilės dvasia ir tik pripažintų savų autoritetų aukštinimu. Tai negalėjo tarp abiejų šių mokslo įstaigų neįskelti iki šiol dar kartkartėmis sukibirkščiuojančių priešpriešos žiežirbų.

tada buvo įprasta, savo produkciją Instituto mokslininkai publikuodavo ne monografijomis, o žurnaluose: Instituto leidžiamame *Lietuvių kalbotyros klausimai* ir Mokslų akademijos – *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A serija. Juose Karaliūnas 1966–1970 m. paskelbė beveik visą savo kandidatines (dabar – daktaro) disertacijos *Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai*<sup>3</sup> tekstą. Mokslinių darbų antraštėse tuomet buvo įprasti nežymimieji įvardžiai: apie *kai kurias* seniausių laikų baltų ir slavų kalbų problemas reiškė akcentuacijos ir naujų kirčiavimo paradigmų formavimosi aiškinimąsi Saussure'o-Fortunatovo dėsnio veikimu<sup>4</sup>, balsių kaitos traktavimą pagal Hirtą<sup>5</sup>, priegaidžių kilmės interpretaciją<sup>6</sup> ir kitus vidinės rekonstrukcijos metodu gautus Karaliūno rezultatus, tikrinamus istoriniu-lyginamuoju metodu<sup>7</sup>.

Kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriuje tikrieji kalbos istorikai buvo du – Algirdas Sabaliauskas ir S. Karaliūnas, šiek tiek vėliau – ir Juozas Karaciejus. Dar vienas kalbos istorikas – Vytautas Ambrazas – dirbo Gramatikos sektoriuje ir buvo nuo savo bendražygių atribotas, visų pirma planinių darbų temomis. Taip susiklostė, kad Kazio Morkūno vadovautame sektoriuje dirbusiems kalbos istorikams buvo suteikta visiška laisvė, jų neslėgė atsakomybė dėl kolektyvinių darbų, kokia buvo užkrauta, pavyzdžiui, ant V. Ambrazo pečių rašant akademinės gramatikos sintaksės skyrių. Taigi S. Karaliūnas galėjo atsidėti visų pirma veiksmažodžių archajiškų paradigmų formavimosi ir raidos bei jų santykio su kirčiavimo paradigmomis studijoms<sup>8</sup> ir, remdamasis veiksmažodžių semantikos ir morfologijos struktūros analize, siekti nustatyti baltų kalbų būdingiausius struktūrinius elementus, tirti jų kilmės ir raidos istoriją, mėginti atskirti archaizmus nuo inovacijų. Remdamasis semantinių laukų metodu, jis ėmėsi

---

<sup>3</sup> Apgintą 1967 m. Vilniaus universitete, mokslinis vadovas – Algirdas Sabaliauskas.

<sup>4</sup> Baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimu (1. De Sosiūro-Fortunatovo dėsnis). Santr. rus. – *Lietuvos TSR MA darbai*. A serija. 1966, t. 1(20), p. 167–177.

<sup>5</sup> Baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimu (2. Hirto dėsnis). Santr. rus., angl. – *Lietuvos TSR MA darbai*. A serija. 1968, t. 3(28), p. 91–95.

<sup>6</sup> Baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimu (3. Baltų ir slavų kalbų intonacijos ir jų kilmė). Santr. rus., angl. – *Lietuvos TSR MA darbai*. A serija. 1970, t. 2(33), p. 143–152.

<sup>7</sup> Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. Brėž.; Santr. rus., vok. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10: *Baltų ir slavų kalbų ryšiai*. 1968, p. 7–100.

<sup>8</sup> Iš lietuvių kalbos *jo-* kamienių veiksmažodžių istorijos (*uo* šaknies vokalizmo tipas). Santr. rus., angl. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 14: *Baltų kalbų veiksmažodžio tyrinėjimai*. 1973, p. 7–150.

nustatinėti semantines filiacijas ir daugelio veiksmažodžių leksemų etimologijas<sup>9</sup>. Šie tyrimai S. Karaliūnui buvo labai prie širdies, jo darbus žinojo ir vertino viso pasaulio baltistai, bet Institute ilgai galiojo amžinojo direktoriaus Kosto Korsako nuostata: „Institutas ne ligoninė, užteks vieno daktaro – Sabaliausko“. O S. Karaliūnas jau buvo išaukęs filologijos mokslų kandidato marškinėlius. Galų gale 1985 m. jam buvo leista ginti habilituoto daktaro laipsnio disertaciją Vilniaus universitete *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė* (darbo tekstą tuomet reikėdavo pateikti rusų k., nes tikrasis gynimas būdavo laikomas įvykusi tik gavus patvirtinimą iš Maskvos aukščiausiosios atestacinės komisijos, vadinamojo VAK'o)<sup>10</sup>. Šios disertacijos teksto pagrindu 1987 m. buvo išleista monografija *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė* (Vilnius: Mokslas, 1987, 259 p.), kurią labai palankiai recenzavo Albertas Rosinas<sup>11</sup>.

S. Karaliūnas buvo tipiškas to meto Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkas – darbą dirbo atkakliai ir nepaprastai sąžiningai, buvo maksimaliai jam atsidavęs. Nebūdavo tos darbo dienos, kad neužeitų į biblioteką – tiek Instituto, tiek Mokslų akademijos (prisidėdavo ir tai, kad ten beveik visi darbuotojai eidavo pietauti). Institute būdavo rengiami moksliniai seminarai, į kuriuos susirinkdavo gausus tiek kalbininkų, tiek ir literatų su tautosakininkais būrys: juose ne kartą S. Karaliūnas yra skaitęs pranešimą apie savo tyrimus ar daręs naujausios literatūros apžvalgą. Be to, S. Karaliūnas gerai mokėjo kelias kalbas, iš vokiečių kalbos yra išvertęs Ernsto Fraenklio knygą apie seniausius baltų ir kitų indoeuropiečių santykius<sup>12</sup>, o geras dar ir anglų, rusų bei latvių kalbų mokėjimas pavertė visavertėmis jo stažuotes<sup>13</sup>, bendravimą su užsienio mokslininkais.

<sup>9</sup> Pavyzdžiui: Lie. čiūtnas „dailus, švarus, tvarkingas...“, *taūsti* (–*čia*) „ilgėtis, liūdėti“ ir jų giminiščiai. Santr. angl. – *Baltistica*. 1976, t. 12, sąs. 1, p. 85–94; Lietuvių kalbos šaknies \**kei-*/\**ki-*žodžiai ir jų kilmė. Santr. rus., angl. – *Lietuvos TSR MA darbai. A serija*. 1976, t. 4(57), p. 123–126 ir daugelis kitų.

<sup>10</sup> Karulis K. Disertacija par baltu valodu pagātnei. – *Karogs*. Rīga, 1986, nr. 8, p. 196–197.

<sup>11</sup> Rosinas A. [recenzija]. – *Baltistica*. 1992, t. 27, sąs. 1, p. 72–75.

<sup>12</sup> *Frenkelis E. Baltų kalbos. Jų tarpusavio santykiai ir santykiai su kitomis indoeuropiečių kalbomis.* (Baltų kalbotyros įvadas), iš vokiečių kalbos vertė S. Karaliūnas. Vilnius: Mintis, 1969, 128 p.

<sup>13</sup> Anglijoje, Bulgarijoje, Islandijoje, Suomijoje ir Švedijoje, į kurias, tiesa, jam teko vykti jau tik vėliau, XX a. pabaigoje.

Aštuntąjį dešimtmetį pasaulyje imta itin domėtis sociolingvistika, bet Lietuvoje tuomet jos apologetų buvo dar nedaug<sup>14</sup>. Gavus nurodymą iš Maskvos steigti kalbos ir visuomenės santykius nagrinėjančių mokslininkų darbo grupę, 1974 m. Institute organizuotas tokios grupės vadovų konkursas, kuriame dalyvavo Pranas Kniūkšta ir Simas Karaliūnas, kuris ir laimėjo. Nuo tada prasidėjo S. Karaliūno veiklos dvejinimas: rimtasis darbas – baltistika – ir toks „ne visai darbas“ – sociolingvistika. Buvo pamatas taip vertinti tą sociolingvistikos kryptį, kurią norėta primesti iš Maskvos, kuria kreipė Junusas Dešerijevs su Vida Michalčenko iš Rusijos mokslų akademijos Kalbotyros instituto. Lietuvių kalbos ir literatūros institute mokėta amortizuoti ideologinį sovietmečio spaudimą – pagrindinė priemonė buvo prievarta įsteigtų grupių vadovų atsparumas: tiek S. Karaliūnas, tiek Kazimieras Garšva, vadovavęs Rusų kalbos funkcionavimo grupei, nesiėmė ideologizuoti savo veiklos. Tačiau dirbti reikėjo, todėl S. Karaliūnas ėmėsi teorinių sociolingvistikos darbų: pirmoji didesnė jo studija parašyta 1982 m. apie sociolingvistinę Lietuvos situaciją<sup>15</sup>, tai buvo tokia savotiška duoklė Maskvai, nes tuomet Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, buvo atlikti sociolingvistikos tyrimai. Lietuvoje buvo nuspręsta tų tyrimų neviešinti, todėl S. Karaliūno teorinis straipsnis ir atstojo tyrimų analizę ir apibendrinimą. Teoriniu aspektu aprašytas ir bilingvizmas<sup>16</sup>, o 1997 m. išėjusi S. Karaliūno monografija sociolingvistikos teorijos klausimais<sup>17</sup>, pataisyta ir pakartota 2008 m.<sup>18</sup>, ilgam tapo sociolingvistikos teorijos vadovėliu Lietuvoje, kuriuo remdamasis, gal kiek ir pačiam netikėtai, ne vienerius metus šį dalyką dėstė Vytauto Didžiojo universitete pats autorius.

Dar vienas, be sociolingvistikos, paties S. Karaliūno neplanuotas buvo žingsnis į pedagoginę veiklą. Nusivylęs ja pačioje savo karjeros pradžioje (vos tik baigusiam universitetą jam buvo tekę šiek tiek dirbti valandininku Vilniaus

<sup>14</sup> S. Karaliūnas, A. Vidugiris. Bilingvizmo tipų Lietuvos TSR klausimu. – *Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis*. Nr. 6 (19): *Mūsų vardų kultūra*, red. A. Pupkis, konsult. B. Savukynas, Z. Zinkevičius. 1970, p. 3–7. Išsp. rotaprintu; К вопросу о типах двуязычия в Литовской ССР, А. Видугирис, С. Каралюнас. – *Проблемы двуязычия и многоязычия*. Москва, 1972, с. 156–160.

<sup>15</sup> Respublikos lingvosocialinės situacijos charakteristika. Santr. rus., angl. – *Lietuvių kalbotyros klausimai 23: Kalbų kontaktai Lietuvos TSR*. 1983, p. 4–45.

<sup>16</sup> Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika. Santr. angl., rus. – *Lietuvių kalbotyros klausimai 27: Lietuvių kalba ir bilingvizmas*. 1988, p. 4–20.

<sup>17</sup> *Kalba ir visuomenė (Psichosociologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai) = Language and society*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997, 440 p. Dalis teksto angl.; Pupkis A. [apžvalga]. – *Gimtoji kalba*. 1998, nr. 3, p. 11–12.

<sup>18</sup> *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Antrasis monografijos „Kalba ir visuomenė“ pataisytas leidimas. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 468 p.

pedagoginiame institute), nuo 1995 m. S. Karaliūnas beveik prievarta vėl pasirenka dėstytojavimą, tik šįkart profesoriavimą Vilniaus universitete: nuolat persitvarkančiame ir savo direktoriaus vis nerandančiame savarankišku tapusiame Lietuvių kalbos institute jis tiesiog negalėjo pritapti. O gal turėjo didesnių ambicijų. 1997–2003 m. įvyksta karjeros posūkis: S. Karaliūnas tampa Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedros vedėju, 2003–2006 m. – vyriausiuoju mokslo darbuotoju. Prasideda audringa pedagoginė ir mokslinė veikla, nes atgijusiam universitetui reikėjo savų kadru, kuriuos rengiant itin daug prisidėjo S. Karaliūnas. Jis studentams ir doktorantams skaitė istorinės ir lyginamosios gramatikos, taip pat lyginamosios baltų ir germanų kalbotyros kursus, baltų filologijos įvadą, socialinės lingvistikos ir kalbų kontaktų bei bilingvizmo teoriją studentams ir doktorantams. S. Karaliūnas vadovavo daugybei mokslinių darbų, pradedant kursiniais, bakalauro ir magistrų diplominais ir baigiant daktaro disertacijomis<sup>19</sup>, buvo oponentu ir tarybos nariu, ypač daug jam teko pirmininkauti doktorantūros komitetų veiklai<sup>20</sup>.

Didelė laimė, kad Karaliūnas spėjo sudėti į knygas daugelį metų vykdytus savo numylėtus istoriniuose šaltiniuose paliudytų baltų etnonimų ir su jais susijusių hidronimų bei toponimų tyrimus<sup>21</sup> – niekas taip nesugebėjo į juos pažvelgti iš baltų kalbų pusės, kaip S. Karaliūnas, remdamasis Herodoto *Istorija*, Ptolemajo *Geografija*, islandų sagomis ir daugybe kitų šaltinių. Už šį darbą 2006 m. jam buvo suteikta Lietuvos mokslo premija.

Chronologiškai paskutinis S. Karaliūno publikuotas darbas buvo didžiulė monografija *Baltų etnonimai*<sup>22</sup>. Bet šį darbą jis rašė ne vieną dešimtmetį: tai matyti iš jo mokslo darbų bibliografijos<sup>23</sup>. Darbe apie baltų etnonimus apžvelgiama istoriografinė etnonomastinė medžiaga apie galindus, sūduvius, prūsus ir jų žemių – Varmės, Sembos, Skalvos – pavadinimus, dainavius, taip pat

<sup>19</sup> Čepienė N. *Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinė adaptacija*, 1995; Razmukaitė M. Lietuvos priešaginiai oikonimai, 1998; Briaukienė B. *Petras Avižonis ir jo lietuviškoji medicinos terminija*, 2001; Sakalauskiene V. Valdymo semantinis laukas baltų kalbose, 2001; Mikulskas R. Koreliuotų nominacinių sistemų funkcionavimas lietuvių kalbos tarmėse, 2002; Taluntytė N. *XVIII a. Kauno regiono oikonimija: struktūriniai semantiniai tipai*, 2003; Endzelyte R. *Toponyms of North Mid Lithuania*, 2005.

<sup>20</sup> Autorė be galo dėkinga, kad S. Karaliūnas pirmininkavo ir jos habilitacijos komiteto darbui.

<sup>21</sup> *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. T. 1. 2004, 220 p.; T. 2. 2005, 469 p.; Rodyklė. T. 3. 2005, 75 p.

<sup>22</sup> Kregždys R. [review]. Karaliūnas, Simas. *Baltų etnonimai. Monografija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 620 p. – *Baltų Filologija* 24(2), p. 143–170.

<sup>23</sup> *Simas Karaliūnas. Bibliografijos rodyklė*, sud. A. Gaidienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 2011, 61 p.

pristatoma ir plėtojama Polesės baltų problematika, pateikiama savita kairiųjų Pripetės intakų pavadinimų etimologija, svarstomas slavų protėvynės nustatymo klausimas. Lietuvos vardo kilmės aiškinimui S. Karaliūnas yra skyręs itin daug dėmesio<sup>24</sup>, audringų diskusijų konferencijose yra susilaukęs jo siūlytas *gudo* etimologizavimas<sup>25</sup>.

Kiek daug dar liko nepasakyta, neparrašyta, o žinota, išmanyta... Negailestinga lemtis nutraukė žemiškąjį profesoriaus Simo Karaliūno kelią. Laimė, kad jo etimologijos, išvedžiojimai ir hipotezės beveik visuomet sukelia diskusijas – taip jis lieka su mumis, turintis tvirtą savo nuomonę ir provokuojantis mus pareikšti savąją.

Ilgai S. Karaliūnas buvo toks floberiškai vienas, tarsi atsiribojęs nuo žemiškų rūpesčių. Gal kaupėsi, nes sukūręs šeimą su Jūrate ir jiems drauge susilaukus Viktorijos, Simonos ir Mindaugo, tapo labai atsakingu tėvu ir šeimos galva. Gal ir nebūtų ėmėsis tiek daug darbų, ieškojęs, keitęs darbą ir darbovietes, jei ne jie. Ačiū likimui už tai, nes ne be jų įtakos Simo Karaliūno palikimas tapo toks daugialypis ir vertingas.

---

<sup>24</sup> Lietuvos vardo kilmė. Santr. angl. – *Lietuvių kalbotyros klausimai 35: Lietuvių leksikologijos tyrimėjimai*. 1995, p. 55–91 ir ne vienas mokslo populiarinimo straipsnis, diskusijos recenzijose (pavyzdžiui, apie A. Dubonio monografiją apie leičius 1998 m.) ir kt.

<sup>25</sup> Etnolingvistinė opozicija „aiškiai kalbantieji“–„neaiškiai, nesuprantamai kalbantieji“ ir liet. *gūdas*, lat. *guds* semantika, etimologija bei daryba. – *Tarptautinė baltistų konferencija = Starptautiskā baltistu konference = Международная конференция балтистов = International conference of balticists (1985, spalio 9–12 d.): pranešimų tezės*, ats. red. Z. Zinkevičius. Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1985, p. 55–56. Išsp. Rotaprintu; plačiau žr. Etnonimo *gudai* kilmė: iš baltų-germanų ir baltų-slavų praeities kontaktų. Santr. angl. – *Darbai ir dienos*. 1999, t. 10, p. 7–54. (Vardynas – praeities šaltinis).







## AUŠRA KAIKARYTĖ

1976 08 05–2016 08 04

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ,  
NERIJA JODELIENĖ

2016 m. rugpjūčio 6 d. Pašvitinio kapinėse supiltas kauburėlis, nuo kurio ilgai nesiskirstyta: artimieji, kurso draugai, kolegos atsisveikino su kalbininke, dialektologe, mokslų daktare Aušra Kaikaryte. Mirtis Aušrą išstiko likus vienai dienai iki keturiasdešimtmečio, o turėjusios būti jubiliejinės gėlės tapo atsisveikinimo gėlėmis...

Aušrūtė (taip Ji mūsų vadinta) septynių mėnesių iš Tubinių kaimo tėvelių parsivežama į Joniškį. 1994 m. baigė Joniškio I vidurinę mokyklą (dabar „Aušros“ gimnazija) ir įstojo į Šiaulių universiteto Humanitarinį fakultetą, vėliau perėjo studijuoti į Vilniaus universiteto Filologijos fakultetą.

Dar bestudijuodama Aušra pasirinko būsimų mokslo darbų temą – joniškėčių kalbos tyrimus. Vakarų aukštaičiai šiauliškiai, kuriems priskiriami joniškėčiai, kalbininkų apibūdinami kaip paribio tarmė, todėl dialektologų darbuose retai atsispindėdavo dėl savo sudėtingumo (čia galėtume minėti tik

dialektologės dr. Aldonos Jonaitytės (1928–2015) darbus). Bakalauriniame darbe *Joniškio miesto šnekamoji kalba: sociolingvistinis ir aksiologinis aspektas* (1998 m., vadovė Rita Urnėžiūtė) Aušra analizuoja gimtojo Joniškio miesto šnekamąją kalbą. Darbe daromos išvados, kad vyresniosios kartos gyventojai vartoja gimtąją šnektą, nors turintieji aukštąjį išsilavinimą tam tikromis aplinkybėmis stengiasi lygiuotis į bendrinę kalbą, o jaunesni ir patys jauniausieji joniškiečiai jau kalba ryškia pereinanąja iš gimtosios šnektos į bendrinę kalbą atmaina. Aušra daro išvadą, kad tai rodo besiformuojančią naują kalbinę bendruomenę. Joniškio miesto kalbą Aušra tyrinėjo ir studijuodama magistrantūroje. 2000 m. ji apgynė magistro darbą *Kirčio atitraukimo svyravimai Joniškio miesto gyventojų kalboje* (vadovas doc. dr. Aldonas Pupkis). Abu darbai – ir bakalauro, ir magistro – apginti VU Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedroje, jie buvo puikiai įvertinti.

Po studijų Aušra prišnekinta dirbti buvusiam Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto moksliniame Dialektologijos centre (veikė nuo 1996 m. iki 2009 m.). Oficialiai dirbti priimta nuo 2001 m., bet ekspedicijose su Dialektologijos centro darbuotojais pietų žemaite Lina Kazlauskaite, dzūke Rasa Dumčiūtė, vakarų aukštaite, skaistgiriute Nerija Bartkute (dabar Jodeliene) ir Šiaulių universiteto dialektologais Genovaite Kačiuškiene, Juozu Pabrėža, Stasiu Tumėnu, Rūta Kazlauskaite, tyrusiais Joniškio krašto tarmę, Aušra dalyvavo jau nuo 1998 m. Jaunesnioji mokslo darbuotoja nuo 2000 m. iki 2008 m. dalyvavo tarptautiniuose ir vietiniuose kalbos tiriamuosiuose projektuose: *Joniškio šnektų žodynas* (1999–2005 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) finansuotas projektas), *Baltų kalbos ir jų tarmės* (2005–2006 m. ES programos *Culture 2000* finansuotas projektas), *Vidurio Lietuvos kultūrologinės paradigmos: Česlovo Milošo žemė* (2006–2007 m. Lietuvos mokslo ir studijų fondo (LMSF) ir LR Švietimo ir mokslo ministerijos (ŠMM) finansuotas projektas). Vėliau projektinėje veikloje Aušra dalyvavo ir LKI (2011–2014 m. Visuotinės dotacijos projektas Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji informacijos sklaida).

Vasaromis nuo 1998 m. iki 2004 m. kaip studentų grupių vadovė ir kaip tyrėja išvaikščiojo kone visą Joniškio kraštą (Bariūnai, Bučiūnai, Daunorava, Gaižaičiai, Gasčiūnai, Gataučiai, Kepaliai, Kriukai, Rudiškiai, Linkaičiai, Skaistgirys, Žagarė). Tyrė Pasvalio r. Joniškėlio ir Alytaus r. Veisiejų apylinkių šnektas.

Aušra buvo viena iš iniciatorių parengti pirmąją Lietuvoje mokomąją knygą apie tarmę: parašė jos teorinę dalį, suglaUSDama ir sudėdama daug medžiagos į lenteles, kad besimokančiam būtų lengviau susivokti fonetinėje šnektų sistemoje, transkribavo tekstus ir parengė tarminių tekstų komentarus, konsultavo koleges visais išskylančiais klausimais. 2001 m. pasirodė kolektyvinis Dialektologijos centro darbuotojų darbas *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*. Šioje knygelėje

pirmą kartą mokslo visuomenė buvo informuota apie naujausius dialektologų tyrimus – išskirtas tris – Žagarės, Joniškio ir Kriukų – šnektas, apibrėžtas jų ribas, nurodytas pagrindines skiriamąsias tarmines ypatybes. Kiek vėliau, 2005 m., buvo parengta ir kompaktinė plokštelė, prie kurios Aušra, jau būdama doktorantė, taip pat kruopščiai darbavosi.

Nuo 2002 m. gruodžio mėn. Aušra pradėjo studijas ŠU doktorantūroje. Pasirinkta disertacijos tema *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Kalbininkė įsiliejo į būrelį Alberto Rosino ugdytų tyrėjų, besiremiančių natūraliosios morfologijos teorija. Doktorantūros studijos (paskaitos, bibliotekose ieškoma teorinė literatūra) ir nuolatinės kelionės vargino, todėl nuo 2004 m. Aušra grįžo į Vilnių. Čia kalbininkė susipažino su vyru fiziku Dariumi Mikšiu, džiaugėsi susilaukę dukrelės Jorūnės.

Nuo 2009 m. Aušra pradėjo dirbti Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus (nuo 2015 m. – Geolingvistikos centras) Tarmių archyve. 2010 m. birželio 11 d. eksternu apgynė daktaro disertaciją *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema* (vadovas ir konsultantas prof. habil. dr. Albertas Rosinas). Disertacijoje pirmą kartą lietuvių kalbotyroje išnagrinėta Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema ir jos struktūriniai požymiai, patikslintos ir šio krašto šnektų ribos. Darbo išvadose Aušros teigiama, kad „synchroninis Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistemos struktūrinių požymių tyrimas rodo fleksinėms kalboms ir tarmėms būdingą daiktavardžių linksniavimo raidos tendenciją – laipsnišką fleksinių klasių suartėjimą, nestabiliųjų fleksinių klasių nykimą ir alomorfų skaičiaus mažėjimą“, o „tendencija pereiti nuo trijų linksniavimo tipų prie dviejų susijusių su daugumai fleksinių kalbų būdingu polinkiu diferencijuoti fleksines klases visų pirma pagal gimines“ (Kaikarytė 2010: 118). Disertacijos tema paskelbtas straipsnis „Joniškio šnektos priebalsinio kamienu daiktavardžių linksniavimas“ (*Baltistika* 40(1), p. 78–93).

Aušra yra aprašiusi Kriukų šnektą ([www.llt.lt](http://www.llt.lt)), esančią pačiame Joniškio rajono šiaurės rytų kampe ir priklausančią šiaurės vakarų panevėžiškių patarmei. Straipsnyje akcentuojama, kad skiriamosios šiaurės panevėžiškių patarmės ypatybės – žodžio galo redukcija, įterptiniai balsiai, tvirtagalių dvibalsių *am, an* siaurinimas, junginių *le, lė* kietinimas – yra ir silpnosios, nes labiausiai kinta. O prie stipriųjų Kriukų šnektos ypatybių priskiriama nekirčiuoto atviro žodžio galo *a, e* (bk *è, o*), dvibalsių *ai, ei, au* išlaikymas, progresyvinė palatalizacija, visuotinis kirčio atitraukimas.

Rašydama apie šiaurinę vakarų aukštaičių šiauliškių Skaistgirio šnektą, Aušra atkreipia dėmesį į tai, kad ši šnektą nėra vienalytė, nes turi įvairių gretimų šnektų ypatybių – panevėžiškių (trumpieji *i, u* pailginami iki pusilgių, o kirčiuoti atitrauktiniu kirčiu nedėsningai platinami) ir žemaičių. Skaitgirio šnektą

Aušra apibūdina kaip pereinamąją tarp daugiau žemaitiškų ypatybių turinčios Žagarės šnektos ir labiau rytų aukštaičių panevėžiškių ypatybėmis turtingos Jonišio šnektos (Skaitgirio šnektos ypatybės. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3, 2015, 150–173).

Kolektyvinėje monografijoje *Česlovo Milošo žemė* kartu su Janina Švambaryte-Valužiene yra paskelbusios Šatenių (Šateinių) tarmės aprašą su tekstais, kurie pagrindžia nuomonę, kad pietiniame šiauliškių plote esančioje Šetenių šnektoje išlaikomos rytinio šiauliškių pakraščio pagrindinės ypatybės (*l* kietinimas, žodžio galo balsių redukcija, kamienų mišimas ir pan.), bet yra ir gretimos – rytų aukštaičių panevėžiškių, ypač pietinių panevėžiškių, ypatybių: žodžio galo redukcija, kirčiavimas, fonetinė ir sintaksinė raiška, o vakarų aukštaičiai kauniškiai yra davę neiginio raišką, atskirų sintaksinių konstrukcijų vartojimą, žodžių darybos atvejų. Parodoma ir mentalinė nuostata: pateikėjai mano, kad jie kalba taip, kaip knygoje rašoma (*Česlovo Milošo žemė*, mokslinė redaktorė ir sudarytoja dr. Nijolė Taluntytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, 60–77).

Aušros tiriamieji darbai skirti patiems šnektų paribiams tirti, o kur tarmių sąveika, ten darbas pats sunkiausias ir sudėtingiausias, reikalaujantis kruopštumo ir profesionalaus pasiruošimo. Tik dabar galima suvokti, kaip Aušrai buvo sunku tuos darbus dirbti ir kiek tai atėmė jėgų.

O kur dar mokslo sklaida. Latvijoje ir Lietuvoje organizuotose mokslinėse konferencijose Aušra yra perskaičiusi ne vieną pranešimą. Mokslo sklaidai ir populiarinimui parengti ir spausdinti straipsniai mokslo (*Baltistica, Acta Linguistica Lithuanica, Jaunųjų mokslininkų darbai* ir kt.) ir kultūros (*Dainava* ir kt.) žurnaluose. 2000–2001 m. populiarūs straipsniai spausdinti *Šiaulių krašte*, o 2006–2007 m. Aušrai teko būti *Šiaulių universiteto* laikraščio korespondente. Dirbtas ir pedagoginis darbas: 2007–2008 m. sociolingvistikos kursas skaitytas ŠU lietuvių kalbos ir literatūros specialybės bakalaurams; pastaraisiais metais redakcinio darbo kursas dėstytas VU Komunikacijos fakulteto studentams. Aušra – veiklos žmogus: gyvendama Vilniuje, Pilaitėje, nuo 2014 m. organizavo (*Ne)perskaiytų knygų mugę* ir Pilaitės mikrorajono bendruomenę kvietė susitikti su rašytojais, iliustruotojais, kritikais, leidėjais.

Skaudu, kad taip anksti netekome Jonišio krašto šnektų tyrinėtojos, veiklios ir labai kruopščios dialektologės, turėjusios perspektyvių mokslo idėjų ir įdomių sumanymų (žr.: Rita Urnėžiūtė „Mums lieka Aušros švytėjimas“ – *Sidabrė*, 2016 m. rugpjūčio 13 d., p. 2; Rita Urnėžiūtė „Palydint Aušrą“ – *Gimtoji kalba*, nr. 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, 20–23; *Šiaulių kraštas*, nr. 152 (7327), 2016 m. rugpjūčio 10 d., p. 2.).

## Nurodymai autoriams

Žurnale spausdinami straipsniai lietuvių, latvių, anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbomis. Atskirai susitarus su redakcija, gali būti spausdinami ir kitomis kalbomis. Skelbiami mokslo straipsniai, diskusinės publikacijos, kalbos leidinių recenzijos.

Straipsnio apimtis iki 40 000 spaudos ženklų, diskusinių publikacijų iki 10 000 spaudos ženklų, recenzijų – iki 20 000. Didesnės apimties straipsniai spausdinami tik atskirai susitarus su redakcija, redaktorių kolegijos sprendimu.

Straipsnius reikia pateikti elektronine forma – *Microsoft Word* ir *Adobe PDF* formatu (\*.doc, \*.rtf, \*.pdf). Pageidautina, kad straipsniai būtų parašyti ne žemesne kaip *MS WinWord* 2000 versija. Tekstas turi būti surinktas Uniko-do standarto šriftais. Iliustracijos pateikiamos atskiru failu, ne mažesne kaip 300 dpi skyra. Straipsnyje turi būti pažymėta iliustracijos vieta.

Prieš tekstą nurodomas visas autoriaus vardas ir pavardė, institucija, išvardijamos autoriaus pagrindinių mokslinių tyrimų kryptys, pateikiama iki 200 žodžių anotacija ir 5 esminių žodžių sąrašas lietuvių ir anglų kalbomis. Teksto pabaigoje nurodoma įteikimo (gavimo) data, autoriaus darbovietės arba namų ir elektroninio pašto adresas. Po straipsnio pateikiama santrauka anglų kalba, po straipsnių kitomis kalbomis būtina ir lietuviška santrauka.

Santraukos nerašomos recenzijoms, diskusinėms publikacijoms.

Cituojamos literatūros nuorodos pateikiamos tekste skliaustuose: autoriaus pavardė, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis, pvz.: (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). Kolektyvinių darbų nurodoma raidinė pavadinimo santrumpa. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas, pvz.:

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Aptariamieji kalbos duomenys pateikiami pasviruoju šriftu.

Žurnalui įteikti straipsniai anonimiškai recenzuojami dviejų recenzentų, skiriamų redakcijos.

## Guidelines for contributors

ALL publishes scientific articles, discussion papers and critical reviews. Submissions should be written in Lithuanian, Latvian, english, german, french, or russian. Submissions in other languages can be accepted upon consultation with the editors only.

The length of an article should not exceed 40,000 characters, that of a discussion paper 10,000 characters and that of a review 20,000 characters. Longer works will be published only by consent of the editor and the editorial board.

Articles should be submitted in two formats: Microsoft Word and adobe Pdf. It is requested to use Ms WinWord 2000 or later versions, using the \*.doc or \*.rtf format. The main body of the text should be typed in standard unicode fonts. Illustrations of not less than 300 dpi resolution should be presented in a separate file.

The first page of a submission should contain the full name and surname of the author, the author's affiliation, the main topics of the author's scientific research, an abstract (up to 200 words) and 5 keywords in english. Date of the submission, postal address of the author's institution or home and e-mail address should be added on the last page. The final version of the article should be accompanied by a summary in english, which will be translated into Lithuanian by the editorial staff. Summaries are not necessary for reviews and discussion papers.

Literature cited in the text should be given in brackets: author's name, year of publication, colon, page number(s), e.g., (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). The title of collective works should be abbreviated. At the end of the article a bibliography should be given, e.g.,

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Linguistic forms cited in the text should be given in italics.

All submissions will be peer reviewed by two reviewers chosen by the editorial board.



ACTA LINGUISTICA LITHUANICA LXXV

Lietuvių kalbos institutas

Institute of the Lithuanian Language

Viršelio dailininkė *Elena Švobaitė*

Redaktorė *Loreta Rogienė*

Vertėja *Vaida Kavaliauskaitė*

Maketuotoja *Rasa Labutienė*

SL 655. 20,5 sp. l. Tiražas 200 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Naujoji Riovonių g. 25C,

LT-03153 Vilnius